

55982

423

1980

3. szám

1980. OKT. 1. 8

JEL
kép

TELEVÍZIÓ
RÁDIÓ
SAJTÓ

I. ÉVFOLYAM
3. SZÁM

**SZERKESZTŐ
BIZOTTSÁG:**

Békés Tamás
Dr. Cserés Miklós
Dr. Fodor Gábor
Dr. Forgó Mihály
Hajdú János
Karcagi Sándor
Liszokay Tamás
Matúz Józsefné
Márton Anna
Sándor György
Dr. Szecskő Tamás
főszerkesztő
Takács Ferenc
Dr. Zentai János

**A SZERKESZTŐSÉG
MUNKATÁRSAI:**

Baló György
Bogdán Éva
Boros Péter
G. Csilléry Klára
Hankiss Ágnes
Juhász Előd
Kondor Katalin
Lázár Guy
Márton Miklós
főszerk.-h.
Pető Gábor Pál
S. Nagy Katalin
Dr. Tomka Miklós
Tölgyesi János
Varga Zsuzsanna
Wisinger István

Tartalom

Szecskő Tamás: Évtizedek és generációk	3
Vajda Márton: Az újságírás klasszikusa — Egon Erwin Kisch riportjairól	5
A társadalom „fullajtárja” — Bajor Nagy Ernővel beszélget Nádor Tamás	10
ÉVTIZEDVÁLTÁS	
Szilágyi Ákos: Két szék között a pad alatt — Vázlat a 70-es évek konzervatívizmusáról	21
Tamás Gáspár Miklós: Elmélet vagy történet?	33
Agárdi Péter: „Azok a szürke 70-es évek”	37
Eszmék faggatása — A hetvenes évek a polgári gondolkodásban (Stúdióbeszélgetés)	40

Kitekintés

Mikrogépek hatalmas távlatai — Zámori Zoltánnal beszélget Szentgyörgyi Zsuzsa	47
---	----

Eszmecsere

A televízió marxista elméletéhez	
György István: A televízió társadalmi jelenség	58
Szántó Erika: A televízió fátuma?	61

Műhelyek, módszerek

Művészi alázat, közéletiség — Kocsis Zoltánnal beszélget Juhász Előd	65
Domány András: Gazdaság és propaganda	71
Rékai Gábor: Rádió — ifjúság — politika	76
Gergely István: Kiállítások — jelek — képek és gondok	84
P. Szűcs Julianna: Olesó könyvtár a felgyorsult időben	95

Közelkép

Csepeli György: A nemzeti hovatartozás mint üzenet	100
--	-----

JEL kép

E SZÁM SZERZŐI:

Agárdi Péter irodalomtörténész, az MSZMP KB munkatársa; Dr. Becsky Róbert, a Gazdaság felelős szerkesztője; Csepeli György, ELTE szociológia tanszék adjunktusa; Domány András, a MR munkatársa; Fenyves Katalin kézirat-előkészítő; Gergely István belsőépítész; Gózon István, az MTI munkatársa; Grósz E. András, az MTV gyártásvezetője; György István, a MOKÉP osztályvezetője; Jakab Zoltán, a TK munkatársa; Juhász Előd, a MR munkatársa; Nádor Tamás olvasószerkesztő, RTV-újság; P. Szűcs Julianna, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport munkatársa; Rékai Gábor, a MR munkatársa; Szabó Miklós, a MR osztályvezetője; Szántó Erika, a MTV drámai fősztályvezetője; Szentgyörgyi Zsuzsa, MTA Számítástechnikai Kutatóintézet tud. munkatársa; Szilágyi Ákos, ELTE esztétikai tanszék tud. munkatársa; Tamás Gáspár Miklós, ELTE filozófiatörténeti tanszék tud. munkatársa; Vajda Márton, a MR ny. munkatársa; Vitányi Iván, a Népművelési Intézet igazgatója.

Szerkesztőség és kiadóhivatal:
Budapest V., Akadémia u. 17. 1054
Tel.: 129-600
Levél cím: Budapest, 1054 — Pf. 587

Becsky Róbert: Egy sajtótájékoztató arcai	106
Jakab Zoltán: Pályakezdő rádiósok	111
Nagy Márta: Változott-e a tévékritika?	116

In memoriam

Pernye András 1928—1980 (Vitányi Iván)	122
R. B. — Roland Barthes, az „écrivain” (Fenyves Katalin)	124

Média-múlt

Grósz E. András: Halló, Rádió Budapest!	128
Szabó Miklós: Telefon és Telefonhírmondó Budapesten — Néhány további adat és tény	133

Szonda

B. A. Grusin telefoninterjúja a Jel-Képnek: Nyilvánosságot a közvélemény-kutatás eredményeinek	135
Munkásvélemények az életszínvonalról	140
Fiatalok a munkaversenyéről	143
Az iráni kommandóakció — önvédelem vagy provokáció?	145

Tallózó

Könyvekről	149
Lapokból	166
Rövidre fogva	193

Lapozgató

Oriana Fallaci: Dak Tóba el kell menni	199
--	-----

A JEL-kép címére

Olvasók leveleiből	210
--------------------	-----

Évtizedek és generációk

„A 70-es évek műveltsége . . . nyárspolgári önzés, politikai tehetetlenség, lelki mozdulatlanság, mely csupasz tagjait a . . . évek forradalmi frázisaival, szabadság, egyenlőség, testvériség üres jelszavaival fedi be . . .” — akár az Évtizedváltás című alkalmi rovattunkból kiragadottnak is gondolhatná bárki ezt az idézetet, ha stílusjegyei nem árulkodnának egy más korszakról: Szekfű Gyula tolláról, s így közvetetten arról, hogy nem századunk, hanem a múlt század 70-es éveire vonatkozhat. Nem is citálom itt másért (a Világosság májusi számában bukkantam rá, a neokonzervativizmusról szóló kitűnő tanulmányban), mint hogy érzékeltsem: évtizedváltások ideológiai vagy mentalitás-történeti cezuráit más korokban is jelentéssel telinek tartotta a történész, a társadalomkutató, a kor értelmisége. Más megközelítésben ugyanarról van itt szó, mint amikor egy-egy generáció mentalitásáról beszélünk. Egy generáció tudatvilágában több évtized tapasztalatai rétegződnek egymásra. Egy évtized pedig több generáció élményeibe, emlékezetébe, reflexrendszerébe épül bele. Ám ennek az utóbbi — mondjuk így: keresztszeti — megközelítésnek akkor van igazán értelme, ha kissé a szociálpszichológus fejével is gondolkozunk. Így ugyanis arra is felfigyelünk: nem mindegy, hogy egy generáció mely életkorában kapja egy-egy történelmileg karakterisztikusabb évtized impulzusait. Közéletileg legmaradandóbbak a társadalmi nagykorúsodás éveinek (tegyük ezt nagyvonalúan 15—25 életév közé!) tapasztalatai, élményei. A hatvanas és hetvenes esztendőik kemény cezuráját, többértelműen is megrendítő korszakváltását minden felnőtt generáció átélte ugyan, de korosztályuk mentalitását, közéleti beállítottságuk szerkezetét, a történelemhez való viszonyukat meghatározó alapélményként elsősorban a mai harmincasok élték meg. Az Évtizedváltás hét vitatkozója közül öten ehhez a generációhoz tartoznak.

Vajon a hetvenes évek a hatvanas évekhez, vagy az előttük járó évtizedekhez viszonyítva határozzák meg önmagukat? Szilágyi Ákos esszéje inkább az előző válaszra hajlik. A Magyar Tudományos Akadémia ideai közgyűlésének társadalomtudományos vitaülése — „Az 1970-es évtized a magyar történelemben” — a nagyobb távú történelmi értelmezési keretet választotta. De a hetvenes évtized ebben a szélesebb perspektívában is megőrzi markáns körvonalait. Berend T. Iván arról beszélt a Tudós Társaságban, hogy a hetvenes években „mintha változtatási dinamizmusunk korábbi lendülete alábbhagyott volna. A stabilitás, a már elért és megszokott megőrzése, a „csak rosszabb ne legyen” kényelme, a felismert és kitűzött feladatok megvalósításának lassúsága vagy elmaradása az előregedés veszélyeit és közérzetét táplálták. A történelmi horderejű gazdasági reformkísérlet elleni félsikerű, de az évtized közepéhez közelítő időszakban már-már áttörni látszó támadás megfogalmazott közvetlen hatásainál súlyosabb, általános kérdéseket is: mennyire merevedtek meg a kialakult keretek, s képesek vagyunk-e a valódi megújulásra.” A kérdés — alapkérdés. Lényegén nem változtat — sőt, izgalmasabbá és termékenyebbé teszi! —, hogy a különböző generációk másképpen formulázzák. A fiatalság, fogalmazza meg Berend T. Iván is, „fel akar tenni olyan kérdéseket is, melyeket

az előtte járó generációk óvatosan vagy tapintattal már elkerülnek”. Valóban, az Évtizedváltás esszéiben is találunk jó néhány olyan kérdést, amelyek első olvasásra tapintatlannak tűnnek. Második olvasásra pedig egy generáció ön maga identitását kereső, önmagával szemben is kegyetlenül őszinte kérdéseinek.

Az értelmezési kereteken, persze, tovább is érdemes gondolkoznunk. Illyés Gyula valahol azt írja, hogy nemcsak az a provincializmus, ha valaki Párizsban bugaci módra viselkedik, hanem az is, ha Bugacon a párizsit adja. A viselkedési, értelmezési és elemzési kereteket éppoly gondosan kell megválasztani, mint egy munkadarabhoz a megfelelő szerszámot. Budapest és Párizs beilleszthető ugyan a hatvanas évek közös értelmezési keretébe, de valószínű, hogy elemzésünket tovább gazdagítja, ha 1968 Budapestjét és Párizsát, Washingtonját és Prágáját külön-külön értelmezési kereteikbe, saját meghatározottságaik közé is elhelyezzük. Időben pedig — amint Agárdi Péter rámutat — a hatvanas és a hetvenes évtized tömbszerűen egységes értelmezésén túl, a „korszakokon belüli kiélezettségeket” is látjuk.

A modern társadalmakban a hatalom gyakorlásának meglehetősen finom indikátora, hogy a hatalom birtokosai — bármely osztályról legyen is szó —, milyen viszonyban vannak két társadalmi réteggel: az értelmiséggel és a fiatalsággal. A fiatal értelmiség mentalitása tehát komprimált alkateleme és egyben éles körvonalakat mutató tükré ennek a viszonyoknak. Szenvedély és elfogultságmentes megismerése így a társadalom alapvető politikai érdeke. Mentalitásuk megértése nemcsak a generációk közötti zavartalan párbeszédet teszi lehetővé (és ebbe, persze, beleértem az esetenként éles, ha kell, szikrázó vitákat is!), hanem alkotásaik — szélesebben: társadalmi tevékenységük — reális értékelésének is nélkülözhetetlen előfeltétele. A tömegkommunikáció pedig arról sem feledkezhet el, hogy saját munkatársainak egy részéről, a másik oldalon pedig egyik legfontosabb „célközönségéről” van szó. Akik számára az évtizedváltás életük első közéleti eszmélése volt . . . és akik jelenkori történelmünk többi kritikus időszakát már csak mítoszok színeiben vagy tankönyvek szürkeségében ismerik. Ha ismerik!

Az ideai népszámlálás első adatait nézegetem a Statisztikai Zsebkönyvben. Ha a számok mögé gondolom az egyes évjáratok és generációk lehetséges történelmi tapasztalatait (némileg önkényesen a tizenötödik életévnél húzva meg az artikulált politikai-közéleti tapasztalás alsó korhatárát), érdekes politikai aritmetikai sorhoz jutok. Minden tíz magyar állampolgárból hat élte meg közéletileg tudatosan 1968-at, négy volt ilyen szempontból érett már 1956-ban, és csupán kettő van olyan, aki már 1944—45-ben is a „korhatár” felett volt. Azt hiszem, már egy ilyen egyszerű számsor is széthasítja azt a közhelyet, miszerint csupán arról van szó, hogy „vannak öregek és vannak fiatalok”!

SZECSKŐ TAMÁS

VAJDA MÁRTON

Az újságírás klasszikusa

Egon Erwin Kisch riportjairól

Életformája volt az újságírás. Annak is legérzékletesebb műfaja: a riport.

Az első világháború lövészárkaiban — mint élesre töltött fegyverrel — papírral, ceruzával a kezében járkál. Bajtársai megszokják és hamarosan természetesnek veszik ezt. Ha valami érdekes közölnivalójuk van, vele, általa közlik: Ezt ird meg, Kisch! És ő ír és tudósít.

Mindig, mindenütt, mindent jegyez. 1933: kigyullad a Reichstag épülete, másnap Kischet letartóztatják — és megszületik az első, személyes élményen alapuló tudósítás a Harmadik Birodalom börtönéről.

Szülővárosát, Prágát felfedezés erejű riportokban mutatja be. És bejárja a földrészeket és felfedezi magának és olvasóinak a világot.

A riport rövid életű műfaj. De nem kevés a kivétel, amelynek aktualitása napokkal, hetekkel túléli a lapszámot. Kisch a riport klasszikusa. Évtizedek múltán is érdemes forgatni könyveit. Lehet tanulni tőle.

Logika és fantázia — soha nem hitte el, sőt mindig cáfolta, hogy e kettő kizárja egymást. Az érdekességgel nem megtoldani kell a valóságot, hanem meg kell látni az érdekességet a valóságban. Semmi sincs olyan lélegzetelállító, mint a puszta igazság, semmi sem egzotikusabb, mint a környezetünk, semmi sem fantasztikusabb, mint a valóság. Ezért választotta hivatásának már ifjú korában az újságírást. Versírással kezdte, de hamarosan, egészen fiatalon már bűnügyi riportert egy prágai lapnál. A tények érdeklik, mindenekelőtt a tények.

Ő volt a „szárguldó riportert”, így ment át a köztudatba a neve. Ha azt nézzük, hogy mekkora utat tett meg — volt úgy, hogy álnéven, ha kellett álruhában —, milyen titkokat tárt fel, kétségkívül megérdemli a jelzőt. De ez az elnevezés újságírói munkájának csak egyik oldalát jellemzi. Igaz, de egyben megtévesztő. Nem írt hebehurgyán, s nem is írt gyorsan. Lassan írt, mûgonddal fogalmazott. Kézirataiban nem kevés a javítás, kereste a találó kifejezéseket.

Sokszor dicsérik könnyed stílusát. — Igen, — mondta ő — de a könnyed stílus igen nehéz munkát takar. Hogy könnyed legyen a stílus, nehezen meg kell dolgoznom érte.

Több ezer kötetes könyvtára volt. És használta. (Az ő titka, hogyan jutott rá ideje.) Mielőtt a végső fogalmazásba fogott, beleásta magát a témájába. A szaktudományok utólag is alig találhatnak ténybeli igazítanivalót riportjaiban.

Alapossága önmagával szemben támasztott igényéből, másrészt a hatás szolgálatában állott. Kischet ugyanis nagyon érdekelte az olvasóra gyakorolt hatás. Azt akarta, hogy amit ő átélt, az olvasó is átélje. A riport élményét tudja átélni az olvasó: ennek a szolgálatában áll a riport stílusa. Ha ez az élményszerűség hiányzik, akkor nem riporttal van dolgunk, esetleg nem sikerült a riport.

A mai olvasók nem újságban, hanem kötetekben találkoznak riportjaival. Miért riportter, és miért nem novellista? — a kérdést Egon Erwin Kischnek is feltették. Sőt: ő is föltette önmagának. Mert nemegyszer megesett, hogy a témával együtt a szöveget is átvették kéretlen társszerzők, szó szerint, úgy, hogy egy-egy riportját novellaként látta viszont. Elmentek azok annak is, csak éppen másnak a névalírásával.

Ő vállalta az újságírói rangot. Tudta, hogy a novellistát az újságírótól nem a képesség, nem a tehetség különbözteti meg: a valóság megközelítésének, és tükrözésének a módja más, eltérő a novellistánál és más a riporternél. Nem mindenki választhat, hogy novellista lesz, vagy riportter, de ő választhatott volna. Lehetett volna történetíró, lehetett volna szépíró: megvolt a képessége bármelyikhez. Ő újságíró akart lenni. A valósághoz való sajátos viszony teszi az újságírót riportterré.

Hogyan érvényesülnek Egon Erwin Kisch írásaiban a riportszerűség követelményei: az érzékletesség, az átélhetőség, az atmoszféra, a konkrétitás és az individualitás. Vegyük első példának a Klamovkát. Magyarul a

Csalfaságok kertje

címmel jelent meg. Mi a Klamovka? Népbeli leányzók és ifjoncok hajdan volt vasárnap délutáni zarándokhelye. Kisch leírja a hely hangulatát. Érzékletes, átélhető leírás. Mintha ismerős volna, sőt mintha jártunk volna már ott. Mire emlékeztet? Egy képre. Az impresszionista festészet egyik remek alkotására. Renoir festménye: Le Moulin de la Galette. Ott találkoztunk hasonló atmoszférával: a montmartrei munkáscsaládok kedvelt találkozóhelye volt. Párizs és Prága. Ott a XIX. század vége, itt a XX. század eleje. Közös vonás, hogy mindkettő kiemelkedést jelent a hétköznapokból, és közös az is, hogy amikor Kisch foglalkozik a témával, már mindkettő a múlté. És most következik az idő konkrét megragadása, méghozzá három síkban. Az időrendben első: „hajdanán grófok s grófnők sétálás kedve telt itt a Klam-kert árnyékos kavicsútjain”. A második idősíki: a Klamovka virágkora, amelyben a tulajdonképpeni cselekmény játszódik. Itt a cselekmény minden egyes mozzanatát részletes aprólékosággal megismerjük.

A tüzerönkéntes eseményszámba menő megjelenése a Klamovkában, Bozsena-ra, a makrancos fruskára gyakorolt hatása, a villanyszerelő megaláztatása és így tovább, és így tovább... A többi már elnagyolt, vázlatos. Szándékosan az. Mert nemcsak Bozsena és a sápadt villanyszerelő, meg a villanásnyi időre felmerülő tüzerönkéntes egyenruha vesznek a fátyolos messzeségbe — messziség alatt az idő távolát értve —, hanem Prága történetének egy darabja is lezárult. Visszahozhatatlanul, mint az ifjúság.

És ekkor következik a harmadik idősíki. „Két évvel ezelőtt irgalmas barátok vásárolták meg a pompás kertet... kórház céljára. Megtörténhet, hogy egyszer talán belép a kertbe egy öreg anyóka, és mélabúsan elmosolyodik.” De ez már a fantázia, feltételezés Kisch részéről. Nem játszik tovább a történettel. Őt az egyedi, egyéni történet addig izgatta, amíg szeretett Prágájáról valami érdekeset, valami eredetit tudott közölni. A szépíró kidolgozná ezt a részt is. Kisch szándékosan meghagyja vázlatosnak. Ő nem szépirodalmat művel. Őt Bozsena, meg a villanyszerelő, meg a tüzerönkéntes addig és annyiban érdekli, amíg Prága múltjáról mondani tudnak nekünk valamit.

Nézzük meg az idő konkrétitása után a helyszín (a tér) konkrétitását, érzékletességét és átélhetőségét. Még mindig a Klamovkában vagyunk: „A tánc szüneteiben aztán a szerelmespárok egymást átölelve lementek a kertbe a virágzó

magas krisztusakácok, az illatos orgonabokrok, az árnyas gesztenyefák, az ezüstcsillogású bükkök, a sűrű juharcseryék és szerteágazó galagonyabokrok közé. S ha a szerelmesek nem is méltatták pillantásra a virágpompát — a környezet hatása a tudatalattiban csak-csak bekövetkezhetett, mert tudjuk, a szívbeli tavasz a természetbeni tavaszban érzi a legotthonosabban magát.”

Különös ez az idézet. Különös, mert stílusát tekintve két részre különül. Az első rész egy pompás, érzékletes leírás. Színek, fények, illatok. A második rész azonban meglep, méghozzá csikorgósságával hökkent meg. E kifejezésekkel találkozunk: a környezet hatása... a tudatalattiban bekövetkezett... meg: szívbeli tavasz. Amennyire nem volnának otthon e kifejezések egy novellában, annyira tudatosan számít itt a szerző a kontraszthatásra, vigyázva, hogy az álírodalmiságnak még a közelségét is kerülje. Mert a hangulat kétségkívül giccses. Mintegy bevonja az olvasót a titkos leskelődésbe, mintegy „kibeszél” a riportból, s cinkosan odasúg nekünk a lélektan tudományából kölcsönzött szakkifejezéseket.

A szituáció Kisch riportjaiban

más, mint a rádióriporternél. Az ellenőrzi, hogy felvételre kész-e a magnetofonja. A tulajdonképpeni riportkészítés előtt vagyunk. Még egy szó sem hangzott el, de a riport sorsa (hogy ne mondjam: végzete) mégis már túlnyomórészt meghatározott. Attól függően: felkészült-e a riportter szellemileg, s hogy technikailag megfelelően előkészítette-e a riportját. Az újságíró-riporternek mindig kéznél van a golyóstolla-papírja, bár sokszor a jegyzetomb pusztá látványa is a partnerbe fojtja a szót. Hát még a mikrofongörcs! — a riporteri mesterséghez tartozik, hogy ezt a görcsöt oldani tudjuk. Akkor, ha a többi rendben van, bizhatunk benne, hogy sikerülni fog — az interjú.

Ha azonban nem interjú, hanem riport van készülöben, akkor van valami, ami éppen annyira nélkülözhetetlen, mint a mikrofon; a jól megválasztott riportszituáció.

Hírszerkesztők és külpolitikai kommentátorok szokták mondogatni, hogy „helyzet mindig van”, ami igaz is, csak hogy a helyzet önmagában nagyon ritkán jelent riportszituációt. Sajtókonferenciák, vetélkedők, kapcsolósos és más, közönség előtt felvett műsorok már eleve tartalmazzák a szituációt, mintegy erre építenek. (Persze, jó tartalommal kell őket megtölteni, de ez más kérdés.) De ezektől eltekintve, a riport szituációja egyedi, nem ismétlődő, s nem ismételtető. Egon Erwin Kisch riportjait olvasva három szituációtípust találunk: a riportter

1. felismeri, 2. megkeresi, 3. megteremti a szituációt.

A Harmadik Birodalom börtönében

máris kivétel — mondanánk, ha Kisch újságírói praxisában nem volna oly sok a kivétel. Olyan esettel állunk ugyanis szemben, amikor a riportszituáció és a riport valamennyi alanya „házhöz jön”. Mintha egy miniatűr dráma játszódna elöttünk, amelynek főbb szereplői két detektív, egy háziasszony, s egy újságíró: Egon Erwin Kisch. A riport dramaturgiai szerkezetű: cselekménye van és párbeszédekből épül.

„Este kigyulladt a Reichstag épülete és másnap reggel letartóztattak.”

Ezután a rövid, figyelemkeltő bevezetés után kitér az 1933-as Berlin légköreinek ismertetésére, a politikai helyzetet vázolja fel. Albérleti lakásán, mint

cseppben a tenger tükröződik a történelem. Így: „Kedden, február 28-án, a Reichstag-tűz éjszakájára virradó reggel öt órakor megszólalt lakásom ajtaján a csengő. Hallom, ahogy háziasszonyom megkérdezi, hogy ki van kint, hallom, ahogy kinyitja az ajtót és valaki érdeklődik, itthon vagyok-e, és van-e a szobámnak másik kijárata...”

És teljes, aprólékos részletességgel, mozzanatról mozzanatra követjük a cselekményt. Olyannyira, hogy a helyzet visszásságának érzékeltetésére, Kisch ironikus magatartásának szemléltetésére triviális részleteket is felhasznál. Így: „Megmosakodhatom? Igen, meg szabad mosakodnom, sőt, a W. C.-re is kimehetek, bár egy idegen úr jelenlétében ez nem az igazi.”

A riportt összterjedelme négy könyvoldal. Egybevetve a tartalmat a terjedellel meghökkentően sok mondanivaló, rendkívül könnyedén előadva, olvasmányosan, a zsúfoltság árnyéka nélkül.

Kisch a gyűjtogatásban természetesen vétlen volt. A detektívek mégsem jártak rossz címen. Kisch a faszizmus egyik legharcosabb ellenfele volt. Természetesen az esemény nem jön mindig házhoz. De Kisch rendszerint ott találjuk, ahol az élet zajlik.

Nemcsak az életben, hanem írásaiiban is kerüli a mozdulatlanságot, keresi a mozgást. Rájön, hogy a mozdulat nagyon jellemző az emberre: ha megfelelő közegben mozgatjuk riportunk szereplőit, ezzel félig már jellemeztük is őket. Chaplin a Modern idők futószalagja mellett filmen ábrázolja az emberi hajszoltságot, Kisch ugyanezt teszi

Fordnál, Detroitban

című riportremekében. Az érzékletes ábrázolás kifejező példája ez is. Néhány sorban mozdulatábrázolás s érvek vonulnak mozdulatok formájában.

„Szorosan egymás mellett állva dolgoznak a munkások. Szomszédjuk karja alatt nyúlnak fel a futószalagon feléjük gördülő alkatrész után, épp a bal oldali szomszéd orra előtt kezdik megmunkálni és közvetlenül a jobb oldali szomszéd orra előtt fejezik be a rájuk eső műveletet.”

A mozdulatok kiszámítottóságának részletes leírása után következik alaposan előkészítve a pénz szerepének ábrázolása:

„De miért vannak ilyen szűken? Hiszen láttuk a hatalmas térségeket a gyár területén, és vajon nem elég magasak-e a csarnokok ahhoz, hogy a futószalag ne ilyen veszélyes közelségben fusson acélterhével a fejek fölött?”

... a távolság — időveszteség. Az idő pedig munkabér. Ezért a zsúfoltság. Az olvasó lépésről lépésre követi a futószalagon a munkadarabot, ezzel együtt a munkaritmust, már-már az a benyomása, hogy övé a felismerés: a futószalag határozza meg a munka ütemét és nem a munka a futószalag sebességét.

A riportt mondanivalójának lényegéhez jutottunk. És ha az olvasónak felfedezői élménye van, ez azért lehetséges, mert Kisch nem törekedett arra, hogy az olvasó helyett gondolkodjon, ő inkább gondolkodásra készítette az olvasót. A riporttelemek céltudatos válogatásával, elhelyezésével a stílus és kompozíció együtt hatnak.

Vessünk egy pillantást Kisch szerkesztői eszköztárára. A kezdő és a befejező motívum összecsengenek, azonosak. Egy látszólag jelentéktelen motívum: sem Ford, sem a munkásai nem dohányoznak. Nem antinikotinista propagandáról van szó. Arról inkább, hogy Ford a munkaerejükkel magánéletüket is megvásárolta. A szerkezet kezdő és zárópontja közé illeszkednek logikusan és érzékletesen a riporttelemek.

Kisch minden rendelkezésére álló anyagot elolvasott, ezért képes tömöríteni, a személyes megfigyeléseket megalapozta hosszas tanulmánnyal.

Hogy Fordot emberközébe hozza, a riportba beleszó egy részletet. Bizalmas közlést, szinte pletykát. Ford egy perben, amelyet azért indított a Chicago Tribune ellen, mert az újság őt ostobának nevezte — a legegyszerűbb műveltségi próbát sem állta ki, mire a perbe fogott újság pályázatot hirdetett: nyolcéves iskolásgyermekeknek kellett megfelelniök a kérdésekre, amelyeket Ford nem tudott megoldani.

A riporter törekvése, hogy felkeltse s ébren tartsa az érdeklődést. A rádió-riport esetében ennek fokozott fontossága van. Állandó kontaktusban kell lennünk a hallgatóval, hogy a figyelem „tapadófelületét” — miután megteremtettük — szüntelenül fenntartsuk. A mondanivaló érdekességén túl Kisch ezt a riport szerkezetével is biztosítja.

A gabonatőzsde

szemléletes példája Kisch szerkesztői eszköztárának. „A te ügyed is” — e szavakkal kezdődik a riport. A tőzsde világa az olvasó számára mindig ismeretlen és nehezen kiismerhető világ volt. Itt, a tőzsdén kalauzolja ő olvasóját megvilágítva a legsötétebb zúgokat is. Az érdeklődés és az érdek nemcsak hangzásban közeleső szavak. A te ügyed is — egyre közelebb kerülünk ennek megértéséhez. Az érdek kendőzetlen, de nagyon is hamis és kusza világa tárul elénk. A nem egészen hétoldalas riport huszonöt részre tagozódik, számokkal is megjelölve, és elénk tárul valami érdekes Kisch szerkesztési technikájából. Mind a huszonöt rész más-más helyszín, más és más információ, lépésről lépésre haladunk előre a megértésben. De nemcsak a tartalom gazdagodik ezekben a rendkívül rövid lélegzetű fejezetekben, hanem minden részlettel egyre feszültebb az atmoszféra. Felforrósodik a levegő, az alkuszok szinte egymás torkának esnek. Finale furioso ennek a résznek a címe. S végül, mint egy meglepő kontraszt a 25. fejezet:

„XXV. Lám csak, mi történik a tőzsde bezárása után: ezek az emberek, akik embertársaik farkasai, ezek a farkasok, akik egymásnak esnének és szétszaggatnák egymást, ezek a házardjátékosok, akiknek a leghőbb vágya az egész világ természet elpusztító elemi csapás, ezek a jutalékért üvöltöző és a spekulációs nyereségért dulakodó gabonauzsorások — elhagyják az épületet, s a mintazacsók most már feleslegessé vált tartalmát az utcára szórják — etetik a galambokat.”

A legembertelenebb világ. Szereplői a riportban azáltal kapnak kellő megvilágítást, hogy Kisch emberközébe hozza, így is megmutatja őket.

Elérkeztünk az individualitáshoz, a riport egyik elengedhetetlen kellékéhez. Két vonatkozásban is érvényes ez: egyik a riportban szereplő személyek karaktere, másrészt pedig a riporter individualitása (ha ezt a rádióra vonatkoztatjuk, a rádiós riporter személyiségének még nagyobb a fontossága). Kisember, nagy ember, ifjú és agg, férfi és nő, diák és tanár, rendőr és börtöntöltelék, moldvai tutajos és kutyapecér, éjjeli pillangók és akik rájuk költik a pénzüket, és akikre ők költik a pénzüket — mind felvonulnak, mind megmutatják arcuk egy jellemző vonását, egyben Prága egy jellemző vonását. És adott egy szereplő, aki mindig jelen van, aki szánja őket, aki nevet rajtuk, és aki együttérez velük. Ez Egon Erwin Kisch, a riporter.

A társadalom „fullajtárja”

Bajor Nagy Ernővel beszélget Nádor Tamás

Nem állítanék be hozzá rendetlen ruházattal, nem tennék kusza kéziratot az asztalára, nem élnék vissza szigorral palástolt jóhiszeműségével. Tartása tartást ad nekem is: senki emberfia előtte nem ülhet lesütött szemmel. Valamit tud a pillanatról: röptében elcsípi, papírra veti — de az ott is, két lábon állva is röpül. Ahová indul, oda érkezik. Ha a világ összes órája megállna, őhöz igazítanám a pontos időt.

Miképpen kezdte a pályát? Hogyan lett — szép, régies, de talán ideillő szóval élve — hírlapíró?

Kezdetben nem sok esélyem volt arra, hogy egyszer majd hírlapíró legyek, noha már korán fejembe vettem, hogy az leszek. Olyan szegénységben éltünk, melynek jellemzésére talán elég annyit mondanom, hogy édesanyám a városházi szolga feleségének kezét csókolomot köszönt. Ez egyszerre váltott ki belőlem elkeseredést meg gőgöt, vagy ha úgy tetszik: tartást. Olyan közegben nevelődtem, ahol csak a fizikai munkának volt becsülete. És mivel — jóllehet ma elég nagy darab ember vagyok — gyerekek vézna, gyöngye voltam, mást se hallottam, mint hogy én majd semmire se leszek jó. A kocsis elmondta nekem, hogy ő nemcsak kocsis, de meggyógyítja a lovat, amellett rakodómunkás, s ha kell, megjavítja a szekeret. A lakatos a magáén kívül szintén további három-négy mesterséghez konyított. Ezért hát annyi lekicsinyléssel találkoztam, hogy amikor először hallottam az újságíró szót, belekapaszkodtam. Azt se tudtam, mi fán terem, de — élénk derűt keltve — attól kezdve, mint egy monomániás mondogattam: újságíró leszek. Még az sem rendített meg ebben a homályos elhatározásomban,

hogy amikor 16—17 éves koromban végre megláttam egy eleven újságíró, az egy szakállas, részegségében faltól falig vágódó, a keresetét ellőversenyző fickó volt. Kicsit elszorult a szívem: úristen, hát belőlem is szakállas, részeges, lőversenyre járó figura lesz? Ez megzavart, de nem annyira, hogy más hivatás után néztem volna.

Kerülővel jutottam végül is a pályára. Felsőkereskedelmit végeztem, mert a zsákutcás iskolarendszerben nem volt módom másfajta iskolára. Riadalommal töltött el ez a rajt: miért tanuljak kettős könyvvitelt vagy kereskedelmi számtant, ha úgyis újságíró leszek? (Csak jóval később múlt el az ijedelmem, amikor megtudtam, hogy többek közt Illyés, Vas István, Juhász Ferenc és Kormos István is hasonló tanulmányokkal indult.) Különben nem akármilyen intézmény volt a mi pestlőrinci iskolánk. Tanított Solt Andor, a pedagógia mágusa, aki élete utolsó szakaszában Jókai kritikái kiadását készítette elő és Vörösmarty drámáival foglalkozott; tanított Kovalovszky Miklós, a nyelvész és Ady-kutató, tanári karunk tagja volt Csapláros István, aki egy emberöltő óta a varsói egyetem magyar tanszékén dolgozik; még a testnevelést is sokszoros tornász bajnok, Sántha Lajos oktatta. Szakiskola volt a miénk, de mindig kivételes érdeklődést tanúsított az irodalom iránt. Adyról, József Attiláról talán többet és fontosabbat tanultunk, mint annak az időszaknak bölcsészhallgatói. Amikor érettségiztünk, igazgatónk búcsúztatott bennünket. Ma is emlékszem beszéde utolsó mondatára: „Menjetek el a bankokba, a kereskedésekbe, virágoztassátok fel a legnagyobbodott keresztény Magyarország gazdasági életét!” Hát én olyan módon próbáltam azt fölvirágoztatni, hogy jelentkeztem az Esti Kurír című prominens liberális, kereszténynek egyáltalán nem nevezhető laphoz, hogy vegyenek fel újságírónak. Összetákoltam valamilyen riportot egy elcsábított lányról, a Friss Újság modorában. Mondanom sem kell talán, hogy szóba sem álltak velem. E kudarc után különböző jelentéktelen tisztviselői és egyéb állásokban dolgoztam, s csak hét esztendővel később, 1949-ben lettem újságíró.

Ha jól értettem: nem valamiféle világmegváltó szándék, hanem élethelyzete volt az indító erő, mely erre a pályára lökte. S miért tartott ki makacsul célja mellett „jelentéktelen” éveiben?

Nem az évek, íróasztalaim, a rám bízott feladatok voltak jelentéktelenek. Ami pedig makacsságomat illeti: 1942-ben érettségiztem, vagyis olyan nemzedékhez tartoztam, amely naponta a saját bőrén érezte a világpolitikát. Oly mértékben átítattak bennünket az események, hogy elképzelhetetlen lett volna, hogy valakiben valamilyen politikai állásfoglalás ki ne alakuljon, hogy vagy a reménység, vagy a kétségbeesés ne verjen gyökeret benne azzal kapcsolatban, ami történik. Az érettségire készültünk, mikor egyik leggyöngébbben tanuló osztálytársunk fölállt a pad tetejére és arról szónokolt, hogy jelentkezünk a frontra, mert akkor hadiérettségít kapunk. A pokolba zavartam, s azt mondtam: — Menj csak, hisz máskülönben úgyis elhasalnál, mi nem megyünk... Mert akkor már éreztem, nincs ez így rendben, és sóvárogtam a változás után. Ebben szerepe volt annak is, hogy fiatalon a népi írók befolyása alá kerültem. Már diákkoromban (házitanítókodásból) kerestem annyit, hogy mindenféle lapot megvehessek, hamar izgatott újságolvasó lettem tehát. Forgattam a Népszavától a szélső-jobboldali lapokig mindent, azonosítani tudtam szerzőt és cikket, volt valamilyen képem ifjúkorom sajtójáról. Magát a mesterséget akkor sem ismertem még persze, de gyermekes fogadkozásom eleven maradt bennem. És talán másoknál

figyelmesebben és izgatottabban reagáltam arra, ami ország-világ dolgából tudomásomra jutott.

1949-ben, vagyis a fordulat évében kezdte a pályát a Szabad Szó, majd a Friss Újság munkatársaként. Hogyan dolgozott akkor a riporter?

Ma már talán furcsán hat, amit most mondok, de akkor kétszeresen is kockázatos dolog volt, amibe kezdtem. Feladtam biztos kenyérkereső foglalkozásmat valami bizonytalanért; s vállaltam az esetleges megszégyenítő kudarcot. De bizonytalanokodásom csak rövid ideig tartott. Olyan időket éltünk, hogy egyszerűen nem volt időm töprengeni. Azonnal a „mélyvízbe” dobtak. Ripor terként kezdtem, de minden más műfajban is próbára tettek. Kezdetől a falu érdekelt, foglalkoztatott. Részint, mert ott estek a legnagyobb változások, részint, mert a falusi riport követelte meg szerintem a legnagyobb helyzetismeretet, a viszonylag legteljesebb tájékozottságot a történelmi előzményekben. Az embernek tudnia kellett, mi a különbség a béres és az árendás, a horolás és a sarabolás, az esküvő és az esküdt között; népdalokat kellett ismernünk és szövetkezeti formákat, a földreform előírásait és a paraszti hagyományokat. Mindig szerettem a próbatételeket. Ez a munka az volt. Nem véletlenül kezdte falusi riporterként pályáját Darvas József, Sarkadi Imre, Urbán Ernő, Dobozy Imre és még az újságíráshoz sohasem vonzódozó Illyés is írt egy klasszikussá vált riportorozatot a földosztásról.

Újgazdákkal beszéltem és városba szakadt egykori gazdasági cselédekkel, népi kollégistákkal és tsz-parasztokkal. Csupa olyan sorsot, életformaváltást láttam, amelytől a csont is csikorgott. S olyannyira a kezdet kezdetén keveredtem mindebbe, hogy én még olyan riportot is írtam, amely bizonygatta, hogy nemcsak lóval, hanem traktorral is meg lehet művelni a földet.

Rengeteget utaztam akkoriban. A Szabad Szónak mindössze egy gépkocsija volt, ezért az újságíró az egész országra érvényes vasúti bérletet kapott. Vonaton éltük a fele életünket. Gyakran előfordult, hogy ha elfáradtam, főlészálltam egy Nyíregyházára induló szerelvényre — aludni. Közben fel-felébredtem, s beszélgettem az emberekkel. Bevett dolog volt az is, hogy valamelyik faluban kerékpárt béreltem, s úgy jártam be a községet, a határt, a környező falvakat. Még a Friss Újságnál is (amely pedig anyagilag jobban ellátott lap volt), megesett, hogy egy autóba ültettek hármunkat, úgy eresztettek útnak bennünket. Reggel hatkor indultunk, előfordult, hogy kilenckor már diktáltam az első riportot, telefonon. Aztán máris az újabb téma nyomába szegődtem. Volt, hogy naponta ezt kellett tennünk — és nem éreztük kimerítőnek. Mint ahogy azt is természetesnek találtuk, hogy a politikai nagygyűlésről beszédet jegyzetelve, kommentárt is adva — egész oldalra valót — azonnal tudósítsunk.

Két fürge láb, nem kevésbé gyors észjárás, szemfülesség, papír, toll — valahogy így képzelem el az ember a klasszikus riportert. Milyen volt valójában?

Csak azt mondhatom el, hogy én hogyan műveltem ezt a mesterséget a magam, klasszikusnak legföljebb iróniával nevezhető ifjúkorában. Meg azt, hogy

e hivatásról miképp vélekedem. Említettem: mindenfélét írtam, mégis kezdetől fogva riporternek tekintettem magamat. Miért? Vonzott, hogy a riportert találkozik az élet teljességével. Nincs önállóbb újságíró a riporternél. A világ eseményei az ő műveltségének, erkölcsi felfogásának, világnézetének — nem kis mértékben írástudásának — tükkörrendszerén keresztül vetülnek az olvasó elé. Az, hogy a lap, a rádió, a tévé miként vélekedik a mindennapok legfontosabb kérdéseiről — az leghatározottabban a riportert munkájában nyilvánul meg. Abban, hogy *miről* ír, hogy *hol* vizsgálja a szóban forgó kérdést, hogy *kiket* szólaltat meg és *kiknek* a véleményére nem tart igényt, hogy *mit* fűz hozzá a tapasztalatokhoz vagy mit *nem* tart megemlítésre méltónak — és így tovább... A riportert kérdéseivel, állásfoglalásával, viselkedésével, tehát *külseivel*-belsejével egyaránt magát az újságot, a rádiót, a tévét testesíti meg.

Caligula annak idején nyugodtan kinevezhette konzullá a lovát, hiszen a lónak nem kellett konzulkodnia. Riporterré, még ha lett volna is akkoriban ilyen munkakör, nem nevezhette volna ki a paripát. A riportert ugyanis minden írásával a legszeleesebb közvélemény előtt vizsgálják: politikai tájékozottságból, a riport terepén való jártaságból, stiláris fegyelemből, nyelvi erőből, vitaközépszerűségről és így tovább.

Bár mindezt régen tisztáztam önmagamban, azt, hogy miként kell riportot készíteni — talán hihetetlennek tartja — máig se tudom. Az volt egyszer a dolgom, hogy beszéljek a riportert munkáról az újságíró-iskolán. Úgy kezdtem hozzá, hogy elmondtam tanácsalanságomat. Hogy a riport lényege elmondhatatlan és megtaníthatatlan. Ifjú kollégáim szemében láttam, főlháborodtak: „Minek jön ide ez az ember, ha még ezt sem tudja, vagy ha csak tréfálkozik?” Pedig komolyan gondoltam: minden riport egyedi darab, mindegyiknek más törvénye van, valamennyi másképpen iratja magát. A riportnak nincs konfekcionált ruházata. A mindig más és más tényekre mindig másképp kell rászabni a formaöltözéket. Az embernek meg kell szenvednie minden riportot. A pályakezdőket érdemes már a rajtnál figyelmeztetni arra: riportot készíteni kínlóadás. És ez a gyötrellem nem csillapul az évek múltával. A gyakorlat szárnyakat adhat egy gyógyszerésznek vagy lakatosnak, de a rutin szűrkeségbe bugyolálhatja a hírlapírót.

Eszem ágában sincs misztifikálni ezt a mesterséget, de gondoljuk csak meg: egy szekrény elkészítése ugyanolyan mozdulatokat, szakmai előképzettséget követel attól a faipari szakmunkástól, aki a Hortobágyon született, mint attól, aki Pesten élt mindig. De egy hortobágyi riportot másképp indít, másképp bonyolít, másképp zár le hortobágyi kollégánk, mint aki Kőbányáról utazott a helyszínre.

Természetesen azért kínál egyéb, a gyakorlatban talán hasznosítható tapasztalatot is az a több mint három évtized, melynek során riportot írtam. Például azt: ments isten, hogy poggyászunkban megmásíthatatlan föltételezésekkel érkezünk a riport színterére. Az élet nem arra való, hogy sémáink öntőformáiba gyömöszöljük. Nem az életnek kell magán hordoznia a riportert föltételezéseit, hanem a riportnak kell felmutatnia: ilyen az élet!

Továbbá: az újságírónak emberséges kapcsolatban kell állnia riportja szereplőivel, még abban az esetben is, ha az írás esetleg az illetők emberi beszélő-ségát mutatja meg. Sosem tekintettem magamat iskolamesternek, aki pálcával mászkál a pad sorok között és lesi, kinek adhat körmöst. Hamar meggyőződtem arról, milyen következményekkel járhat, ha a sajtó rosszat ír valakiről: esetleg egész életében hurcolja magával egyetlen ilyen írás nyomát! A legkurtább sajtóközlés is jobban tönkretelhet valakit, mint akár egy elmarasztaló bírósági ítélet, hiszen az kis, zárt szobában hangzik el, s nem biztos, hogy a külvilág tudomást szerez róla. Akit viszont egyszer szégyenpadra ültetett az újság, azon rajta a bélyeg. Ha jól emlékszem, annak idején én írtam először arról, hogy az Emke

aluljáróban az alvilág gyülekezik. Órgrófság a föld alatt címmel az Élet és Irodalomban jelent meg ez a riport, amelyben leleplező jellege ellenére is mindvégig ügyeltem arra, hogy az írás szereplői ne legyenek azonosíthatóak. Mert nem följelentéseket írok, hanem a társadalom figyelmét szeretném fölhívni társadalmi érdekű kérdésekre, vagy a társadalmat veszélyeztető jelenségekre. (Más kérdés, hogy egy idő elteltével, amikor egyéb ügyben lebuktak riportom szereplői, elégtétel volt számomra, hogy botcsinálta nyomozóként sem jártam rossz nyomon.)

Néha szóvá teszik egyesek: nem ritka, hogy kemény hangon szólalok meg. Lehet. De ingerültségem nem egyes emberek, hanem mindig a károsnak ítélt jelenségek ellen irányul. Ilyen az én szigorom, amelyet egyesek talán másképpen ítélnék meg. A sajtó hatalma nem az én hatalmam. És a sajtó hatalma sem jogosít fel arra, hogy emberek ítélőbirája legyek. Az elítélendő jelenségekről viszont kötelességem — ha kell: szigorúan — szólni. (Meg is tettem ezt például hét-nyolc éven át, szerda délutáni rádiós jeczyeteimben.)

Amennyire én írásait, rádiós-televíziós megnyilatkozásait ismerem: ebben a szigorban mindig ott volt a részvétel vagy legalábbis az azonosulási készség. Sőt, arról is hallani, hogy amit publikál, csak töredéke annak, amit intéz. Mondják: levélíró, tanácsadó és ügyintéző szolgálatot is ellát. Ez is dolga az újságírónak?

Kétségtelen, a közösség olyan gondjait is áttestálja énrám, melyekkel volta-képpen valamelyik hivatalnak kellene megküzdenie. Naponta harminc-negyven levelet kapok. Természetesen nem a lottónyertesek vagy a boldog szerelem részesei írnak nekem. A levelek az élet ilyen vagy olyan üzemzavaráról értesítenek. Nem tudok úgy a zsebembe nyúlni, hogy ne találjak ott levélbe zárt sorokat, elodázhatatlan napi teendőket. Kialakult a szokásom: a bal zsebemben vannak az elintézett, a jobban az elintézetlen ügyek... Találomra előveszem a mostani borítékokat. Egy szentesi öregasszony eltartási ügyében most történt intézkedés. Egy budapesti férfi természetfilozófiai írását küldte el azzal, hogy cseréljünk eszmét. (Nem tudja, hogy nem vagyok filozófus.) Egy pesti asszony családi házáat ajánlaná fel, hogy cserébe nyugdíjsházban kapjon otthont. Mozgássérült levélíróm két francia arany húszfrankosát szeretné eladni valakinek. Más arról ír, hogy ráomlik a lakása. Egy harmincnyolc esztendő, most leszázalékolt törpe nyugdíjba vonulási pénzt kérné a CSÉB-től. Egy hazánkban ragadt idős etiópai villannyal szeretne fűteni, noha a legújabb rendelet megtiltja azt. Nem sorolom tovább...

Ahhoz képest, hogy mi történik Kambodzsában, Iránban vagy Afrikában, jelentéktelen ügyek ezek, ám az érintetteknek mégis a legfontosabbak. És azért írnak nekem, mert bíznak a sajtóban. Tudják, hogy mi nem valamiféle szellemi bojszolgálat emberei vagyunk, nem várunk borraivalót, nem indítunk el taxi-órát, ha valamilyen ügyben útnak eredünk. Néha olyasmit is kérnek, ami el-lentmond a rendeleteknek, a szabályoknak. Ilyenkor meg kell éreznie az újságírónak: mi az indokolt óhaj és mi az erkölcstelen előnyszerzési kísérlet. S ha meggyőződött arról, hogy jó ügyben telefonál, ír levelet vagy esetleg kilincsel, akkor kell, hogy legyen bátorsága és ereje ahhoz, hogy ösztönözze az illetékeket egyedi döntésekre is. Tulajdonképpen kis ügyek társadalmi fullajtárja vagyunk, és szívesen vállalom a megértés irányában való tévedés kockázatát.

Példa a tévedéseimre: egy magányos özvegyasszony elpanaszolta nekem levélben, hogy elromlott, javíthatatlanná vált a zsebrádiója. Kevéske nyugdíjából nem képes újat vásárolni — segítsek rajta... A Videoton gyár közbenjárásomra küldött neki egy készüléket... Kis idő múlva ugyanaz a néni szomorúan írta: őt, aki mozgásképtelen, pótolhatatlan veszteség érte. Tönkrement a tévéje is... Úgy adódott, hogy épp akkor tudatta velem egyik nemzetközi hírű sportolónk: szívesen vállalna komoly anyagi áldozatot is, hogy karácsonyra örömet szerezzen egy nehéz sorsú öregnek. Nosza, megadtam neki a néniülke címét. Azután a helyszínen kiderült: a mama saját budai villájában, vagyont érő antik bútorok és műtárgyak között él — nábobian gazdag az élsportolóhoz képest.

Azóta nyilván jobban meggondolja, ha valakit valakinek a pártfogásába ajánl. És talán tárgyilagossabban végiggondolja, hogy miért is vállal hasonló ügyeket.

Ez és a hasonló baklövéseim nem tettek szkeptikussá. Minden emberi tevékenység bizonyos hányadában ott van a kudarc kockázata. Ez az írásra is érvényes. Még soha nem írtam olyat, amiben a megjelenés vagy az elhangzás után maradéktalanul kedvem telt volna. Ezért már évtizedek óta tartózkodom attól, hogy a nyomtatott sajtóban közzétett írásomat ismét elolvassam. Lehetetlen, hogy ne fedezzek föl benne suta érvelést, oda nem illő jelzőt, pongyola fogalmazású mondatot, vagy egyszerűen egy kihasználatlan pszichológiai lehetőséget... Miért ne tévednék hát olyankor, ha egyesek szándékosan félre akarnak vezetni?

Miért csinálom mégis mindezt? Természetesen nem azért, mivel gyógyíthatatlanul önzetlen vagyok. Vagy mert abban a képtelenségben reménykedem, hogy mindenki dolgát egymagam elintézhetem. Egyszerűen érdekel, miként élnék az emberek, és ez az érdeklődésem mindig talál magának korrekcióra szoruló élethelyzeteket. Jóllehet naponta hallunk arról, hogy agyonszabályozott társadalomban élünk, mégis gyakorta tapasztalom: a szabályok megalkotóinak figyelme ilyen vagy emilyen dolgokra nem terjedt ki, vagy nem is terjedhet ki.

Mondok egy példát. Valamelyik karácsony este az apósomékhoz tartottam, s a megbeszélte időnél korábban érkeztem házuk elé. Nem akartam őket zavarba hozni, ezért még elsétáltam az Emke felé. Lementem az aluljáróba, s a legnagyobb meglepetésemre nem fiatalokat, hanem öregeket láttam ott. Vagy fél-száz éves embert, legtöbbször a falnak támaszkodva nézett a semmibe. Egyikük a lépcsőn ült. Annynira meglepett a látvány, hogy megszólítottam: — Miért tetszik itt ülni? — Várom a metró. — De hát karácsony este van, elment már az utolsó metró, csak reggel jön a következő, meg tetszik itt fájni. — Én már állni nemigen tudok, és nincs hová mennem. Kivárom a metró...

Szíven ütött a fölismerés: itt van ez a kétmilliós világáros, nem gazdag, de már nem is szegény, s karácsony este vannak emberek, akiknek valamiért nincs fedél a fejük fölött. Mert otthon pokol az életük, vagy éppen, mert egyedül vannak, vagy egyszerűen csavargók. És tudtommal — hisz túl vagyunk a Sipőcz-konyha korszakán — melegebb sincs ebben a városban, mert megszűnt a nyomor... Igen, a nyomor megszűnt, de vannak egyéni tragédiák. Néztem, ámultam, és arra gondoltam: ennyi embert meg sem hívhatok vacsorára. És ha szétosztanám a pénzesemet, akkor sem tudnék rajtuk segíteni, hiszen még egy vendéglő sincs nyitva. Ilyen meghökkentő tapasztalatokkal traktálja az embert az élet — pozitív és negatív értelemben egyaránt. Ezért is mondom: a ripor-

ternek nem lehetnek előre elhatározott szándékai. Hogy mi a dolga, a helyszínen derül ki. Más kérdés, hogy meglátja-e, amit látnia kell.

És mit kell tennie az újságírónak, ha tegyük fel, észrevette az észrevenni valót? Mit kell tennie, hogy a lényegyet mondja el? Az imént a pontosság-ról beszélt. Mennyit ér ez az átvitt értelmű pontosság az emberközelítésben?

A pontosság az újságíró munkájában a technikai minimum. Ha jól emlékszem, az elmúlt negyedszázadban nem késtem el kézírral. Ismerem azt a mechanizmust, amelyen a kézirat átmegegy, s tudom, milyen ritmuszavart okoz, ha valaki késik. De éppígy kötelező a pontosság a megfogalmazásban. Már régen megszabadultam a szép szavak, a tetszetős szervirozás bűvöletétől. Legnagyobb becsvágyam az életet úgy közvetíteni, hogy a tények hassanak az olvasóra. Ha ez sikerül, elértem céloimat.

Mi segíthet abban, hogy pontos vagy ami több ennél: hiteles legyek? Beszélgetőpartnerem jelenlétében leírom, amit mond. Sosem hagyok kétséget afelől, hogy ki vagyok, mi a szándékom. Még akkor sem, ha a bíráló hangján kívánok róla írni. Meg kell nyernem őt arra, hogy együtt gereblyézzük össze az anyagot. Erre viszont csak úgy van lehetőségem, ha őt is beengedem az életembe. Mert ki-ki annyira enged közel magához, amennyire én is közelengedem. Olyan játék ez, mint a pingpongban: az asztalnak mindkét oldalán kell, hogy álljon valaki. Riportalanyaim rólam is megtudnak tehát annyit, amennyit róluk én megtudhatok. Nem arról értesülnek persze, hogy milyen gépkocsin járok, vagy hogy fáj-e a fogam, hanem az ügyvel kapcsolatos tapasztalataimról, elképzeléseimről; gondjaimat, félelmeimet, tévováságomat sem titkolom. Máskülönben sem leplezem ilyen-olyan tudatlanságomat. Jobb, ha tölem tudják meg, mintha rajtacsípnek.

Az újságíró annyi mindennel foglalkozik, hogy naponta tapasztalhatja saját műveltségének fogyatékos voltát. Engem, amióta csak a pályán vagyok, minduntalan megriaszt, hogy mi mindent nem tudok, ami nélkül pedig hiányos a világképem. Talán ez késztet arra, hogy naponta vásároljak könyvet. Újat és antikvár példányokat egyaránt. Gyűjtöm a mesterségek történetét, a néprajzot, a helytörténeti munkákat, az emlékiratokat és sok egyebet. Gyakran kerülök kapcsolatba olyan témával, amelyről keveset vagy semmit sem tudok. Megnyugtat valamelyest, hogy itthon fölnyúlhatok a polcra, és beszélgethetek Deák Ferencsel vagy Tóth Árpáddal Benedek Elekkel vagy Hatvany Lajossal, Luna-csarszkijjal vagy Szent Ágostonnal, mindazokról a kérdésekről, amelyek foglalkoztatták őket. És kapok valamiféle mankót tőlük, hogy ezzel a műveletlenségemmel azért valahogy tovább baktassak — hisz bizonyos értelemben mindannyian műveletlenek vagyunk.

A rádióból és a tévéből ismert jegyzetíró, műsorvezető és kommentátor — gondolom — majd nem a nyertes helyzetében kopogtat be riportalanyaihoz, hiszen az arca, neve ismert, tekintélyt ad, és reményt ébreszt: ha ez az ember fölkeres, tehet valamit értem. Így van-e?

Könnyebb volt ismeretlenül bekopogtatni ismeretlenekhez. Az ismertségnek van néhány olyan olcsó következménye, amelynek eleinte örül az ember: nevén szólítja mondjuk a pincér, udvariasabbak vele a boltban... Később ez teherré válik. Olyasfajta érzést vált ki, mintha a villamoson utaztomban, a moziban, a piacon is tábla volna rajtam — a nevemmel. Nem jó úgy beszélni bárkivel is, hogy ő tudja rólam, hogy hívnak, mi a mesterségem, mi erről vagy arról a véleményem — én pedig semmit sem tudok róla. De hadd mondjak el egy esetet — bizonyágául annak, milyen talmi az ismertség... Öt-hat éve történhetett. A tévé az Olombetűs vallomások című újságíróportré-sorozatban félórás riportfilmet mutatott be pályámról. Másnap almát vásároltam egy zöldséges üzletben. Meglepetésemre az eladó körülményesen, nagy gonddal, a legjobb darabokat válogatta ki. Félfüllel hallottam a főnök megjegyzését: — Miért nem egyre-másra adja, a többieknek is kell a szép. — Maga nem tudja, ki ez? — Nem én. — Tegnap láttam a Kék fényben, mára, úgy látszik, szabadlábra helyezték... A főnök erre kegyosztón intett, hogy kaphatok a javából. Én pedig roppant zavaromban kiszédültem a boltból a kiló hibátlan almával.

Hogy az ismertség jobban megnyitná az embereket? Nem vagyok bizonyos ebben. Van, akit feszélyez, ha úgynevezett híres emberrel beszél. Eleinte engem is meglepett ez. De kínálkozik egy nagyon egyszerű szakmai fogás, mellyel a partner fenntartásai eloszathatók. Ismerkedésünk első 15–20 percében igyekszem úgy diskurálni riportom alanyával, mintha csak „hintáztatnám”. Úgy értem ezt, hogy eleinte egészen másról beszélünk, s közben észre sem veszi, már beléptünk a riportba. Ez nekem is jó, mert még mindig lámpalázzal kezdek, így hát a „hintázás” engem is segít, a velem tárgyalót pedig néha úgy elzibasztja, mint a fogorvosi injekció. És közben, ha jól dolgozom, rájön arra, hogy a beszélgetés az ő érdekeit is szolgálja, hogy ez társadalmilag is fontos és jó dolog lehet. És megérzi, hogy vigyázok rá. Nem taktika ez részemről, hanem természetes újságírói, emberi alapállás. Vigyáznom kell még az ellenfelemre is. Ha partnerem ezt a szándékomat fölismeri, megérzi, akkor megy a beszélgetés.

Akik a televízióból ismerik, ismerik választékos stílusát, udvarias modorát. Van, akiben ez egyértelműen tiszteletet ébreszt, de akadnak, akik számon kérnék a könnyedebb, elengedettebb stílust.

Arról van szó ugye, hogy egyesek paposnak tartanak? Lehet, hogy igazuk van. De mit tegyék, ilyen vagyok. Bizonyos, ha valaha rendező vagy mit tudom én kicsoda a kezébe vett volna, hogy úgymond „megcsinálja” az egyéniségemet, talán másnak találna a néző vagy a hallgató. Csak éppen nem én volnék az, hanem valakinek a kreatúrája. Esetleg úgy hatnék, mint egy kivénhedt pop-énekes. És az kinek vagy mire volna jó? Nem kívánok lelkipásztori hangon beszélni, de nagyon fontos emberi tulajdonságnak tartom a belátást, a türelmet, az együttérzést és a szó jó értelmében vett — nem a gerinc meghajlását kifejező — alázatot. Ez talán érzékelhető hanghordozásomban, mondataim konstrukciójában, sőt, bizonyos értelemben konzervatív öltözködésemben is... Hopp, látom az arcán, hogy az alázat szót kenetesnek érzi... Kibontom valamelyest... Éppen, mert lépten-nyomon csábít a gőg, szinte rászorítom magamat még a gyermekek tiszteletére is. Mert van tisztelni való bennünk is. Egyszer mindazt tudni fogják, amit mi tudunk, de valami mást szintén. Valamit, ami számunkra már megtanulhatatlan, követhetetlen.

Miért ne vallanám meg, hogy van mit tanulnom egy olyan sráctól, aki csak most készül az érettségire? Nem akkor vagyok önértzetes, ha fogcsikorgatva ragaszkodom mindenhez, amit kimondtam vagy leírtam. Úgy vélem, nem jelenti az önbizalmam megsemmisülését, ha vitapartneremmel vonakodás nélkül tudatom: neki volt igaza, és ha elszaladt volna velem a székér, hát megkövettem. Én mindig csak nyertem azzal, ha beláttam tévedésemet. Nem egy mai barátomat valahai ellenfeleim köréből szereztem.

Ezek szerint mindig kételkedik önmagában? Ne-tán abban sem bizonyos, hogy van foganatja annak, amit tesz?

Mivel önmagamat ismerem a legjobban, van okom rá, hogy pillanatra se feledkezzem meg a magam gyöngeségéről, hibáiról. Ezt nem érzem tolsztojánus önmarcangolásnak, ez számomra nélkülözhetetlen önkontroll.

Miért kételkedem? Az a törekvés, hogy az egyes ember a közösség, a társadalom életébe beleavatkozzék, sok esetben szinte reménytelen. A Háború és békében még maga Kutuzov is többször kijelenti, hogy nem tudja, mi van a seregekkel. És hát hol van egy hírlapíró Kutuzovtól! A társadalom egészét nyilván nem befolyásolhatom. Sok esetben még a felső vezetésnek is gondja, hogy a központi döntések deformálódnak, amíg eljutnak oda, ahol át kellene, hogy ömöljenek az életünkbe. Mégis kezdetől fogva változtatni akartam, nem feledkezve meg arról, hogy csupán néhány vagy néhány tucat ember életét érintő dolgokba szólhatok bele. De minden kételkedésem ellenére azt mondom: ez is valami. ezért is érdemes.

Sajátos következménye, eredménye e reménykedésemnek, hogy vagy nyolctíz éve a Szabad Föld hasábjain Fortunátus doktor vagyok. Egy fiktív „lelki-klinikus”, aki erkölcsi kérdésekben hozzá intézett levelekre válaszol. Abba-hagyhatatlan rovata ez a lapnak. Az volt a kiindulópont, hogy azért még senki sem lett öngyilkos, mert valamilyen, talán százezrek sorsát is érintő létesít-mény késve épült meg. Amiatt viszont már sokan értelmetlennek találták az életüket, mert nem hajthatták este egy párnára fejüket azzal, akit szerettek. E munkám során ismét ezrével olvashattam olyan sorsokról, amelyekről nem szólnak a hivatalos expozék, gondokról, melyek föloldását nem segíthetik ren-deletek. Válaszolok tehát, tétován igyekszem tanácsot adni, abban a remény-ben, hátha épp az a néhány sor segít valamiben. Hozzászoktunk ugyanis ahhoz, hogy a szépirodalom nem kis hányada, az iskola, a vallás népmesei egyszerű-séggel ábrázolja a szerelmet és párkapcsolatot: egymáséi lettek, s boldogan éltek, amíg meg nem haltak. Pedig hát mennyire másként van ez! És a külön-böző életségalkaszokban, élethelyzetekben egymástól mennyire eltérőek a fájdal-mak, az életvezetési ritmuszavarok! A múltkoriban például megakadt a sze-mem egy újsághirdetésen: egy idős hölgy sétálópartnertőt keresett. És hány 70–80 éves ember panaszkodik még, hogy megőrül, mert évek óta az ablakhoz nyomja az orrát, s úgy bámul egyedül kifelé.

Sikeres embernek érzi önmagát?

Annyiban igen, hogy megvalósult az álmom, hogy erre a pályára kerülhes-sek. De ami a bő három évtized folyamán történt velem, az korántsem mindig

volt olyan, hogy ordítani tudtam volna a boldogságtól. Ritkán akadt olyan főnököm, akire fölnézhettem volna. Évekig dolgoztam olyan körülmények között, hogy a riport maximális terjedelmét hatvanhárom gépelt sorban szabták meg. Az ötvenes évek szellemi Szaharájában képtelen feladatokra használták a sajtót, így az én tollamat is... És a máig se szűnő lámpaláz... Sikerül — nem sikerül... Hatalmas bukásom egy tévéfilmmel... Ha rágondolok, ma is a hideg lel... A kialakult helyzet, hogy az újságírók személyes teljesítménye, idősebbek esetében életműve egyetlen újságban, folyóiratban sem részesül szakmai elemzésben. A szerkesztőségekben mindenki lohol a maga munkája után. A lapértékelések majd mindenütt formálisak.

Őn az egyik országos hetilap, a Szabad Föld kulturális rovatát vezeti. Közeledik hatvanadik évéhez. Közkeletű szóval élve: „nyitottnak” érzi-e még magát az új befogadására?

Túl sok minden történt az életemben ahhoz, hogy egyértelmű igennel vagy nemmel válaszoljak kérdésére. Az iskolában még azt tanultam, hogy Herczeg Ferenc a legnagyobb élő magyar regényíró. Már akkor kiderült, hogy a „legnagyobb” jelző csak testmagasságára volt érvényes... A mi fiatalkorunkban Sajó Sándor tankerületi főigazgató Magyarának lenni című költeménye volt az évszázó ünnepélyek „slágere”, Ady még az irodalomtörténeti tankönyveinkben is csak egyetlen „szelíd” versével szerepelt...

Mi átéltük a Felelet-vitát és az egykori irodalmi inkvizítorok párfordulását is... Engem megintettek annak idején, mert szóvá tettem a lap hasábjain, miért nem adják ki kötetben Weöres Sándor és Pilinszky János verseit, s megértem, hogy Weöresék Kossuth-díjasok lettek... Minden újra, minden váltásra már nem vagyok elég rugalmas.

Tehát sok újat elutasít?

Ezt nem így mondanám. A múltkoriban egy antikváriumban belelapoztam egy ötszáz oldalas matematikatörténetbe. Tíz oldalt, ha megértettem belőle. De azért még nem állíthatom, hogy a többi 490 oldal ostobaság. Mint ahogy azt sem, hogy mivel én a zenében csak Mozartig, Verdiig vagy legföljebb Bartókig jutottam el — ami kívülesíki érdeklődésem, izlésem határain, az nem zene, csak hangzavar.

Olyan világban, amelyben még a politikusok és hadvezérek sem tudnak a legfontosabb kérdésekre egyértelműen válaszolni, mit csinálhat az újságíró? Megtalálhatja-e legalább a többé-kevésbé jó kérdéseket?

Legalábbis törekedhet rá. Életem legmaradandóbb jelszavát egy gépműhely falán láttam meg. Az volt kiírva: Gondolkozz! Én sem kérem másra az olvasót,

nézőt, hallgatót, mint hogy gondolkozzék. És ha már ezt teszi, ez már egy kicsit megmentette a fanatizmustól, amely az emberiség egyik legnagyobb veszedelme. A gondolkodó ember kevésbé elfogult, türeklépesebb. Aki gondolkodik, időt hagy arra, hogy némileg rendbe tegye a véleményét, az életét... Ezért is mondom újból: az írás értelmét nem a gyönyörködtetésben látom, hanem abban a serkentő hatásban, hogy olvastán az ember elgondolkodik. Móricz Erdély-trilógiáját majd négy évtizede olvastam, de mindenféle nehéz történelmi-politikai helyzetben eszembe jut, amit az író egyebek közt mond: türelem nélkül csak pusztulásba hullhat egy nemzet. Politikai, vallási, más létformák iránti türelemre éppúgy utal ez, mint arra, hogy egy másik ember gondolkodásmódjának számomra szokatlan megnyilvánulásaival szemben is türelmes legyek. Hogy mennyire így van ez, elég csak arra gondolni, hogy Szobon túl már nem jó a magyar étlap, ott másféle körítést esznek az emberek. Vagy: micsoda izgalmas jelenség volt minékünk Latinovits Zoltán, de már Bécsben azt sem tudják, hogy ki lehetett.

Ha gondolkodunk, időt nyerünk a türelemre. Ha türelmesebbek vagyunk, talán nem nyomjuk meg azonnal azt a gombot. S nemcsak az atomháború gombját értem ezen. Hétköznapiaink gombjait is. Aki gondolkodik, fölismerheti, amit a költő pontosan felismert: „Alkár egy halom hasított fa / hever egymáson a világ”...

Fotó: Moldvay József

ÉVTIZEDVÁLTÁS

SZILÁGYI ÁKOS

Két szék között, a pad alatt

Vázlat a hetvenes évek konzervativizmusáról

1

A századforduló, amely a nagyobb hűhó kedvéért az ezredforduló maszkjában lép a történelem nyomorúságos és felemelő kis színpadára, egyre közelebb dugja hozzánk kedvetlen pofáját. Sikerül-e méltó búcsút rendeznünk számára? Sikerül-e kirúgni lábunk alól az idő odakészített zsámolyát, hogy vagy megmeredjünk a gondosan nyakunkra igazított kötélben, vagy végleg elrugaszkodjunk századunk mocskából, az idő túlsó partjára?

Az „előtörténet”, amelyről — zsákutcánkából visszafelé pislogva, avagy előre, a zsák sötétjébe meredve — egyre kevésbé tudjuk, hol, mikor, milyen körülmények által és főleg: *miért* fordul majd át „történelembe”, s amely ma inkább végtörténetnek, végkifejletnek látszik (nem, nem először a történelem folyamán, de soha még így!), egyre jobban összekuszálja a „remény elvéhez” ragaszzkodó naiv történelmi tudatot.

Van-e kiút — vagy csak visszaút van, s a visszaút hová vezet? Sietve fölkapkodjuk-e idejövet eldobált-elhullajtott értékeinket (haza, család, rend, becsület, szeretet stb.) vagy topogjunk egy helyben, hátha egyszer csak kiszakad, kifeszlik előttünk a zsák? Netán hazudjuk végtelen hosszúságú sugárútnak s teremtsünk benne rendet és fegyelmet, ami a meneteléshez kell? Így játszogat velünk az „előtörténet”: hátunk mögé lopakodik, s vihogva befogja szemünk — „na ki van itt?”

Nem tudom, szabad a gazda! Elfogytak a válaszaim. A 70-es évek lakója vagyok: odülakó. Innen mérem fel a világot. Értelmezéseim vannak, nem válaszaim. Ezek sem valami tökéletesek. Csak azt tudom, milyen *végeredményt nem akarok*, milyen értékekkel *nem* akarom helyettesíteni azokat az ismeretleneket, amelyeket magamban és magam körül szorongva érzékelek. Nem vallom a 70-es évek démonával, hogy „minél rosszabb, annál jobb”, de a 60-as évek démonával sem, hogy a „legrosszabb szocializmus is jobb, mint a legjobb kapitalizmus”.

2

Már-már én is beálltam a szidalmazók és megbélyegzők sorába, akik a 60-as évek „kártyáját” játsszák ki a „szürke”, „nyomott”, kissé ütődött 70-es évekkel szemben. Pedig nem két időtömb összemérése itt a tét! Meglehet, hogy a gyümölcs messze esett a fájától, de azért a 70-es évek mégiscsak a 60-as évtized édes-egyszülött fia. Olyan, amilyen.

Én itt lakom. Azt sem tudom már, hogy önként jöttem-e, úgy tuszoltak át, vagy egyenesen menekültem. Tudatom, akár tagadó, akár azonosuló, ehhez az évtizedhez kötődik. Nem holmi világtudatként, fölényesen, hanem csak saját — vélt és valódi — tudatocskámból kikandikálva, elfogódottan formálhatok róla véleményt. Végtére nem mellékes, honnan pillantunk rá, honnan kukucskálunk az idő évtizednyi részre nyílt ajtaján a történelem sötétjébe? Az „első”, a „második” vagy „harmadik” világból-é? Chiléből vagy Portugáliából, Kínából vagy Európából, Csehszlovákiából vagy Magyarországról? Egy katonapolitikus, egy politikai ideológus, vagy egy munkás, egy polgár, egy paraszt, egy költő stb. tudatából?

Értelmiségi vagyok, nem az a kimondottan „szabadon lebegő”. Munkám: tudattermelés. Veszélyes mesterség! (Ez is a 70-es évek felismerése.) Persze, lehetnék épp munkakerülő is, sőt vándormadár. Tehetnék úgy, mint ma anynyian, hogy látszólag csak saját tudatom termelem. De hát így is túl sokba kerültem már azoknak, akik előállításom anyagi feltételeit megtermelték. No, nem érzem magam éppen adósnak (nem azért termeltek meg, hogy jót tegyenek velem, hanem mert rákényszerültek, ha nem engem, akkor valaki mást; s engem sem a morális hősiesség, a küldetés tudata taszított ide), de azért nem mindegy, *kiknek* a *milyen* tudatát termelem, vagy másként: kik helyett és miért termelek tudatot? A 70-es évek elsőrendű alkalom emésztésre és tűnődésre: mit termel értelmiségiként az ember és miért? Hol és miképp értékesül szellemi árukinálata? Vagyis: ki veszi (ki „eszi”) meg? Itt is csak kérdéssé fogalmazhatom kételyemet. Csak annyit tehetek, hogy megtapogatom tudatom, s megkérdem: mi történt? Ki vágott fejbe? Mitől kóvályog marxizmusom?

3

De hát mit számít egyetlen évtized? A világtörténelem menetéhez képest múlt epizód csupán. Az én életem menetéhez — s talán a *mi* életünk menetéhez — képest aligha. Tehát az első kérdés: mihez képest? „A történelmi időt rugalmasnak kell elképzelnünk — Gajo Pejovic szerint —, görbének, és cikcakkos rajzúnak, mert kronológiailag *jelentéktelen* időszakokban tartalmi és minőségi szempontból *mérhetetlenül* több történhet, mint egész századokban. (...) Ezekben az időszakokban a történelmi anyag telítettsége a legmagasabb intenzitást érte el, és ekkor a történelem értelme is a legnagyobb mértékben van jelen.” Mint halljuk, nem a 70-es évekről van szó. A történelmi anyag telítettsége szempontjából elég híg kis évtized volt ez. A történelem időszakainak saját metrikájuk és időszámításuk van, „minden történelmi időszámítás alapja egy megelőző korszak, *egy korszakra szóló esemény*, valami, ami nincs kronológiailag meghatározva”. Évtizedünk „időszámításának” alapja, ama nevezetes viszonyítási pont: 1968. Ez az esztendő a vízvonalzó, ez határozza meg évtizedünk szagát, légkörét, egész szellemiségét. Csakhogy *negatívan*. Lazárt egy korszakot,

s valami újnak a kezdetét jelzi. De mivel „1968” nem leverett forradalom, elfojtott felkelés, hanem csőd (sőt csődtömeg) volt, a kontesztáló mozgalmak „után”-ját sem a reakció tombolása, hanem a *tökremenés melankóliája* hatotta át. A drámai hangulatú visszavonulás és a csöndes vereség okai magának 68-nak az éretlenségében, gyöngeségében, értelmi korlátoltságában rejlettek. A remény esztendeje volt, de egy olyan reményé, amelyet pusztán a kedély emelkedettségéből és az akarat elszántságából merítettek. A valóságból akkor már nem volt mit meríteni. A kiindulópont az érzület volt, s a dolog nagyjából ennyiben is maradt. Mégsem tagadhatunk meg némi együttérzést ettől a kísértettől, hisz évtizedek hosszú sora óta az első volt, amelyben megpóálták kitörni a zsákutcából, s az egyetlen, mely a „konkrét utópia” megfogalmazásával új értékrendet állított szembe az „államszocializmus” és a „fogyasztói társadalom” represszív értékrendjével.

4

Elöttem vannak még ifjú kortársaim, akik 1972—73. tájban, a csődre ébredés katzenjammeres reggelén új ideológia mögé vonultak vissza: „kivárni és felkészülni”. Természetesen — a következő összecsapásig. Ám ez csak az első lépés volt hátrafelé. „Taktikánk — nyilatkozta 73-ban Enzensberger —, hogy ha előlről nem sikerül, oldalról vagy hátulról folytassuk.” De már kénytelen volt hozzátenni: „Hanyatlak a 68-as aktivitás, az akkor mozgékony, céltudatos mozgás a tanácstalanság állapotába jutott.” A 73-as fiatalemberről egy korabeli folyóirat ilyen képet rajzol: „forradalom utáni típus, a kijózanodás évében. Az idő sok mindent eltörölt: a felháborodás tajtékját és a szentség sugárkoszorúját, a Che Guevara-képeket és a Castro-kultuszt. A típus sokkal jobb, konkrétabb és higgadtabb lett. (...) Gyakorlat — hangoztatja szüntelenül... A szakállt nem borotválták le, de emberibbre, ésszerű méretűre formázták. Ez a típus már nem visel gázmaszk-szemüveget, inkább vékony aranykereteset, ami komoly, tanult, majdhogynem teológus külsőt kölcsönöz neki. Nemcsak Lenint és Marxot olvas, hanem Trockijt, Rosa Luxemburgot és Mandel professzort is. Fel van készülve a hosszú menetelésre — irodalmilag.” Nálunk is sokan a „hosszú menetelés az intézményeken át” akkoriban oly népszerű ideológiája mögé bújtatták kiábrándulásban fogant karrierizmusukat és cinizmusukat, vagy pedig könyvtárakba, elméleti, szerkesztői, fordítói munkába temetkeztek el, s miközben „kivárták és felkészültek”, egyszerűsített marginalizálódtak is. Marginalitásuk tudatára ébredve, megkísérelték az önmagukkal, 68-as illúzióikkal, régi énjükkel való leszámolást. A leszámolás is radikális volt, hiszen csak az igazi radikálisok marginalizálódtak. Az akciót reakció, a balos „reformációt”, jobbos „ellenreformáció” követte. Csaknem általános modellként fogadható el Habermas szellemes rajza az „új filozófusokról”: „Újra elkövetik azt a hibát, amit 68-ban, s azt hiszik, a régi hibát teszik jóvá, miközben újra elkövetik.”

A 70-es évek elején, mikor elkezdődött a visszahátrálás a flower-power (virághatalom) mozgalomba, az underground-sajtóba, az alternatív kultúrába, a kommunákba, először mutatkozott meg nyilvánvalóan, hogy a 68-as generáció elfordul a társadalom átalakíthatóságának utópiájától, s a „fennállóval” szemben a privátszférát határolja körül a forradalom terrénumaként. De a kivonulás és marginalizálódás — bármily őszinte és radikális volt is kezdetben — a nagy konzervatív hullám kibontakozását segítette elő, hogy aztán maga is ebben a hullámsírban lelje halálát.

Már akkor sem volt nehéz megjósolni, hogy igen éles reakció támad az ellenkultúrával szemben, s — mint akkoriban a Hudson Intézet kutatói írták — „nincs kizárva, hogy nem lesz kevésbé éles a húszas évek weimari kultúrája ellen támadt reakciónál”. De ez a támadás paradox módon magában a tiltakozó mozgalomban bontakozott ki, jóllehet teljesen tudattalanul: „A tiltakozó mozgalom ellenforradalmi irányzatát... — mint 1971-ben írta valaki — egy darabig leplezte a baloldali, haladó díszlet. Az ész megtagadása az ész nevében történt — híven az idők szelleméhez... A tiltakozó mozgalom vezetői meg vannak győződve róla, hogy ők az emberi autonómia védelmezői az autoritáriánus tendencia veszélyével szemben. De kérdés, nem éppen ők jelentik-e ezt a veszélyt. A történelmi tapasztalat azt mutatja, hogy a romantika mindig más, nagyon is nemromantikus erőket szokott kiszolgálni”. Így már kissé érthetőbbek a „weimari hangulatok”. Valóban volt valami borzongató hasonlóság a 20-as évek weimari demokráciájának atmoszférája és a 70-es évek színes, de elerőtlenedett, középpont nélküli, esztétizáló kultúrája, hedonisztikus életélvezete és konzervatív, fasisztoid nosztalgiai vagy szorongásai között, amelyet — éppúgy, mint annak idején — elmélyített e bizzar idill fenyegetettségének tudata, az erősödő jobboldali mozgalmak, a terrorizmus, a neokonzervativizmus, a punk agresszivitása.

1973–74-ben már könnyen elképzelhető volt egy olyan helyzet, amikor az iskolába érkező „golyák” gúnyosan nyilatkoznak majd az idősebbek „régimódi radikalizmusáról”. „Számos jel mutat arra — írta Hermann Kahn az *Eljövendő dolgokban* —, hogy a bomlás máris megindult... Az egyetemek eloszedesedtek, a Weatherman és a Fekete Párducok típusú szervezetek elvesztették támogatóik jó részét, a rockfesztiválok sikere csökkenőben van, jeles popénekesek forradalmi dalok helyett újabban vallásos himnuszokat énekelnek.” Pedig hol voltunk még attól, hogy a slágergyárak poshadt diszkómuzsikája legyen a felnövekvő, modorukban, öltözködésükben, gondolkodásmódjukban is konzervatív beállítottságú ifjú generációk szinte egyedüli tápláléka, s hol voltunk attól, hogy a korabeli baloldal nagy énekesé, Bob Dylan vallásos alázatát hirdessen, s arról írjon dalt, hogyan kísértette meg annak idején a „marxista démon”. Önmagáért beszél az egykori diáklázadó 73-as vallomása: „Talán, ha a diákok egy tízezreléke hajlik a forradalmi baloldal felé. Inkább tanártársaim között teremtek mozgalmat.”

A vietnami évek radikalizmusát, a tekintély elleni lázadást, amely egyetemi hallgatók tízezreit vitte barrikádokra, az establishment tagadását, a fogyasztás dimenziójának átpolitizálását, az objektivista tudomány elutasítását — a jövőperspektíva beszűkülése, fatalizmus, negativizmus, nihilizmus, félelem és tanácstalanság váltotta fel. Végül is ez lett a konzervatív tényészet táptalaja. Az egykori politikai tömegakció a terrorizmus egyes formáiban váltott előjelet, a béke és szeretet hippiideológiája pedig a punk gyűlöletének és agresszivitásának adta át helyét. A nagy társadalmi frusztrációra, egymást követve, mindkét tipikus válaszreakció bekövetkezett: először a véstjósító szelídség, visszahúzóds, félelem, menekülés, majd az agresszió, a túlzás, a gyűlölet.

5

Mannheim alapvető tanulmánya óta elfogadott az a tétel, hogy „a konzervatív tudatot a liberális ellenfél erőszakolja az eszmék síkjára”. A konzervatív tudat önmagában nem teoretikus hajlamú. A 70-es években sem mindjárt öltött határozott elméleti alakot. Inkább úgy jelent meg, mint az elméletiség,

a teoretikus tudat (a „van”-tól elszakadó baloldali, liberális és radikális tudat) leépülése vagy nyílt tagadása.

A 70-es években a „konzervatív tudatimpulzusok” nagyrészt rejtetten maradtak, inkább konzervatív beállítottságról lehetne beszélni. A 70-es években még csak a „puszta kiélés”, „öntudatlan végrehajtás”, „problémamentesség”, utópiától és perspektívától fosztottság jellemzi a konzervatív tudatot. A konzervatív beállítottság 68 eszmével szemben jött létre, anélkül, hogy az ellentét őt magát is az eszmék síkjára terelte volna. Inkább a passzivitást, gyakorlatlanságot, az adottal, a „van”-nal történő kibékülést foglalta magában. A jóléti állam válsága, a sorozatos gazdasági és politikai drámák azonban megnövelték az ellenzéki rétegek erejét, a baloldal támadásideológiájának esélyeit is. A konzervatív elmélet, amely csak a 70-es évek második felében kezdett összeállni, erre a kihívásra adott válasz volt, méghozzá nagyon is életképes válasz. A baloldal támadásideológiája (főként az eurokommunizmus és ezzel együtt a szocialista és más kormányzati pártokkal való együttműködés) csupán a válságba került „jóléti állam” javított kiadását ígérte, s mivel új és azonnal megvalósítható programja nem volt, az ideológiai vákuumot nem tudta kitölteni: támadása egy politikai konjunktúra szintjén maradt. Olyan erőfeszítés volt, amely inkább a konzervativizmust erősítette s kényszerítette rá az elméletadásra.

A konzervatív elmélet első nagy hatású fegyvere a GULAG-sokk volt. (Természetesen az a tény, hogy ezt föl lehetett használni a konzervatív értékek legitímálására, a baloldal színvonaláról és önkritikájának mélységéről is tanúskodik.) Néhány év leforgása alatt kínozássá vált baloldali értelmiséginek, marxistának, marxizálónak lenni. A 60-as évek eszmevilágának csendes felbomlása betetőződött. A baloldaliság a széles közvéleményben egyre gyakrabban kapott negatív értékhangsúlyt. A 60-as évek radikalizmusa Marxszal, a 70-es évek konzervativizmusa Marxszal szemben határozta meg magát. Míg a 60-as évek a „konkrét utópiát” és a „felszabadulást” vezette le Marxból, a 70-es évek ezzel szembehelyezkedve, a „Gulagot” és a „totalitarizmust”. A konzervatív elmélet a marxizmusnak, a baloldaliságnak, sőt a liberalizmusnak — mint a „totalitárius szörny” elméleti anticipálásának — a tagadásából táplálkozott. Újra csak az jellemzete inkább, amit tagad, nem pedig az, amit állít. A konzervativitás természetesen nem maguknak a tényeknek a feltárásában rejlett, hanem értékelésükben. Abban, hogy nem egy tekintélyellenes, hanem egy tekintélyelvű érvelést támasztottak alá: „Íme, hová vezet minden érték átértékelése! Íme, hová vezet az állam megnőtt szerepe az egyéni szabadsággal szemben! Íme, miféle káoszba, milyen embertelenségbe fül minden radikális kísérlet a múlttal, a hagyományos értékekkel való szakításra!” stb. stb. Ez az érvelés éppen amellel ment el, hogy a század nagy botrányai valamiképp maguk is a konzervativizmushoz kötődtek. Hiszen a dogmatizmus gyakorlatát éppenséggel az jellemezte, hogy a marxizmusból konzervatív ideológiát csinált, s a 20-as évek „káoszával” a hagyományos értékrendet állította szembe (a család, a házasság, a nemzet megtépzottság tekintélyének helyreállítása a 30-as években; az életforma-kísérletek elfojtása; az állam, a rend és a fegyelem, a szolgálat és álklasszicista formák, konzervatív ízlés; a hierarchia kultusza; a perek középkorra melegeztető nyilvánossága; alázat kultusza; autoritáriánus vezetés; a művészetben a zárt, monumentalista, stb. stb. De általában inkább konzervatív beállítottságról, mint konzervatív elmületről és politikáról lehet a kelet-európai országokban beszélni, amiben ázsiai és rendi-feudális múltjuk súlya is érződik. Ez a konzervativizmus azonban nem a szocializmus nagy kísérletének megvalósításából, hanem részben elszabotálásából, részben — úgy és akkor — megvalósíthatatlanságából fakadt. Történeti, szociálisan meghatározott képződmény volt, amely csak politikai és nem történetfilozófiai ítéletet mond a szocializmus megvalósíthatóságáról.

De bármily nagy is a különbség a „keleti” és a „nyugati” konzervativizmus között a 70-es években, mindkét esetben az adott rendszer funkciózavarainak, értékválságának, értékleépülésének konzervatív értelmezéséről van szó, s mindkét esetben egy korábbi állapotot sóvárognak vissza. Egy kietlen, kellemetlen világban, „különösen kusza jelenben”, a konzervatív beállítottság a „szilárd álláspont keresésévé” változik, s a „múlt” kutatására adja fejét. Az egyik esetben ez a centralizált szocializmus szilárd hierarchiájához, biztonságot és egyértelműséget nyújtó rendjéhez, a szűkösség konzervatív etikájához és individuumellenes értékrendjéhez való visszatérést jelenti, a másikban az állami ellenőrzéstől szabad, a magánvállalkozó etikájához kötött piacgazdaság szabadságát sóvárogják vissza, amelyet az új elitizmus, a rend és tekintély motívuma egészít ki. A rekapitalizációs ideológiák kulcsszava: a szabadság. Ez a kapitalizmus morális alapja. De mindkét esetben arról van szó, hogy a fennálló válságot morális alapon hidalják át. A „nagyobb ideológiaráfördítés” a konzervatív elmélet szülőanyja. De minden kedvezőtlen változás ellenére ez az elmélet mára még nem alakult ki, s különösen nem vált gyakorlattá, bár a politikát egyre jobban áthatja.

6

Lássuk most kissé közelebbről az „uralkodó” értékekben és ideológémákban végbement változást a két évtized tükrében. Nem vagyunk abban a helyzetben, hogy bármelyik félnek a másik ellenében igazságot szolgáltatassunk. Minthogy egymást feltételező szélsőségekként inkább kiegészítik, átvilágítják egymást, csak rögzíthetjük a köztük húzódó különbségeket.

A 60-as években a „legyen”-t élték át, érzelmesen és indulatosan, nem kis párosszal. A 70-es években ez a „van” javára tolódott el. Ennek megfelelően a 60-as években jövő volt minden, a 70-es években a jelen, majd egyre inkább a múlt. A 60-as évtized mint a haladó irányzatok általában, az *eszmét* az eseményeket megelőzően élte át. A 70-es évek a maga eszméjét 68-ra reflektálva, elleneszméken, sőt eszmétlenségként és eszméletlenségként hozta létre. A 60-as évtized erőteljesen elméletközpontú volt. A 70-es évek erősen elméletellenes, pragmatikus és tényszerű. Míg az naív volt és fellelkesült, ez gyanakvó és apatikus. A 70-es évek viszolyog minden elvontságtól, minden jövőt gyanúba keverték előtte a „megvalósulások”. Az utópiában totalitárius csábítást lát.

A 60-as évek mindenben szakítást, radikálisan újat követelt. A társadalom teljes vagy csaknem teljes felforgatása mellett állt. A 70-es évek gyanakvó az újításokkal az újítókkal szemben, inkább az adothoz, a meglévőhöz ragaszkodik. Nem akar nyerni, csak ne kelljen veszítenie semmit. Túl nagyra látja a kockázatot. A 60-as évek ideológiakusan túlzó, tárgyyszerűtlen, sőt tudománytalan volt. Nem sokat adott a körülményekre, maga akarta megszabni, mi lehetséges és mi nem. Úgy érezte, nem épp alaptalanul, hogy a manipuláció éppen az objektivitás álarca mögé bújjik. Megvetette az egzakt tudomány „pozitív esztét” és a represszív technokrata racionalitás ideológiájaként utasította el. A 70-es évek szerint nem is olyan totális és elviselhetetlen az elidegenülés. Túlzás, hogy mindent a manipuláció határozzon meg. S nemhogy „egydimenziósnak”, hanem egyenesen „plurálisnak” látja a polgári demokráciát (nemhogy kevésnek, de egyene-

sen felsőbbrendűnek a szocializmus politikai demokráciáját). A 70-es évek a „tényekről” le akarja hántani az ideológiát (ez rejtett ideológiája), tárgyyszerűnek és elfogulatlanak akar látszani. Felértékeli a szakszerűséget, a szervezethez, a rendet, a felelősséget — mint hiánycikket. A bomlás és káosz állapotát a régi jó értékek megsemmisítéséből vezeti le. 68 radikális volt, a 70-es évek minden, csak radikális nem. Egy ilyen gyanúsítást alighanem kikérne magának.

A marxizmus sokat emlegetett „reneszánszát”, amelyet a 60-as években Lukács György a „Vissza Marxhoz!” jelszóban foglalt össze, a 70-es években az „aufklérizmus” átmeneti szakasza („Marx ésszerűsítése”, a „szocializmus racionalizálása”) után az „El Marxtól, bárhová, csak minél messzebbre!” újfilozófusi rémülete váltotta föl, amelyben a „Marx=Gulag”-képlet egyetemes magyarázó elvvé lépett elő.

A 60-as évek ideológiailag egyáltalán nem tette kérdésessé általában a szocializmus, általában a marxizmus fogalmát és gyakorlatát. Inkább ezeken belül maradván vázolt föl alternatívákat, „kritizált”, „marxizált”, „reformizált”, „demokratizált” stb. stb. Mivel a 60-as évtized gyakorlatában is javarészt az értelmiséghez kötődött (talán ezért is jelentek meg később az értelmiségi lelkiismeret-furdalás és bűnbánat szigorú osztályteóriái, sőt mivel még a munkásosztály fogalmát is az értelmiséghez közelítette, a marxizmus 70-es években bekövetkező válsága nagyrészt az értelmiségi tudat válsága lett. Ez önmagában persze a legkevésbé sem konzervatív jelenség, de megmagyarázhatatlan a 60-as évek nélkül, s katalizálta a konzervatív eszmerendszer kialakulását.

A 60-as évek dialektikusnak vallotta magát, a 70-es évek semmilyenek: ő eklektikus. A radikalizmust a pozitívumos szellemtelenség követte. Az egész élet átpolitizálásának, a hangsúlyozott közéletiségnek az elvét a privát szférába, kis csoportok melegébe való visszahúzódnak váltotta föl. Az egyén a társadalom felől önmagához fordult. Nem az érdekelte többé, mit tehet a társadalommal, mi történik a világgal, hanem az, amit magával tehet, ami vele történik. Ez a 70-es évek ún. újszubjektívizmusának a forrása.

A 60-as években a lázadónak csak az „egész” társadalommal volt dolga, úgy tűnt, csak az „egésszel” érdemes szakítani. A 70-es években az a részlet érdekli, ahol valóban szakíthat mindennel, ahol nem akadályozhatja meg ebben senki és semmi. Még ellenzékiséget is így fogalmazza át: privát szférát igyekszik politikai jelentőséggel felruházni, kivonni ellenőrzés és manipuláció alól (a tömegkommunikáció kikapcsolás az életről, alternatív élelmiszerboltok, kómmuna stb.). Az „egésszel” nincs mit kezdeni — véli a 70-es évek marginalizálódott lázadója. Még kevésbé akarja valami új „egésszel” helyettesíteni a régit. Csupán felbontani, megosztani, dezintegrálni szeretné, mert a „totalitarizmus” veszélyét érzi benne. Nem „új egész” nevében lép fel, hanem csak a régi destrualójaként, hogy saját *egyéni* mozgásterét kiszélesítse. A privát szférának ez az ellenzéki értelmezése azonban csak ezreket érint, és semmiképp nem jelent ellenérőt a privátszféra konzervatív értelmezésével és főként gyakorlatával szemben, amelyet hajlamos a maga szája íze szerint, ellenzéki erőként magyarázni. Holott éppen a fennálló legmasszívabb alapzata.

A 60-as évek patetikus volt, nem mentes a romantikától, az utópizmustól; lírizmusa kollektívan személyes és emelkedett. A neovantgarde patetikus, erősen politikus, utópisztikus tiltakozási formái helyére, a harsányság, magabiztosság, tiszta indulat és programosság helyére a 70-es években az ironia, a játék, az ornamentika, a groteszk antipátosza, relativizmusa, jövőtlensége, komor vagy felszabadító nevetése, üres szórakozása, esztétizált önélvezete lép. A privát-

szféra az új formában általában a közvetett kritika, az értékrelativizálás, újabban az értékaiffirmálás szerepét tölti be. Jelentősége minden művészi formában rendkívüli módon megnő. De csak a nyíltan konzervatív értékrehabilitáció alakítja át formaeszközből tartalommal és céllá: az emberi integritás utolsó bástyájává.

A 60-as években a történelmi tudat múlthoz való viszonyát a morális krízis, a dezillúzió leleplező munkája határozta meg. A múlt iránti érdeklődést a múlttól való megszabadulás, a múlttal való szakítás, leszámolás motiválta, másfelől tehát jelenre és jövőre orientált volt. Szembesített és szenvedélyesen elutasított, már ahol ezt megtehetette. Morális és politikai tudat volt. A 70-es években ezzel szemben a múlt nosztalgikus újraélése vált uralkodóvá. Ez az emlékezet inkább esztétizáló volt, a történelmi események, morális, politikai stb. tartalmát is formaként, mintegy zárt atmoszféraként, stílusként érzékeltte kis korszakok közegének felidőzésén keresztül. Az érdeklődés arra irányult, hogyan él az ember, ha elveszik tőle, ha nincs, ha lemond történelméről, vagyis: a magánéletre, s általában élvezte ennek fenyegetett „idilljét”, stílusának, formáinak zártságát, védettségét.

A múltra orientáltság persze kifejezetten konzervatív értelmet is kaphatott. A múlt — különösen a nemzeti múlt — úgy jelent meg, mint az egyetlen szilárd alap, amelyre a jelen építeni lehet, a hagyomány, mint az egyetlen kapaszkodó egy kaotikus és kapaszkodók nélküli világban. A múlt feltárása, leleplezése, dokumentálása vagy a jelen okulását szolgálta (lehűteni a forró fejűeket), vagy a jelennek mint teljesen kiürült, értéktelenné tett buroknak a megsemmisítését a múlt nevében. A múlton kezdték mérni a jelen lehetőségeit. Vagy azon siránkoztak, hogy a jelen teljesen megsemmisíti a múltat, de semmit nem tud a letűnt értékek helyébe állítani, vagy azt állították, hogy a múlt semmisíti meg a jelenet, semmi nem változott, sőt nem is változhat.

A konzervatív beállítottság (szemben az elmélettel) különösen a közömbösség és passzivitás, a kibékülés lehetőségét kereső meghunyászkodás, a mértékletességnek álcázott gyávaóság és önféltés változatos ideológiáiban vált tömegessé a 70-es években: „Legokosabb, ha egy időre most meghúzzuk magunkat! Nem kell mindjárt az alapkérdések feszegetésével kezdeni!” A józanság és mértékletesség ideológiája a 68-as „esztelenségek” és „túlzások” kritikájával támogatja meg a pragmatizmusban elvesző kisszerűséget, amely épp annak örül, ami. „Mennék mi tovább, de mit csináljunk, ha csak eddig lehet! Csak ésszerűbb egy akármilyen icipici lépés előre, mint egy szép ívű ugrás, amelybe belebukunk!”

Maga a válság is úgy jelent meg, mint merőben külső adottság, objektív tény, amelyet a nyersanyaghiányból, az ökológiai egyensúly felbomlásából, a harmadik világ „zsaroló” politikájából stb. stb. vezettek le. Míg a 60-as éveket a végtelen növekedésbe vetett hit pátozsa, a természet meghódításának akadálytalan előrehaladása határozta meg, a 70-es években a „zéro-növekedés” elmélete, az ökológiai katasztrófa megjósolása, szkepszis és pesszimizmus hatotta át a természethez való viszony ideológiai leképződését. A különbség érzékeltetésére elegendő csak Richta munkaközösségének híres munkájára, a *Válaszúton a civilizációra* és a Római Klub jelentésére. A *növekedés határait* utalni. A veszélyérzet, a katasztrófa-előérzet minden reális és jogos mozzanata ellenére ideológiailag tökéletesen simult a konzervatív mentalitásba.

A 60-as években a társadalmi konfliktusok jelentős része generációs konfliktusként kulminálódott. Ez az évtized a fiatal generációé volt, ahogy a 70-es

évek az öregeké, s öregedő középkorúaké. Mert „ahogy az újításoknak akadályokat nem ismerő vágya kétségtelenül inkább a fiataloké, a konzervativizmus viszont inkább az öregebbjét, az öregkor tapasztaltságát jellemzi jobban, az öregség tudvalevőleg hazája az erődítménye volt a konzervativizmusnak minden időkben.” (Füst Milán) A 60-as évek az életkor hierarchiája ellen is lázadt. De szakított a családdal is és fellázadt a szülők ellen. Nyíltan család- és szülő-ellenes, tekintély- és öregkorelleses volt értékrendje. Pozitív értelemben a kommunák lettek volna e tagadás megvalósítói. A generációs ellentét így is rajtuk hagyta lenyomatát, és hozzájárult felbomlásukhoz. Ezekben a kommunákban ugyanis nem voltak öregek. Margaret Meadnek alighanem igaza volt, mikor a több mint tízezer amerikai kommuna szétesésének egyik legfőbb okát az öregek hiányában jelölte meg. A múlthoz kötöttség alapvető emberi igénye idősebbek hiányában nem elégülhetett ki. Persze a múlthoz kötöttség csak mozzanata az emberi együttélés törvényeinek, s nem a hagyományos család felmagasztalását jelenti. Márpedig a 70-es évek éppen a hagyományos család, a családi fészkek, családi tűzhely szentségének megőrzését, védelmét szorgalmazza egyre határozottabban. Az amerikai új jobboldalnál a „vörös veszély” utóda egy ideig a nő volt. Ahogyan egy korabeli olasz lap írta: „a zürzavaros hatvanas évek óta felszabadult nőben látta a belső ellenséget. A család: az új konzervativizmus citadellája. A közelmúltban még a nemzetet, napjainkban a családot fenyegeti veszély; ugyanolyan fanatikus erőszakossággal mozgósítanak az erkölcsi szabadság ellen, mint korábban a marxista démon ellen”.

A generációs ellentétek is nagyrészt elsimultak. A fiatalok mintha elhinnék az öregeknek, hogy nem *kell* és úgyse *lehet* változtatni a dolgokon, úgyszólván hiábavaló a kísérletezés és a lázadás. A jobb módú családok utódai érvényesülésükkel törődnek, társadalmi előnyük tartósításával vagy megőrzésével vannak elfoglalva, még ha átesnek is a pubertáskori zavarokon. A szegény családokban, ha egyáltalán kiéleződik, úgy zajlik a generációs konfliktus, hogy nem a szülőkkel szakítanak (ettől azok úgysem lennének nagyon oda), hanem magával az életformával, az adott életforma, az adott keretek és lehetőségek újratermelésével. Ez a szakítás nem a lázadásból, hanem a kétségbeesésből és reménytelenségből fakad. Nincs morálja vagy politikája, nincsenek elvei, csak törvényszerűségei és — esetleg — morális vagy politikai következményei. Nem kommunába tömörülnek a „szakadtak” (végtére efféle értelmiségi dolgokhoz nincs elég érzékük, meg aztán a kor is más, amely körülveszi őket). A lumpen-életformát választják, amelynek csak annyi előnye van, hogy nem teljesedhet be rajtuk a munkamegosztás végzete: negatív értelemben szabadok. De mert ez negatív szabadság, soha nem lakhatnak jól belőle. Ezért tanácstalanok, egyszerűen félnékek és agresszívak.

A 60-as évek mozgalmi egyáltalán nem nemzetben gondolkodtak, kategóriáik és önértékelésük „univerzális”, „kozmpolita”, „nemzetközi” volt, sőt egyenesen egy ilyen kultúrát, művészi nyelvet vettek célba. Európában akkor minden fiatal „ugyanazt” a nyelvet beszélte, és senkit sem zavart a másik nemzetisége. Általában nem saját nemzeti problémáikkal voltak elfoglalva, egyetlen összefüggésekben látták és költötték meg vízióikat az emberi társadalomról, s nagyon is fogékonyak voltak más népek, más nemzetek szabadságtörekvései iránt. A 70-es években a nemzet megint egyike ama ideológikus és illuzórikus közösségi képeknek, amelyekkel az értékválság szakadékát letakarják. Az emberiség persze elvont közösség volt, a kommuna pedig konkrétsága ellenére is utópisztikus közösség, de szabadon választható közösség, amelyet az egyén határozott meg. Maga a nemzet is (hacsak nem a hazafias szövegek nemzetéről, nem illuzórikus közösségről, hanem védelmi közösségről volt

szó) szintén szabadon választhatóvá lett, valamely nyelv és kultúra iránti vonzódás, másoktól való elszakadás, egyszóval értékválasztás határozta meg. S még ha ebben is volt illúzió, nem is kevés (s ez megint egyszer a 60-as évek mozgalmainak *értelmiségi* jellegét emeli ki), azért szép illúzió volt, s egyáltalán nem kellett volna belőle mindent feladni. Mert amiben csakugyan szabadon választhatok, az nem annyira a nemzethez tartozás ténye (ez adottság, kényszerűség, amit közvetlenül semmiképp nem haladhatok meg), hanem a *milyen* nemzethez, az adott nemzetben mely értékrendhez, kultúrához tartozás, illetve a nemzethez mint *mihez* tartozás. A 70-es években (ha nem is mindenütt) a nemzet mint monolit közösség, értékpótló és közösségpótló illúzió jelent meg, amely egyúttal a belső egyenlenségeket is le tudja vezetni, áthidalja a válságot, mert külső, nemzetek közötti ellentmondásokba veri a társadalmat.

Ugyanilyen szembetűnően konzervatív (jóllehet távolról sem egyértelműen negatív) vonása a 70-es éveknek a vallásos érzület felerősödése, a buddhizmus, a zen, a tao után a szekták terjedése, a hagyományos egyházak bizonyos fel-frissülése, a miszticizmusra való hajlam. Nem nehéz észrevenni a tanácstalanság, a káosz, a kétségbeesés és gyengeség, valamint a vallásos érzület, a bizonyosság keresése közötti összefüggést. Am, hogy a vallás rendelkezik bizonyos — az emberi integritást, lényeges emberi értékeket — védő-őrző jelleggel, azt jól mutatja az új jobboldal heves vallásellenessége. Természetes, hogy a radikális, aktív konzervativizmus minden formáját zavarja a vallás, amellyel osztozkodnia kellene a tekintélyelvű hatalmon és szellemi befolyáson. A vallás a mai helyzetben egyedül jelentkezik olyan közvetlenül gyakorlati, zárt világképet és biztos értékrendet ígérő világnézettel, amellyel korábban (és versenyképtelenebb formában ma is) a baloldali ideológiák. Előnye abban rejlik, hogy egyfelől a beteljesülés és felszabadulás állapotát transzcendens távolságba tolja (mindig igaz marad, empirikusan ellenőrizhetetlen, a hitre épül), másfelől mindig az egyes emberrel, a partikuláris személyiséggel van dolga. A „teremtett” világ megváltoztatásáról, az egyén helyzetének megváltoztatásáról azonban lemond, s ezzel konzervatív funkciót tölt be a fennállóban. Ellenzékivé és politikussá nem a vallás, hanem az egyház vagy az egyházi személy, tehát az intézményesült vallás válik. Ez azonban külön kérdés.

68-ra az utcai tüntetések, egyetemek, színházak megszállása, üzemfoglalások, barrikádharc a rendőrökkel, egyszóval a demokratikus, tömeges, nyílt akciók jellemzőek. A 70-es éveket a személytelen és véres terrorakciók mutatják, amelyek a tömeg megfélemlítését, a tanácstalanság érzésének fokozását hivatottak szolgálni. A terror ebben a formában inkább szakítás a diákmozgalommal, amely elvetette a konspiratív és elitárius-autoritárius formákat. A konzervatív eszme persze a terrorizmust is 68-ból vezeti le, hisz ebben az azonosításban — politikailag és ideológiailag — leginkább érdekelt.

Azt hiszem, Habermasnak van igaza: „a terrorizmus a fasizmussal rokon jelenség, esztétikai kifejező elemeket akar becsempészni a politikába.” Végső soron csaknem elhanyagolható, hogy a terroristák a konzervatív erők tudatos „élcapatát” képviselik-e, vagy csak azt a hírhedt taktikát, hogy „minél rosszabb, annál jobb”. A taktika lényege: a represszivitásban láthatatlanná vált totalitárius szörny előcsalogatása barlangjából, a parlamentáris demokráciából, ahol úgy tesz, mintha aludna. A „jót” ez a taktika attól várja, hogy a megtorlás végre felnyitja az emberek szemét, és szembeállítja őket a fennállóval, s akkor nem lesz más választásuk: végig kell harcolniuk azt a harcot, amelytől most vonakodnak, s amely az új világba vezet. Van valami megvesztegető ebben a logikában, amelynek tisztán szellemi társára nem nehéz ráismernünk némely kelet-európai ellenzéki mozgalomban, sőt még valami „hatvannyolcasság” is ér-

zódik benne, a kudarcból levont jellegzetesen értelmiségi konklúzió formájában: a nép többsége ellenében kell a fordulatot végbevinni. A néptől elszigetelődött értelmiségi „68” dühében a nép ellen fordul. Ebben a munkamegosztásban az értelmiségi a „haladó”, a nép pedig a „konzervatív” elem. Egy igazi 68-as, Rudi Dutschke azonban jól látta a terrorizmus mélységesen konzervatív lényegét: „kihúzhatja a polgári demokrácia alól a talajt — anélkül, hogy a legcsekélyebb mértékben forradalmi helyzetet teremtené. Sőt: a legtöbben új légerekben vagy száműzetésben találkoznának ismét egymással. Vagy lehetséges, hogy a terroristákat már régóta nem szocialista célok vezetik?”

A terrorizmus azonban csak leglátványosabb és legvisszataszítóbb formája a 70-es évek mélységesen érthető nihilizmusának. A kultúrában, a művészetben a punk testesíti meg a nihilista tagadást, amely a rombolásban, a pusztulásban keres esztétikai élvezetet. A nihilizmus egyrészt a konzervatív mentalitás igazi táptalaja, hisz agresszíven demonstrálja az értékek hiányát, a vákuumot, amelylyel szemben a konzervatív elmélet magára találhat. Másrészt azonban az „emberi” tagadásában, megvetésében, esztétizálásában szükségképp oly mélyre jut, hogy a radikális konzervativizmus fasisztoid értékrendjével érintkezik.

Az eddigiek alapján olyan benyomás keletkezhet e sorok olvasójában, hogy konzervatív előnyomulás kizárólag Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban figyelhető meg. Természetesen, erről szó sincs. Kelet-Európának is megvan a maga 68-a, s ennek sokkhatását csak megsokszorozta a nyugati 68 csődje. Továbbá a 70-es évek első felében (egy-egy országokban még hamarébb), igazi konzervatív fordulat is bekövetkezett. De ez már nem a kezdetek „nyereségéhez”, a bürokratikus-despotikus uralmi formákhoz való visszatérés jegyében zajlott le, hanem úgy, hogy a legtöbb kelet-európai ország nem a radikális reform, hanem a konzervatív reform valamelyik útját választotta. Vagy úgy, hogy a 60-as évek radikalitását lefékezte, visszariadván saját célkitűzései hatalmaságától, s kockázatos következményeitől; vagy úgy, hogy eleve megakadályozta, leszerelte egy ilyen reformradikalizmus kialakulásának lehetőségét néhány konzervatív félreformjával.

A konzervatív reform következményeként sok helyütt előállhatott az a helyzet, hogy a „rekapitalizációként” fölfogott reformmal szemben a „tömegek”, a „munkásosztály” érdekvédelmét a szektás konzervativizmus vállalta magára hősi gesztussal. Az a látszat keletkezett, hogy a reformerek, a szívtelen közigazdász-technokraták az „állammal”, a „hivatallal”, az „árakkal” és a „piaccal” tartanak, míg a helyi konzervatívok (valójában egy sokkal bornirtabb állapot visszaállítására és saját hatalmi helyzetük megszilárdítására törekedve) a néppel, az „osztállyal”, az „állampolgárral” stb.

Ezt a fura munkamegosztást, amely a reformot mutatta népellenesnek, a népet pedig reformellenesnek, csak a radikális reform következetes megvalósítása révén lehetett volna és lehet még ma is meghaladni. A radikális reform nem redukálódik a gazdaságra, sőt tisztában van vele, hogy politikai és kulturális reform nélkül ott sem lehet igazán hatékony. A gazdasági demokrácia széles körű intézményrendszerrel akadályozza meg az egyes osztályok, rétegek, egyének közötti érdekülönbségek politikai manipulálhatóságát. A politikai és kulturális önállóságra épít, s a párt vezető szerepét és hatalmi helyzetét nem azonosítja mereven. Ezzel szemben a konzervatív gazdaságra redukált reformot szeretne, tehát még ebben is szükségképp megáll felülton, képtelen megteremteni saját előfeltételeit, félnkségével önként engedi át a terepet ellenfeleinek, s így még a gazdasági reform következetes végrehajtásában is megtorpan.

A konzervatív reform éppen a fent vázolt ellentmondást és rossz munkameg-

osztást konzerválja, állandó lavírozásra kényszerül, s mindent elkövet, hogy senkit ne haragítson magára. Ezért nincs politikai bázisa. Hogy mit jelent a konzervatív reform, az 72–73-ban hamar kitudt Magyarországon is (elegendő az „új gazdasági mechanizmus” elméletadóinak és politikusainak mellőzésére, a „reform” módosítására, majd egy ideig teljes elhallgatásra utalni, elegendő a radikális reformerek háttérbe szorulását, a politikai és kulturális reform megállítását, a Lukács-iskola felbomlását és nagy részének külföldre távozását, az önmagában nem túl jelentős magyar avantgard-művészet egy részének szimptomatikus „disszidálását”, a hagyományos ideológiai „ráfordítás” fokozását említeni).

Ma éppen az a kérdés, hogy egy 68-hoz képest gazdaságilag és — úgy tűnik — külpolitikailag is jóval kedvezőtlenebb helyzetben sikerülhet-e kikászálódni szerünkkel a konzervatív reform kátyújából. Csakhogy egy kiélezett helyzetben nemcsak a radikális reformerek esélyei nőnek meg újból, hanem a reformellenes konzervatívoké is.

De a konzervatív reform nemcsak a reformpártiak és reformellenesek politikai ellentétét konzerválta, hanem — a konzervatív tábor legnagyobb örömére — újabb ellentétekkel terhelte meg azt. Ezek közül az egyik legfontosabb a radikális reformpártiak egy töredékének ellenzékké szerveződése és reformtagadóvá válása a 70-es évek közepétől. A radikális reform lehetőségének mint „illúzió”, „utópiának” ellenzéki elutasítása éppen a konzervatív, a „fontolva haladó” reform gyümölcse, s hogy milyen keserű gyümölcse, arról néhányszor már meggyőződhetett, mikor kénytelen-kelletlen belekóstolt.

Bár a konzervatív reform nagyrészt annak az egyensúlyi helyzetnek köszönhette sikerét, amelyet a radikális reformpártiak, valamint a szektás és az ellenzéki reformellenesek között feszülő ellentétek teremtettek meg, hosszú távon mindhármukkal szembe kellett találnia magát, sőt újra meg újra választani kényszerült közöttük. Ez az egyensúlyi állapot tehát nem épp termékeny és nem dinamikus. A szocializmus és a demokrácia mellett elkötelezett legjobb erőket kárhoztatja tétlenségre vagy zárja rossz ellentétek zsákutcájába. Amit végső soron elkönnyvelhet magának, az a következő: új életet lehelt a szektás restauráció erőibe; talpra segített egy, a szocializmusból kiábrándult, a reformokat szépségflastromnak tartó — igaz, parányi — ellenzéket; gyöngítette, sőt lejáratta a radikális reform híveit. Végső soron tehát saját lába alól húzta ki a talajt, magát a reformot tette felemássá, bizonytalan kimenetelűvé, visszafordíthatóvá.

A konzervatív reform alapeszméje: a belső nyugalom, az egyensúly, az egység megőrzése, a 60-as évek politikai konszolidációjának változatlan megtartása, mindenáron, bármibe kerül is. Különösebb jóstehetség nélkül is előre látható, hogy épp ez a görcsös ragaszkodás az egyszer már elérthez, az erőegyensúly konzerválása fogja felborítani az eddigi egyensúlyt.

7

Hogy 68 naiv, túlzó, utópisztikus, gyakorlatiatlan, balosan korlátolt szelleme felbomlott, azért nem kár. Az a baj, hogy ez a bomlás nem az önmeghaladás felé, hanem a merev tagadás, a reakció felé vezetett a 70-es években. Persze, mindenki másra helyezi a hangsúlyt. Én nem tudok önfeledten örülni annak, hogy a felszabadtítás — mégoly utópisztikusan megfogalmazott — értékrendjét a 70-es években a felszabadtításból mint „totalitárius csábításból” való kiábrándulás követte, a „Sollen” ideológiáit a „Van” megideológizálása.

Az eddigiekből is kitűnt azonban, hogy a konzervatív fordulatban maga 68 játszotta a főszerepet. Nem mindegy, *mi* bomlott fel, hisz ebben már az is benne rejtett, *hogyan* és *mivé* válhatott. A 70-es évek csontozata a 60-es évek méhében állt össze. Ízlés kérdése, melyik torzszülöttet tartjuk bájosabbnak. Komoly hiba lenne hát a 70-es évek kritikáját a 60-as évek felől elvégezni. A 60-as évek kritikája nélkül itt már nem megyünk semmire.

Kritika és önkritika alapja csak valamilyen szintézis lehetne, amelyben a két oldal végletei egyesülnek, s újraértelmezik a tézist, amelyet a 60-as évtized testesít meg. Ám egy ilyen kritikai nézőpont nem lehet többé puszta elméleti erőfeszítés eredménye, pusztán „Sollen”. Különben könnyen a 60-as évek szemétdombján találhatja magát. Nem születhet meg a „szintézis” gyakorlatának kialakulása, körvonalazódása előtt. Csak jelezheti egy ilyen álláspont igényét és szükségességét, csupán tudatában lehet a két évtized egymást kiegészítő korlátoltságának, egymást tételező szélsőségeinek. S hogy mi marad addig? E sorok írója számára egy régtől ismerős helyzet, amelyben ez az írás is született: két szék közt, a pad alatt.

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS

Elmélet vagy történet?

Ha azt mondjuk: így volt a hetvenes években, így gondolkoztak az emberek, ezt meg azt tették — és úgy véljük, hogy ez volt a hetvenes évek „igazsága”, mert ezt hitték igazságnak, továbbá úgy véljük, hogy az egyes hitek, kijelentések egyszerűen azért bizonyulnak illúzióknak vagy balítéletnek, mert az *idő telik* —, akkor a bírálatnak nem ad létjogosultságot egyéb, mint a pusztán tény, hogy *mi még* élünk, még-hozzá másképpen. Azé az ítélet joga, aki később szól. A kiábrándulás lenézi a reményt, a kijózanodás mindkettőt: ennyi volna csupán? Hiszen nem arról van itt szó, hogy tételek — amelyeket igaznak hittek a hatvanas években — hamisak, és ez a hetvenes esztendőben derült ki, *majd* pedig a hetvenes évek kesernyés bírálatának előföltevéseiről világott ki — a nyolcvanas évek legelején —, hogy hamisak; hanem arról, hogy 68-ban az emberek szükségképpen ilyenek-amolyanok voltak, a hetvenes években másfolyanok. Ergo: *ők maguk* voltak igazak vagy hamisak, tehát az ítélet nem kijelentéseket, hanem eleven embereket, eszes lényeket illet, márpedig írva vagyón: ne ítéld, hogy ne ítéltessél. Az igazság kérdése fölcserélődik az autenticitás kérdésével, a kijelentéseket és nézeteket nem elméleti vagy erkölcsi igazságuk, hanem hitelességük szerint ítélik meg; nincs ennél tartósabb, szívósabb vonása a konzervatív észjárásnak.

Aki tanácstalan, ne legyen elfogult

Ha viszont nem akarunk időn és téren kívülről a divatból kiment baloldali értelmiségi elit módjára ítélni elmúltak és jelenvalók „hamis tudatáról”, mert nem hiszünk időtlen és nem regionális igazságokban, továbbá az egyes nézeteket nem tekintjük tárgyi adottságnak, hanem egyes embercsoportok és időszakok — magukban véve tiszteletre méltó — *tulajdonságainak*, akkor le kell mondanunk az ítékezésről. Akkor csak az értékközömbös leírás marad. Ugyanis: amennyiben ítéletünk abból a tapasztalati tényből indul ki, hogy pl. a hatvanas évek, közelebből 68 esz-

ményei vereséget szenvedtek, képviselőik az értelmiségen belül is kisebbségbe szorultak, ez nem elegendő alap 68, az eszmények és képviselőik bírálata, mert alighanem az is tapasztalati tény, hogy a legyőzötteknek gyakorta van igazuk.

„A hatvanas években azonosultam korommal, a hetvenes években pocsékul éreztem magam” — ebből igazándiból csak az következhetnék, hogy „*nekem*” a 68-as vagy ahhoz hasonló idők és eszmék felelnek meg, a kérdés pedig az, hogy jogosult-e ezt az azonosulási képességet, helyeslésemet, tetszésemet mások számára és más időpontokra általánosítanom. Ha erről az általánosításról rezignálatlan lemondok, akkor csak saját történetemet meséltem el, méghozzá anélkül, hogy a biográfiámat irányító értékeket mérlegettem volna, és nem fogom megtudni, hogy igazam volt-e vagy sem; hiszen ezt nem is kutatom.

A lehetséges válasz — pl. Szilágyi Ákosé, a *Két szék közt, a pad alatt* írója — ilyesforma lehetne: „De hát ki ítélkezik? Nem az előbb vallottam be, hogy tanácsstalan vagyok?”

Ezt a védekezést elutasítom. Persze senkinek nem kötelessége sziklába véshető, örökérvényű szentenciákat mondani. Ám a jelenkor elvetése — akkor is, ha ez elsősorban ránk magunkra vonatkozik — érveket kíván. Aki tanácsstalan, ne legyen elfogult. Ha pártot út a létező világ, a *Van* ellen, a *Legyent* pedig lemosolyogja, nevezze meg azt a *Nincset*, amiért hajlandó lándzsát törni! A hatvanas évek utópisták voltak, jövőpártiak, forradalmiak, kozmopoliták, naivul dogmatikusak — halljuk mindenfelől —, a hetvenesek pedig realiztikusak, hagyományvédők, reformisták, nacionalisták, kitanultán szkeptikusok. Mindkét évtizedben talá a bíráló főntart-ható értékeket is: a szabadságvágyat itt, a becsületet stb. amott —, de a forgalmazott értékek éppen ez időszakok értékelése szemszögéből nem érdeklik különösképpen. Az életrajz a történelembe ágyazódik: a benne fölbukkanó világnézeti elemek éppúgy relativizálódnak, mint a történelemben alásüllyedők — holott ezek valaki egyéni tudata számára akkor sem lehetnek viszonylagosak, ha nem hiszünk többé abban, hogy létezik olyan egyén fölötti történeti szubjektum, amelynek ilyen vagy amolyan tudata lehetne. Az elutasított jelenkori történelemmel veszendőbe megy az Én is — ha nincs többé arkhimédészi pont, ahonnan mások értékei értékelhetők, a személytelen és személy fölötti folyamatok leírhatók-megérthetők-magyarázhatók, akkor persze az önmagunkhoz való távolság is lehetetlenül. Az önreflexió is éppen olyan kvázi-balos értelmiségi illúzióknak tűnhet, mint akár a történelem jakobinus vagy szocialista, eszményi kezdeti-végső állapotot célzó metafizikája. Nincs az az ismeretkritikai szkepszis, amely fölmenthetne bárkit a morális indítékú és állagú elmélkedés alól. Ez utóbbi viszont döntésre kényszerít bennünket a lehetséges értékek között és önvizsgálatra az ebből folyó cselekvésünket és gondolkodásunkat — sőt, esztétikai szemlélődésünket — illetően. Az értékbizonytalanságnak, a szkepszisnek, a tanácsstalanságnak is megvan a maga dogmatizmusa: ha vállamat vonogatva azt mondom, hogy „én így látom, mert én ilyen vagyok vagy ilyen lettem; mások másként látják, mert ők mások, másak a tapasztalataik stb.” — akkor olyan szoros kapcsolatot létesítek az emberek és embercsoportok tudata és eredetük, genetikus mivoltuk között, aminőt a nembeli lényegről ábrándozó baloldali utopizmusnak soha eszébe nem jutott volna föltételezni. Az értékrelativizmus a nézeteiről nyilatkozó embert ablakstalan monászokba zárja, amelyekbe nem vághat rést a kritika. Az a tolerancia, az a pluralizmus, amely elnézően, mintegy megértőleg tévedések vígjátékának látja az emberi szellem és érzület történetét, beleértve persze a magát is — amelyet legfőljebb az indokolhat, hogy pillanatnyilag nem akad helyette jobb, tehát nem maximum, nem abszolútum, csak optimum —, nemcsak a túlfeszített történetfilozófiai európai gőgjéről mond le, hanem valami materiális és adott ügyről is: arról az európai hagyományról, amely az interszubjektivitásban, a kommunikációban nemcsak „az élet” folyásának, az ügyintézésnek, a pusztá folyamatosságának a kezését

látja, hanem annak a lehetőségét is, hogy közösen keresgéljünk valamiféle igazságot. Parmenidész óta áll a harc a puszta vélekedés, a doxa ellen: ennyi és nem több a filozófia külsődleges-alaki meghatározása.

Amit az igazságkeresés föltételez

Mármost a közös igazság keresése föltételezi azt, hogy a vélekedéseikkel azonosuló emberek nincsenek természetől fogva vagy a természetté növekvő hagyomány hatalmából olyan metafizikai kasztokba zárva, amelyek törvénye inautentikussá változtatná, gyökereitől tépné el azt, aki — esetleges tévedését belátva, meggyőződést cserélve, érvektől rábírva — kilép kora és környezete általánosan jellemző világ-szemléletének keretei közül és új igazságával együtt (természetesen) új embereket is választ. Nyilvánvalóan mindenki mindig tévedhet, ez mindannyiunk joga és szokása, de a tévedéssel szembeni türelem csak az igazság kutatásának szándékából fakadhat, ahogyan a bűnbocsánat csak az erkölcsi jóra való törekvésből. Itt az a görög hit, hogy mindenki eljuthat észigazságok belátásához, egybeesik a zsidó-keresztyén vallás fél lábán is elmondható lényegével, amely minden felebarátunk iránti szeretetre és önszeretetre kötelez. Az, hogy az időben együtt változtatjuk meg véleményünket a többiekkel, lehet nyájszellem és szellem nélküli sodródás, de lehet szabad döntés következménye is, hogy a közbeeső lehetőségeket ne is soroljam. Röstellem, hogy ilyen közhelyeket kell mondanom, de 1980, úgy látszik, erre ihlet. . . — nem minden hamis, ami passé, ami vieux jeu. Fütyülök rá, hogy a filozófia igazságkeresése, ha tetszik: közvetett istenkeresése mellett leadott voksom netán idő- és korszerűtlen. Ám az sem győz meg igazamról, hogy tudom: vannak, akik egyetértenek velem. Természetesen ez utóbbi fölöttébb kellemes dolog, és nem tudom, mit kezdenék nélküle, de szívesebben élek a magam gyarló hite szerinti igazságban egyedül, mint tévedésben vagy hazugságban sokadmagammal. Ha a vélekedést, a világnézetet, a doxát mintegy az ember sorsaként kezeli toleranciának csúfolt közönyünk (mert retteg a hozzárendelt osztálytudat, a mindent jobban tudó világszellem kísértésétől), akkor a vitában nem lehetséges eredmény, csak győzelem. Ha nem vitakozhatunk igazán embertársaink értéktudatával, ha az emberek véleményalkotási jogát az elvileg (nemcsak jogilag) egyenértékű nézetek parataxisával, mellérendelésével házasítjuk össze, ha az ideológiai sokasága iránti gépies, közönyös, hírlapias kíváncsiságunk nem különbözik lényegesen az állatfajták kimeríthetetlen változatoságán érzett báva csodálkozástól, akkor az eszmék történetét illetően visszakanyarodtunk Hegelhez. Mert a fölülkerekedő értékek és értékhordozó világnézetek így valaminő emberen kívüli, átermészeti szükségszerűség folytán diadal-maskodnak, s ebből csak azért nem lesz új világszellem, mert ezt a szükségszerűséget nem tudjuk, nem akarjuk megnevezni. Alighanem azért nem akarjuk, mert nem azonos saját álláspontunkkal, magunk is ott omladozunk a romok között, amelyeket a győztes szükségszerűség maga mögött hagy diadalútján. Álláspontunk nem lévén, ez a szükségszerűség névtelen és néma, tehát a végzethez hasonlít. Ahhoz pedig, hogy ne a győzelmeket kössük össze történelemmé, az akarat, a döntés szabadságának valamilyen föltevésére volna szükségünk.

Ebben az esetben jót és gonoszt, nem pedig győztest és legyőzöttet különböztetnénk meg. Hegel legalább jól érezte magát, mert úgy hitte, a fölülkerekedő változat egyezik preferenciáival, ott ül a világszellem vállán, lovacskáznak és ő „gyiá”-t kiált. Itt és most azonban a rosszkedv, a kedélybetegség objektivizmusa uralkodik. A vesztes önmagára is kezét emelő tárgyilagossága.

A gyakorlati ész elsőbbsege hihetőleg szintén utópiaként utasíthatná el ifjabb magyar írástudók bármely tetszőleges gyülekezetében. (Hacsak a katolikus újjászületés el nem fogadtatja az akaratszabadság jezsuita dogmáját mint *dogmát*.) Erre végtelen sikerésgemben nem is fogok több szót vesztegetni — de hát itt van az a

pont, ahol a „hetvenes évek”-nek nevezett komplexummal kapcsolatos ellenérzéseim kezdődnek és végződnek. Ugyanis a hetvenes évek szellemi szituációja egyik tipikus vívmányának tartom a „hetvenes évek” nevezetű fogalom — ne túlozzunk: képzet — kidolgozását. A „hetvenes évek” (idézőjelben) jellemző a hetvenes évekre. Ugyanis itt egy pompás esély kínálkozott a magyar kultúra számára: a hagyományos magyar elméletellenességet (amely a közkeletű előítéletekkel szemben mindig *jelentékeny* teoretikus teljesítmények mellett és ellenére virult) össze lehetett kapcsolni a friss keletű kiábrándulással kapcsolatos újdonságú magyar elméletellenességgel. Megürült egy hely a mauzóleumban — s bizonynal ez az egyetlen lakosztály Magyarországon, ahová a főhérlő távozása után sem költözött be senki —, és hazánknak hirtelen önellátóvá kellett volna válnia ideológiából, tekintettel az importlehetőségek szűkös voltára. Amint ez lenni szokott, az ilyen cikkekre eleinte luxusadót vetnek ki, majd előállnak az álhírlapírók, akik bizonygatni kezdik, hogy az ilyesfajta fényűzésre a magyar embernek semmi szüksége. Hiszen — és itt van a nagy lehetőség! — azt már a múlt században is megírták — sőt ebben Babits Mihály és Szabó Dezső is egyetértett —, hogy az ilyesmi az burkus portéka, meggyász, és mivel a népek hazájára, a nagyvilágra is tekintettel kell lenni, hozzáteszik, egyébként joggal, hogy ez a Place Pigalle-on sem módi. Tegnap és tegnapelőtti doktrinerek összhangba kerülnek magyar hagyományként számon tartott mítoszokkal és a múlt századi doktrinerekkel, tehát a szabadelvű centralistákkal, a magyar viktoriánusokkal, ahogy Halász Gábor nevezte őket.

Analízis, adatgyűjtés, elfogulatlanlás, házunk tájának újbóli fölfedezése, ténytisztelést, józan bizalmatlanság, pátosmentesség, kibámulás a HÉV ablakán, amely — mint tudjuk — Pomázról viszi Pestre az alulinformált Beát, sörfoltos asztalunkon harmincöt zloty stb? Remek, semmi kifogásom. Egyáltalán nem volna inyemre, ha frázisokkal pótolnák a tudást. Ráadásul a szürke tárgyiasságnak is van pátosza, amely a ráismerés, a fölfrissített emlékezet révén valódi élvezetet okoz. Egyáltalán nem csekélység annak a szellemes leírása, amit mindannyian tudunk. A gondolat pusztá terepe hirtelen változatos, sokrétű, furcsa, érdekes dolgokkal telt meg, megláttuk, hogy az utópisták és a reformerek kísérleti lötere nem üres, tele van rohadó belvárosokkal, gazdasági válsággal, téeszekkel, a szociálpolitika visszasságaival, mindenféle laktanyákkal, Marxizmus—Leninizmus Esti Egyetemmel, szípuval, csővesekkel, cigánykérdéssel, *Halálás tavasszal*, továbbá Konec Zsuzsa nosztalgikus jelenlétével, akiről tudjuk, hogy ha ő zászló volna, sohasem lobogna. Ez legalább megvalósult a 68-as vágyálmokból: a zászló nem lobog, az istennek se.

Látómezőnk tele van: semmi nem fér bele, ami nem látható. A nagy magyar vakfolt megszűnt. A víziók sereglése technikai okokból elmarad. Nem állunk többé egy képzelt piederstálon, szemközt a világgal; benne vagyunk; nyakig. A filozófiai cikkekben szaporodnak a lapalji jegyzetek, mint fogunkban az idegen anyag, helyreáll a *sakma* becsülete, legalábbis ami a hivatkozásokat illeti. De az idézetek hiába idéznek baljós éjféli órán: — a Szellem nem akar megjelenni. A legtöbb dologban konszenzus uralkodik: a gazdagság jobb, mint a szegénység, az olaszországi utazás jobb, mint Baracska, a sajtószabadság jobb, mint a cenzúra — ezeket mindenki elismeri, csak az értelmezésen kapnak össze olykor a hőzöngők és a rendes, nyugodt, normális emberek. Gyanyelvünket az idegen nyelvekkel azonos ütemben felejtjük, úgy látszik, egyenlőség van, mert a szociográfiák elrettentő példáiból ismert kültelki gyépes gyerekek nyelvi kompetenciája vetekszik a villanegyedi kritikusokéval. Mindenki ismeri legalább három erdélyi magyar író nevét, és a túlnyomó többség már nem nevezi őket románoknak.

Hogy mindez jó-é avagy rossz, azt talán meg lehetne mondani, de ki mondhatná meg — hiszen a hetvenes évek konszenzusa szerint *csak* életvilág van, s abban mi bévül; nincs *honnán* látni; nincs más, csak a doxák, a vélekedések egyeztetése. Ez a hetvenes évek képe a demokráciáról, kiegészítve ezt persze az ideológiai kisebbségek

jogával a különvéleményhez. E kisebbségek akaratának maximája azonban nem szolgálhat általános törvényhozás alapjául, mert — félve a rossz emléké aufklárizmustól és a még rosszabb emléké forradalmi elitizmustól — ezt ezek a kisebbségek már nem is akarják, megteremtik a saját underground kultúrájukat annyira-amennyire, s a többiekhez csak a szociális részvét, az együttérzés, a szolidaritás köti őket, amelynek az általános jellegű előföltévesei zárójelezték. A társadalombírálat természetjogon és az ezzel összefüggő, konszenzusra hivatkozó erkölcsön nyugszik — s ki merne a konszenzussal szembeszállni, mikor azt a bürokratikus önkény is teszi?

Ilyen körülmények között az értékek csakis áthagyományozottak, létezők lehetnek — ahogyan ezt a konzervatív mitológia a maga valóság- és létpátoszával előírja. Nem hinném, hogy a közeljövőben nagy keletje lesz az újdonságoknak, a kitalációnak, a képzeteknek. Ezzel persze a magyar kultúra hagyományosan emfatikus, elkötelezett, pártoskodó jellege el fog tűnni — a konzervativizmus példátlan, új helyzetet teremt. A magyar kultúrában mindig volt irónia, szkepszis, kétely, rezignáció, tűnődés, fekete humor — de most fedezzük ezt föl számunkra való lényegeként, aminek a legszebb, zseniális példája Weöres antológiája. Az igazságkeresés kérzügmája erejét veszti, ha az általános kiterjeszthetőség szándékolása afféle racionális lélekhalászatnak minősül — az is némiképp, gondoljunk csak (elnézést!) Szókratészra. Csak egy kérdésem volna: ha értelmetlen egymás meggyőzésére törekednünk, akkor miről fogunk beszélgetni?

De ezt majd eldöntik a *völegények*, akik — Bereményi és Cseh Tamás szerint — „a nyolcvanas évek emberei”.

AGÁRDI PÉTER

„Azok a szürke hetvenes évek”

Mint irodalomkritikus kaptam — s fogadtam el — a megtisztelő fölkérés: szóljak hozzá Szilágyi Ákos tanulmányához. Nem is nagyon tehetném más minőségben: a tanulmány határok és szellemi szférákat nagyvonalúan átívelő tematikájából a hazai irodalmat vélem ismerni annyira, hogy valamelyest is illetékesként megszólaljak (jól lehet van véleményem a gazdasági, a társadalomtudományi, az ideológiai és a politikai dimenziók vonatkozásában is). Mégsem akarom egy irodalomtörténeti korreferátum kényelmességével, — itt és most mellébeszélőnek tűnő — szakszerűségével letudni e hozzászólást. Nem elsősorban azért, mert a 70-es évek irodalmáról már kifejtettem — egy tanulmánygyűjtemény szerkesztői jegyzeteiben — véleményemet, hanem mert Szilágyi Ákos esszéje többre és másra kötelez. Kérdéseit és válaszait nem engedni kikerülni annak, aki komolyan veszi: minden felületességet, egyoldalúságot vállalva is érdemes tehát a koncepció lényegét tenni mérlegre s vitatva elsajátítani. A lényegét, de nem az egészét: csak néhány kérdésre s főleg a hazai vonatkozásokra korlátozom mondanivalómat.

Nehéz tömören megfogalmazni véleményemet erről az esszéről, illetve mondani-valójáról. Furcsa kettősség élt s erősödött föl bennem az első benyomástól kezdve az érlelő utánagondolásig. Paradox — önellentmondásos — módon azt mondhatnám: jórészt *azonosulok* Szilágyi Ákos igényével, szándékaival, szigorú kriticismusával, távlatkeresésével, esszémódszerével, de gyakran *nem értek egyet*, minősítéseivel, történelmi összképével. Aligha szükséges részletesen boncolgatni ezt a paradoxont. Mindenesetre: az esszé tartalmi-gondolati ellentmondásai véleményem szerint nem szükségképpen a szerző „magatartásából”, írói megközelítéséből fakadnak. Az elmúlt évek

egyik legjelentősebb esszéjének tekintem ezt az írást: olyannak, ami megközelítésében, korszakviszonyító tablójellegében és kvalitásában egyaránt a legjobb magyar hagyományok megújítását jelenti számomra. Elég csak analógiaként a 30-as évekből Halász Gábor, Németh László és mások nemzedéki „felhangú”, korszakokat, generációkat élesen polarizáló irodalmi esszéire utalni.

Nem részletezem mindazt, ami tetszett s amivel egyetértek Szilágyi Ákos esszéjéből, csak arra szeretnék utalni: ez az esszé maga is bizonyítéka, tükre és katalizátora egy *nemzedékváltásnak*. Igenis van már komoly esszéje a 70-es évtized során művészetünkbe lépett új alkotónemzedéknek (nem kis mértékben — másoké mellett — éppen Szilágyi Ákos 4—5 éve kibontakozott termése jóvoltából). Sőt megkockázatom: jelenleg, a 70-es és a 80-as évtized fordulóján izgalmasabb, felkavaróbb értékeket is kínál a nemzedék filozófiai, esztétikai, történelmi, irodalomkritikai esszéje, mint akár — uram bocsá' — költészete.

Az *évtizedek közötti* polarizálás esszéahagyományához kötődés azonban a vitathatóság övezetébe is átvezeti a szerzőt. Nem a mégoly pamfletizú, szubjektív érzékenységi „kiélezés” természete vált ki ellenvéleményt belőlem, s nem is a szokatlanság, az érdeesség, a hajthatatlan szellemi szuverenitás. Sőt: ez az, ami megfog, ami egyetértésre, azonosulásra készítet. De az már kár szerintem, hogy ez a periódusokat szembesítő esszémódszer a *korszakon belüli* kiélezettségeket, ellentétes tendenciákat is elhomályosítja, hogy a rokonszenves őszinteséggel bevallott „értelmisségi” nézőpont egy sajátos beszűküléssel, a közérzeti megközelítésnek a valóságismeretet, az elemző gondolatosságot is gyengítő eluralkodásával, sőt valamiféle „korszellem-mitológia” érvényre jutásával jár együtt. Mindez így persze vádaskodásnak hat, főleg, ha részletezésre nincs terem.

Végül is nem *jobbnak* tartom a „bonyolult” hetvenes évtizedet, mint Szilágyi Ákos, hanem *másnak*; nem valamiféle lapos áldialektika „egyrészt-másrészt”-je nevében kellene „apró tényeket” szembeszegeznem az ő általánosításával, hanem a valóságos mozgások ellentmondásos dialektikáját kellene mindannyiunknak jobban látnunk, átélnünk és tudatosítanunk. Pontosan annak a felelős, progresszív önismeret-igénynek az érdekében és jegyében, ami Szilágyi Ákos érvelését is mozgatja.

Csupán két kérdésben szeretném a továbbiakban konkretizálni ellenvetéseimet.

Periodizáció és történelmi távlat

Nem vádolható Szilágyi Ákos azzal, hogy a 60-as évek egyoldalú felmagasztalása felülutasítja a „konzervatív” 70-es évtizedet: tertium daturt keres, s ebben feltétlenül vele tartok. De hogy ezt a tertium daturt — a mozgásfolyamatok természetének felismerése alapján — gondolatilag is, valóságosan is „kikínalódja” az egyén, ahhoz jól kell látni a „honnan hová” ívet. S itt már vitám van vele. Elismerem 1968 szimbolikus, sőt valóságos fordulópontját a kül- és belpolitikai, a gazdasági, szellemi események több síkján (s főleg az ideológikus közérzetben), de én 1968-at s az azóta eltelt évtizedet is egy nagyobb, meghatározóbb történelmi cezura felől tudom megérteni s minősíteni.

Véleményem szerint a szocialista fejlődés, a legújabb európai és magyar történelem, kulturális és ideológiai alakulás igazi fordulópontja a század második felében 1956. Ehhez az évhez a XX. kongresszus által kezdeményezett lenini forradalmi önkorrakció, a Lukács György által marxizmus-renezánszként üdvözölt szellemi megújulás, a sektariánizmus és az ellenforradalom okozta válság s az ezt leküzdő magyar társadalmi-politikai fejlődés valósága és elménye fűződik. Ha nem teológikus, előre kikövezett útra valló időszaknak tekintjük az 1956 utáni éveket, évtizedeket (s miért is tekinthetnénk ilyennek az emberi történelem bármelyik szakaszát), akkor az 50-es évek végén kikristályosodott haladó világpolitikai és szellemi mozgások ellentmondá-

sos, visszaesésekkel, tragédiákkal, tévutakkal terhes, de mégiscsak progresszív folyamatának kell tekintenünk mind a „dinamikusabb” 60-as, mind a „lefékeződött” 70-es éveket.

Ez a közel negyedszázados történelem belső ellentmondásokkal, részleges és hosszmetzeti kettősségekkel szabdalt, de mégiscsak *egyetlen* s nem — 1968 által — két, ellentétes előjelű szakaszra bomló ív. Az egyenlőtlen fejlődés törvénye Európa és a „harmadik világ”, sőt a szocialista országok egymáshoz való viszonyában is érvényre jut. Nem diadalmenet, de nem is konzervatív dekadencia e negyedszázad fő sodra. Nálunk: a szocialista demokrácia makro- és mikrostrukturái tétova, de látható kiépülésének, a „peremvidék” történelmi terheltségei levetkőzésének, a társadalmi, politikai, kulturális innováció kiküzdésének — történelmi értelemben persze csak kezdeti — időszaka. 1968 nálunk talán éppen lendítőerőt szimbolizál, míg másutt inkább megtorpanást, a baloldal válságát.

Az évtized kétarcúsága

A globális világtörténelmi és a hazai politikai-szellemi folyamatokra tehát még a szubjektív esszé műfaji jogosultságát elfogadva sem érzem jogosultnak a „konzervatív fordulat” minősítést. Mindazok a tünetek, amiket Szilágyi Ákos oly zavarbaejtő érzékenységgel, találó megnevezéssel sorol fel: igazak, de csak a folyamatok egyik szálát képezik. Hogy például a magyar szellemi életben felerősödött az értékválság, illetve a hagyományos értékvédelem, hogy a szubjektívizálódás, privatizálódás, pragmatizmus és historizálás jeleit tapasztalhatjuk, hogy némely vonatkozásban csökkent a marxista világnézet és módszer vonzereje és válaszoló képessége — az valószínűleg igaz. De ez a szellemi „megrendülés” mégsem abszolút értelemben vett visszaesés, hanem egy — igaz, nehezen előremozduló — *gazdasági, életmódbeli váltás ellentmondásos tudati reflexe*; nem igazolható, de értelmezhető szellemi felépítménye.

A helyzet szerintem egyszerre „rosszabb” és „jobb” is, mint ahogy ezt a Szilágyi Ákos jelezte, „konzervatizmus” tételezi. Tudniillik a folyamatok *valóságos konfliktusok*, érdekütközések eredői, s ez rögtön polarizálja a látszólag egynemű jelenségeket is. Mert az igaz, hogy van dezideologizáló pragmatizmus, sőt politikai konzervatizmus, de emellett felerősödött az antiutópisztikus, szociológiai iskolázottságú, tudományos hitelű valóságismeret iránti igény is — s az ebben fogant teljesítmények ma éppen a következetesebb előrehaladást, a radikálisabb reformokat elindító-gyorsító politikai döntések megalapozói.

Differenciálandó kettősséget érzek a nemzeti ideológiák, az ún. etnikai tudat terén is: a nemzeti önismeret és a hazafiság érzése erősödésének mértéke végül is e „nemzeti szempont” tartalma s nem terjedelme. Hiszen kétségtelenül elterjedt egy, a demokratizálással, a korszerű gazdasági intézkedésekkel szembeni fenntartásokban, az új ellentmondásokra adott torz válaszokban, az értékválság eltakarásában, a konfliktusok manipulálásában testet öltő moralizáló, nosztalgikus, gyakran plebejus felhangú újnacionalizmus. De ennek külföldi vagy hazai tendenciái nemritkán együtt jelentkeznek a történelmileg napirenden levő nemzetváltásoktól, a nemzetiségi lét indokolt védekező reflexeitől motivált ideológiákkal, illetve egy demokratikus patriotaságnak az alapozó történelmi tudat iránti éhségétől ösztönzött progresszív nemzeti mozzanataival is. S e kettő az értelmező-elemző tudat számára aligha mosható össze.

A szellemi életben, a társadalomtudományokban sem egy konzervatív fordulat dominál, hanem inkább a kulturális szerkezet torzulásait, az objektív folyamatok belső ellentmondásosságát tükröző *egyenlőtlenség*, illetve ennek *meghaladási kísérlete*. Mert az igaz ugyan, hogy a magyar filozófia, a film és talán az irodalom a 70-es évtizedben nem mutathat fel olyan teljesítményeket, mint a 60-as években. Ám a szociológia

és a közgazdaságtudomány, a történettudomány és a színházművészet, a design és más kulturális ágazatok éppen a szigorú valóságismeret erősödésének jeleként „futottak fel”, s nem valamiféle konzervatív reform ideologikus igazolásaként.

Találkozási pontok

Sok részigazság van azokban a kemény megfogalmazásokban, amelyekkel Szilágyi Ákos a politikai folyamatokat illeti. Végül is azonban szerintem ez a minősítése is igaztalanul sematikus. Éppen mert elfedi a belső küzdelmeket, a kristályosodási pontokat, mert egy szinte végzetszerűen értett absztrakt konzervatizmus skatulyájába kényszeríti a különféle jelenségeket, mert a tényleges konzervatizmus és a progresszív szocializmuson belüli konfliktusait logisztikusan fogja fel — nos, ezért válik akaratlanul maga is rezignáltan moralizálónak. Én másként — ha nem is „rózsaszínűbben” — értékelem a magyar fejlődést, az 1970-es évek derekának konfliktusait is. S bár nem tudom pontosan, mit ért Szilágyi radikális reformon, azért annyit hadd jegyezzek meg: a „hivatalos” gazdasági és politikai mozgásoktól, az MSZMP fő törekvéseitől napjainkban éppen nem idegenek azok a célok, amelyeket az esszé egy konzervatív reformmal szemben kiküzdendő alternatívaként hirdet.

Végül is az, amit a hatékony gazdasági fejlesztésre való átállás, az érdekviszonyokat feltáró és az ellentmondások „intézményes” végigharcolását tételező, a nép valódi érdekeire figyelő szocialista demokratizálás folyamata és távlata jelez — elvetve a bürokratikus illuzionizmus és a technokrata-fogyasztói modell alternatíváit, elutasítva a szektás és az ellenzéki demagógiát — nem lehet nagyon távol attól, ami Szilágyi Ákos szemérmes elkötelezettségének is tétje. S itt már szövetté sűrűsödnek a találkozási pontjainkat összefűző szálak.

Eszmék faggatása

A hetvenes évek a polgári gondolkodásban

Ugyancsak a 70-es és — azzal összefüggésben — a 60-as évtized volt a témája annak a stúdióbeszélgetésnek, amely 1979. december 10-én hangzott el a Petőfi-adó műsorában. A beszélgetésben Hermann István filozófus, Papp Zsolt politológus, Szecső Tamás szociológus és Zeley László vett részt.

ZELEY: Néhány nap múlva végére érünk a 20. század hetvenes éveinek. Nem hiszem, hogy az évtizedek múlása korszakhatárokat jelentene a polgári gondolkodásban, mégis, ha azt mondom, hogy ötvenes évek, az egzisztencializmus jut eszembe, ha azt mondom hatvanas évek, az új baloldalra emlékszem, és ha azt mondom, hogy hetvenes évek . . . de hiszen ez a kérdés! Ha azt mondom, hogy hetvenes évek: mi jut erről eszébe Hermann Istvánnak, Szecső Tamásnak és Papp Zsoltnak?

Az „Új filozófia” és a baloldali minták

HERMANN: Engem szólítottál fel kezdésre, hadd mondjam el, hogy nekem mi jut eszembe. Legfőként az „Új filozófia”, amely tulajdonképpen 73—74-gyel kezdte meg a maga útját, és most elérkezett egy egészen sajátos ponthoz: az egyik reprezentáns,

Levy éppen ebben az évben adta ki „Az Isten testamentumá”-t. Ugyanakkor közgazdasági, szociológiai elméletek szempontjából is érdekes jelenségek vannak: valójában a válság megoldásának, meg nem oldásának vagy megoldhatatlanságának a problémái merülnek fel.

ZELEY: Ez a 70-es években jelentkező „Új filozófia” valóban annyira új, mint amennyire a neve hirdeti?

HERMANN: Maga a csoport ezt nem is hirdeti magáról. Ebből a szempontból eléggé szerénynek mondható, sőt azt tartják, hogy az új filozófiában nincs is semmi közös, csupán az, hogy megtagadják az elkötelezettséget és állandóan kifejezést adnak a bírálatoknak.

ZELEY: Miféle elkötelezettséget tagadnak meg?

HERMANN: A baloldali elkötelezettséget, ez nyilvánvaló minden szempontból. Az ellen az elkötelezettség ellen szólnak, amit még annak idején Sartre vállalt, vagy a maga módján Marcuse is, és különösen az ellen az elkötelezettség ellen, amit a kommunista teoretikusok vállaltak.

PAPP: Egy kérdés Hermann Istvánhoz: miért pont a francia terep és a francia szellemi felépítmény az, ahol a 70-es évek derekán az új filozófia lábrakap? Eszembe jut a nyugatnémet terep, mert a német gondolkodás az elméletalkotásban mindig nagyon érzékenyen viselkedett, az élen járt. Nekem az a benyomásom, hogy a 70-es évek Nyugat-Németországa nem fogadja melegen, nem fogadja rajongással ezt az Új filozófiát.

ZELEY: És azt hiszem, hozzánk, Magyarországra sem nagyon tört be. A hatását nem érezzük még annyira sem, mint annak idején az egzisztencializmus hatását.

HERMANN: Hozzánk, Magyarországra egyáltalán nem tört be és gondolom, hogy nem is fog betörni, mert nálunk azért az emberek beállítottsága sokkal demokratikusabb, mint az, amit ez az eszmerendszer képvisel. Nyugat-Németországba sem törhet be, s ennek egy nagyon sajátos oka van, de az Franciaországban keresendő. Nemcsak azért, amit régebben mondanı szoktam, hogy néha egy reakciós francia sokkal haladóbb, mint egy haladó német (és ez bizonyos szempontból igaz volt), hanem azért, mert Franciaországban nagyon erős hagyománya van a határozottan jobboldali gondolkodásnak. Ehhez hozzátartozott a De Gaulle-i elnöki rendszer megteremtése, és hozzátartozott az a sokk, amit a francia értelmiség nagyrésze a mai napig nem hevert ki. Komoly részüket éppen ezen elnöki rendszer idején kezdte a monopoltókés ipar a maga szolgálatába állítani.

ZELEY: Papp Zsoltnak szánt kérdésem, hogy Nyugat-Németországban — ahol, mint kiderült, nem népszerű az Új filozófia — született valami ehhez hasonló elmélet vagy ellenelmélet?

PAPP: Egy csöppet hadd álljak meg még a 60-as éveknél. Mennyi minden jellemezte azt az évtizedet, ami valahogy hiánycikké lett a 70-es években! Eszembe jut az, hogy a 60-as évek idősza az újbaloldalon túl tele volt, úgy mondhatnánk, baloldali politikai mintákkal. Ott volt a fejlődő országoknak nevezett világrész, ahonnan olyan országok kiszakadtak, mint Kuba; vagy fölemelkedtek, vagy stabilizálódtak és egy valamelyes baloldali alternatívát választottak. Ott volt Algéria és ott volt Vietnam. Mindezek határainkon túl nemzetközi kisugárzást gyakoroltak, baloldali politikai mozgási folyamatokat, mintákat testesítettek meg. És ezt még tovább lehet vinni, mert Kínának is rendkívül nagy vonzereje volt, egyebek mellett a nyugat-európai értelmiségre. Ez idő tájt bukkannak fel olyan mozgások, mint az uruguayi tupamarók, mint a palesztin „Fekete szeptember”, mint az ETA. És diktatúrák vannak még Latin-Európában, portugál, spanyol, görög területeken, és a diktatúraellenes harcnak szintén baloldali elkötelezettséget megtestesítő szerepe vagy súlya volt. A kérdés akkor az, hogy a 70-es években mintha hiányoznának ezek a baloldali politikai minták, amelyek mögött politikai erjedő folyamatok vannak, vagy tovább játszva még mindig egy kicsit a 60-as évekkel: milyen nagy nevekkel és nagy művekkel találkozunk, amelyek baloldali művek a maguk sajátos módján, mondanám inkább, hogy an-

tikapitalista művek? A 60-as évek elején jelenik meg Jürgen Habermas (a frankfurti iskola második nemzedéke kiemelkedő filozófus szociológusának) könyve. „A társadalmi nyilvánosság szerkezetváltozása”, benne olyan kategóriákkal, mint a kritikai nyilvánosság, ami témát ad egy évtized számára; a 60-as évek derekán jelenik meg Herbert Marcuse világhíressé vált műve: „Az egydimenziós ember”, ami megint a maga módján utópikus, antikapitalista alkotás és napi olvasmányává lesz egy generációnak. A 60-as években olyan nagy nevekkel találkozunk, mint Castro és Guevara, tehát nemcsak hogy országok, politikai minták, nagy művek és új kategóriák születtek, hanem ilyen — bizonyos értelemben szimbolikussá váló — személyiségek is. Most alighanem a 60-as, 70-es évek fordulóján az újbaldalnak a kifulladásá, a parlamenten kívüli ellenállás, a parlamenten kívüli ellenzék kudarcá magyarázza, hogy a 70-es évek elejére beindul Nyugat-Európában, az Egyesült Államokban is egy nosztalgiahullám és akkorra valahogy „megérkezik” a világgazdasági válság is.

A nosztalgiahullám és a régi minták

ZELEY: Ez elméleti nosztalgiahullám volt, vagy más jellegű?

PAPP: Azt hiszem, kevésbé elméleti és inkább a mindennapi élet berendezésére vonatkozó nosztalgiahullám. Nekem az volt a benyomásom, hogy a 70-es évek első felében (ahogy akkor a nyugatnémet terepen láttam) megpróbálták visszanyúlni a 20-as, 30-as évek, a századforduló kipróbált, bevált darabjaihoz zenében, szórakoztatásban, öltözködésben, komfortban, lakásban. Ezek valamikor örömet okoztak, kipróbált, begyakorolt, bevált tárgyakkal, viselkedési módokkal és elfoglaltságokkal tűntek és ezek újra felelevenedtek. És ne feledjük a Love Storyt, ami egy új emocionalitást, egy új közvetlenséget próbált hozni a viharos időszak után.

SZECSKÓ: Azt hiszem, egy új gondolkodásbeli nosztalgiát is jelent ez: jelenkori problémákra a megoldásokat valamilyen régi megoldási mintákban keresik.

ZELEY: Például milyen mintákban?

SZECSKÓ: A közgazdaságtanban is visszafordulnak — az előző korszak nagy közgazdasági iskoláit tagadva —: a Keynes előtti közgazdászok visszanyúlva keresik a jelenlegi problémákra a megoldásokat. Most aztán a mindennapi ideológiákban is egészen sajátos nosztalgiák jelentkeznek, mondjuk a globális problémákra való reakcióként meghirdetni a „small is beautiful” („a kicsi a szép”) jelszót.

HERMANN: Sőt, hogy ezt még a filozófiában is alátámasszam, Lewynek az előbb említett könyvében egyetlen olyan filozófus van, aki fenntartás nélkül dicséretben részesül: a századfordulónak vagy a századforduló utáni időszaknak egy reakciós orosz filozófusa, Bergyajev.

ZELEY: Bergyajevvel és azzal kapcsolatban, amit Szecska Tamás mondott: a 70-es években valóban nincs annyi új, mint a 60-as években volt. Ám „előjönnek” bizonyos hagyományos gondolatrendszerek némileg megújítva. Gondolok itt a vallásos ideológiára, hiszen maga Bergyajev is egyfajta mítoszt hirdetett.

HERMANN: Valóban! „Az isten testamentuma” az európai kultúrát teszi felelőssé, mondván, hogy Athén és Jeruzsálem között volt választási lehetősége. A helytelen választás Athén volt; Jeruzsálemet kellett volna választani, mert az ótestamentum és az újtestamentum erkölcsi igazságai azok, amelyek ma is minden feltétel nélkül érvényesek. Az egész racionális görög kultúra elvetendő!

SZECSKÓ: Visszatérve a két évtized különbségére és a vallásossággal kapcsolatos kérdésre, azt hiszem, hogy ebből a szempontból olyan lényegi különbség is van a két évtized között, hogy a 60-as évek mintha áttekinthető és optimista világ lett volna szemben a 70-es évek nehezen áttekinthető, kusza és sok szempontból sokkal peszsimistább világával. Ebből majdnem szükségszerűen következnek vallásos gondolati megoldások, az irracionális, a misztikus és bizonyos szempontból nosztalgikus megoldások.

ZELEY: Van még egy jellemzője ennek a korszaknak. A Hermann István és Papp Zsolt által elmondott neveken és könyvcímeken töprengve, eszembe jutott, hogy ezeknek jórésze világszerte talán nem is könyv formájában jutott el az emberekhez, hanem rádió- és televízió-állomások sugározták szerte. Azt hiszem, a nyugati világra önmagában is jellemző, hogy a tömegkommunikációs eszközök totálissá válásának a korszaka következett be a 70-es évek elejére.

SZECSKŐ: Nem hiszem, bár többen állítják, hogy egy ilyen kommunikációs robbanás lezajlott. Nem érzem a minőségi különbséget ebből a szempontból a két évtized között: egyértelmű, nagyon dinamikus, masszív fejlődés van, de minőségi fordulópont nem hiszem, hogy feltételezhető. Az tény viszont: olyan kumulatív hatások egyre jobban tettenérhetőek, hogy megjelenik valami könyv formájában, aztán pillanatok alatt kolportálódik rádióban, televízióban, filmmé válik, a filmből ismét könyv készül . . . Ahol tényleg van újdonság, az a kommunikációs rendszereknek ez a globális jellege. Valami történik valahol, vagy valamiről azt akarják elhitetni, hogy történt, s az pillanatok alatt az egész világon érzékelhető. Valaki úgy fogalmazott, hogy olyan a világ, mint egy nagydob, bárhol ütik is meg, mindenütt megremeg. Azt hiszem, hogy ez az egyik újdonság ebben a vonatkozásban, a másik újdonság az, hogy mintha a tömegkommunikációs fejlődés kezdené megteremteni a saját ellenkultúráját, a kis közösségi kommunikációs rendszerekkel. (Persze rengeteg illúzió terheli ezeket!) De az egyirányú tömegkommunikáció helyett a kétirányú kábelösszeköttetések, a maximális, nagy heterogén közösségekhez szóló tömegkommunikációs adások helyett a kis, helyi lokális kommunikációs rendszerek törnek előre. Ezekkel kapcsolatban az újbaldalnak nagy illúziói voltak a 70-es évek elején, a 60-as évek végén. Az illúziók szétfoszlottak, de a lehetőség megvan. Azután a harmadik újdonság, amely visszakapcsol a nosztalgiahullámhoz: az első olyan nosztalgiahullám ez az emberiség történetében, ahol a tömegkommunikáció által megjelenített nosztalgianak a tartalma maga is a tömegkommunikáció. Ma már nem egy regényre emlékszünk vissza nosztalgikusan, hanem a tévében visszaemlékszünk a 30-as évek filmhőseire. Ez először fordulhat elő, mert most van a tömegkommunikáció ebben a fejlődési szakaszban, de ez egy nagyon sajátosan torzító és sajátosan színező nosztalgiahullámot teremtett.

Újjobboldal, környezetvédelem, újpopolizmus

ZELEY: Egy furcsa kép körvonalazódik a tényekből: azért az 50-es években az egzisztencializmusnak volt baloldali irányzata és volt baloldali színezete, az újbaldal a 60-as években talán még baloldaliabb volt, mint ez az egzisztencializmus. Bekövetkezett tehát egy fordulat ezzel az Új filozófiával?

HERMANN: Határozottan bekövetkezett és ez részben abból fakad, hogy most már végleg nem értik sem a szocializmus fejlődését, sem azt, hogy egyáltalán van, mert a saját premisszáik alapján már régen össze kellett volna omlania. Nem értenek olyan jelenségeket sem, mint az iszlám forradalom.

ZELEY: Ezt mi sem értjük nagyon!

HERMANN: Természetesen mi sem értjük! Több okból sem. Mindenekelőtt mert nagyon kevés közöttünk, aki a siita iszlámnak szakértője lenne. De mi azt azért megértjük, hogy van egy tömeg, amelyik azt mondja, hogy „Rákóczi, akárci, jöjjön valahára, Kígyóinknak Esze komám lépünk a nyakára”. Szóval az iszlám — véleményem szerint — tükrözi a felháborodást a polgári morál világa ellen, amelyet a sahs rendszere megtestesített.

PAPP: Csöppet visszakanyarodva: Hermann István azt mondta az előbb, hogy a 70-es évek a filozófiában, és jelesül a francia filozófiában egy jobbaldali fordulatot jelentenek a korábbi időszakokhoz képest. Én a nyugatnémet terepre gondoltam, ahol azt hiszem, nem lehet elmondani, hogy lenne a 70-es éveknek egy, a franciához hason-

lítható regresszív, irracionalista, jobboldali, újjobboldali filozófiai kifejeződése. A benyomásom inkább az, hogy a 70-es évek Nyugat-Németországában a szellemi felépítményen belül a nagyon erős elméletalkotás valahogy a szociológia felé fordult, váltásról lehet talán beszélni. Az 50-es, 60-as évek, vagy akár a német korábbi időszak hagyományos kifejezési módja, reprezentatív, domináns szellemi kifejezési módja, a filozófia helyére a 70-es években nagyon erőteljesen belépett a szociológia. A 60-as évek filozófusai, újbaloldali nyugatnémet filozófusai a 70-es évek időszakában beszállnak különféle kutató intézmények útján és más módon a terepmunkába és empirikus szociológiai felvételeket készítenek. Most ennek a szociológiai valóságkutató, valóságfeltáró érdeklődésnek alighanem egy kicsit megfelelője az, hogy a nyugatnémet terep a 70-es években olyan jelenségeket mutat, mint pl. a környezetvédők mozgalma. Kissé felsorolásszerűen: nosztalgiahullám, terrorizmus, a 70-es évek derekára természetvédelem, amelynek a résztvevői a 60-as évek valamikori újbaloldali teoretikusai, hangadói és így tovább. Szokás azt a kifejezést használni, hogy „újjpopulizmus” vagy „neopopulizmus”. Ezzel a kifejezéssel a 70-es évek dereka és második fele Nyugat-Németországában bizonyos csoportok mozgalmait jelölik, köztük a környezetvédőket is. Az újjpopulizmus kifejezés arra akar utalni, hogy nem lehet pontosan meghatározni az ehhez a politikai mozgalomhoz tartozóknak a státuszát, az élethelyzetét. Heterogén összetételű, mert egyformán részt vesznek benne diákok és háziasszonyok; peremkerületben lakó munkások és vendégmunkások; nyugdíjasok és bizonyos értelemben deviáns magatartásúak is. Az érdekességük talán az, hogy negativisztikus magatartást testesítenek meg, egyfajta elutasítást. Mivel szemben? Talán az eluralkodó, az elhatalmasodó adminisztráció, a társadalomigazgatás döntéseivel szemben, mert ahogy megfogalmazzák, „minket ezekben a döntésekbe nem vonnak be”, ám e döntések (területfejlesztés, városfejlesztés, iparfejlődés, ágazatok létesítése és így tovább) következményeivel a mindennapi életben kell szembenézni. Sőt, azt hangoztatják: „elég a termelőerők fejlődéséből”. Ismételném, ez egy negativisztikus, elutasító kicsengésű, eléggé szerteágazó politikai ízű mozgolódás . . .

SZECSKŐ: Papp Zsolt említette, hogy a filozófia helyébe a nyugatnémet terepen mintha a szociológia lépne. Nem ismerem annyira a nyugatnémet terepet, de az a benyomásom: nem csupán arról van szó, hogy a szociológia váltja fel a filozófiát. Inkább arról, hogy a 60-as években a filozófia és egy hiper-empirizmus, egy abszolút lapos, pozitívizmust képviselő szociológia élt egymás mellett, és ezt felváltja egy filozofikusabb szociológia, vagy egy szociologikusabb filozófia. Más vonatkozásban, amit Papp Zsolt mondott a környezetvédőkkel kapcsolatban, vagyis hogy ilyen negativisztikus az álláspontjuk, látnunk kell, hogy ez a negativisztikus álláspont tulajdonképpen alapvetően tagadja azt az eszmerendszert, amire a fogyasztói társadalom épült. Implicit formában, de azt mondja: nem igaz, hogy pazarló fogyasztást kell folytatni a társadalomnak.

Mire fordítsák a beruházásokat?

HERMANN: Arról van szó, hogy most éppen azért nem tudnak fejlődni bizonyos gazdaságok, mert óriási beruházási igénye van a további fejlődésnek. Itt van egy hatalmas harci terep az egész világon, hogy ti. ezek a beruházások mennyire legyenek katonai beruházások, és mennyire nem katonai beruházások. Ez a tulajdonképpeni kérdés, és az, hogy tiltakoznak az ellen, hogy legyenek beruházások, legfeljebb azt segíti elő, hogy a katonai beruházások meglesznenek és mások nem. Ez a mai kérdés, és tulajdonképpen az egész 70-es évek ideológiája ez előtt áll. Senki sem mer erről Nyugaton jóslásokba bocsátkozni, és ebben talán józanabbak, mint amikor jóslásokba bocsátkoztak.

ZELEY: Igen. Hermann Istvánnak ezeket a szavait a 80-as évek végén egy hasonló műsorban kellene majd elővenni. De ami itt a 70-es évekről kibontakozott, az körülbelül az, hogy a polgári ideológia, a polgári gondolkodás egy jobbra fordult hajtott végre. Csökkent — ahogy Papp Zsolt mondta — a kritikai attitűd, és néhány új jelenség, illetve „régí új jelenség” tört elő (hiszen a nosztalgiahullám az). Ehhez hozzájárult még a politikának a konzervatív fordulata, gondoljunk a kanadai, a portugál, az angol választásokra. Tehát a polgári ideológia feladta azt a hajdani attitűdjét, hogy kritizálja a polgári társadalmat, és helyébe egy nagyon furcsa gyakorlati kritika lépett az iráni tömegek oldaláról a polgári életmód, életszemlélet ellen?

HERMANN: Nicaraguában is és több latin-amerikai államban!

ZELEY: Pontosan ezt akartam kérdezni, mert egy eset — Irán — még nem bizonyított!

HERMANN: Ott van Nicaragua, ott vannak a bolíviai mozgások, melyek mögött ugyanaz az elkeseredés és kétségbeesés van amiatt az export-modernizáció miatt, amelyet a tőke mindenütt végrehajtott. Egyáltalán nem véletlen jelenségek ezek, és nem véletlen jelenségek azok sem, amelyek ezzel párhuzamosan az egész arab világban lejátszódnak.

ZELEY: A hétköznapi életben, tehát a mindennapokban ezek az ideológiai mozgások (amelyek persze nemcsak ideológiai síkon játszódnak le, hanem nagyon is felverik a világtörténelmi hullámokat), milyen problémákat vetnek fel?

PAPP: Hadd mondjam azt, hogy pl. a 60-as években világtémává vált az a sajátosan filozófiai téma, amit úgy nevezünk, hogy elidegenedés. Nagyon sok mindent jelent ez: ember és ember, ember és társadalom, ember és környezet, ember és munka kapcsolatában. Nekem úgy tűnik, hogy a 70-es évek időszakában épp a világgazdasági válság produkálta helyzet következtében megindult ennek a kategóriának valamilyen szociológiai megközelítése, szociológiai operacionalizálása. Azonosulási válság — ez a kifejezés a 70-es évek időszakában rendkívül divatos lett pl. a nyugatnémet területen. Az azonosulási válság a társadalmi élet és együttműködés hagyományos, bevett formáival, bizonyos értelemben a családdal, a munkahellyel, a szervezettel, a párttal, a pártrendszer egészével, a nemzettel, a nemzet egészével való azonosulásnak, vagy azonosulásra való képtelenségnek a problematikáját tükrözi. Ez a megközelítés nagyon is kapcsolódik az emberek hétköznapi életéhez. Abból próbál kiindulni és elvonatkoztatni, ugyanakkor valamelyest vesztett a 60-as években meglevő kritikai felhangjaiból. Kevésbé az elidegenedés-mentes világ terepének, vagy paramétereinek a kijelölése, mint inkább a hétköznapi szorongatott, és valamelyest elnyomított életét élő ember gondjainak a feloldása, azonosulási lehetőségeinek a megtalálása, a világ elviselhetőbbé tétele az, ami ennek a megközelítésnek a háttérében áll.

ZELEY: A tömegkommunikációs teória síkján született-e valami elmélet arra vonatkozólag, hogy a tömegkommunikációnak mi a szerepe ebben az egész ideológiai mozgásban?

SZECSKŐ: Egyetlen egy ilyen elmélet van, (nem is merném elméletnek nevezni, kvázi-elmélet, elmélettöredék, vagy egy általánosabb, általánosítható gondolati blokk) ez az ún. kultivációs iskolának a gondolköre. E szerint nem arról van szó, hogy egyedi tartalmakat fogadtat el a tömegkommunikáció információkban, értékekben, operacionális szabályokban, hanem arról, hogy ebben az információzáporban egy sajátos kultivációs folyamat van. A társadalom alapértékeit neveli, kultiválja, erősíti, egyensúlyban tartja a tömegkommunikáció, és ez észrevétlen, nagyon hatékony és egyre hatékonyabb éppen a tömegkommunikáció elterjedése miatt már a fejlődő világban is. Ez az egyetlen elméleti újdonság, ami a 70-es évekre jellemző.

ZELEY: Utolsó kérdésem: ha lehet egy-egy mondatban, egy-egy gondolattal megfogalmazni, hogy a 70-es évek szellemi mozgásából vajon mi lesz az, ami nyomot hagy az emberiség szellemi összecsapásában? Lesz-e olyan?

HERMANN: Véleményem szerint a 60-as évek végéről, a 70-es évek elejéről első-sorban Lukács György lesz az, aki nyomot hagy az egész filozófián. Ez a kolportázs-irodalom viszont véleményem szerint, száz év múlva senkit sem fog érdekelni.

SZECSKÓ: Azt hiszem, hogy annak a ténynek a filozófiai, ideológiai tükrözése messz-szi távon is érezhető lesz, hogy léteznek globális problémák. Nem csupán a háború vagy béke kérdése (ezt a 60-as években már felismertük), a 70-es években rádöbentünk arra, hogy ezenkívül több más alapvetően globális probléma van, amin — természetesen — globálisan kell gondolkodnunk.

Mikrogépek hatalmas távlatai

Zámori Zoltánnal
beszélget
Szentgyörgyi Zsuzsa

Zámori Zoltán az ELTE fizikus szakán végzett 1952-ben. Szakmai tevékenységét a Haditechnikai Intézet fizikai osztályán kezdte. Onnan került a Központi Fizikai Kutató Intézetbe az épülő atomreaktor körül tervezett magfizikai kísérletek mérés technikai előkészítésére. A kísérletek során itt került kapcsolatba még a számítógépek korai változatával. Az automatizálási feladatokra is alkalmas kis számítógépek hazai létrehozásában ösztönző, a felhasználásukban pedig már példaadó szerepe volt.

Közben, kandidátusi fokozatának elnyerése után egy-egy évet ösztöndíjjal Krakkóban és Hamiltonban (Ontario) töltött. Itt ismerkedett meg a tudományos célokat szolgáló igazi nagy számítógépekkel, valamint a kis gépek „on-line” felhasználásával. 1972-től három évig a Számítástechnikai és Automatizálási Laboratórium igazgatóhelyetteseként dolgozott Dubnában (SZU), ahol részt vett az oda beszerzett közép és nagy CDC gépek installálásában. Igazi feladatának azonban e nagy gépek bővítésébe esett felhasználók megnyerését érezte a sokoldalú és egyre inkább elérhető mini- és — korszakmeghatározó — mikrogépek alkalmazása számára. Jelenleg a KFKI Mérés- és Számítástechnikai Intézetének tudományos főmunkatársa.

Az utóbbi időben, különösen az elmúlt egy-két évben mind gyakrabban találkozunk, rendszeresen olvasunk-hallunk a mikroelektronikáról; mondhatni, divatba jött. Tulajdonképpen mit jelent ez a kifejezés?

Egyetlen mondatban nehéz összefoglalni, ezért egy kis történeti visszapillantással kezdem. 1959-ben találtak fel a kaliforniai (USA) Fairchild cégnél egy olyan félvezető gyártási technológiát, amely meggyorsította az eljárást és csökkentette a tranzisztorok méretét. A tranzisztor anyagát, a szilícium kristályt hengeres rúd alakba növesztették, majd szeletekre vágták és ennek a szeletnek a felületére fotóeljárással rávitték a tranzisztornak megfelelő alakzatot. Ezt az eljárást *planár* technológiának nevezték. Ezután rájöttek — ketten is, egymástól függetlenül, csaknem egyidőben —, hogy ilyen eljárással több elemet is rá lehet vinni egyetlen alaplapra és össze is lehet kötni őket valamilyen elektronikus kapcsolásba (pl. erősítő logikai „ÉS”, logikai „VAGY” stb. kapukba). Az elemeket és összekötéseket több lépcsőben vitték föl, például rápárolgatva a szükséges anyagot és maratással eltávolítva a felesleget az alaplapról. A mintázatokat maszkok határozták meg. Ez az eljárás hasonlít ahhoz, ahogy például a többszínnyomásos litográfiát (vagy a színes hűsvéti tojásokat) csinálják: tehát ahogy ott minden színnek van egy maszkja, itt a különböző aktív és passzív rétegek felvitelének vannak maszkjai. Mivel ily módon több áramkör került egy lapra integrálva, elnevezték ezt *integrált áramkörnek*. Nagy előnyt jelent, hogy így meg lehetett takarítani az áramköri elemek összeszerelésének, összeforrasztásának nagy részét, például, amikor erősítőt, rádiót, tévét csinálnak. Ez a lényege ennek a felvezetésnek, mert így a berendezések megbízhatósága megnőtt, az előállítási költségük pedig jelentősen csökkent.

Univerzális számítógépek halpikkelyni lemezen

Itt eljutottunk egy lényeges ponthoz. Mennyibe kerül egy funkció ma, a tíz évvel ezelőttihez képest?

A funkció: egy logikai kapcsoló elem. Ilyenekből épülnek fel a számítógépek fel dolgozó-processzáló- és vezérlő egységei. Egy logikai kapcsoló elem átlag 3 tranzisztorból áll. Ennek az árát önmagában nehéz megmondani, de például egy ismert mikroprocesszornak, az Intel 8080-asnak az ára 3 dollár körül van ha az ember nagy tételben veszi. Ebben kb. 5 ezer tranzisztor van, egy funkcióhoz 3—3 kell, tehát, durván 2—2,5 ezer logikai elem kerül 3 dollárba. Húsz évvel ezelőtt egy tranzisztor 80—100 dollárba került. Ha a memóriát nézem, egy bit (a memória eleme) ára rendkívül kicsi: egy 16 ezer bitet tartalmazó lemez kb. 6 dollárba kerül. Az egységnyi memóriaelem ára ennek tizenhatezred része.

Milyen konzekvenciái vannak ennek az árcsökkenésnek a társadalomra és különösen az egyénre nézve?

A konzekvenciái komolyak, sőt hatalmasak. Én személy szerint két dologban látom a legnagyobb jelentőségüket. Az egyik az, hogy ezekből a mikroelektronikai eszközökből lehet számítógépet csinálni. Nem a kalkulátorra gondolok, azokat már kb. 10 éve tudtuk egyetlen chipen — egyetlen halpikkely méretű szilícium lemezen — csinálni, hanem univerzális számítógépre. Ilyet is csinálnak már 3—4, sőt 5 éve egyetlen chipen, de ez még kis kapacitású, tehát kis memóriát tartalmazó eszköz. A mai

mikroszámítógép külön eszközökből: processzorból, memóriából, be/kiviteli egységekből épül fel, és ezek általában egy-egy, néha külön chipen helyezkednek el. Nos, ezeknek a mikroszámítógépeknek ma az ára 500 dollár körül van. Azért ilyen olcsók, mert minden alkatrészük ilyen mikroelektronikai termék. Ami egy klasszikus, konvencionális számítógépet drágává tesz, az a megjelenítő-kijelző, a nyomtató berendezés, a háttértárak (ezt szokás perifériának nevezni). Ezeket megkerülték a kis gépeknek az összeállítói, konstruktőrei, mert megjelenítőnek az otthon megtalálható tévét használják, háttértárnak — ahol a programot és az adatokat tárolják — a mindenütt megtalálható magnetofont lehet használni. Ezeket persze beépítik a számítógépbe, nem kell otthoni tévét és magnót feltételezni, csak éppen a tömeggyártásból veszik és ezért igen olcsók. Ezeknek a gépeknek, a *personal computereknek* — magyarul *személyi számítógépeknek* — a jelentősége önmagában nem nagy, csak annyi, hogy a megszokott, eddig misztikusan csak profik által elérhető nagy gépeket felválthatják: ugyanazt meg lehet velük csinálni, mint a nagy gépekkel, csak kicsit lassabban.

Minden emberre 250 000 funkció

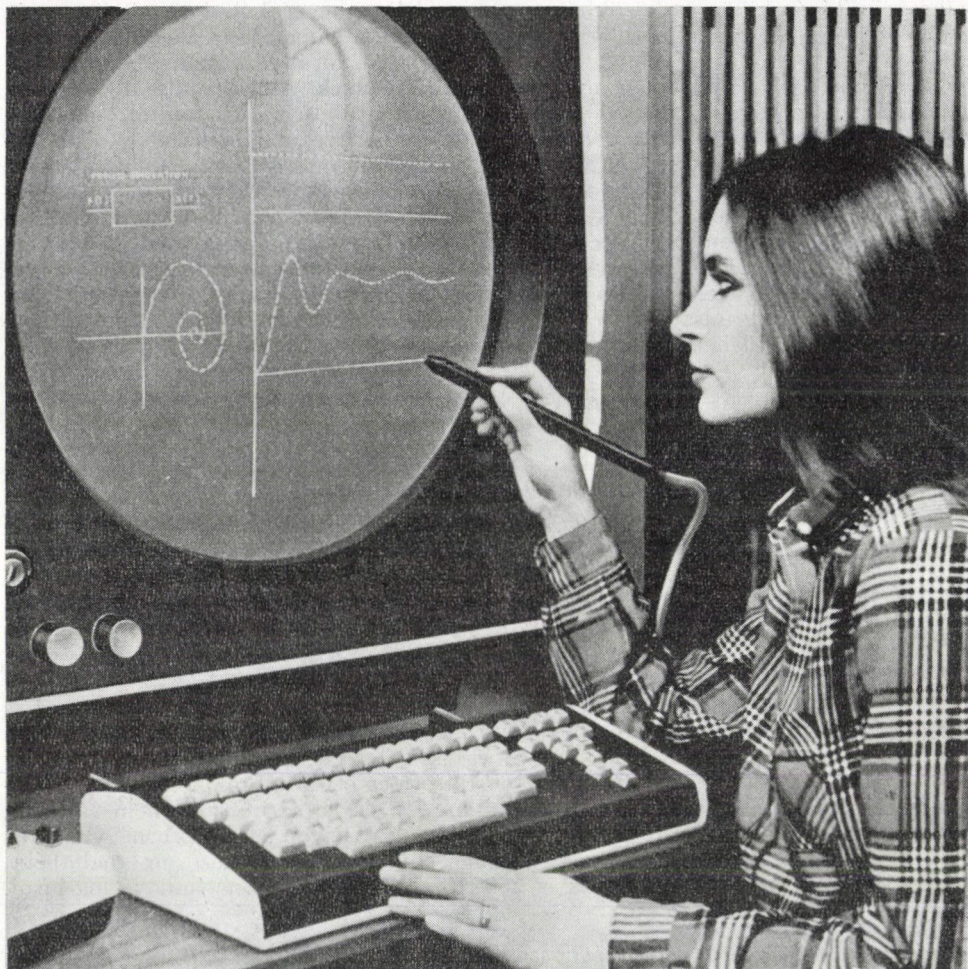
A mikroelektronika jelentősége tehát elsősorban abban rejlik, hogy rendkívül gyorsan — gyakorlatilag az évek függvényében exponenciálisan — csökken az egy funkcióra jutó, a fajlagos ár. Ezáltal viszont csaknem ugyanilyen meredekséggel — egyes esetekben, bizonyos memóriatípusoknál még gyorsabban — nő a piaci kereslet, tehát állandóan bővülő a piaca. Mégis, mekkora ez a termelés, és milyenek a további kilátások?

1977 szeptemberében az amerikai Palo Altóban egy elektronikai konferencián Gordon Moore, a mikroelektronikai ipar egyik vezető szakembere elmondta, hogy exponenciálisan nőtt az évek során az előállított és eladott funkciók száma. 1976-ban ez az érték $3 \cdot 10^{11}$ volt (háromszáz milliárd!), és ha az irányzat nem változik, akkor 1985-re eléri a 10^{15} értéket. Összehasonlításképpen: a világon jelenleg kb. négy milliárd ($4 \cdot 10^9$) ember él, tehát az emberiség minden egyedére — az éhező, az analfabéta, a félig kőkorszakban élő egyedre is — $250 \cdot 10^3$ (kétszázötvenezer) funkció fog jutni.

Ez döbbenetes érték. Itt már a felhasználás a kritikus pont, nem a gyártás.

Igen, ez a szám a szakembereket is megdöbbenettette, és elkezdtek számolni, hogy mire is lehet használni ilyen óriási mennyiséget. Először is megnézték: mire fordított a termelés 1976-ban (mert az utolsó szálig felhasználták). A mérleg a következő: elkészült mintegy kétezer darab nagy számítógép, amelyben egyenként kb. 50 ezer ($5 \cdot 10^2$) funkció van, 20 ezer miniszámítógép (a 30 ezer funkció), órák, kalkulátorok, tévéjátékszerkesztők, ezekből úgy 10–30 millió darab (bennük ezer-tízezer a funkciók száma) és végül a félvezető memóriák, ahol a funkció a bit, ezekből összesen $2 \cdot 10^{11}$ bit.

Tanulságos látni, miből tevődik össze a fogyasztás — már csak az előrebecslés miatt is. 1985-re feltehetőleg kb. százezer nagygépet gyártanak majd (jobb ha adatfeldolgozó rendszernek nevezzük őket) tehát ezekből 10^5 darabot egyenként mintegy százezer—egymillió funkcióval; a minik beolvadnak az ún. tudományos számítógépekbe, ezekből és kalkulátorokból olyan 30 millió ($3 \cdot 10^6$) darab várható, egyenként

százezer funkcióval, memória $0,6 \cdot 10^{13}$, a többi egyéb, ma még nem általános alkalmazást talál, amilyen pl. autó, szórakoztatás.

Ha jól utánaszámolunk, ez csak 10^{13} nagyságrend, tehát mintegy ötvened-, rossz esetben századrésze annak, amit a kivetített exponenciális trend szerint a világ félvezetőipara 1985-re meg tudna termelni. Mire fogják felhasználni a felesleget?

Éz okozott gondot már 1977-ben is azoknak, akik az előbecslést csinálták. Természetesen úgy vélik, hogy egy csomó alkalmazási lehetőséget egyszerűen nem lehet előre megjósolni, másrészt, maguk a gyártók is megpróbálják a termékeiket közvetlenül hasznosítani. Ez nem mindig járható út. Persze az is lehet, hogy az exponen-

ciális ütem lassulni fog és beáll a felhasználási szükségletekkel többé-kevésbé megegyező értékre.

Nem a számolás, a vezérlés a lényeg!

Térjünk vissza az előző elemzésekre. Azokból a számokból látható, hogy a felhasznált komponensek nagyobb részét a számítástechnika viszi el, vagyis igen sok emberhez jut el — közvetlenül vagy közvetett formában — a számítógép. Ebből viszont a következők, hogy a számítógép szerepe az emberi tudatformálásban, a gondolkodásban, az ember mindennapi tevékenységében a nyomtatott könyvvel vethető össze. Az első nyomtatott könyvek is nagyon kis számban készültek, csupán egy szűk réteghez jutottak el, nagyméretűek voltak, rendkívül drágák, ritkák. Hasonló jelenségnek vagyunk most tanúja a számítástechnikában is: a korábbi számítógépek misztikusan elzárt és egy szűk elit által kezelhető, drága és nagy berendezések voltak. Az ön által említett personal computerok, a személyi számítógépek úgy érzem hasonló szerepet fognak betölteni az emberi kultúra alakításában, mint a nyomdatechnika korszerűsödése után a könyvek.

A számítógépek jelentőségét nem abban látom, hogy számolni tudnak, hanem abban hogy a számítógépek vezérelni tudnak. Ez azt jelenti, hogy egy számítógépbe nem kell valamilyen adatot begépelni, utasítást adni, hogy ezt és ezt számolja, aztán az eredményt egy megjelenítőn, egy display-n leolvassuk. Ez a kalkulátor. A számítógépen levő processzornak viszont át lehet adni az adatot a külvilágból is: ha valamilyen gyártó, termelési folyamatban valamilyen eseményt vagy a folyamatnak a paramétereit, a hőmérsékletét, nyomását stb. figyelni kell, akkor azt nem kell úgy csinálni, hogy egy műszert leolvassok, és bepötyögtetem egy számítógépbe az adatokat, hanem a számítógépből kinyúlik egy drótpár, és megfelelő jelátalakítókkal ezen a drótpáron keresztül az általam programozott számítógép le tudja kérdezni a hőmérőt, a nyomásmérőt. Egy termelési folyamat úgy megy végbe, hogy van egy konstrukció, egy rajz és van egy technológia, amellyel azt a konstrukciót meg lehet valósítani. A dolgozó megkapja a terneket leíró rajzot és a technológiai ismeretei alapján nekilát elkészíteni, pl. egy esztergapadon addig esztergál, ameddig a rajz mondja, olyan előtolással és olyan késformával, amelyet a technológiai ismereteiből kikövetkeztet az illető anyagra, és így tovább. Hogy ezt ne kelljen kézzel csinálni, hogy a gyártó gépeinket ne kelljen kiszolgálni — ebben van az igazi szerepe véleményem szerint a számítógépnek, mégpedig úgy, hogy a számítógép fogja észlelni a termelési folyamat pillanatnyi állapotát, tudja az előírásból, a technológiából meg a konstrukciós előírásokból, hogy mit kell csinálni, és vezérli a munkagépet.

A számítógép tulajdonképpen félrevezető elnevezés, mert a számítógép elsősorban nemcsak számol, hanem logikai műveleteket végez, összehasonlít; emellett a mai számítógépek nagyobb része, ahogy említette, folyamatot vezérel, valamilyen stratégia szerint beavatkozik, szöveget szerkeszt, grafikus információkat szerkeszt és így tovább.

Vajon a személyi számítógép alkalmas-e ilyen feladatok elvégzésére, vagy erre csak a nagy számítógépeket lehet használni?

A nagy számítógépet nem lehet, nem érdemes ilyen feladatokra használni. A kis számítógépek ugyanolyan komputerek, ha egy picit lassúbbak is. Így tehát, 100%-ig alkalmasak ezeknek a feladatoknak az ellátására és az ár miatt már nem kell sajnálni, hogy például egy szerszámgéphez kössük.

Egyáltalán érdemes nagy számítógépet építeni?

Én nem szeretem a nagy számítógépet, de azért kell néhány darab belőlük. Azért nem szeretem, mert a mikrogépek teljesítménye olyan rohamosan fejlődik, évről évre, hogy itt van a nyakunkban, hogy pár négyzetmilliméteren, tehát egy négyzetcentiméter alatti felületen olyan teljesítményű gépeket hozzanak létre, mint a nagy gépek. Hogy konkrét példát mondjak, itt van az R—40-es gép a KGST-országok által kialakított gépesaládban, az ebben a pillanatban a kereskedelmi forgalomban kapható legnagyobb gép, az NDK-ban gyártják. Az R—50, R—55, R—60 a következő modellek, felfelé számítva, de azok korlátlanul még nem kaphatók. Az R—40-esnek a teljesítménye kb. másodpercenként 200 ezer utasítás. Na most, egy 1974-ben megalkotott mikroprocesszornál, az Intel 8080-nál ez 2650 utasítás/sec volt. Az azt jelenti, hogy nem egészen egy a százhoz a viszony. Két éve jelent meg az Intel 8086-os mikroprocesszor, 16 bites szóhosszúsággal. Ennek a teljesítménye kb. tízszerese a 8 bites 8080-énak. Ez viszont azt jelenti, ha ilyet használunk, akkor ez a viszony, ami előbb 1:100 volt, lecsökken, ha nem is 1:10-re, de 1:20-ra. Más szóval, már ma is csaknem megvan az a számítástechnikai teljesítményük, mint ami azoknak a nagy gépeknek, amelyekre milliókat költünk: csak az épületre 20 milliót minden telepítésnél. A tragikus az, hogy még a jövőben is készülnek ilyeneket installálni, pedig ez egyáltalán nem indokolt. Igaz akinek ma kell ilyen számítógép, az ezt veszi, kénytelen, ez van, — de tervezni, hogy öt év múlva is, meg a következő öt éves terv végén is még ilyenekre költsünk pénzt? Ez vétek.

Azért az összehasonlítás egy kicsit csalafinta, mert egy teherautót hasonlít össze egy Trabanttal, holott amellett még vannak repülőgépek is. Gondoljunk csak az óriásgépekre, amelyeket folyamatosan bocsátanak ki: egymás után jelennek meg az IBM-nek, a CDC-nek, a Burroughs-nak az óriásgépei. Ezeket is használják valamire, és tíz éven belül mégsem lehet őket mikroszámítógépekkel helyettesíteni. Hadd mondjak erre egy példát: hogyha nekem kell egy 120 literes kád, amiben fürödni akarok, akkor semmire se megyek 120 darab egyliteres edénnyel. Mi erről a véleménye?

Az a véleményem, hogy ezekre a gépekre, amelyeket felsorolt, még rálicitálhatnék — a Cray—1-gyel, az Amdahl cég 470-esei még nagyobbak —, de ezek a nagy teljesítményű gépek elsősorban a nagy országokban vannak (a Szovjetunióban is vannak nagy gépek), de ezeknek az államoknak rakétáik is vannak . . .

Előttünk a bűvös „ajándékküszöb”

Térjünk vissza a fellegekből a földre. Mi a szerepük a személyi számítógépeknek a mindennapi életben: az iparban, az oktatásban, a szórakozásban?

Őszintén szólva, nagyobb szerepük nincs annál, minthogy megmutatták, hogy számítógépet, univerzális számítógépet — amilyeneket eddig csak intézmények, professzionisták tudtak hatalmas összegekért konstruálni — meg lehet csinálni elérhető áron. Mintegy félmillió darabot gyártottak már belőlük. Az igazi jelentőségük az, hogy megmutatták: lehet teljes értékű gépet olcsón csinálni. Ez a folyamat folytatódni fog, és a technika ma már megengedi, hogy kb. három év múlva egy ilyen teljesítményű gép ára 100—200 dollár alatt legyen. Ez az ár az „ajándékküszöb”, amelyet nem sajnál egy szülő nagyobb alkalmakkor, — mint születésnap, karácsony — a gyerekének szánt ajándéokra költeni. Ez az összeg az, ami nálunk az 500 Ft. Ha ezt a küszöböt átlépjük, ahogy a kalkulátor átlépte 1972-ben a 100 dolláros küszöböt, akkor elindul egy folyamat: minden gyerek kezébe ajándékként eljut egy komputert, mert divat lesz. Áztán rájönnek, hogy ez nemcsak rossz értelemben vett divat, hanem maguk a gyerekek rá fognak jönni — pici irányítással —, hogy mi mindenre lehet használni. Valószínűleg játékokon fogják demonstrálni nekik, hogy milyen jól lehet játszani: most ilyent, most olyat programozok, aztán egyéb dolgokat —, a lényeg az, hogy elkerül a gyerekekhez, s ők játékként megismerkednek vele, megértik, hogy ez többet tud, mint a játékszerek, tehát föl tudják majd mérni alkalmazási lehetőségeit. Ez következik be és ennek van a leghatalmasabb jelentősége, mert ez fogja megmutatni mindenkinek, hogy ezzel a számítógéppel mindent lehet csinálni, csak éppen érteni kell hozzá.

Mi mindent lehet csinálni?

Mindent. Van ennek a szakmának egy tétele, a McCulloch—Pitts tétel. A negyvenes években a Norbert Wiener-féle szemináriumsorozaton foglalkoztak azzal a kérdéssel, hogy mit jelent a kibernetika, a vezérléstudomány, és ez az ott született tétel úgy szól, hogy minden véges számú szavakban megfogalmazható döntési feladat megoldható logikai kapukból fölépített hálózatokkal. Senki sem vitathatja, hogy a termelés a legfontosabb dolog a világon, abból élünk, attól lesz jólét; irigykedünk, ha nem olyan, mint más államokban. A termelés termelőgépekkel, munkagépekkel folyik, de a munkásnak ott kell állni a gép mellett és kezelnie, kiszolgáltatnia a gépet. A kezelés mindig azt jelenti, hogy értékelni kell a munka pillanatnyi fázisát, beavatkozni és dönteni, dönteni és beavatkozni. Ezt egy számítógép is meg tudja csinálni, mindenféle folyamatra, amely véges számú szavakkal meghatározható. Hogy ez a megkötés mit jelent, arra egy ellenpéldát: nem lehet egy számítógépet megkérni arra, hogy döntse el, vajon egy nő vonzó-e, egy ember megbízható-e, egy beruházás előnyös-e, mert ezek nem véges számú szavakkal leírható kérdések.

Ha játékként a gyerek kezébe kerül . . .

Nagyon plasztikusan rajzolta föl azt a képet, amikor mindenki már gyerekkorában elsajátíthatja ezeknek az eszközöknek nemcsak a kezelését, hanem azt is, hogy alkotó módon oldjon meg velük feladatokat. Na de azért az emberben felmerülnek kétségek. Például manapság a könyv igazán olcsó fogyasztási cikk nálunk vagy a hozzánk hasonló fejlettségű országokban. Mégsem él vele mindenki, hiába jut hozzá akár még ingyen is a könyvtárakban. Véleménye szerint kifejlődhet-e a következő nemzedékekben egy számítógépes alfabetizmus, vagy olyan félalfabetizmus, mint a soha nem olvasó embereknél? És egyáltalán hogyan tudjuk mi biztosítani a saját gyerekeinknek, hogy ugyanúgy eljátszogatassanak ezekkel az eszközökkel és közben tanuljanak, ahogy a nálunk gazdagabbak meg tudják tenni?

Nem kell célul kitűzni, hogy mindenki értsen a számítógépekhez — legalábbis öncélúan nem. Mondok egy példát. A kalkulátorok hatása igen nagy, pedig csak úgy nyolc éve, 1972-ben jelentek meg először, elérhető áron. 1972 karácsonyára már öt millió darabot adtak el, most már évi 80 milliónál tartanak. Az, hogy valakinek van-e kalkulátora, tud-e bánni vele, a saját ügye. Tehát, ha tud fejben számolni, akkor számoljon fejben, de ha van alkalma, akkor géppel. Ha egy társadalom egyedeinek, gyerekeinek van alkalmuk kalkulátort használni a számoláshoz, az jó dolog, de azért nem kellene kétségbeesni, ha mondjuk itthon nem volna meg erre a lehetőségünk — mint ahogy már megvan. Abból tragédia nem származna, hogy az amerikai gyerekek számítógéppel, illetve kalkulátorral számolnak, mert csupán számolásraól van szó. De termelni mindenkinek kell, benne vagyunk a társadalmi munkamegosztásban, mindenkinek van valami termelési funkciója. És most már a számítógép is olyan tömegesen jelenik meg mint a kalkulátor, és olyan olcsón, s ezek termelésre is használhatók, tehát magam helyett beállíthatom a munkába, hogy kezelje a gépet. Bizonyos, a technológia magasabb fokán levő országokban ezeket tényleg bevetik a termelésbe, tömegesen, nem egyedileg. A lényeg az, hogy nemcsak számítás-

technikai profik kezelik ezeket. Professzionális szinten mi igyekszünk nem lemaradni és itt nincs is ok kétségbeesésre, de a termelés olyan széles körű, annyi foglalkozási ág van, hogy a számítástechnikában profik nem érhetnek mindenhez és meg tudják ugyan oldani az adott feladatot, de egy évet, vagy legalábbis hónapokat kell eltölteniük, amíg megértik annak a termelési feladatnak a csinját-bínját, amit számítógépesíteni kell. Másfelől viszont az a szakember, aki ott áll a gép mellett az tudja, hogy az a folyamat, az a termelési folyamat milyen automatizálást követelhetne meg, hogyan lehetne azt megcsinálni — de ő meg a számítógéphez nem ért! A baj tehát az, hogy a *felnett* majdnem reménytelen megtanítani a számítógépek bevezetésére. Rendszerint ez egyáltalán nem megy. Ha már gyerekkorban játéknak megkapta ezt a gépet, és ő próbálgatta a barátjánál, az osztályban, az úttörőtáborban, látta, mi mindent lehet vele csinálni, akkor viszont kialakul benne egy olyan fogalmi rendszer, amelyik tudatosítja benne, hogy erre és erre, így és így lehet használni. Ha felnőtt, nem lesz számítástechnikus — isten óvjon tőle, annyi számítástechnikus nem kell! — de ezeket a fogalmakat tudja majd használni. Írni-olvasni is minden gyerek tud, de az nem jelenti azt, hogy ír is, vagy állandóan olvas, viszont ha szükség mutatkozik rá, tud írni, és tud olvasni.

*Mennyire érett a ma társadalma ezeknek az eszközöknek az aktív és kreatív alkalmazására? Engedje meg, hogy idézzek egy két évvel ezelőtti cikkből, amelyben egy amerikai szakember nyilatkozik, igaz, hogy a számítógépeknek egy nagyon speciális alkalmazásáról, a házi használatú számítógépről, és ezt mondja: „A helyzet az, hogy egy tipikus mai elektronikai felhasználó nem érti a technikát, nem is akar foglalkozni vele, fél is tőle és inkább elkerüli, ha lehetséges. A házi számítógépek — legalábbis, ahogy manapság konstruálták őket — legfeljebb azoknak valók, akik rendszeresen olvassák a *Scientific American*-t. Nehéz lesz elfogadni, hogy az a társadalom, amely képtelen annyi software mérnököt előtéríteni, amennyire az iparnak szüksége lenne, váratlanul egy csomó, matematikailag nem képzett embert fog ösztönözni egy új tudományág megtanulására, éppen csak azért, hogy játékokat játszasson vagy önkiszolgáló módon saját magát tanulhassa”. Vajon érett-e a mai társadalom, vagy pontosabban mondva, megérlelődnek-e a mai tízévesek a tíz évvel később bekövetkező technológiai eredmények napi használatához? Vajon az oktatás elébe tud-e menni ezeknek a lehetőségeknek?*

Igen, ezt a cikket én is olvastam, megértettem, és erről tapasztalatom is van. A nyáron voltam az USA-ban és tudatosan majdnem egy hetet azzal töltöttem, hogy végigjártam azokat a komputerüzleteket, amelyekről az irodalomból tudtuk, hogy az elmúlt 2—3 évben kezdtek megszületni Amerika-szerte, burjánoznak, és komputert ezeken az üzleteken keresztül lehet beszerezni. Megnéztem, hogy kik veszik, hogy adják el ezeket. Kb. olyan 10—12 helyet, vagy többet is bejártam. (Azért mondom, hogy többet, mert van egy üzlethálózat, a Radio Shark Corporation, ennek kb. 7000 üzlete van, nem komputer szaküzlet, hanem egy olyan rádiótechnikai, mint nálunk a keravill, de ezek is forgalmaznak komputert, s ezek közül is vagy tíz helyen voltam.) Hát elkeserítő tulajdonképpen a helyzet. A kb. félmillió komputerből, amit az elmúlt három évben eladtak, kb. 100 ezer hobbisták, amatőrök kezébe, tehát jó helyre került: ezek az emberek megszállottan foglalkoznak vele. Másik kb.

100 ezer darab professzionisták kezébe jutott, akik munka közben ilyen gépekkel foglalkoznak, és szeretik otthon is próbálgatni a szárnyaikat, ezért veszik meg. Ez is jó kezekben van. De marad még egy negyedmillió — inkább 300 ezer darab, szintén elkel, ezeket az üzletbe besétáló középosztálybeli párok, családok vették: megkérdezték az eladót, mire lehet használni, ő mutatott nekik egy pár játékot, megmutatta, hogyan lehet a konyhában receptet csinálni vele, meg hogy lehet az adózási kérdőívek kitöltésében segítséget kapni . . . Ismerjük a vásárlók pszichológiáját, már elkezdett beszélgetni, biztos volt hozzá pénze, és azt mondják, hogy vegye meg, hát megveszi. Hazaviszi, nyilván egy hétig játszanak vele, aztán elteszik. A személyi számítógépeknek *fele* valószínűleg ilyen kezekbe került! A másik fele tényleg hasznos dolgokra szolgál. Nem is ez a jelentősége, mondtam, hogy nem a személyi vagy a házi számítógépeknek van jelentősége, vagy annyiban van csak, amennyiben utat mutatott az irányba, hogy teljes értékű számítógépet lehet csinálni elérhető áron. Ez az elérhető ár ma csak a felnőttek egy része számára elérhető (ezer dollár az olyan havi-félhavi kereset az USA-ban is). A technológia előbb-utóbb megengedi, hogy, az árak lemenjenek addig, ameddig a kalkulátor került, 1972—73 körül tehát 100 dollár alá. Vagyis átlépi a játékküszöböt, s akkor ez lesz a népszerű, a mindent tudó, a mindenre programozható játék. Hogy terjedjen programokat is adnak majd vele. S a gyerekek, azt fogják megtanulni — mert fogékonyak a kérdéshez —, hogy mi mindenre lehet használni ezeket.

Találkozzék vele az iskolában a honi ifjúság

Tegyük föl, hogy pár éven belül a személyi számítógépek is elérik a 100 dolláros szintet. Ez azért nálunk még mindig 5—6 ezer forintot jelent. Honnan vesszünk mi ilyeneket, hiszen Magyarország, de a szocialista tábor sem gyártja ezeket egyelőre? És kell-e egyáltalán nekünk az egész kérdéskörrel jelenleg foglalkozni?

Nálunk nem azért kell a gyerekek számára is hozzáférhetővé tenni a számítógépet, mert a számítástechnika egy csodálatos, sokoldalú, mindenre alkalmazható eszköz, hanem azért, mert létezik a világon olyan társadalmi rendszer, amely ezt *elkerülhetetlenül* fel fogja használni. Történetesen ez a társadalom ideológiailag ellentétben van velünk, tehát versenyben állunk vele. És az eddig vázoltak azt jelentik, hogy a gyerekei játékain keresztül ez a társadalom egy olyan *generációt* készít elő, amely úgy fog majd az életbe kimenni, hogy minden konstrukciós tevékenységnél, minden munkavégzési tevékenységnél tudni fogja, hogy azokat az eszközöket, amelyeket gyermekkorban játék közben alaposan megismert, hogyan lehet az adott területen használni. Ez a tudás mind a termelésbe fog kerülni, és a termelésben nagyon komolyan kell venni a versenyt! Nem olyan kérdés ez, mint amivel a kalkulátor megjelenésekor álltunk szemben. A kalkulátort lehet hivalkodásra is használni. Az csak gyorsan számol. És aztán? Olyas valami ez csupán, mint, hogy Amerikában a személygépkocsik 90%-a automata sebváltós. Mi sem, és az európaiak többsége sem vonzódik az automata sebváltós kocsikhoz, ez felesleges luxus számba megy. De itt egy *termelési* eszközről van szó. Ebben nincs, nem lehet megalkuvás. Azok a gyerekek érteni fogják, a mieink nem. Valamit tenni kell. Ma nem tudunk adni nekik számítógépet? Majd tudunk tíz éven belül. Igaz, akkor lesz egy 6—8 éves különbség, — de hogy ne legyen, ezért a mi srácainknak is hozzá kell valahogy jutniuk a lehetőséghez, hogy tudják, mit lehet azzal csinálni. Arra gondolok, legalább az *iskolákhoz* juttassuk el, hogy, minden órán, fizikaórán, matematikaórán tapasztalják: erre, meg erre, meg amarra lehet használni, hogy találkozzon vele a honi ifjúság is.

Olvastam egy érdekes cikkét, és nagyon megragadott egy hasonlata. Azt mondja, hogy ha nem is gyártanának nálunk kártyát, azért ez nem zárná ki, hogy valaki Magyarországon megtanuljon kártyázni.

A most megindult technológiai fejlődést nem lehet leállítani. Nem is lenne mire hivatkozni, hiszen nem csinálnak semmi rosszat. Közvetlenül senkit sem veszélyeztetnek. Külső támogatásra, jóváhagyásra nincs szükségük. Az anyagigényük minimális. Úgyszólván a technológiai ötleteiket materializálják, ember által még soha nem látott ütemben. A licit lélegzetelállító. És az asztalt felrúgni nem lehet, csak kibicelni vagy játszani lehet. És a játzmák, a tétek, a nyerési lehetőségek már itt sem a Piatnik vagy a többi játékkártyagyártó cégek kezében vannak, hanem a *játékosokéban*.

Nem tudom, hogy a Piatnik maga magyar volt-e, de ez nem is fontos. A „játékkártyák” ezentúl valahonnan mindig adva lesznek. A nagy játzmákhoz csak játszani kell megtanulni. Ne azon medítéljunk hát, hogy ki nyomta és milyen szépen nyomta a paklikat. Ha nem kibicelni akarunk, akkor csak *játsszani* tanuljunk velük. Ennyit allegorikusan arról, ami minket illet.

Az emberiségnek messze nincs és soha nem is lesz annyi számolnivalója, mint amennyinek az elvégzésére ez a kolosszális mennyiségű és képességű számítógép alkalmas. Az ember fogyasztási készsége, az anyagi javak és eszközök birtoklására irányuló aspirációja viszont a tapasztalat szerint kielégíthetetlen. E javak folytonos, minden egyes ember *jogos* igényét kielégítő és tömegméretű előállítását csak a mindenfajta termelői tevékenység komplex automatizálása teheti lehetővé. Ez az a terület, ahol a számítógépek még ma is kuriozitásszámba menő sebessége, programozhatóságukból eredő sokoldalúsága és az új technológia révén való tömeges és olcsó előállíthatósága *méltó* szerephez fog jutni.

S kulcsszereplői a gyerekek. Ők ugyanis a legfogékonyabbak!

A televízió marxista elméletéhez

Folyóiratunk első számában közöltük Pavel Campeanunak, a Román Rádió és Televízió kutatási részlege vezetőjének 25 tézis egy marxista televízióelmülethez című nemzetközi érdeklődést keltő írását. A gondolatébresztő tanulmányhoz hozzászólt Almási Miklós, Hermann István, Vitányi Iván, majd a Jel-Kép 2. számában Békés Tamás, Horvát János és Hegedűs Tibor. Ezúttal három újabb vitairás gazdagítja az eszmecsérét.

GYÖRGY ISTVÁN

A televízió társadalmi jelenség

„Ki kellene dolgozni egy televíziós ontológiát” — írja Campeanu — amelyben központi helyet foglalna el „azoknak a kölcsönös függéseknek az elemzése, amelyek a termelési viszonyok és a televíziós kommunikációs viszonyok között állnak fenn... Egy érvényes televíziós elmélet nem kerülhetné meg azoknak a kapcsolatoknak a vizsgálatát, amelyek a termelési viszonyok és a televíziós kommunikációs viszonyok között állnak fenn, különböző rendszerű társadalmakban”.

Valóban. Izgalmas gondolatot vet fel. A kérdés azonban: a televíziós ontológiában, a televízió „természetrájában” milyen helyet foglalna el a fenti probléma? Mennyiben lényegesek a *termelési* viszonyok (és nem a társadalmi viszonyok), valamint a televíziós kommunikációs viszonyok között fennálló kapcsolatok? Ez a kérdés igen fontos lehet egy ipari szervezetben, ha ipari televíziót alkalmaznak, de társadalmi szinten? Egy vállalatnál, ipari szervezetnél lényegesek az ipari televízió alkalmazásának feltételei, a termelésre gyakorolt hatásai, a szervezet dolgozóinak, munkatársainak kapcsolatára gyakorolt befolyása stb. Társadalmi szinten azonban hibás körbe kerülünk, ha a televízió és az ún. gazdaság kapcsolatából akarunk kiindulni, vagy ezt tekintjük az egyik fő kérdésnek. Más kérdés azonban, ha a különböző társadalmi rendszerek és a televízió viszonyát kutatjuk: az egyes osztályok, társadalmi rétegek viszonyát a televíziózáshoz, szerepét a televíziós kommunikációs folyamatokban. Hisz kétségtelen, hogy a televízió jelentős társadalmi érték-közvetítő és -alakító tényező, de végül is a valóságos társadalmi közeg, az adott közösségek azok, amelyek a televízió által közvetített értékeket „szentesítik”, a társadalmi elismerést biztosítják, az értékeket minősítik, súlyozzák. Ezen problémákat és az ide kapcsolódó kérdéseket azonban csak témánk részproblémáinak tekinthetjük.

A fő kérdés előbb a „televízió”, a televíziózás lényegének, elméletének megfogalmazása. Alapvető, meghatározó vonásának, tulajdonságainak feltárása hozzásegít fejlőd-

désének megértéséhez, illetve a tudatos fejlesztéshez: a pozitív tendenciák erősítéséhez, a negatívok visszaszorításához. Számunkra tehát annyiban lehet fontos a televíziós elmélet körvonalainak meghatározása, amennyiben gyakorlati munkánkat, a mindennapok televíziózását elősegíti.

Ha arra kell választ adnunk, hogy mi a televízió, akkor az alábbi nézőpontokból magyarázhatjuk:

- a) a mozgó kép sajátos művészete,
- b) kép-hang rögzítési és távközlési technológia és technika,
- c) egyfajta társadalmi intézményrendszer,
- d) audiovizuális kommunikációs forma.

A felsorolás nem jelent fontossági sorrendet, csupán az „egész” (a televíziózás) elemeinek, a részelemeknek a különböző viszonyrendszerekben fennálló meghatározottságát, értékességét. A televízió ilyenfajta meghatározását kell helyesnek tartanunk, más úton indulva ugyanis zsákutcába kerülnénk. Egyrészt ugyanis megállapíthatjuk, hogy a televízió nem része a gazdaságnak (a nyugaton) jelentős reklámtevékenysége ellenére sem, de ha viszont a tv-t a társadalom kulturális szférájának elemeként fogjuk fel, akkor az el nem fogadott kultúraelméletek számtalan és megoldatlan kérdéseivel kell szembenéznünk.

A járhatóbb út tehát az, ha a televíziót olyan társadalmi jelenségnek tekintjük, melyet négy oldalról is meghatározhatunk, s meg is kell határozunk:

1. *A mozgó kép sajátos művészeteként „bátyja”*, a filmművészet korábban jelentkezett. A kép, az ábrázolt világ megmozdult, s mozgása olyan törvényszerűségeket mutatott, amelyhez az alkotóknak alkalmazkodniuk kellett, hogy a mozgó kép nézői élményhez jussanak. Az anyag (a film), a feldolgozandó téma megfogalmazása, megjelenítése, majd vetítése és az elérendő tömeghatás mind-mind olyan speciális követelményeket támaszt, melyek indokolják a filmművészet létrejöttét. A mozgó kép másik fajtája a televízió megszületésével és fejlődésével ugyanúgy a „bátyjához” hasonló problémák elé került. Amennyiben a két terület eltérő válaszokat adott a fenti hasonló kérdésekre, annyiban jogos is önállóságuk, az önálló filmművészet és az önálló televíziós művészet kialakulása, a mozgó kép sajátos művészeteként.

2. A televíziónak, *mint kép-hang rögzítési és távközlési technológiának és technikának rendszerével* szintén foglalkoznunk kell a televízió lényegének vizsgálatakor. Kétségtelen, hogy e rendszer elemeinek, s egészének változása hatással van a televíziózás egészére. Jó példáját adja az ilyen összefonódásnak a Televíziós mesék felnőtteknek című műsor, de gondoljunk csak a vidéki stúdióhálózat, a televíziós csatornaszám növelésének, az adótorony sugárzási hatótávolságának jelentőségére. A televíziózás műszaki-technikai alapját adó rendszer változása tehát közvetve, vagy közvetlenül, kisebb vagy nagyobb mértékben, de mindenképp hat a többi értelmezésre is.

3. Úgyanez vonatkozik a televízióra, mint *intézményrendszerre* is. Műszaki-technikai meghatározottsága mellett lényeges az az intézményrendszeri struktúralódás, amellyel a szükséges feladatokat megoldják, amely a folyamatos üzemelés és a folyamatos művészi munka alapja. Benne foglalják ebben a televízió alkalmi statisztája és színésze, meginterjúvolt alanya, a tévé műszaki és gazdasági szakembereinek sora, a televíziós alkotók (rendezők, szerkesztők, operatőrök, riporterek stb.) csoportja: a beosztások és feladatok hierarchiája, a szervezet formális és informális struktúrája, információs feladatai, normatív elvárásai, helyi ideológiája, politikája stb.

4. Igen lényeges a televízió meghatározásánál az is, hogy a tv a *társadalom egy audiovizuális kommunikációs formájának eleme*, fontos láncszeme, vagy inkább fűzére. A pólusok: *egyfelől* a televízió a maga műsoraival, *másfelől* az egyéni tv-nézők halmaza, akik a műsor előtt és után kapcsolatba kerülnek egymással, értékrendszerükkel minősítik, megítélik a kapott információkat, élményanyagot.

Ilyen szempontok szerint vizsgálható a televízió, mint szociálpszichológiai jelenség, mint társadalmi tudatalakító tényező, mint az egyéni tudatra változással bíró tényező, mint a információk kölcsönös áramlásának hatásmechanizmusa stb.

Ha a televíziót és a televíziózást, mint társadalmi jelenséget, mint társadalmi ténytet vizsgálni akarjuk, ezekből a nézőpontokból kell kiindulni, mert együttes egészként jelentik a „tv”-t.

Kétségtelen, hogy a televízió négy aspektusa közül a legizgalmasabbként audiovizuális kommunikációs vonása jelentkezik. Miért? Úgy vélem, azért mert a televízió *önmagára talált* és egy ma még beláthatatlan *önfejlődés* útjára lépett.

Húsz évvel ezelőtt, hazai megjelenésekor a technikai csoda lenyűgöző varázsával rendelkezett, ma viszont kiforrott műsorpolitikával, kiemelkedő produkcióival a látványosság, a művészi hatás vagy dokumentalizmus eszközeivel ragadja meg nézőit. S ezért jogos Pavel Campeanu figyelmeztetése: „A mértéktelen látványosság megnyitja saját területét: a valóság és a fikció közötti konfúzió területét”.

Kérdés persze, hogy mennyire jelent a televíziós látványosság reális veszélyt? Mennyiben beszélhetünk társadalmilag veszélyes jelenségről, mennyiben közelít az egyedi esetek gyakorisága ahhoz a véglethez, amikor a néző a tv-adás teljes időtartamát végigüli a sötét szobában a képernyő előtt, elszakadva a külvilágtól, a társadalmi gyakorlattól, a mindennapok tevékenységeitől?

A válaszadáshoz két kérdést kellene megválaszolnunk kellő mélységű és alaposágú vizsgálatok után:

1. a televíziós látványosság szükséglete milyen súllyal szerepel a társadalom tagjainak szükségletskáláján,
2. a szükségletet, hogyan tudjuk kielégíteni, hogyan tud beteljesülni, „időmérleg-rendszerünkben” mekkora helyet tudunk biztosítani „számára”.

A kérdések összefüggnek: a szükséglet és megvalósulásának időfeltétele. Míg az előbbire tudományosan megalapozott választ adni mérésének problémái miatt nehezebb, addig az utóbbi, a televízió nézésre fordított idő könnyebben mérhető, feldolgozható. Még akkor is, ha számolnunk kell a rádiózáshoz hasonlóan a tv-nél is a „háttértévézéssel”, vagyis azzal a jelenséggel, amikor a néző egyéb fő tevékenységének tekinthető foglalatossággal tölti idejét, s figyelmét megosztva követi a televízió adását.

Mindenesetre a további tudományos kutatás első lépéseként néhány hipotézist e kérdésekben megfogalmazhatunk. A televízióknak változatlanul meg kell harcolnia érvényesüléséért, hogy ne váljon csak háttértévézéssé, vagy sötét képernyővé (mert kikapcsolják):

- a) tudomásul kell venni a televízióknak, hogy egy dinamikusan fejlődő társadalom tagjainál fő tevékenységként nem léphet fel a tévé nézés (egyfajta narkotikumként),
- b) a televíziós látványosságot befogadó egyén bizonyos idő után immunissá válik, egyes élmények iránt; pontosabban nem jelent információt már számára, új ismereteket (élményt) az adott televíziós műsor, vagy annak egyes részei, percei.

Az előbbiekkal ellentétesen hathat a televízió állandóan fejlődő műsorpolitikája, program- és műsorszerkesztési munkája. Arisztotelész óta tudjuk hogy, a „látványosságra” szükség van, akár színházban, akár moziban, akár a tévéképernyőn jutunk is hozzá. A fő kérdés itt az arányokon (mikor, mennyit) és a minőségen van. Hiába ülünk órákat a képernyő előtt, ha a számunkra érdekeset, izgalmasat, élményt adót nem kapjuk meg. S lehet csupán néhány negyedórás műsor az hetente, ami számunkra az „igazi”. Rétegspecifikus műsorprogram kell? Természetesen, s abból is a legjobb. Itt válhatnak főszereplővé a kommunikációs kérdések, s elsősorban az információ visszacsatolás módja, gyorsasága, használhatósága. Előtérbe lépnek azonban a televíziózás többi aspektusai is:

- a televíziós művészet, amely a valódi látványosságot, az élményt, az új ismereteket döntően biztosítja,
- a kép-, hangrögzítési technológia és technika, mely az adás minőségét, a művészi produkció megvalósításának formáját, majd zavartalan sugárzását, vételét biztosítja,
- a televíziós intézményrendszer, mely a műszaki-technikai és személyi feltételekkel, intézményi-szervezeti sajátosságaival a sikert meghozhatja.

SZÁNTÓ ERIKA

A televízió fátuma?

Campeanu meghökkent azzal, hogy még a tudott, sokszor közhelyszerűen ismételt gondolatainkat is meghosszabbítja egy ténnyel, amikor megállapítja: „az emberi élet hosszához viszonyítva a televíziózásra fordított idő nem egy országban meghaladja a munka által lefoglalt időt. A mértéktelenség éppen abban nyilvánul meg, hogy a tevékenység és a szemlélődés tartama közötti viszonyok az utóbbi javára fordulnak meg . . .” Ez a tevékenység és a szemlélődés közötti, abszurdumig vitt szembeállítás azért mellbevágó, mert maga a valóság ennyire abszurd, s nem a szerző elmékedése. A kérdés csak az, hogy valóban először kerül-e az emberiség ebbe az abszurd helyzetbe; továbbá hogy indokolt-e a drámai kérdésfeltevések egész sora, ami ebből a kétségtelenül létező szindrómából fakad?

A különböző társadalmak egyenlőtlen fejlődése századunk úgyszólván laboratóriumi körülményeket kínál a történeti látásmódhoz, hiszen talán az emberiség egész eddigi életében nem akadt még olyan korszak, amely ennyire egymás mellé rendelte volna a múltat és a jelent, egyrészt a civilizáció hiánya, másrészt a civilizáció sok tekintetben váratlanul, felkészületlenül, sokszerűen érkező tünetcsoportja által okozott tudattalan szenvedéseket. Elegendő például ellátogatni valamely indiai nagyváros környékére, ahol esténként a televízió fényei helyett egyelőre még csak az ég kéklik, s megfigyelni azokat a tízezreket, akik számára az élet alig több, mint egy hatalmas, mindent egybefogó szemlélődés, minthogy a munkának nevezett céltudatos emberi tevékenység generációk hosszú sora óta sorstársaik túlnyomó többségének nem juthatott osztályrészéül. Kiderül tehát, hogy a mértéktelen szemlélődéshez nem kell okvetlenül televízió; hogy léteznek országok, ahol televízió nélkül is meghaladja a szemlélődésre fordított idő a munkaidőt.

Ezzel természetesen nem azt akarom mondani, hogy a Campeanu által vázolt jelenség nem létezik, vagy hogy nem hathat újszerűen a fejlett társadalmakban. Csúpan azt szeretném érzékeltetni, hogy egy nagyon régi keletű megoldatlan problémával állunk szemben, amit valószínűleg a legjobb televíziós elmélet segítségével sem lehet kiküszöbölni. Ugyanis itt nem kevesebről van szó, mint az ember nembeli lényegének hosszú időközön át tartó, s a szocializmusban sem minden ellentmondástól mentes kiteljesedési folyamatáról. E folyamat felgyorsításához talán televíziós elméletek is adhatnak valami szerény hozzájárulást, de a magam részéről ehhez nem fűznék túlzott várakozásokat. A munka humanizációja nem azért nem következett még be, mert megjelent a televízió. Marx óta tudjuk, hogy ennek számos történeti előfeltétele van, amelyeknek a kihordási ideje végtére is nem egyetlen technikai eszköz hiányának vagy létezésének függvénye.

A nemrégiben elhunyt Jean Paul Sartre fogalmazta meg egy alkalommal a fejlett tőkés társadalmakban élő ember keserű csalódottságát, amikor arra utalt, hogy valamikor ezeknek a társadalmaknak nagy céljaik voltak, de nem voltak meg e célok

eléréséhez szükséges eszközei, majd megfordult a kocka: hatalmas eszközök birtokába jutottak, csak éppen nem tudnak mit kezdeni velük, mert elveszítették a céljaikat. Nincs okunk feltételezni azt sem, hogy az eszközök megszerzése szükségképpen együttjár a célok elvesztésével. A televízió nyújtotta kvázirészvétel egyfajta kompenzatív értékével szemben a szocializmus bontakoztathatja ki azt a valóságos részvételt a társadalmi cselekvésben, ami a politikai létezősszintjére emelheti azokat is, akik ma még a politikailag névtelenek sorába illeszkednek: a Kalkutta terein szemlélődő politikai névteleneket éppen úgy, mint a televíziós rítusnak magukat látszólag önként alárendelődőket. A szocializmusnak ezt a nagy, történelmi lehetőségét természetesen szolgálhatja is, meg akadályozhatja is a televízió. Ebben az értelemben tehát bizonyos jelentőségre tehet szert a polgári televízióelméletek marxista kritikája. Felfogásom szerint azonban ennek a kritikának akkor lehet létjogosultsága, ha az átfogó marxista-leninista társadalomelmélettel szembesíti mind a hazai televíziózás gyakorlatát, mind pedig a divatos kommunikációs elméleteket. Ez jelenthetné azt a kihívást, amely ha modellt nem is, de televíziós célokat megfogalmazhatna kutatók és alkalmazók számára egyaránt. Nyilvánvaló, hogy ilyesminek még a pusztá felvázolására sem vállalkozhatok, de mulhatatlanul szükségesnek tartom, hogy legalább felhívjam rá a figyelmet.

Hajlok arra, hogy Campeanuval szemben Vitányival értsek egyet, amikor Marxra hivatkozva teremt jogos analógiát, s azt fejtegeti: nemcsak a szükséglet nyilvánvalósága hozhat létre valamit, hanem egy korábban latens szükséglet felismerését segítheti elő valaminek a megszületése. Meglehetősen elhanyagolható részletkérdésnek tekintem, hogy a televízió úttörőit milyen motivációk befolyásolhatták, amikor kifejlesztettek egy új kommunikációs eszközt. A televízió itt van, s az igazi kérdés valószínűleg az, hogy ha már itt van, mit lehet kezdeni vele: örülhetünk-e neki vagy bánkódjunk miatta? Más szavakkal: valódi vagy hamis szükségleteink kielégítését remélhetjük tőle?

A televízió háttartalan lehetőségeitől a televíziózás fullasztó reménytelenségéig, az eufórikus örömtől a csömörig rövid út vezethet azok számára, akik az ember megváltását remélik egy eszköztől, amely pedig nem lehet sokkal jobb és sokkal rosszabb, mint az a társadalom, amely működteti. Campeanu a televízió által létrehozott tömeges értékszavar társadalmi gyakorlatáról beszél, ami szintelenül átcsap a lét zavarába. Ebben a felfogásban a televízió azt az illuzionistát szemlélyesíti meg, aki tagadja illuzionista mivoltát, s ezzel veszedelmes közellenséggé válik. Tökéletesség vitt szerepjátzását pedig az könnyíti meg, hogy az emberek roppant csekély ellenállást tanúsítanak az illúziókkal szemben.

Tegyük fel, hogy így van. Csakhogy ebben az esetben is: az illúzió mint hamis társadalmi szükséglet aligha a televíziózással kezdődött! Valamely illúziókat termelő és fogyasztó társadalomtól a legkevésbé azt lehetne elvárni, hogy ez a termelés és fogyasztás éppen a televíziót ne állítsa ennek a folyamatnak a szolgálatába. Éppen ezért a televízió problematikussá válása nem más, mint magának a társadalomnak a problematikussá válása. Pontosabban: egy korábban megoldatlanul hagyott probléma új síkon, új mezőben jelentkezik, s esetleg televíziós specifikusság látszatát ölti. Gyakran hangzik el a televízióval szemben az a vád, hogy pótcselekvést kínál, kiüresíti az emberi kapcsolatokat, kollektív magányt áraszt. Ez nem nélkülözi az igazság bizonyos elemeit, de vajon mennyivel számíthat valóságosabb cselekvésnek az a mértéktelen szemlélődés, amelynek a falusi kocsmá vagy a kisvárosi söröző a színtere? Korántsem biztos, hogy az alternatíva ez: Thomas Mann-kötet, vagy krimi a tévében. Ez valószínűleg éppen olyan leegyszerűsítő kérdésfeltevés, mint ama másik: agyongyűrt, megsárgult félpengős regény — több van belőle hazai forgalomban, mint sokan hiszik! —, vagy Thomas Mann-adaptáció a tévében? S miért kellene a televízió rendkívüli ereje által megbomló társaskapcsolatokat feltételeznünk? Nem kellene-e feltennünk magunknak végre azt a kérdést is, hogy nem annyira a televízió erejé-

ről, mint amennyire a szóbanforgó társaskapcsolatoknak az erőtlenségéről van-e szó már eleve is?

Amennyiben a televízió nem más, mint illúzió, nem szabad axiómaként kezelni az ember menekülési készségét ebbe az illúzióba. Nem szükséges magunkat ostobábbnak tartanunk annál, mint amilyenek vagyunk. Rá kell kérdezni arra is, hogy honnét menekül illúzióba az ember, s akkor elérkezhetünk ahhoz a lényegi problémához, ami semmiféle specifikusnak vagy középfokúnak nevezett televíziós elmélet segítségével nem tárható fel. A társaskapcsolataiban kielégülő —, a nemcsak a munkán kívüli, hanem a munkában is otthon levő —, a politikai jelentőségre szert tett ember illúzióigényének csökkenése vagy megszűnése azonban nem a televízió háttérbe szorulását eredményezheti, hanem a hamis illúziószükséglet televíziós termelésének megszűnését. A történelem ritkán cseréli fel az okozatot az okkal, haragja nem a kanapé ellen irányul. Ez utóbbi inkább a magánindulatra jellemző, s nemcsak — egyébként a televízióban is közkedvelt — bohózatokban, hanem drámai megjelenítésekben is, legyenek azok politikai vagy tudományos igényre törekedő vélekedések.

Csak hogy a televízió mint jelenség nemcsak illúzió. Ebben a jelenségtartományban is fellelhető szűkebb és tágabb világunk valamennyi erénye meg fogyatékosága. Gary Steinernek igaza van, az emberek televíziót néznek, de ehhez azonnal hozzá kell tenni, hogy nem ugyanazt a televíziót. Ezt az utóbbit rendkívül lényeges megszorításnak érzem, mivel a televízió körüli legtöbb félreértés éppen abból származik, hogy erre nem gondolunk. Márpedig mi nem állandóan ugyanazt a televíziót nézzük! Még akkor sem, ha történetesen csak egyetlen hullámsávra hangoltuk be egyetlen készülékünket. A szóban forgó technika egyszer mint politikai tájékoztató eszköz funkcionál, máskor közművelő szerepre akar vállalkozni, megint más esetben kulturális értékek létrehozásában és közvetítésében jelenik meg számunkra, hogy csak a legjellegzetesebb műsортípusokat említsem. Ezek a funkciók olyannyira különböznek egymástól, hogy véleményem szerint semmiféle úgynevezett televíziós sajátosság ürügyén sem lehet őket egy kalap alá venni. Legkevesbé pedig azon a címen, hogy értékzavarokat támasztanak.

Elfogadom, hogy a látványosság televíziós sajátosság. Azt már azonban tagadom, hogy a látványosság okozza az értékzavart. Az igazság is, meg a hazugság is lehet látványos, de értékzavart nem az előbbi, hanem az utóbbi okoz. Az egészséges értékorientáció a tájékoztatásban a politikai, a közművelésben a szakmai, a kulturális szférában pedig a művészi kritériumok által ítélhető meg. Ezzel nem akarom azt mondani, hogy a tájékoztatásnak nincsenek szakmai, a közművelésnek politikai, vagy a kultúrának szakmai-politikai követelményei, de elsődlegesen mégiscsak minden terület a saját törvényeinek van alárendelve. A politika, a szakszerűség, az esztétika sajátosságai erősebbek — s erősebbek is kell, hogy legyenek! — a televíziós sajtószerűségéknél. Megtehetjük ugyan, hogy töprengéseinket nem innét indítjuk, de akkor a televízió menthetetlenül üres misztifikáció lesz a szemünkben, kiszakítjuk természetes közegéből, s csakugyan eljutunk oda, hogy nem más, „mint egy technikai felfedezés társadalmi problematizálása”. Ugyanezt persze megfogalmazhatjuk egyszerűbben is: a televízió egy doboz, amit természetesen lehet vizsgálni, de nem árt, ha tudjuk, hogy akkor csak a csomagolással vagyunk elfoglalva. Ha arra is kíváncsiak vagyunk, hogy mi van benne, elkerülhetetlenül ki kell nyitnunk. Ettől a pillanattól kezdve azonban zavarbaejtő sokféleséggel lesz dolgunk, s nyomban nem érezzük majd olyan fontosnak, hogy a dobozról alkossunk elméletet.

A szociológus, a szociálpszichológus számára ettől még lélegzetelállítóan izgalmas kutatási kör lehet az az individualizált tömeghatás, amit a televíziós jelenség gyakorol az iparilag fejlett társadalmak emberére. Igazi eredményeket azonban ez is csak akkor hozhat, ha kutatása tárgyául nem csupán a televízió előtt ülő ember szolgál, hanem az ember valamennyi konkrét helyzete, lehetősége, vélt és valódi szükséglete. A televíziótól nem lettünk holdogabbak, de valószínűleg sokkal holdogtalanabbak sem. Mértéktelen televíziós látványfogyasztóvá nemi az lesz, aki megvásárolja a do-

bozt, hanem az, aki valamilyen oknál fogva más helyzetekben rosszabbul érzi magát. A televízió nézés ott válik céllá, ahol kevés más cél van. Ez jól lemérhető az idős, beteg emberek tévé nézési szokásain, továbbá a társadalmi aktivitás, illetve inaktivitás széles regiszterű skáláján, s más mutatókon.

Mit tehet a televízió önmaga helyértékének kijelölésében?

Talán határozottabban kell törekednie a műsor további differenciálására, általános „táplálék” helyett rétegműsorokra.

Ma még a Tömegkommunikációs Kutatóközpont panelvizsgálatainak mennyiségi mutatóit sokan összecserélik hatékonysági mutatókkal. Nem biztos, hogy egy műsor társadalmi hatásossága akkor a legnagyobb, amikor a legtöbben ülnek a képernyő előtt.

A „mindenkihez” címzett műsor — néha legalábbis így tűnik — nagy tömegű néző várakozását kelti fel, s ugyancsak széles nézőréteg várakozását hagyja kielégítetlenül.

Sokan ülnek a képernyő előtt, s kevesen állnak fel elégedetten. Ha ez gyakran ismétlődik — keserűen állapíthatjuk meg — a televízió „önsorsrontó” módon viselkedik: soha ki nem elégíthető várakozásokat kelt, és saját érdektelenségéről igyekszik meggyőzni nézőit . . .

De miért lenne ez a televízió kivédhetetlen fátuma?

Művészi alázat, közéletiség

Beszélgetés Kocsis Zoltánnal

A virtuozitás, a műsorválasztás, a különböző divathullámok kérdése, a példaképek nyomasztó, illetve serkentő hatása, a szecesszió divatja, továbbá zenei életünk megannyi égető problémája (pl. a hangversenyterem hiánya, zenekaraink mostoha helyzete) — általában a zene hazai presztízse került szóba abban a közel egyórás élő adásban, amelyet a Petőfi-adó 1980. április 29-én délután sugárzott *Találkozás a stúdióban* címmel. Az alábbiakban — némi tömörítéssel — közöljük a beszélgetés szövegét. Az elhangzottak elsősorban a mai művész és közönsége kapcsolatát érintik, a mű és a befogadók közti „közvetítés” megannyi általánosabb érvényű gondját, gondolatát.

J. E.

JUHÁSZ ELŐD: Rahmanyinov kompozícióval köszöntjük Kocsis Zoltánt. Az előadó Szvjatoszlav Richter volt, akiről egy ízben — talán nem szó szerint idézem — azt mondtad, hogy kozmikus jelenség, aki a megvalósítás anyagszerűtlenségénél fogva félelmetes is tud lenni.

KOCSIS ZOLTÁN: Vállalom a nosztalgiát, amikor visszagondolok erre a koncertre, amely egyébként 1969 november táján lehetett. Ez volt az első Richter-hangverseny, amit életemben hallottam. Fantasztikus élményt jelentett, olyan hatást gyakorolt rám, hogy utána egy hétig nem ültem le a zongorához.

JUHÁSZ ELŐD: Ugyanakkor más, hasonlóan felkavaró élmények nem gátoltak, hanem serkentettek.

KOCSIS ZOLTÁN: Richter is serkentett, csak később. Ezt megelőzően jó ideje nem volt Pesten, és mivel kicsit magára szedett az elmúlt pár év alatt, eléggé furcsa jelenség volt a pódiumon. Emlékszem a műsorra is pontosan: a Schubert Hüttenbrenner variációkat játszotta, Schumann Fantasiestückjéből hat darabot és tizenkét Rahmanyinov-prelűdöt.

Találkozás Richterral és Rahmanyinovval

JUHÁSZ ELŐD: És ha már Rahmanyinovot említed, gondolom, nemcsak a richteri jelenség ragadhatott meg, hanem a Rahmanyinovval való „találkozás” is.

KOCSIS ZOLTÁN: Tulajdonképpen akkor még nem. Rahmanyinovval való döntő találkozásom akkor következett be, amikor őt magát meghallottam felvételen zongorázni. Bizonyos szempontból mégis alapvető jelentőségű volt ez a koncertélmény, ugyanis pontosan az az anyagszerűtlenség — amit említettél — jelentett nekem

maradandó benyomást, amit azután később megpróbáltam a saját zongorázásomban is átvinni. Valahogy akkor éreztem meg: a zenélésnek a hangszerjáték fölé kell emelkednie. Más kérdés persze az, hogy időről időre aztán visszatértem a hangszerhez, mivel véleményem szerint nem vagyok született zongorista alkat — ezt nem győzöm elégszer hangsúlyozni —, tehát vissza kell térnem a hangszerhez, kifejezetten technikai jellegű gyakorlatokhoz. Abban az időben zongorázásom nagyon-nagyon hiányos volt. Nem mintha ma teljes lenne, csak nagyon elégedetlen voltam akkor is a játékkal, és tulajdonképpen most meghallgatva is meglehetősen idegenül hat. Nem is akartam indulni azon az 1970-es Beethoven-versenyen. Rábeszéltek.

JUHÁSZ ELŐD: Rádiós zongoraverseny volt, amelynek nagy felfedezése Kocsis Zoltán lett, aki első díjat kapott és nagyszerű G-dúr zongoraversenyt játszott.

KOCSIS ZOLTÁN: Nem tudom, hogy mennyire volt nagyszerű — szerintem nem volt az —, de nyugodt lélekkel merem állítani, hogy abban a G-dúr zongoraversenyben áttételesen benne volt Richter keze is. Ugyanis pontosan ez az anyagszerűtlenség kellett nekem akkor. Azután kifejezetten virtuóz jellegű darabok elsajátítása volt a fő célom: a Chopin- és Liszt-etűdök. Tulajdonképpen mind a mai napig nem merem magam virtuóz zongoristának tekinteni.

JUHÁSZ ELŐD: A virtuozitás lehet negatív és lehet pozitív előjel is.

KOCSIS ZOLTÁN: A virtuozitás számomra hozzáállás. Polliniról olvastam a minap egy kritikában, hogy technikája „a virtuózokét is felülmúlja”. Ez így is van, de Pollini zongorajátékát mégsem lehet virtuóznak nevezni. Virtuóz zongorista véleményem szerint Horowitz; még Richtert sem lehetne egyértelműen virtuóznak nevezni. Megvan benne az attitűd, ha éppen olyan darabot játszik, de mostanában már egyáltalán nem játszik virtuóz jellegű darabot. Tulajdonképpen leszűkült a repertoárja olyan értelemben, hogy csakis azokat a darabokat játssza, amelyek a legközelebb állnak hozzá. Ez így van rendjén, hiszen az ember nem tudhat mindent.

JUHÁSZ ELŐD: Aligha véletlen, hogy azt kérted: Rahmanyinov-zenével kezdjük a műsort. Óhatatlanul kikíváncozik: miért pont egy ilyen — nagyon sokak által szecessziósnak nevezett — zenével?

KOCSIS ZOLTÁN: A Rahmanyinov-„dolog”, ami most körülötte Pesten történik, számomra nagyon antipatikus, ti. világos, hogy a szecesszió újra divatba jött. Nekem — talán nem tudom pontosan megfogalmazni — teljesen mindegy, hogy milyen „nyelven” fejezi ki magát a zeneszerző. Nem lényeges számomra, hogy egy gondolatot, ami attól jelentős, hogy más még nem mondta el, eklektikus nyelven mond-e el vagy pedig egy saját maga által kitalált nyelven. Ha történelmileg vizsgáljuk mindent, tény, hogy Rahmanyinov oeuvre-jének bizony nagy része fennmaradt!

JUHÁSZ ELŐD: Az előbb, amikor az itthoni Rahmanyinov-kultuszra, illetve anti-kultuszra céloztál, úgy tűnt, az itteni közönség „elvárását” egy kicsit negatívan értékelted. Azt jelenti ez, hogy szerinted a közönség inkább a megszokotthoz ragaszkodik?

KOCSIS ZOLTÁN: Nem, szerintem a közönségnek pontosan ez kell most. Nem értem, miért herzenkednek a kritikusok a Rahmanyinov-kultusz ellen, amely egyébként úgyis el fog harapózni egy időn belül, már csak azért is, mert sok zongorista van, és a szerző művei fantasztikusan „kínálják magukat”.

JUHÁSZ ELŐD: Érdekes, hogy például néhány évvel ezelőtt kezdődött és tudtommal most is tart egy hasonló kultusz, Szkrjabinhoz kötődve.

KOCSIS ZOLTÁN: Igen. Szkrjabin — úgy tartják — eredetibb, mint Rahmanyinov, de szerintem ez nem egészen így van. Eredetibbnek tűnik, mert homogénebb a nyelve.

JUHÁSZ ELŐD: Vagyis a homogenitás és az eredetiség ilyen szempontból összefügg vagy összefügghet?

KOCSIS ZOLTÁN: Tulajdonképpen összefügg, igen.

JUHÁSZ ELŐD: A Rahmanyinov-kompozíciót hallgatva felhívtad a figyelmemet egy nagyon érdekes futamra, hogy azt hogyan oldotta meg Richter. A műsor előtt,

amikor „kóstolgtatd” ezt a régi zongorát a 8-as stúdióban, egészen másfajta muzsikát játszottál: Gershwin-dalokat az ő saját zongoraátiratában. Ott pedig arra hívtad fel a figyelmet, hogy Gershwin milyen éles, kihegyezett hangsúlyokat alkalmazott. Mindebből következtethetek-e arra, hogy nagyon sokat hallgatsz lemezeket és nagyon sokaktól „tanulsz” bizonyos megoldásokat?

KOCSIS ZOLTÁN: Igen, azt hiszem ez nagyon fontos. Nagyon sokan, főiskolai éveiket befejezve azt hiszik, hogy már mindent tudnak. Pedig azt hiszem, hogy egy igazán tehetséges ember attól is tehetséges, hogy fogékony; vagy lehet, hogy ez a kettő olyan relációban áll egymással, hogy nem tudni: a tyúk vagy a tojás volt-e előbb . . . A fogékony emberre a legapróbb dolog is elemi erővel hat. És nem tudja elkerülni azt, hogy egész életében tanítvány ne maradjon. Távol áll tőlem, hogy bárkivel is összehasonlítsam magam, de pl. Bach jut eszembe, aki bizony elment Buxtehudehoz tanulni — pedig gyalog kellett mennie stb. stb. És ha belegondolunk, akkor már bizony jó csomó jelentős művet megírt, és utána is tanult. A korai Beethovenen is érzem, hogy ott vibrál állandóan Haydn hatása, mindenféle tekintetben; vagy Bartókon a francia iskola, vagy akár Richard Strauss hatása.

JUHÁSZ ELŐD: Ezeknek a hatásoknak a befogadása, elfogadása egyfajta művészi alázatot jelent. Lehet, hogy a szó nem találó . . .

KOCSIS ZOLTÁN: De, szerintem a szó nagyon is találó, csak hogy egész más dolog elmúlt korokkal szemben alázatosnak lenni, viszont sokkal nehezebb ezt az alázatot a kortársainkkal szemben gyakorolni. Könnyű ma azt mondani, hogy pl. Schönberg milyen nagy zeneszerző volt . . .

JUHÁSZ ELŐD: És ha a kamarazenére utalok, ahol óhatatlan az egymáshoz való alkalmazkodás, ha úgy tetszik, a művészi alázat?

KOCSIS ZOLTÁN: Igen, alázatosnak kell lenni a partnerrel szemben, persze ugyanaz elvárható a partnertől is. Az a leglényegesebb a kamarazenében, hogy jófajta konfrontáció jön-e létre vagy rossz fajta. Mert az olyan kamarazenélés, ahol az egyik, aki sokkal nagyobb egyéniség, vezet, a másik pedig csak szolgai módon alkalmazkodik, nem sokat ér. Akkor már érdekesebb az, ha playback technikával egy négykezeset vagy kézzongorás művet felvesz az ember egymaga.

JUHÁSZ ELŐD: Nézzünk most egy konkrét esetet: azt, amikor Richterrel kamarázta együtt.

KOCSIS ZOLTÁN: Persze azért így könnyű alázatosnak lenni, egy richteri dallam alá könnyű játszani! Teljesen lenyűgözött ez a dallamformálás. Úgy éreztem, hogy anyagyszerűtlenné válok és úgy játszottam ezt a kísérszólamot. Páratlan élmény, ahogy Richter dallamot tud formálni!

JUHÁSZ ELŐD: Nagyon érdekes szavaidból ezt a bizonyos művészi alázat gondolatot és gondolatkört „kihámozni”, hiszen — ugye megbocsátasz — arra emlékeztetek, hogy nagyon sokan a te berobbanásodat a zenei életbe, egyéniségedet, feltűnéseidet és az ezzel kapcsolatos kavargásokat nem igen tudták „összehozni” a művészi alázattal.

Hangversenyterem- és zenekari gondok

KOCSIS ZOLTÁN: Természetesen vannak olyan dolgok, melyeket ma már szégyellek, hogy egykor kimondtam, de azok a kevésbé jelentősek voltak. Igazából ma is az alapállásom, ami akkor. Nem sokat változott. Akkor is volt bennem alázat, csak lehet, hogy nem nagyon látszott. És bizonyára most sem látszik, hiszen mit gondoljon a közönségnek az a tagja, aki megváltja a jegyét, bemegy, és lát egy magabiztos előadóművészt?

JUHÁSZ ELŐD: Sokan „nehéz embernek”, nehezen kezelhető egyéniségnek tartanak. Szakmai kérdésekben olyan szókimondó vagy, ami nem nagyon fér bele a mi

— néha túl szépre festett — zenei életünkbe. Pl. nem hallottam, hogy valaha is túl jó véleményed lett volna hazai zenekarainkról.

KOCSIS ZOLTÁN: Most sincs jó véleményem, viszont magamat is ugyanilyen kritikussal szemmel figyelem. Rengeteg probléma van a zenekarokkal világszerte. Nem vagyok zenekari szakember, csak a tényeket tudom regisztrálni. A tények pedig nem nagyon rózsásak.

JUHÁSZ ELŐD: És ugyanilyen „nem nagyon rózsás” tényekkel találkozunk a hazai zenekritikában is?

KOCSIS ZOLTÁN: Igen, Pernye András neve jut az eszembe, aki — most már világosan látszik — valós értéket képviselt zenekritikánkban. Neki is voltak tévedései, viszont voltak egészen fantasztikus meglátásai is, melyekért nagyon tisztелеm. Bár engem a szónak a szakos értelmében soha nem tanított, de egy időben nagyon sokat jártam fel hozzá, és állítom, sok érdekességet hallottam tőle.

JUHÁSZ ELŐD: Amikor zenei közéletiségről esik szó, gyakran emlegetnek téged. Pl. az égetően fontos hangversenyterem-problémák megoldására is felemelted szavadat nem egy fórumon.

KOCSIS ZOLTÁN: Nem fog megoldódni a hangversenyterem-probléma, pedig fontos lenne, hogy megoldódjon. Botrányos, ami pl. a főiskolai „nagyteremben” történik egy-egy exponált koncertnél.

JUHÁSZ ELŐD: Nem beszélve arról, hogy bizonyos művek meg sem szólalhatnak, mert pl. nincs hová tenni a nagy kórust.

KOCSIS ZOLTÁN: Persze, Mahler: VIII. szimfónia, Schönberg: Guerre Lieder, Rahmanyinov: Harangok, és sorolhatnám tovább — ezek nemigen szólalhatnak meg.

JUHÁSZ ELŐD: Nagyon sokfelé jártál a világban — nálunk gazdagabb és szegényebb országokban is. Évekkel ezelőtt azt mondtad, hogy ilyen katasztrofális hangversenyterem-hiánnyal máshol nem találkozta, különösen olyan országban nem, amely ún. nagy zenei múlttal büszkélkedhet. Vajon nálunk hol akad el a sok szép szó, a sok egyetakarás?

KOCSIS ZOLTÁN: Nyilván anyagi problémák vannak . . . Ebben nem vagyok illetékes. Nagyon jó lenne egy nagy koncertterem! A Vigadó nem látszik célravezetőnek.

JUHÁSZ ELŐD: Csak nagyságánál fogva, vagy pedig a most már lassan körötte kialakult, nem éppen kedvező nimbuzánál fogva?

KOCSIS ZOLTÁN: Nagyságánál fogva. Nimbusz mindig volt, lesz; tulajdonképpen egy idő után megint visszazökken a régi kerékvágásba a Vigadó.

JUHÁSZ ELŐD: Ez a nimbusz egy kicsit a sznob közönség divathóbortját is jelenti, amivel — úgy hiszem — a fiatal muzsikusok ab ovo antagonisztikus ellentétben állnak.

KOCSIS ZOLTÁN: Igen, de ezt nem szabad tudomásul venni. Én kikerülöm, nem veszek róla tudomást.

JUHÁSZ ELŐD: Azonban te is nap mint nap szembekerülsz a műsorválasztás problémájával, és akkor óhatatlanul tekintetbe kell venni a közönség „elvárását”.

KOCSIS ZOLTÁN: Nem állok szemben ezzel a problémával, mert én magam választom ki a műsoraimat. Persze olyan vélemények is vannak, hogy könnyű „fentről” beszélni. Nem tudom mennyire vagyok fent. De az biztos, hogy amikor igazán lent voltam, akkor is igyekeztem hiánypótló munkát végezni. Ilyen hiánypótlás pl. az Új Zenei Stúdió működése, vagy pl. hiánypótlás az, hogy jelen esetben Rahmanyinovot játszom. Hiánypótló az átíratkészítési munkám is. Azért szántam el magam átíratok készítésére, mert rájöttem: sok minden hiányzik. Pl. Liszt átírta Izolda szerelmi halálát zongorára, de nem írta át az Előjátékot, amivel ez nagyszerűen összekötődne. Márpedig, ha Liszt annyi mindent írt át Wagnertől, akkor miért ne lehetne Liszt szellemében további átíratokat készíteni? Vagy Ravel átírta Debussy első két nokturnóját két zongorára, de a Szirének bántóan hiányzott.

JUHÁSZ ELŐD: Amikor előbb a hangversenyterem-probléma került szóba, azt mondtad, hogy egyértelműen anyagi kérdés, hogy tudunk-e építeni vagy nem. De

zenei életünket más, nem anyagi problémák is terhelik. Te hol látsz még súlyos hibákat?

KOCSIS ZOLTÁN: Egy ország zenei életének színvonalát elsősorban a zenekarok teljesítményei határozzák meg. Hogy milyenek a zenekaraink, arról már volt szó. Hogy miért ilyenek, az egyrészt talán az oktatással állhat összefüggésben, és az oktatás — kifejezetten a hangszeres oktatásra gondolok — nálunk még mindig nem olyan színvonalú, amilyennek lennie kellene. Lehet, hogy ez bizonyos mértékig a hosszú ideig tartó énekközpontúság visszahatása, a másik oka pedig, azt hiszem az, hogy nagyon kevés ember van elkötelezve az oktatásnak. Őnszántukból kevesen mennek le pl. vidékre. Most persze megint mondhatja valaki, hogy könnyű nekem így beszélni, mi lenne, ha nekem is le kéne mennem. Erre csak azt válaszolhatom: lemennék, ha mondjuk ahhoz lenne tehetségem.

JUHÁSZ ELŐD: Elgondolkoztató amit mondtál, hiszen az oktatás és a zenekarok helyzete egyúttal már sokkal tágabb területet érint. Úgy tűnik, hogy a zene hazai presztízsével van valahol baj.

KOCSIS ZOLTÁN: Igen, de ezt tulajdonképpen a kultúra minden ágában lehet érezni.

JUHÁSZ ELŐD: Azt is szokták mondani, hogy irodalomcentrikus ország vagyunk. Talán az irodalom egy kicsit előnyösebb helyzetben van?

KOCSIS ZOLTÁN: Talán igen, de pl. a színészek már messze rosszabb helyzetben vannak nálunk is. Ahogy én látom, éjt nappallá téve kell egy-egy színésznek dolgoznia azért, hogy mondjuk ne csak a betevő falatot teremtsse elő, hanem viszonylag jól megéljen.

JUHÁSZ ELŐD: De ugyanezt mondhatjuk el egy zenekari muzsikusról is, legyen az a Rádiózenekar vagy az Állami Hangversenyzenekar tagja. . .

KOCSIS ZOLTÁN: Igen, ez viszont már borzalmas. Zenekaraink foglalkoztatási rendje enyhén szólva embertelen. Egy időben rendszeresen dolgoztam együtt a Rádiózenekarral. Rossz volt nézni, hogy hány és hány órás szolgálataik vannak. Nemcsak turné alatt és előtt, hanem mindig. És tulajdonképpen szimfonikus könnyűzenétől kezdve Schönbergig mindent kell játszaniok. A mennyiség a minőség rovására megy. Én is sokféle dologgal foglalkozom, de nem nagy tömeggel. Pl. összesen kilenc átíratom létezik, nem publikáltam tíznél több zenei szacikket, tulajdonképpen kicsi a repertoárom, kompozícióim száma pedig öt-hat eddig. Nincs túl sok koncertem sem. Ha évi negyvenet mondok, már sokat mondtam. Viszont úgy érzem, még ha a legeslegrosszabb diszpozícióban vagyok, az sincs jelentősen rossz hatással a minőségre.

JUHÁSZ ELŐD: Zenei életünk negatív jelenségeinek sorában talán elsőnek a zenei műhely hiányát, a muzikusok összetartásának a hiányát kell megemlítenünk.

KOCSIS ZOLTÁN: A zongoristák között talán még megvan. S úgy érzem, a zeneszerzők között sincs ellenségeskedés, legalábbis a fiatalok között.

„Az embernek tudnia kell, mit vállal”

JUHÁSZ ELŐD: Pedig előfordulhatna, hiszen sokkal több zongorista van, mint ahánynak szereplési, megélhetési lehetőség adódik, vagy ha igen, nem biztos, hogy azon a fokon, ahova ő saját magát helyezi.

KOCSIS ZOLTÁN: Igen, ez is nagyon fontos kérdés: az embernek tudnia kell, hogy mit vállal. Michelangeli jut eszembe, akinek nagyon limitált a repertoárja. Most úgy érzem: sok mindent elbírok, de nem végtelenül. Alapjában véve nagyon keveset vállalok.

JUHÁSZ ELŐD: Említetted miért: a minőség, a rang érdekében. Ezek megtartásához, úgy hiszem, a gyakorlás, tanulmányozás túlmenően sok minden segíthet

még, pl. a más művészeti ágakkal való találkozás, megismerkedés azok képviselőivel stb.

KOCSIS ZOLTÁN: A látókör szélesítése valóban nagyon sokat jelent; persze ez önmagában még semmi — igazán megrendítő hatással csak egy igazán tehetséges emberre lehet valami. Ilyen élményem volt Perényi Miklós játéka (Brahms: F-dúr szonáta), akit ez előtt a koncert előtt alig ismertem, de egyszerűen felajzó hatással volt rám az ereje és a hangzásigénye. Olyan dolgokat tudott felmutatni számomra, melyek újak voltak, melyekre reagálni lehetett. Vagy Rados — aki a Szirénekből készített átiratotam szólaltatta meg — olyan dolgokat tudott mondani, amelyek érdekeseek voltak nekem, s szívesen alkalmazkodtam hozzájuk. Azt hiszem, hogy ez a kamarazene lényege.

JUHÁSZ ELŐD: Hogyan találkoztál Dohnányi Ernő művészetével, zongorajátékával? A „találkozást” úgy értem, hogy te rendezted kiadásra a lemezfelvételeit.

KOCSIS ZOLTÁN: Igen, Dohnányi. Rengeteget hallottam róla. . . Aki bizonyos koron felül van és hallotta, ódákat zeng a zongorajátékáról! Aztán hallottam lemezen is, sajnos éppen az utolsó, már súlyos betegen készített Everest-lemezeit, amelyek nem reprezentálják méltóképpen művészetét. Én is azok közé tartoztam, akik nem adnak hitelt a legendáknak, csak az ilyen valóságos dokumentumoknak, mert hiszen olyan könnyű egy legendát deheroizálni. . . Aztán Vázsonyi Bálint megmutatta nekem Londonban Dohnányi amerikai koncertfelvételeit. Egyik ámulatból a másikba estem. Akkor éreztem meg, hogy ki volt Dohnányi! Bizonyára én is fogékonyabb lettem az elmúlt évek alatt, mindenesetre olyan döntő élmény volt a számomra, amit csak zeneszerző-előadóművésszel való találkozás adhat, vagy egy nagyon-nagyon kiváló előadóművésszel való találkozás, aki azért nem lett zeneszerző, mert szigorúan felmérte a saját képességeit, vagy pedig egész egyszerűen előnyben részesítette egyik fajta tehetségét a másikkal szemben. Bár szerintem ez a kettő összefügg. Richter is komponált, és tulajdonképpen a múlt nagy előadói mind komponáltak.

JUHÁSZ ELŐD: Miután a műsor választása, a repertoár kérdése, a hiánypótlás beszélgetésünkben szinte rondótéma szerűen vissza-visszatért, arra gondolok, hogy a Rádió Schönberg—Webern ciklusáról is szót kellene ejtenünk.

KOCSIS ZOLTÁN: Lehet, hogy a nagyközönség számára Webern soha nem válhat közkinccsé, mivel nagyon szűk réteghez szól. De mi a baj Schönberggel? Azt még csak megértem, hogy nehezek a darabjai az előadóművészeknek, de hiszen vannak nekünk nagyszerű előadóművészeink is! És egyáltalán, vannak manapság nagyszerű előadóművészek, akik megszólaltathatják Schönberget. Pollini tudomásom szerint játszott már Schönberget Budapesten és nyilván nem utasítaná vissza azt a gondolatot, hogy játssza el egyszer itt Schönberg összes zongoraművét. Három zeneszerzőt szeretek igazán a 20. századból: Bartókot, Sztravinszkijt és Schönberget — a ma élőket most figyelmen kívül hagyom. Sok mindent elmondhatnék Schönberg úttörő munkájáról, megemlíthetném a hangzások iránti érzékét, vagy egyáltalán azt, hogy micsoda fantasztikus dramaturgiája van a zenéjének. Nekünk, előadóművészeknek most korszakos feladatunk lenne, hogy minél többet propagáljuk a zenéjét, már csak azért is, hogy a közönséget ezen az úton elvezessük egy maibb füllel való hallgatás irányába. Egy olyan füllel való hallgatás irányába, amely majd Chopint és Schönberget egyaránt érteni fogja.

DOMÁNY ANDRÁS

Gazdaság és propaganda

Az utóbbi időben minden ismerős, aki tudja, hogy zömmel gazdasági műsorokat készíték a Rádióban, tréfásan sajnálkozik: „hát bizony nehéz dolgod lehet. . .” És ebben van is igazság: a nehezebb, ellentmondásosabb gazdasági helyzetet ábrázolni is bonyolultabb. Ugyanakkor néhány hónapja nagy örömet szerzett nekem a Heti Világgazdaság glosszairója, leírván, hogy tanúja volt egy kocsmai beszélgetésnek, és ott valami áremelkedés kapcsán a „közbeszóló csapos” a világgazdasági változásokról(!) oktatta ki a vitatkozó szesztestvéreket. Ez pedig egyértelműen a sajtó, a gazdaságpolitikai propaganda és agitáció nem lebecsülendő eredménye, hiszen nem is olyan rég elkeseredve tudtuk meg a Tömegkommunikációs Kutatóközpont anyagaiból, milyen hallatlanul nagy a tájékoztatatlanság az emberek körében a gazdasági dolgokról. (A legtöbben úgy ítélik meg, hogy az ország problémamentesen fejlődik, csakis az ő személyes anyagi helyzetük nem javul eléggé. . .) Ma viszont valóban egyre többen érzik és értik, milyen folyamatok játszanak szerepet helyzetünk alakulásában. Sőt, ami még fontosabb: hajlandók tudomásul is venni az ebből következő feladatokat, a változtatások szükségességét, és kezd jellemzővé válni a türelmetlenség: az irányítástól is várják a konzekvenciák gyorsabb levonását egy sor kérdésben. (Jó néhány pártkongresszusi felszólalás is mutatta ezt.)

Érthetően — árnyaltan

A közgazdasági ismeretterjesztést — természetesen — sosem lehet befejezettnek tekinteni. Rendszeresen fel-fellángolnak a viták arról, hogy kihez jutnak el az ilyen témájú műsorok. A rádiós zsargon szerint „Mari néni rántáskeverés közben” nem hallgatja őket. Ez tény: a közgazdasági elemzés még legegyszerűbb, legközérthetőbb formájában sem háttérrádiózáásra való. Egy kicsit oda kell rá figyelni, ehhez pedig kell legalább egy csipetnyi előzetes érdeklődés. Ezért is oly fontos az, amit első rádiós főnököm vert a fejembe: jól kell indítani a műsort. Az első percben kell megragadni a hallgatót, mert hiába remek a 10. perc, ha addigra már mindenki áttért a Petőfire. . . Másfelől a közérthetőség nemcsak az újságírókn múlik, főleg a Rádióban, ahol a vágással sokkal kevesebbet lehet változtatni a nyilatkozó szövegén, mint egy írott cikkben. Én most nem a nyelv romlásáról akarok beszélni, hanem arról, hogy a nyakatekertség vagy egyszerűség, az érthetőség vagy zavarosság *érdekeken* is múlik. Igaz, néha rokonszenves emberek is szörnyen rosszul beszélnek, de azért leginkább azok csúrik-csavarják a dolgot, akik nem akarnak valamit világosan kimondani. Amikor harmadszor kérdezem meg ugyanazt, és harmadszor kapok választ egy-egy kétperces körmondatot, noha a valódi válasz „igen” vagy „nem” lenne, akkor ez nem nyelvhelyességi kérdés: az illető nem akar egyenesen válaszolni,

mert magát vagy vállalatát hozná kellemetlen helyzetbe. Nekem pedig a rábeszélésen és a „keresztkérdéseken” kívül más eszközüm nincs. Természetesen nem is lehet, ám ez sem kevés: minél alaposabban néz utána az ember a témájának, minél inkább ismeri előzményeit, összefüggéseit, és mindez minél inkább kiderül a faggatózásából, annál könnyebben fordulhat elő, hogy a beszélgetőpartner feladja a bűjőcskát és elkezd őszintén beszélni.

Miért fontos mindez? Ismét a TK egyik 1978-as felmérésére hivatkozom. 7760 gazdasági jellegű anyagot vettek ki különböző sajtótermékekből, rádió- és tv-műsorokból, és négy csoportra osztották őket: egyértelműen pozitív kép, egyértelműen negatív kép, árnyaltan pozitív kép, árnyaltan negatív kép. A természetesen kissé leegyszerűsítő, de azért érdekes csoportosítás a következőt mutatta: árnyalt volt (a pozitívát és a negatívát együtt nézve, hiszen ez csaknem mindegy) az országos napilapok vizsgált anyagainak 39%-a, a vidéki napilapokban 29%, a hetilapokban 32%, a tv-ben 42%, a Rádióban pedig 62 százalék! Mi, rádiósok szerintem büszkéek lehetünk erre. Hiszen az ún. egyértelműen pozitív vagy negatív képet festő műsorok, írások igen gyakran hamisak, pontatlanok, nem elemzőek, a pozitívak nemegyszer szinte reklámjellegűek.

Pedig a valóság maga igencsak árnyalt, és a vélemények a szakemberek között is rendkívül eltérőek lehetnek egy-egy kérdésről. Sokszor azért megyek el szívesen különböző tudományos és szakmai tanácskozásokra, háttérbeszélgetésekre, bizalmas tájékoztatókra, amelyekről úgysem lehet műsört csinálni (nem is ez a céljuk), hogy elejét vegyem önbizalmam túlzott megnövekedésének. Talán furcsa ez: az előbb azt írtam, hogy alaposan fel kell készülni, és nem árt, ha a szakújságíró az interjúalany-nak imponál is egy kicsit ezzel. Mégis gyakran képtelenség lenne, hogy én mondjak határozott véleményt olyasmiről, amit minisztériumok, kutatóintézetek, vállalatok vezetőinek tucatjai évek óta képtelenek eldönteni. Az újságíró általában foglaljon állást, legyen véleménye — de van eset, amikor nem tűzhetek ki más célt, mint azt, hogy reálisan ábrázoljam a szemben álló nézeteket, sürgessem a döntést, és legfeljebb annyit fogalmazzak meg, hogy melyik érvelésben hol érzek(!) igazságot és hol hibát. Például: a Borsodi Vegyikombinát pvc-üzemének értékelése ma már egyértelműbb, de amikor én műsört készítettem róla még, volt olyan vélemény is, amely súlyos tévedésnek minősítette az üzem felépítését, mondván, hogy ilyen mennyiségű pvc-t csak veszteséggel lehet eladni. (Ezt felelős állami szerv vezetője mondta!) A Nehézipari Minisztérium illetékesének első mondata viszont úgy szólt, hogy ez a legjobb beruházás, a legjövödelmezőbb üzem, amelyet el lehet képzelni. Vagy itt volt a Mire jó a nyúlőr? című tavalyi műsor. Ha a mezőgazdaság exportálja a nyers nyúlőrt, gazdaságosabb az export a mai elszámolás mellett, mint ha a Kalapgyár feldolgozná kalappá, vagy valamely más vállalat bundává. (Világos, hiszen a feldolgozásra sok forintot kell fordítani, míg a nyersbőrön alig végeznek itthon munkát.) Kevesebb forintért termelődik ki tehát egy dollár. Viszont egy darab olyan nyúlőrért, amely egy bundába van belevarrva, természetesen több valutát lehet kapni, mint egy darab nyersen exportált nyúlőrért. Mivel ma a kiviteli gazdaságossága a fő szempont — és ennek helyességét vitatni sem lehet —, a Kalapgyár léte került veszélybe azért, mert szállítói a közvetlen exporthoz pártoltak át, neki viszont nem volt pénze, hogy megemelje a nyúlőr felvásárlási árát. Két különböző minisztérium vezető szakemberei őszinte elkeseredéssel panaszolták: mindannyian úgy érzik, hogy a párthatározatok és a jogszabályok alapján járnak el, csak az a baj, hogy gyökere-sen ellentétes megoldásokra jutnak, és nem értik, hogy lehet ez. . . Én oldjam meg a dilemmát, aki két hete foglalkozom az ügygel? Lehetetlenség. Olyasvalami ez, mint az irodalomban, ahol egyre gyakoribb, hogy nincs sem happy end, sem végleges tragédia, hanem úgy ér véget a regény, a dráma, hogy nekem kell továbbgondolnom, mert sokféleképp folytatódhat a történet.

Miért nincs tehénlánc?

Még egy fogalom tartozik ehhez az árnyaltsághoz: a dialektika. Képtelenség a termék-szerkezet-váltást prédikálni az úgynevezett gazdaságpolitikai műsorban, és szidni a hiánycikkeket a másokban, idézve a kereskedelmi embereket, hogy „ez meg az azért nem kapható, mert gazdaságtalan volt és abbahagyták a gyártását”. Hiába akarjuk az embereket meggyőzni arról, hogy létkérdés a struktúraváltás, ha azt hihetik, hogy ennek fő következménye apró, de fontos cikkek hiánya. Sokkal fontosabb azt bemutatni: miért vezethet áruhiányhoz egy-egy gazdaságtalan termék gyártásának leállítása? Hogyan lehetne a gyártást az eredeti helyen gazdaságossá tenni? Ha pedig ez nem megy, hogyan lehet más gyártót keresni, amelyiknek gazdaságos lenne a dolog? Vagy hogyan lehetne a behozatalt megoldani? E lehetőségek ugyanis fennállnak. Emlékszem, egyszer annak jártam utána, miért nincs kutyára, tehénre való lánc... Kiderült: az Egyesült Izzó megvett egy vidéki tanácsi vállalatot, amely addig ilyen láncokat készített, és átállította tetemes exportbevételt hozó bonyolult termékekre. Az Izzó nem foglalkozik marhalánccal. (A sas nem kapdos legyek után, tartotta a régi római mondás.) Volt is egy kisebb szövetkezet, amely szívesen átvette ezt a terméket, képes is jól és eleget gyártani — de kellett egy kis idő az átálláshoz. Ezt nem vette senki figyelembe, ebből származott az időleges hiány. (Az külön téma, hogy az a megyei tanács nemigen vizsgálta mitől nem eléggé nyereséges az ő vállalata és hogyan lehetne jobbá tenni, hanem boldogan eladta az első jelentkező nagyvállalatnak.)

Általánosabban: minden lépésnek sokféle következménye van. A jó lépésnek több a jó következménye, de egy ellentmondás feloldása újabbakat hozhat felszínre. A legjobb az, ha már a jó lépés, jó döntés kommentálásakor felhívjuk a figyelmet az előre látható gondokra, amelyekkel találkozhatunk. De ha csak később derül is ki valami, akkor is összefüggéseiben kell tárgyalni, és nem vadonatújként, nem szidva az új probléma miatt azt, amit előbb dicsértünk. Épp elég új jelenséggel akadunk össze mostanában, amelyen ezt gyakorolhatjuk. A versenyárképzés helyes gyakorlata (tehát hogy az exportra is dolgozó vállalat akkora költséget ismertethet el itthon az árai-ban, amekkorát a legobjektívabbnak tekinthető nyugati piac elismer) egyes esetekben azt is eredményezheti, hogy a csak exportra gyártott kitűnő terméken elért magas nyereséget rá lehet tenni ugyanazon gyár csak belföldre szállított gyenge termékére is. A versenyár alapelve ezzel együtt is helyes, legalábbis jobbat egyelőre nem tudnak a hozzáértők sem. Vagy itt van pl. a munkaerő-átcsoportosítás. Világos, hogy ahol nem termelik, hanem fogyasztják a nemzeti jövedelmet, noha termelőüzemnek látszanak, onnan el kell vinni az embereket hasznosabb munkahelyre, még akkor is, ha az egyéni gondokat okozhat. Ám nemrég egy társaságban azon vitakoztam össze valakivel, hogy kell-e segíteni az elhelyezkedésben azoknak, akik eddig is rendszeresen dolgoztak, és nem az ő hibájuk, hogy a veszteséges helyzet kialakult. Az illető szerint ez felesleges, keressen mindenki magának munkát, van elég hely. Elvi érveim, a szocializmus és a kapitalizmus különbségeire tett célzásaim lepergtek róla. Végül csak egy taktikai érveléssel tudtam meggyőzni: ha úgy csinálnánk, ahogy ő gondolja, ez a mindenféle mozgást ellenző, konzervatív vagy dogmatikus embereknek adna argumentumot. Ezek a viták az életben is folynak — úgy értem, nemcsak az újságíróéban —, és ezeket kell a műsornak is minél jobban tükröznie.

A változás nem azt jelenti, hogy valamit elrontottunk!

A témák bonyolultsága adja a mai gazdaságpolitikai agitáció alapparadoxonát: A társadalom zöme, tehát a megcélzott közönség zöme is természetszerűleg csekélyebb elméleti érdeklődésű és felkészültségű, nem alapvetően intellektuális beállítottságú, nem is tudatosan „veti alá magát” az agitációnak. Ezért a

meggyőzés sokáig nélkülözhetetlennek tekintett eszköze volt a „sulykolás”, világos, egyszerűen érthető és könnyen megjegyezhető jelszavak, gondolatok gyakori ismétlése.

Ugyanakkor egyre több ilyen öröknek hitt jelszóról derül ki, hogy vagy soha nem volt igaz, vagy már nem az, és újabbakat is kockázatosnak látszik kiadni.

Nem igaz például, hogy a szocialista országok nemzeti jövedelmének gyorsabb ütemű növekedése a szocializmus fölényének fő bizonyítéka; hogy az árak rendszeres emelkedése és a fogyasztói ártámogatások korlátozása a kapitalizmus emberellenességét mutatja, és nálunk ilyesmi nem fordulhat elő; hogy a szakmát és munkahelyet változtatókkal szemben annak kell aranygyűrűt adni, aki 30 évet lehúz egy helyen, akár-hogy is dolgozott . . . Nem igaz, és a „mindenkinek képességei szerint” elvvel is ellentétes, hogy a szocializmusban nem lehetnek nagy jövedelemkülönbségek. Az persze baj, hogy a nyugdíjasok, a sokgyerekesek, a családalapítók egy része nagyon nehezen él. De az ő helyzetükön is akkor lehet javítani, ha minden alkotó energiát felszabadítunk, és ehhez hozzátartozik, hogy a sokkal nagyobb teljesítményért, a sokkal több vagy értékesebb munkáért sokkal többet is lehessen kapni. Ha irigyeljük néhány feltaláló vagy vállalatigazgató, sertésenyésztő vagy penziós (vélt vagy igazán) sok pénzét, attól nem előbb, hanem később lehet nyugdíjat vagy családi pótlékot emelni. Nekünk ugyanis az ehhez szükséges nemzeti jövedelem megtermelését kell ösztönöznünk!

Ugye, ezt nehezebb sulykolni? Mert a lassú növekedés, a rendszeres árkorrekció, a munkaerő-átcsoportosítás, a nagy jövedelemkülönbség önmagában nem meggyőző és imamalomszerűen mondogatható jelszó. Ráadásul lehet, hogy egy sor kérdésben pár év múlva megint mást fogunk mondani — attól vagyunk ugyanis marxisták — leninisták, hogy konkrétan elemezzük a változó konkrét helyzeteket. Ebből az is következik, hogy szakítani kell még egy félreértéssel: azzal, amely szerint a változás azt jelenti, hogy magyarázatot, előzőleg elrontottunk. Még mindig sokan gyanakodva hallgatják azt a magyarázatot, hogy valami jó volt öt évig, de most változott a helyzet, és ezért mást kell csinálni. Pedig egyre több az ilyen eset. Persze van eleve téves döntés is — azt is helyesebb megváltoztatni, mint úgy hagyni. (Amivel nem a jogszabályok túlzott számát akarom védeni.) De gyakoribb az élet által magával hozott változtatás. A régi értelemben vett, változatlanságként értelmezett stabilitás helyett véglegesen át kell vennie a rugalmasságnak, a körülményekhez való alkalmazkodásnak. Ez akkor is így van, ha az élet nem mindent igazol utólag. Az adott ismeretek alapján az adott pillanatban kell dönteni, és az agitációnak ezt kell szolgálnia, magyarázni, konstruktívan bíráltnia, elemeznie.

Ebből az is következik, hogy óvatosan kell bánnunk a „jó határozatokat lenn nem hajtják végre”, illetve az „adjanak már ki egy rendeletet” típusú megközelítésekkel. Nem szabad az irányítást sem mindenhatóan kezelni (ha az volna, nem kellett volna megírnom ezt a cikket sem), viszont nem szabad mindent a középvezetés nyakába varrni. Hiszen ők gyakran ezért zárkóznak el a sajtótól — amit én persze helytelenítetek mindenképp —, mert bűnbaknak érzik magukat, holott a végre nem hajtott jó határozat soha nem egyesek gonosz szándékán bukik meg, hanem ez is egyike a mélyebb elemzést kívánó kérdéseknek. Viszont arra lenne szükség, hogy sokkal több lehetőségünk legyen a döntési folyamatok érzékeltetésére. Nem az államtitkokra gondolok persze. De az esetek többsége nem ilyesmi. Ha a vitákat és alternatívákat bemutatnánk egy-egy döntés *előtt*, a megvalósítás konfliktusai és feloldásuk lehetőségei is könnyebben világosodnának meg. Lehetetlenség, hogy különböző minisztériumok szakemberei szinte soha nem hajlandók nyilvános vitát vállalni, mondván, hogy a partner megsértődik, ha „kiviszik, kitergetik” a nézeteltérést, „vissza-üt” a bizalmas tárgyalásokon. „Majd a döntés után” — biztatnak — ekkor meg fegyvelmentzen magyaráztatják azt a kész határozatot, amelyről tudom, hogy nagy viták nyomán született meg, sokak véleménye ellenére.

A háttér bemutatása nélkül lehetetlen hatékonyan agitálni. Őszintén remélem, hogy az esetek jelentős részében mégiscsak érvek döntenek el a vitát. Ha viszont vannak érvek, akkor miért ne lehetne azokat szélesebb körben is ismertetni?

Ami nincs, arról nem esik szó

Az persze nem viszi előre a dolgokat, hogy egyes helyeken az adminisztratív beavatkozást tartják a legcélszerűbb megoldásnak annak eldöntésére, miről szóljon a sajtó és miről ne. Mély nyomot hagyott bennem, amikor egy megyei vezető barátságosan le akart beszélni arról, hogy egy szakszövetkezeti mellékiüzemmel foglalkozzam. Érvei nem győztek meg, így azzal váltunk el barátságosan, hogy beteszem a műsorba a vitatott felvételt. De mire beértem a Rádióba, már várt a telefonüzenet egy felsőbb szervtől, amely engem nem kérdezett meg, nem tudta, hogy mi van a felvételen, miről szól az egész műsor és én mit akarok mondani — de a megyei vezetés intervenciójára megüzente nekem, hogy azt a felvételt ne használjam fel. Mit tanultam ebből? Azt, hogy amikor nemrég egy budapesti nagyvállalat vezetője elpanaszolta: ésszerű átszervezési és létszámcsoökkentési terveiket keresztezi ugyanazon megyei vezetés helyi érdekeket előtérbe állító magatartása — én kénytelen-kelletlen megszegtem a „hallgattassék meg a másik fél is” szabályát. Azt mondtam magamban: én ezt roppant fontos gondolatnak tartom, és azt akarom, hogy benne legyen a vállalati belső szervezetről szóló műsorban. Ha ebben a megyében megint nem a nyílt vitát választják, hanem a hátmögötti „odaszólást”, akkor ebből nem lesz semmi. Ezért nem kértem ki a véleményüket, mondván, hogy ha felfigyelnek az elhangzó anyagra és nem értenek egyet, akkor egy következő műsorban elmondhatják a véleményüket, és így a sajtóetikát nem sértjük meg.

De azért jó lenne, ha nem így kellene gondolkodni. Jó lenne, ha a Győr-Sopron megyei Tanács nem tiltaná meg még az MTI-nek is, hogy a vb-üléseikről kiadott közleménybe belevegye: villanyfűtésre tervezett lakótelep tervét hagyták jóvá. A tilalom oka érthető (?): ha megírják, esetleg megkérdezi egy újságíró, ésszerű-e ez . . . És hiába tud a témáról az az újságíró, aki az előzetes anyagot megkapta — az MTI-ben nem volt benne az a napirendi pont, tehát . . . amik nincsenek, arról több szó ne essék.

Egy kolléga mesélte a következő esetet is. Bement az OTP-fiókba, lakásdolgokról érdeklődött. Megdöbbenve értesült róla, hogy a tisztviselő szerint megszűnt az ún. OTP-öröklakás, csak tanácsi értékesítésű van, épp előző este hallotta tudósításmat az OTP vezérigazgatójának sajtótájékoztatójáról, amelyben arról is szó volt, mennyi öröklakást épít idén a takarékpénztár. Kollégám elkérte az írásos anyagomat is, és azzal elment az OTP-központba, az ügyet tisztázandó. Hiszen ez hallatlanul fontos téma, és más is találkozhat az ellentmondással. Az OTP reagálása: intervenció, hogy nem kell ezzel foglalkozni. Máig sem tudom, hogy az OTP-fiókokban adnak-e téves felvilágosítást a betérőknek, vagy a vezérigazgató tájékoztatta helytelenül az egész magyar sajtót. Pedig nem ártott volna, ha ez kiderül . . .

A gondolatsor még folytatható. Rögtön hozzáteszem: saját tapasztalataim mellett bőven merítettem a Magyar Rádió Pártbizottságának a gazdaságpolitikai propagandával foglalkozó 1979. őszi határozatából, illetve a Rádió pártterkezetén jóváhagyott pártbizottsági beszámolóiból. „Belügyek” ezek a mi esetünkben is. Ebben az új folyóiratban tán másokat is ösztönözhet az őszinteségre.

Egy bizonyos: valóban nem könnyű ma gazdasági újságírónak lenni (ki tudja, régebben az volt-e . . .), és rengeteg mindent végig kell gondolni, ha az ember felelősséggel, az ügynek használva akar dolgozni. Nem sajnáltatni akarom magunkat, csupán elgondolkoztatni másokat: kollégákat, hallgatókat, nyilatkozókat. Hátha ezzel is előrébb jutunk.

RÉKAI GÁBOR

Rádió – ifjúság – politika

Az alábbiakban egy, az ifjúságpolitikai műsorokról, a rádió (tömegkommunikációs eszköz) és a fiatalok kapcsolatának néhány mozzanatáról szóló elmélkedés következik; szándékaim szerint nem csupán a szűkebb szakterületen dolgozók hasznára. Ezt megkönnyítendő, igyekszem elkerülni a tudományoskodó frazeológiát (de próbálom megközelíteni a lehetőségeim adta pontosságot), remélhetőleg nem sülyedek földhözragadt, egyedi példacitálásig (bár a konkrét illusztrációról nem mondhatok le), és megkísérlem elkerülni a — követhetlenné üresedett — absztrakciók puffogatását indokolt és alátámasztott általánosítások helyett.

Évtizednyi — ifjúságpolitikai műsorterületen végzett — munka és változatlan érdeklődés az állandóan változó társadalmi réteg, az ifjúság iránt — ennyiből töltekezik a következő írás. S a reményből, hogy az (egyetértő vagy vitatkozó) olvasó is haszonnal „töltekezhet” egynemely gondolatából, következtetéséből.

Képlékeny vélemény, formálható értékrendszer

Az ifjúság a társadalom sajátos rétege. Fiatalnak lenni átmeneti állapot, s ennek az ifjúság többé-kevésbé maga is tudatában van, de mindinkább tudják és néha tudatosítják is önmagukban ezt a környező, illetve idősebb korosztályok is. Az „átmenetiség” jellemzői — az egzisztenciális önállótlanágtól a relatív tapasztalatlanúsáig — sokáig sorolhatók. Ami számunkra lényeges: alakuló, forrongó, viszonylag gyorsan változó, alkalmanként túlzó nézetek jellemzik a fiatalokat; ezek főleg a realitások hiányos vagy nem pontos ismeretéből és értékeléséből származnak, a tapasztalatlanúságból. Témánk szempontjából említést érdemel, hogy a túlnyomó többség életformája a tanulás vagy a tanulás és a munka, tehát szellemileg a legkülönbözőbb fokokon igénybevettnek érzik magukat.

Az ifjúság társadalmilag fontos réteg. Lényeges réteg a társadalom jövője szempontjából is. Ugyanakkor frissesége, érintetlensége miatt — nagyon fontosak az első, őket tudatos voltukban érő benyomások.

A tömegkommunikáció oldaláról nézve az ifjúság kialakulatlansága a reá gyakorolt benyomás hatásvizsgálatánál lényeges bizonytalansági tényező. Kialakultabb embernél könnyebben előre látható a reakció. A ható tényezők száma különben is nagy — és köztük viszonylag lényegesek maguknak a tömegkommunikációs eszközöknek a hatásai. Egyrészt mert igen sűrűn kerülnek kapcsolatba velük, másrészt, mert sok élményt először ők közvetítenek egy-egy fiatalnak; de még ha már ismert dologról van is szó, a tálalás orientálja a képlékeny véleményt vagy formálja magát az értékrendszert is. (Természetesen ez a felelősség globálisan is érvényes: minden „fogyasztóval” szemben fennáll, nemcsak a fiatalokkal kapcsolatban.) A tömegkommunikációs eszközök felelőssége tehát a fent említett sajátosságok következtében viszonylag nagyobb; fiatalokkal szemben lehet pozitív és negatív töltésű.

Nemcsak a „még korai”, „csomagolt”, óvó tálalás lehetséges (esetenként szükséges), hanem a mozgósító, lelkesítő, pozitívan szélsőséges, érzelmileg motiváló hozzáállás. (Annak a vulgáris megfogalmazásnak, hogy a fiatalok könnyebben rávehetőek a jóra és a rosszra is — az első tagját kell hangsúlyozni, a pozitív indulatokra hasznos építeni. Ez nemcsak a tömegkommunikációs eszközök esetében lehet követendő módszer.)

Látszat szelepeken gózt?

Gutenberg galaxis, Marconi konstelláció — egy igényes dolgozat elképzelhetetlen e dzsókerszavak nélkül; s pápánkhoz, McLuhanhoz is ajánlatos megereszteni egy apró fohászt. Sajnos, témánkhoz e szavak és a fohász alig kapcsolódnak — bár kétségtelen, hogy az olvasó ember egyre inkább hallgató, sőt néző (bámuló) emberré válik. Ám ezt hazai vizsgálatok is bizonyítják, s nem kell jelzéseért a tengeren túlra mennünk.

A „hallgató” nemcsak a műsorfogyasztói mivoltot jelzi, hanem a csendes (passzív) állapotot is, amiből korunk embere egyre kevésbé tud kikecmeregni. (Ámbár a tévénézés hasonló hatása tán még ijesztőbb.) De vajon valóban passzivitásra kárhoztat-e a rádió? Az össztársadalmi méreteket és adatokat nem ismerem, de a fiatalok rádiózási szokásait némileg már kitapasztalva megkockáztathatom: az ifjúságot a rádiózás — legalábbis fizikai értelemben — nem kényszeríti mozdulatlanságra. Sőt, szokásaihoz, életritmusukhoz „jól jött” a kisorádió elterjedése. Ma már viszonylag könnyen megszerezhető egy-egy ilyen készülék és elfogadottá vált a mozgó rádiózás. A fiatalok viszonya a gépekhez amúgyis bensőségesebb, mint apáiké — kor-specifikum, hogy a ma tizen- és huszonevesek a műszaki világban otthonosabbak, mint a megelőző generációk. (Lásd még: magnózás, lemezezés, autó-motor mánia.)

Szellemi téren már korántsem intézhető el ilyen egyszerűen a passzivitás térhódítása vagy az ebbe az irányba ható esetleges tendencia. A „megcsócsált” információ, a fogyaszthatóvá formált, vonzóan csomagolt, óhatatlanul egyszerűsítő magyarázatok bizony nem csábítanak szellemi erőfeszítésre, sőt . . . a műsorszerkesztők szándékaitól függetlenül szaporít(hat)ják az egyszerű(sít)ó lelkek, a felületesen ítélkezők számát. A háttérrádió nem valamit hallgat, hanem akármit. Sőt néha a cél egyszerűen az egyik zaj kioltása egy másik, kellemesebbel. (Esetenként — egyedüllet idején — társaságpótló, máskor — témahiány esetén — társalgáspótló a rádió.) Külön programnak, szórakozási lehetőségnek nem tekintik, pedig a választék nem oly széles és igényes, hogy alkalmanként ne tölthetne be ilyen szerepet egy-egy műsor.

Életmód, életvitel szempontjából a fiatalokra nem hat beszűkítően, hogy viszonylag sokat rádióznak. Ritka az olyan műsor, melynek közeleddt körülpisszegnek, és a készülékekre tapadnak. Ám így a rádió szellemi táplálék mivolta sem érvényesül a kívánt mértékben — inkább csak háttérzaj.

Az egyszerűség kedvéért mindazt, ami a hallgatókhoz eljut, nevezzük produkciónak. Tekintsük ezt egy absztrakt fogalomnak, feliratnak a műsorzsákon, amelyben hírek, vetélkedők, sportközvetítések, viták, időjárásjelentés — egészóval mindenféle békésen megfér.

Valószínűnek látszik, hogy a tömegkommunikációs eszközök produkciói közül mindenki azokat részesíti előnyben, amelyek valamiképpen érintik őt. Másszóval, a személyes érintettség foka a legjelentősebb motiváció a választásnál. (Véletlenszerű rádióhallgatás esetén nem a választást, hanem a további figyelmet határozhatja meg ez a bizonyos érintettség.) A produkciók megvalósulása természetesen eltérhet a várakozástól („azt hittem, érdekesebb lesz”), ez azonban a lényegét nem érinti.

Mit is jelent a személyes érintettség? Nyilvánvalóan nem azt, hogy most Kis Pál figyeljen, neki szól a dal stb. Valami igen széles, egész tudatunk terjedelmét átfogó, annak valamely részére hatni képes gondolati, érzelmi inger, amely különböző he-

lyeket, különböző mélységeket talál meg bennük, és amely valamifajta rezonanciát is képes létrehozni. Kissé vulgarizáltan: olyasmi érdekel, amihez közöm van. Egy nyitott, aktív embernek jóformán mindenhez köze van vagy köze lehet. (Ebből nyilván nem az a következtetés, hogy hallgasson egész nap rádiót.) Az érintettségben vannak fokozatok (ezek időben is változhatnak), ám a mindenkori fogyasztónak mégis úgy kell érezni, neki is és róla is szól vagy szólhat a mese.

A „mese” (vagyis a produkció) nagyon közvetlen módon is szólhat valakiknek (pl. táborlakónak a „Táborlakók, figyelem!”) és közvetetten is: olyan produkciót kapok, amely engem szórakoztat elandalít, érzelmileg kisegít, gondolatot ébreszt, stb. — a skála igen széles. Nehéz kérdés és éppen csak megemlítem: előfordulhat, hogy a fogyasztó nem ismeri fel jól érintettsége fokát vagy minőségét, és olyasmiket hallgat (néz), amik talán nem is lennének olyan fontosak. Sőt, mindezt teheti más, számára hasznosabb vagy érdekesebb műsor rovására is. Ennek a befogadói szituációnak nyilván nem örülünk, de a választást csak korlátozott mértékben lehet befolyásolni. (Fontos és kidolgozandó kérdéskör: melyek a leghatékonyabb módszerek, amelyekkel képesek vagyunk a fiatal [tapasztalatlan] hallgatót ráébreszteni arra, hogy — véleményünk szerint — mik is valójában objektív érdekei például a rádióhallgatásban, illetve a valóságban, bár ezt is műsorainkon keresztül sugalljuk.) Vagyis kétféle orientációt kellene megvalósítani: először a neki szóló műsor iránti kíváncsiságot felkelteni és aztán, ugyanebben vagy másik műsorban valóságos érdekeit is vonzóan, meggyőzően tükrözni.

Ez utóbbi mondat teljes megértéséhez nagyon fontos leszögezni, hogy bármiféle műsor pusztán eszköz: a valóság fontos tényeit feldolgozva ismereteket közöl, esetleg színvonalas szórakozást nyújt, de nem önmagából önmagáért, hanem a valóság elemeit kínálva a néző-hallgatónak — az ő épülésére, gyarapodására. E területen szédítők és kihasználatlanok még mindig a rádió lehetőségei, többek közt azért, mert (már?) alacsony a hatásfoka. Jó példa a közelmúlt egy számunkra örvendetes mozzanata: színpadra került két dokumentumműsorunk. Az előadás végén a tizenéves nézők nagy része megállapította: „igazán érdekes a darab (fogalmuk sem volt róla, hogy valódi szereplők éltek valaha az immár színpadi történetet), de vajon hol játszódhat, honnan *támadtak* a darab írójának ilyen ötletei?” Vagyis: miközben ma rádiója szinte mindenkinek van, ezek a nézők a valóság egy (addig számunkra rejtve maradó) szeletét a színházból ismerték meg, s a kézenfekvőbb lehetőség (a műsor meghallgatása) kihasználatlan maradt! Micsoda lehetőség volna az eredeti produkciónak, ha csak ugyanannyi figyelmet kap a rádióban, mint a színházban az adaptáció!

Ha az előbbi megállapítás szomorkás hangvételűnek tűnik is, fontos leszögezni, hogy hazánkban a tömegkommunikációs eszközök — így a rádió is — monopóliumhelyzetüknél fogva különös kiváltságok birtokosai. Lehetőségünk van (és kötelességünk) nagy tömegekre hatni. Nem mindegy azonban, hogy milyen módszerekkel és milyen célok szolgálatában. Egy magánkézben levő tévé- vagy rádiótársaság irányelveinek eredetét nem nehéz kitalálni, s egy végső fokon kizsákmányoló rendszerű állam tömegkommunikációs politikáját sem. Alapvetően a „neki jó”, az aktuális helyzet ilyen vagy olyan módon történő megtartása a cél. Ennek elérésére szolgáló szakmai módszereik sokszínűek és kifinomultak. Az ifjúsággal kapcsolatosan, amely a társadalom legérzékenyebb hőmérője, ez főként úgy jelentkezik, hogy e réteg sajátos feszültségeit álmegegyesések, zsákutcák felé terelve próbálják bevezetni, miután az elégedetlenségre tartalmi választ rendszerük alapjainak megkérdőjelezése nélkül nem adhatnak. Hazánkban, és általában szocialista eszmerendszer alapján döntően abban áll a tömegkommunikációs eszközöknek az ifjúsággal kapcsolatos munkája, hogy e réteg sajátos problémáinak megoldását segítsék, a javítási módhoz adjanak ötleteket, elképzeléseket, és ne „látszatszelepeken” engedjék ki a gőzt. (Ha már a hasonlatnál tartunk: a szocialista társadalomnak és kommunikációs katonáinak is kötelessége, hogy ezt a gőzt társadalmilag hasznos irányba fordítsák.) Mindez még nem jelenik

ennyire tisztán meg a Rádió munkájában, de az elmélet jogos igénye mindenképpen érvényesülésre tör a gyakorlatban. (A próbálkozás csirái leginkább — és leglátványosabban — az érdekvédelmi műsorokban vannak jelen.)

A fentiek (látásproblémák helyett igaziak, szavak helyett tettek) azért is fontosak, mert meg (nem) létük foka a tömegkommunikációs eszközök hitelét is jelzi. A legkézenfekvőbb vád a beszélő masinák ellen az, hogy *csak* beszélnek — ezért annak, amiről beszélnek, mindig valóságfedezettel kell rendelkeznie (lásd: az alapos, körültekintő, összefüggésekkel számoló, tájékozott műsorkészítés követelménye). Más kérdés, hogy ezt a valóságfedezetet, ha nincs meg, a rádió nem tudja megteremteni — még ha ez kívánatos volna is. Ebben az esetben mint felelős politikai intézménynek, éppen a valóságfedezet hiányáról kell beszélnie; feltárni, leleplezni — a segítség szándékával és elvi alapon. Ez is lehet a hitelteremtés módja — ha össztársadalmi szempontból nem is a legszerencsésebb.

A tömegkommunikációs eszközök ugyanakkor nem „kijárók” — de a közéleti demokratizmus legszélesebb fórumai. Ezzel néha már vissza is élnek. A rádió igyekszik növelni szolgáltatói szerepkörét, s ezt a hallgatók néha összetévesztik a kiszolgálói szereppel, máskor pedig önös célok szolgálatába igyekeznek állítani.

Mégis, az ifjúság számára tekintettel arra, hogy e réteg tagjainak a már említett sajátosságai vannak (tapasztalatlanság, speciális érdeklődési kör, szélsőséges véleménynyilvánítás), a rádió, az egyik első átfogó találkozási (konfrontálódási) lehetőség az ún. felnőtt társadalommal. Persze vannak szülők, tanárok, ismerősök, de ezek egyedi érintkezési pontok — ők a társadalom egyes tagjaiként beszélnek, tanítanak, példálózhatnak az egészről. Azt azonban, hogy a társadalom (mint olyan), hogyan vélekedik róluk, mit vár tőlük stb. — ezt a fiatalok talán legelőbb (és legközvetlenebbül) a tömegkommunikációs eszközökből ismerik meg. Sőt, első általános benyomásait a társadalomról (hogyan vélekedik az saját magáról) is innen kapják — noha természetesen tanulnak, olvasnak, beszélgetnek is ezekről a témákról.

Ha van rá alkalom, a rádió szintere lehet a fiatalok első felelős megszólalásának, közéleti szárnypróbálgatásának is. Az ifjú könnyebben „hözöng”, hamarabb csatlakozik valamilyen szélsőséghez, s ezt különösebb kockázat nélkül meg is teheti a maga kisebb-nagyobb közösségében. Az esetleges országos nyilvánosság már kényesebb dolog, alaposabb megmértést jelent — inkább meggondolandó tehát az álláspont. (Félreértés ne essék, nem a kényes kérdések megkerülésének, elhallgattatásának óhaját fogalmazom meg, hanem a körültekintő, összefüggésekben is gondolkodó hozzászólás igényét a „belekotyogás” helyett.)

A rádió szintere lehet olyan beszélgetéseknek is, amelyekben olyanok válnak partnerekké, eszmét cserélő emberek társaságává, akik máskülönben soha nem kerülnének össze, mert lakhelyük, munkájuk, iskolai végzettségük olyannyira eltérő. A fiatalok számára az ilyen lehetőségek önmaguk egyenrangúságát, társadalmi jelentőségét dokumentálják, ezekkel szívesen élnek. Ez a társadalom érdeke is, amelyet a rádió segíthet a maga eszközeivel.

Ne kívülről, ne felülről!

Állítólag piaci axióma, hogy minden cigány a maga lovát dicséri. Aki erejét, energiát, gondolatait valamilyen munkaterület szolgálatába állította — költőiben szólva: munkáját hivatássá, élete szerves részévé nemesítette —, az természetesen elfogult szakmája iránt. Lovamnál maradva: újságírók, rádiósok, tévések sem kivételek e főszabály alól, de talán remélhetem, hogy az említett állapot nem befolyásolja túlságosan a vizsgálódás objektivitását s elkerülhetem az esetleges túlzó megállapításokat a rádiónak az ifjúság életében érvényesülő hatásosságáról, jelentőségéről, szerepéről.

Nem tévesztve szem elől a kötelező óvatosságot, előrebozsátom: a tömegkommuni-

kációs eszközök, jelesül a rádió jelentősen meghatározza (meghatározhatja) a módot, ahogyan a fiatalság az ország helyzetét, mai problémáit érzékeli; azt, hogy mennyire érzi magáénak a társadalom terveit, céljait. (Sőt, ez a nem lekicsinyelhető felelősség érvényes az egész világról alkotott képre, hisz „ablak vagyunk a világra” — s az üveg torzításmentességét, tisztaságát nekünk kell biztosítanunk.)

Nagy felelősség terheli tehát a közvetítőt — nemes, tartalmas eszméket, elképzeléseket lehet csüggesztően (netán taszítóan) interpretálni, s fordítva — téves, hibás elképzelések fantáziadús apologetájává is válhat a tömegkommunikátor. Az optimális természetesen az, amikor a magas szakmai színvonal haladó társadalomepítő elképzelések szolgálatában áll.

(Ez — egyebek mellett — felnőtt, elkötelezett és önálló koordinátarendszerrel rendelkező rádióst (újságíró) feltételez — ezt azonban itt nem részletezem.) Csak jellem az is, hogy a rádió *egy* (hár nem a leggyengébb) az ezernyi hatásforrás közül, és ezt hatékonysága növelése érdekében az eddiginél jobban is kihasználhatná. Az ún. komplex hatásról van szó, amikor a rádió közreműködő (nem szervező!) a legfelső politikai szervek elképzeléseinek végrehajtásától az ifjúsági védnökségeken át az egyedi megmozdulások támogatásáig, követéséig s „ott van”, ahol hallgatói, nem eseményekről beszél, hanem részt vesz az eseményben, ily módon tudósít, készít műsort. (Ez is egy oldala az előbbieken feszegetett „érintettség” foknak.) Tehát nem kívülről, felülről, hanem a fiatalokkal együtt szólal meg. Az ilyen szerep erősítése a mindenkori további megnyilvánulások hitelét is növeli.

A hallgató és a rádió éteri kapcsolatában az a tipikus, amikor valamilyen szervezet, egység vagy „magánzó” szervezet, kitalál, megvalósít bármit és ott az újságíró, a hírvívő (híradó) megjelenik — és az a kivételes helyzet, amikor pl. a rádió szervez valamit. (Hisz nem ez a dolga.) Ám az információs csatorna, a „szórakoztatóláda” alkalmanként — önmaga lehetőségeinél fogva — jelentős szervező erővé léphetne elő. Egy lehetséges példa: bár a Rádió és a Televízió illetékes részlegei és a KISZ között rendszeres és szoros a kapcsolat — a mozgalmi munkának hallatlanul propagatív és agitatív, még tartalékban levő lehetőségei lennének, hisz a tévé és a rádió minden, jelenleg a mozgalomban használatos eszköznel hatékonyabban (gyorsabban, pontosabban) teremthetne kapcsolatot a legkülönbözőbb fiatalok között. Rádió és televízió ugyanis szinte mindenütt van, és aligha utópisztikus elképzelés, hogy pl. egyszer a hét, a hónap, az évszak valamely meghatározott órájában (akár mint a taggyűlésen szervezeti köteleességként) —, az ország KISZ-tagjai meghallgathassák azt, ami politikai, kulturális, etikai vagy valamely más szempontból érdemes lenne hallaniuk. Közvetlenül a fejekbe jutna a mondandó, nem a tizedik láncszem közvetítésével, hanem eredetiben, a legjobb szakember fejtegetésében vagy akár vele beszélgetve. Éljük lehetőségeinkkel a technika századában! Ha az információrobbanás a világot „faluvá” töpörítette, miért ne próbálhatnánk egy kis országban ilyen módon (is) közösséget szervezni?

Összegyűjtött gond(olat)ok

Melyek a hatékonyság eszközei? A gazdasági területeken legalább számszerűsíthetők a megcélzandó paraméterek. Azok, akik a társadalmi tudat szférájában próbálnak változtatni, ingoványosabb talajon botorkálnak. Az ifjúsági terepen dolgozó rádiósok néhány gond(olat)ot immár összegyűjtöttek. Ezek nem kőbe vésendő igazságok, hanem a munkánk során újra és újra felbukkanó meghatározók — elfelejt-hetetlenek. (S ha más területen is érvényesek, ez aligha véletlen.)

Húszon innen, tizen túl — néha majdnem 30-ig — a (fiatal) emberek fogékonyak, impulzívák, viszonylag tapasztalatlanok, türelmetlenek, kritikusok — egészében kiegyensúlyozatlanabbak, mint a derékhad. Ezt a befogadói állapotot kell fel-, sőt kihasználni. Egyik sarkpontja bármiféle befolyásolási kísérletnek: a bizalom, a

hitel. Jóvátehetetlen hiba, ha tudósításaink nem a valóságban gyökereznek, ha mást mondunk, mint ami a többség tapasztalata. (Az esetenként tán mentő körülményekre is füttyülnek az emberek.) Ugyanakkor ha a rádió velük lélegzik, „nyomon van”, arról beszél (néha helyettük, de inkább az ő hangjukon), ami a levegőben van, akkor a magukénak érzik. Am itt jelentkezik egyik speciális gondunk: a fiatalok gyorsabban kapnak minden új után, legyen az jó vagy rossz — mindenesetre megpróbálják. Érdeemes ezeket a lehetőségeket (tényeket) a nyilvánosság elé hocsátani? Beszéljünk-e arról, informáljunk-e milliós közönséget, ami rossz (újdontság)? Ha beszélünk: ötletet adunk olyannak, akinek életében eszébe nem jutott volna ilyesmi. Igaz viszont, hogy ebben az esetben a legjobb meggyőződésünk szerinti ellenérvünket is elmondhatjuk. Ha valamilyen témáról hallgatunk, akkor biztos, hogy nem népszerűsítjük, de veszélyeiről sem tudunk beszélni, kritizálni sem tudjuk. (Jellegetes példa erre a „szipózó” gyerekek esete: néhányan gyógyszert főznek, Technokolt szipákolnak. Ez életveszélyes „szórakozás”! A Rádió e témában meglehetősen tartózkodó volt — illetékes kérésre. Am megdöbbenő mulasztásnak tűnik a hallgatás *sok* olyan — levélben megfogalmazott — kérdés olvastán, vagy tizenéves telefonálók hallatán, hogy „tényleg beteg lehetek a szipózástól?” Ezekből ugyanis kiderül, hogy a potenciális áldozatok a legelemibb egészségügyi ismeretekkel sem rendelkeznek.)

Természetesen ostobaság lenne azt hinni, hogy minden hallgató-néző azt teszi, amit a rádió vagy a tévé javasol neki — de hasonlóképp valószínűtlen, hogy ha „valami van”, akkor arról nem szereznek újvis tudomást azok, akik erre fogékonyak, és csak tőlünk hallva próbálnák ki azt, amitől mi óvni igyekszünk őket.

Hasonló az előbbiekhez az a dilemma, hogy milyen példaanyaggal dolgozzunk. A fiatalság azonosulási pontokat keres, ideálokat kutat s ilyeneket nálunk, műsorainkban is találhat(na). De vajon melyik téma, portré izgalmasabb a fogyasztó számára: K. Pál, aki igen jól dolgozik, példás családi életet él, szeretik kollégái és lakótársai, vagy K. Péter, aki szinte négykézláb jár a munkahelye mellé lerészegedni és este inkább késsel a kezében hajkurássza gyermekeit, elvált feleségét és béna társbérőjét? Ugye, ez az utóbbi érdekesebben hangzik? Félreértés ne essék, senki sem tartja követendőnek, de míg az előbbire azt mondják: ez természetes (pedig nem is annyira természetes), addig a garázdára jobban odafigyelünk, ez a különleges, a megszokottól eltérő az érdekes. Mégsem lehet ilyen és hasonló „érdekességekkel” megtölteni egy-egy produkciót, mert éppen a nagy nyilvánosság miatt minden, ami elhangzik vagy látható, valamiképp példaértékű. Ha sűrűn sugároznak valamit, az óhatatlanul az eset vagy az ember tipikus, vagy legalábbis gyakorta előforduló voltát sugallja. Ugyanakkor csupa önmagába merevedett kiváló embert, követendő szoborpéldát sem lehet felvonultatni, mert a „tökéletesek klubja” taszíthat, s ez sem reális kép önmagunkról. Jóllehet a tömegkommunikációs eszközöknek nem kell pontosan, százalékos arányban tükrözniük az országban a kulturális, a politikai, általában az élet legkülönbözőbb területein fellelhető (jó, rossz) tendenciákat, jelenségeket, de el sem tekinthetnek ezektől, és bizonyos jelentős eseményeket, vonulatokat éppen a hűség, a reális tükrözés követelményei miatt is rögzítenünk kell. (Ezek a fejtegetések annyiban vonatkoznak az ifjúságra, mint fogyasztóra, hogy a fiatalok természetesen nemcsak a nekik szóló műsorokat nézik-hallgatják, így a tömegkommunikációs eszközök egész tevékenységéből keresnek ideálokat, tanulnak magatartásokat.)

Leszögezve és előrebocsátva, hogy mindenképpen a tartalmi összefüggések és tények az elsődlegesek, meg kell állapítanunk, hogy ha valahol, akkor az ifjúsági területen szinte tartalmi jelentőségűvé válik a forma, a stílus — *ahogyan* mondandónkat formáljuk. Nem arról a régi közhelyről van itt szó, mely szerint akármint mondunk, olyan nehézségi, megérthetőségi szinten kell ezt tennünk, hogy célzott közönségünk megértse. Ez természetes. De az ifjúság világában mára már szervesen jelen van egy sajátos, minden mástól eltérő kontaktusteremtő stílus, tónus; jellegzetes fordulatok, divatos vagy tiszavirág-életű jelzők, megannyi meghatározott (azonos) élményvilágú szó — egy-két korosztály laza, de összetéveszthetetlen kötőszöve. Alig vitatható,

hogy bármely tartalmat hasonlíthatatlanul könnyebb „belülről”, ebben a stílusban elfogadtatni, megértetni vagy egyszerűen a figyelmet iránta felkelteni, mintha kívülről próbálnánk ezt.

Mindazoknak, akik tömegkommunikációs eszközöknél fiatalokhoz szólnak, képeseknek kell lenniük bármilyen bonyolult, fontos gondolatot a befogadók stílusának sajátosságai szerint megfogalmazni. (Félreértések elkerülése végett, ez nem a jassz, az argó vagy valami nyelvszegényítő törekvés zászlóbontása és mégcsak nem is a tömegek uszálya!) A jellemző stílust nem lehet betanulni, mechanikusan alkalmazni, elhatározva azt, hogy például minden kommentárban lesz néhány jellemző fordulat két „ciki” és egy „hangyáni” stb. Vagyis a rádióban és a televízióban megszólalóknak nehézség nélkül bele kell tudniuk illeszkedni bármilyen ifjúsági közösségbe. Miért fontos ezt ennyire hangsúlyozni? Az ifjúságra fokozottabban jellemző az, ami mindenfajta emberi közösségre igaz: ha valaki belülről, közüliünk, a mi nyelvünkön mondja ugyanazt, amit más kívülről, „onnan” — nem kétséges, kire hallgatunk inkább. És az ilyenek jobban elhiszük azt is: értünk szól. Ennek a ténynek a felismerése még mindig nem tükröződik eléggé a rádióban és elég sok az értetlenkedés. Mintha eleve feltételeznék, az ifjúsági műsorban megszólalókról, hogy hiába van mindegyiküknek egyetemi (tanári) végzettsége, nem ismerik vagy képtelenek alkalmazni Kőlcsey, Arany, József Attila anyanyelvének nemesebb fordulatait.

„Nem mondhatom el senkinek, elmondom hát mindenkinek” — e gondolat (sőt: attitűd) egyre sűrűbben bukkan fel a rádióban.

„Egyre kevesebb — néha hiányzik is — a privát szférában az igazán erős tartalmi, baráti társas kapcsolat, fonál, ám valamiképpen szeretnék »megnyilvánulni önmagamból valamit a külvilág számára láthatóvá tenni. (Nem exhibicionista, egyszerűen meghallgatásra áhító ember lévén.) S mivel mindennapi életemben senki sem »érdemes« igazán közlendőim befogadására (ezenkívül ott ülök vele szemben és lát is engem): ami a szívemet nyomja elmondom hát mindenkinek — a személytelen mikrofonnak.”

E képzeletbeli monológ reális, tán tipikus gondolkodást tükröz. Ebben a folyamatban felemás módon vesz részt a rádió. Egyfelől elősegíti, hogy egyre kevésbé legyen szükség a másik emberre, a mind színesebb, több réteggel bíró műsorok egyre több kérdésre adnak választ, s valószínűtlen, hogy barátaink úgy értsenek a minket izgató külpolitikai kérdésekhez, mint Avar János, olyan jó történeteket meséljenek, vagy szórakoztatóan játsszanak, mint Vitray Tamás, s olyan jól énekeljenek mint Amanda Lear vagy Gilbert Bécaud. De személyektől természetesen függetlenül is egyszerűbbnek, kényelmesebbnek tűnik bekapcsolni egy készüléket, és a napi munka után a szórakozás, pihenés mennyiségét főként innen „felvenni”, mint valahova elmenni, vagy bárkit fogadni.

Ugyanakkor pótolhatja is a szétszakadt (társadalmi) fonalak egy részét a rádió. Nem azzal, hogy „önts ki a szíved, mi meg a többiek elé zúdítjuk” — hanem egyfajta kedves, közeli intím, baráti szerep vállalásával. Főként az ifjúsági területen (inkább: ott biztosan) érezni a sürgető igényt: ne állandóan hivatalos szócső legyetek, ne gondolatok minden pillanatban arra, hogy szavaitokat milliók hallják — merjetek mindennapiak lenni, fecsegni néha nem országos gondokról, hanem egy-egy embert izgató problémákról, egyszerű, mindennapi történeteket mondjatok, és ne válaszoljatok minden egyes kérdésre, hanem beszélgetsetek, beszéltessetek.

Bár kissé fellengzősnek tűnhet, vannak olyan jelek, hogy míg egyfelől tért hódít a háttérrádiózás, sokak számára (s ebbe a körbe a fiatalok is beletartoznak) a rádió tömegkommunikációs eszközből előlép informáló, segítő, kedves ismerőssé.

A ma tapasztalatai, a holnap érzései

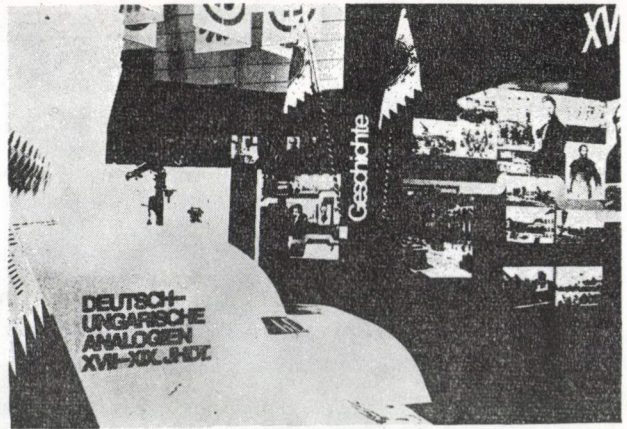
A tömegkommunikáció a világ egyik nagyhatalma. Míg apáink döbbenet bámultak a kristálydetektoros rádióra, a mai általános iskolásoknak a Holdról közvetített képek vagy a földrészek közöttiegyidejű rádiókapcsolat, beszélgetés természetes dolog, a világ tartozéka.

A mostani és a következő generációkra már nem marad hatástalanul ez az állapot — technikai szempontból sem. De a tömegkommunikációs eszközök — túl műszaki paramétereken és szenzációkon — meghatározott társadalmi rendszerű országokban, meghatározott ideológia alapján állva működnek, és ez talán a lényeges a jövő szempontjából.

A szocialista országokban, így hazánkban is az objektív valóság feltárása, bemutatása, magyarázata, az abból adódó lehetséges következtetések levonása, a tájékoztatáspolitikai alapvető tézisei közé tartozik.

Ugyanakkor természetesen — e törekvéssel összhangban — a tömegkommunikációs eszközök politikai feladatokat is ellátnak: eszméinkhez közelálló példáknak, értékeknek biztosítunk nyilvánosságot, viszont az ember lényegétől idegen, azt torzító nézetektől, utaktól igyekszünk eltanácsolni az embereket (nem agyonhallgatással, hanem felkészült kritikával).

Különösen a legutóbbi gondolat olvastán válik világossá, miért különösen fontos az ifjúság és a tömegkommunikációs eszközök (a rádió) — mint hatást gyakorló, formáló erők — kapcsolata. A ma „befogadói” a holnap „törzsközönsége”. Természetesen ez a törzsközönség nem abból a szempontból fontos, hogy már most ki kell nevelni a tévénező, rádió-hallgató utánpótlást, mint egy NB I-es futballcsapatban a jövő labdarúgóit. Távolról sem! Azért ez a cél, mert a holnap törzsközönsége a holnap alkotója is egyúttal, s mai tapasztalataikból táplálkoznak holnapi érzéseik, ezeken az alapokon vezetnek országot, teremtenek társadalmat, erkölcsöt, világot. És ebben az általuk formált világban sok minden mellett az is benne lesz, amit ma tanulnak, látnak, hallanak a tömegtájékoztatási eszközökből.

GERGELY ISTVÁN

Kiállítások: jelek – képek és gondok

Napjainkban a hírek „fogyasztási cikké” válása szükségszerűen megnöveli a hírközlő, az információt hordozó eszközök társadalmi jelentőségét. Ezek, mintegy versenyfutásban a létezással, a való világ dolgaival szolgálják a hírigényt, és egyidejűleg új meg új vákuumot teremtve ráatalálnak saját lehetőségeik differenciáltabb módozataira.

A társadalmi változások, a technikai fejlődés nyomán a hírehség kielégítésére szinte a szemünk előtt születtek meg és bontakoztak ki új műfajok, új irányzatok. A hagyományos kifejezési eszközök életerejét is csak az új viszonyokhoz való alkalmazkodási képességük tudja bizonyítani. Áll ez a „kiállítás”-ra is mint műfajra — mint kommunikációs formára. Ám járatlan útra téved az, aki a kiállítások hazai helyzetének és általában a műfaj általános jellemzőinek a feltárására vállalkozik. A rendszeres, módszeres vizsgálódás még előttünk áll. Időszzerű lenne ezzel a sokrétű, igen összetett témakörrel a jövőben többet foglalkozni, hiszen ez nemcsak magát a kiállítást mint a környezetkultúra részét érinti: az értelmes, jó kiállítás hatékonyan szolgálja a művészetet, a tudományt, elvben minden témát és célt, amelyet sajátos kifejezési formáival kommunikációs rendszerébe szervez.

Általában hol láthatók nálunk kiállítások?

Múzeumokban, kulturális intézmények kiállítótermeiben (állandóan vagy időszakosan), művelődési központokban, tanintézményekben, társadalmi szervek termeiben, tudományos és technikai intézményekben, (kongresszusokon), Design Centerben, ipari és kereskedelmi vásárokon, bemutatókon, járműveken (autóbusz kiállítások), szabadterei bemutatókon, parkokban (skanzenek) stb.

E vázlatos felsorolásból is világos, hogy a kiállítások jelentős részét nem „profi” intézményekben szervezik. Vagyis viszonylag kevés az olyan helyszín, ahol feltehetően a személyi és technikai apparátus is erre a tevékenységre szakosított. (A megvalósult kiállítások zömén érezhető is ez.)

A kiállítások szervezésével foglalkozó intézmények technikai személyzetét és felszereltségét most nem vizsgálva elsősorban a szervező—tervező apparátust, a szakértőket érdemes részletesebben szemügyre venni. Arról van szó ugyanis, hogy a kiállítás készítése nem szakma: ilyen „tanult mesterség” nincs. Semmilyen oktatási intézmény nem tanítja, nem nyújt hozzá képepitést. Ebből adódik, hogy maguk a „szak-

értők” is autodidakták; valamilyen szakma elsajátítása után gyakorolták be a kiállítás-készítés fortélyait. Megfigyelhető, hogy az esetenként kiállítást rendező és a hivatásos kiállításszervező intézmények között lényegében csak a „begyakorlottság” a különbség.

Egy kiállítás létrehozása (túl a technikai megvalósításon) tipikusan csoportmunka. Nem látszik szükségesnek például, hogy a szakértő művészettörténész, rendező, belsőépítész, forgatókönyvíró stb. egy személy legyen. De valahol ezek a tevékenységi körök integrálódnak és határozottan körvonalazható — mindenkire érvényes kiállítási diszciplinát körvonalaznak. Ennek kidolgozása, terjesztése, oktatása és alkalmazása lehet a kiállítás-kultúra fejlődésének a biztosítéka. Egy ilyen — elvi és gyakorlati — „közös többszörös” megismerése biztosíthatja csak minden kiállítással foglalkozó szakember számára (beleértve a kritikusokat is) az igazán eredményes munka lehetőségét.

Mint gyakorló kiállítástervező gyakran tapasztalom, hogy az egyes feladatok megoldására összehívott munkacsoport tagjainak legnagyobb problémája egymás meta-nyelvének (szakzsargonjának) a megértése. Nem egyszerű szemantikai kérdés ez, hanem a tanult mesterségek igazsága és a kiállítás sajátos műfaji hitelessége közötti vélt ellentmondások feszültsége.

Egy példával illusztrálva a fentieket: adott helyzetben, egy viszonylag szűk térben a *tudományos* pontosság mondjuk húsz fotót és harminc sor szöveget tesz indokolttá. A kiállítás ott viszont csak tíz fotót és öt sort bír el. Ennyi reális a méretek, a távolságok és egyéb helyszabta adottságok következtében, vagyis ennyit képes a néző ott befogadni — hiába van jelen a többlet, az már nem apperceptálható. A konfliktushelyzet világos: a kiállítás hatékonysága érdekében rövidíteni, törölni kell egyes részleteket. A tudományos igény és a teljesség látszólag csorbul, de hogy ténylegesen vagy csak látszólag sérül-e a tétel igazsága, az attól függ, tud-e a tudományos munkatárs térben és kiállításban gondolkodni, illetve képes-e a rendező felfogni és megvalósítani a tudományos teljesség kifejezésének a helyzethez igazított súrlítását. A megoldás kulcsa nem a sanyarú kompromisszum, hanem a közreműködők egészséges interdiszciplináris gondolkodása.

Homo sapiens — a massai törzsből!

A tudományos megközelítés objektivitása és a kiállítástervezés óhatatlan szubjektivitása közötti viszony jellegzetes példájával találkoztam Nairobiban, a Kenyai Nemzeti Múzeum embertani kiállításán.

A fejlődési fázisok bemutatásának összegzéséeként a nagyméretű zárófalán megjelent „Az ember törzsfája”. A szokásos módon, alulról felfelé ábrázolt heidelbergi, neandervölgyi, crô-magnoni stb. emberfejlődési vonal csúcsán ott állt a Homo sapiens. Igen ám, de ő jellegzetes kenyai hosszúfejű és -kezű, feltehetően massai törzsbeli egyén figurája volt. Semmilyen szakirodalmi forrás nem erősíti meg a látottak tudományos pontosságát, mégis úgy érzem, hogy ott ez egyszerűen nem lehetett másképpen. Ferdeszemű meg fekete bőrű krisztusábrázolások — mint távoli analógiák — nyomán talán nem túl kockázatos arra a következtetésre jutni, hogy az adott cél (hiszen a kiállítás alkalmazott műfaj) érdekében ez a gesztus ott tudományosnak minősíthető. Sokkal teljesebb, átfogóbb igazság jutott így érvényre, hiszen hatásában, mélyebb gondolati töltésében volt igaz, nemcsak a felületen (a bőr felületén).

Gyakorlati tapasztalatok szerint a bemutatás, a felmutatás ritusainak beidegzett formáitól való eltérés — első látásra — többnyire ellenérzéssel találkozik. A kiállítás sajátos légkörében különös jelentősége van a befogadás időbeliségének, hiszen mozgás közben az impulzusokat időben lezajló folyamatnak érzékeli a látogató. Ilyen megközelítésben fontos ismerni a közönség „tudati preformációit” (Adorno) az igazodás vagy éppen a tudatos eltávolodás támasztékaként. A kiállítás mondanivalójának gyors

megközelítéséhez, hatékonyságához, hitelesítéséhez fontos eszköz tehát az ízlés, a megszokás ismerete. Nem csupán szóhasználati kérdés a „hitelesítés”. Arról van szó, hogy a tétel igazságát el kell hitetni ott és akkor, a helyszínen. Az elhíttetés az adott szituációban hitelesítést jelent. Ennek megkomponálásához a *captatio benevolentiae*, a jó indulat megnyerése döntő motívum.

Tokióban a japán—magyar együttműködésről, néprajzi analógiákról, irodalmi—művészeti—zenei kapcsolatainkról szóló kiállítás fő motívuma úgy született, hogy az

Az „élet fája”

ottani templomkertekben és kisebb házak előtt színes, szöveges selyemszalagos fákat láttam. Ez ott ősi népszokás: a rossz elűzésének, a jókívánságoknak, vágyak teljesülésének jelei ezek a fák.

Japánban a tradíciók továbbélése sokkal jobban nyomon követhető, mint mondjuk nálunk, ahol a fákra akasztott különféle színű és jelentésű szalagok népszokása már nem él — ki értené meg az erre vonatkozó utalást? Ott viszont — ahol része a kollektív, egyezményes, élő ismert jelrendszernek — támaszt nyújthat, konkrét eszköze lehet a kapcsolatteremtésnek. A hotelszobában gyártott kis modellem alapján választottuk meg azt a fát, amely aztán új meg új gondolatokat, lehetőségeket sugallt. Az organikus képződmény szimbolikus jelrendszerre vált. A fő- és mellékágaknak, a törzsnek és a kis hajtásoknak egyszerre értelmezése, története született. A szalagok színének és a szövegének viszonyáról japán partnereim hosszasan vitakoztak, majd tanácsokat adtak, hogy milyen gondolatnak milyen szín felel meg a legjobban. A kiállítás igazolta: ennek a kifejezési formának az alkalmazása előnyösen segítette a közlés hatását, hitelesítette a szándékát. Ez csak ott és akkor volt igaz, sem itthon, sem más hol nem ismételhető meg, viszont jó és tanulságos mint kísérlet: ráébredt arra, hogy a jelek, jelzések és a természet jelenségei nemcsak a mi beidegzett formációink között értelmezhetők.

A kép villamosra száll

A bajorországi Augsburgban a főpályaudvarról induló 4-es villamoson képzőművészeti kiállításokat rendeznek. (A közlekedési vállalat nagyvonalú; a viteldíjak változatlanok). Úgy hírlik, hogy a tárlatlátogatók (az utasok) és a kiállító művészek is elégedettek; ez utóbbiak eladásaik növekedése miatt.

A rajzok, színes grafikák, fotók és nyomatok egyeseket csupán futó pillantásra, másokat hosszabb szemlélődésre készítenek a megállók közötti unatkozó báméskodás helyett. E mozgó galériákban a művek önmaguk hirdetéseié válnak. A képlet világos: közlekedni és művet eladni: kell — galériába járni: nem. Úgy tűnik, rájöttek arra, hogy a kommunikációs hálózatban még van egy csöppnyi kondicionálatlan hely, amelyet ki lehet tölteni. Könnyű lenne ezt a jelenséget csupán szellemes üzleti fogásnak tekinteni és az egyre terebélyesedő kiállítási áradat egyik — nem túl jelentős — tényeként kezelni (esetleg lekezelni). Az embernek azonban óhatatlanul az a történet jut eszébe, amikor megkérdezték a bölcsöt, hogy a szent iratok tanulmányozása közben szabad-e enni? A válasz határozott: Nem, ez illetlen dolog! De — folytatta a bölcs férfit — ha úgy tesz fel a kérdést, hogy evés közben is szabad-e szent iratokat olvasni, akkor a válasz: igen, mert a nemes dolgokkal foglalkozás mindig, minden helyzetben tiszteletre méltó cselekedet. Vagyis, ha a példázatot a mi esetünkre alkalmazzuk, úgy is fogalmazhatunk, hogy még mindig jobb, ha színvonalas képeket néznek, mintha egymást vagy makarónireklámot bámulnának a villamos utasai. Hiszen szép képeket és rajzokat nézni mindig, minden helyzetben hasznos dolog.

Töprengéseimben bizonyára nem kis része van az „elegáns”, gyakran fintorgó galériaszellem sugallatának, amely napjaink hazai művészeti közéletében nem ritkán tettenérhető. Pedig a Salon des Beaux Arts kiállítási forma tipikusan polgári jelenség: a XVIII. század szülötte. Ezért persze még nem tekinthető káros örökségnek — de kizárólagosnak sem. Hiszen korábban a köznép a képzőművészettel a templomokon kívül igencsak életteli — korántsem disztinívált, steril — közegben találkozhatott: utcán, vásárokon, kereskedők kirakodóhelyein, vándorművészek ajánlközásaikor stb. Tényleg szentségtörés, ha kilép a „kép” a kiállítóterem falai közül és elébe megy az agyonmanipulált közönségnek? (A Múcsarnokban nemrég lezajlott Művészet és társadalom című kiállítás néhány kritikusa némi pejoratív éllel „vásári” hatásokat vélt felfedezni a festmények, ipari tárgyak, fotók, szobrok, plakátok, bútorok stb. kort kifejezni szándékozó együttesében. Nem is ok nélkül, szerintem ugyanis a meg-

szokott tárlatkánonoknál oldottabb eszközökkel kell vállalni a művészet publicitását: az említett kiállításnak hatvanezer látogatója volt)!

Ez a zárójeles közbeszúrás még távolról sem válasz a kérdésre: valóban közelebb jut-e a képzőművészet a közönséghez ott, az augsburgi 4-es villamoson?

A válasz nyilván csak az lehet, hogy több az esély rá, ha ott van, mintha nem. Még akkor is, ha a körülmények korántsem optimálisak (pl. a szituáció, a kötött időtartam, a változó fény). De kiválthat valamilyen érzést, kíváncsiságot, érdeklődést, amely talán a végállomás után is megmarad és aktivizál. Olyanok is találkozhatnak így a képzőművészettel, akik soha nem járnak kiállításokra. Ellenevethen valaki azt, hogy ez nem ugyanolyan „árupropaganda”-e, mint az említett makarónihirdetés? A válasz egyszerű: igen, az! A különbség „csak” annyi, amennyi egy szép rajz és egy doboz makaróni között van . . .

A sajátos német gondolkodási rendszer működési mechanizmusa szerint ezzel a témát le is lehetne zárni. (Bevallom megnéztem néhány pesti villamosvonalat — eljátszva, hogy mi lenne ha . . . és találtam is helyet.) De hamarosan rájöttem, nálunk ennek nincs realitása: sokkal jobb, természetesebb, ha az utasok az utcákat, a városrost, a forgalmat, a házakat nézik és netán egymást is észreveszik.

A pueblai halottak napja

Sok szó esik mostanában a spontán építésztről. Arról: lehet-e és meddig, központilag megtervezni mindent — kizárva ezzel a személyes aktivitás lehetőségét? Úgy gondolom, hogy az értelmes „hivatásos” tervezés akkor jó, ha teret enged a használó kreativitásnak is. A kiállítástervezésnél is tekinthető a minden részletében végiggondolt mestermunka jó példának; de találni az ellenkezőjére is jócskán nagyszerű bizonyítékokat. Számomra ilyen a Mexikóvárostól 60 kilométerre fekvő Puebla példája. Időpont: halottak napja. Néhány szó az események rugóiról: „A halál nem félelmetes — ki kell nevetni — a halottak közöttünk vannak — a halottakra emlékezés vidám ünnep.” Ez a népi filozófia magva. A gyerekek halálfejes cukorkát szopogatnak, a temetőben fehér abrosszal megterítenek a sírokon és vígan lakomáznak. Az erkélyeken és egyes házak átriumjellegű belső udvarán pedig „tematikuss kiállítások” láthatók. A program: kicsúfolni a halált! (Tárgyi rekvizitumokkal, rajzokkal, plasztikákkal, énekkel, fényhatásokkal stb.) Az erkélyjelenetek csontváz figurái, a különböző bábokat borító fehér lepedők és a kapcsolódó — nem mindig szalonképes — illusztrációk szövegekkel egészülnek ki. Ezek látványos, de csak hangulatmeghatározó elemei a városnak. A belső udvarokban, a tornácokon, a szobákban a ház halottainak a tárgyaiból viszont kiállításokat lehet látni. A szó idézőjele tulajdonképpen felesleges, mert igaziak és megrázóak ezek. A személyes tárgyakból kialakított csoportok — fotók, levelek, ruhák, hanglemezek stb. — teljes értékű (rideg szaknyelven:) dokumentációt képviselnek. A szeretet, a kötődés varázslatos hangulatú kiállításokat eredményez.

Bizonyos, hogy a néprajzkutató vagy a szociológus másképpen ítéli meg az ott látottakat. Számomra ezek a kiállítások, meg a tömérdek felnőtt és gyermek-„akció” emeli kivételes, spontán eseménnyé a pueblai halottak napját.

A kiállítás mindig esemény — legyen az kirakodóvásár vagy ünnepi tárlat. A *történések* hitelesítik, felfokozzák, maradandóvá teszik; megerősítik ezt az eseményt. Mi mindig megtervezzük és megszervezzük a történéseket (vetítések, előadások, demonstrációk, játékok stb.) és féltjük a kiállítást a nem várt, másoron kívüli akcióktól. Úgy gondolom, helyesen tesszük, ha minden várható lehetőséget, így az akciókat is előre kidolgozzuk, hiszen az olyan mindent elsöprő telítettség, mint ott Pueblában, csak igen ritkán tapasztalható. Ott ezek a „kiállítások” kisebb-nagyobb közösségek, családok együttes tevékenységének az eredményei. Ők festettek, rajzoltak, rendeztek, az ő alkotó kedvük és tehetségük érvényesült. Bizton hihető, hogy a szo-

kások, konvenciók, az évek során kialakult formulák jelentősek — talán meghatározók is, de ez mit sem von le az alkotó hevület nagyszerűségéből. „Contra vim mortis non est medicamen in hortis” — A halál hatalma ellen nincs orvosság a kertekben — így a latin szólás. A pueblai kis kiállítások spontaneitása, a közös cselekvés lenyűgöző ereje azon a napon — úgy tűnt — rácsáfolta a mondásra.

Hajnali öttől gyár — délelőtt 11-től kiállítás

A kiállítás műfaji jellemzőinek vizsgálata során nem egyszer felmerül a kérdés, hogy valamilyen jelenséget, együttest még kiállításnak lehet-e tekinteni vagy — néhány hasonlító vonása ellenére — már nem.

Ez korántsem valamilyen elvont okoskodás. A műfaj *kontúrjainak* a tisztázása ugyanis a szakterületen működők (és erre készülők) tevékenységének, befolyásának és kompetenciájának a körét is meghatározhatja. Ez pedig már érzékenyen érinti az egész kiállításkultúra ügyét. Hogy a kör milyen tág lehet, annak megvilágítására hadd idézek egy svájci példát.

Gruyères gyönyörű kisváros Fribourg kantonban. Naponta ezrek látogatják, egész évben óriási az idegenforgalma. Világhírét különleges sajtójának köszönheti. A tradicionális sajtkészítési eljárás évszázadok óta messze földön ismertté tette a városka nevét. A kis házak között ott áll a ma már teljesen automatizált, belül hófehér falú, rozsdamentes csőhálózattal átfont, zárt rendszerű gyár. Ez azonban csak hajnali öt órától délelőtt 11-ig gyár. Utána megnyitja kapuit a látogatók előtt és 11 órától délután 4-ig kiállítás: önmagát mutatja be. A fehér falak vetítőfelületekké válnak, rajtuk az automatikusan vezérelt dia- és filmvetítők segítségével megnyilatkozik a gyár. Megismerni a történetét — hogyan, milyen eszközökkel és módszerekkel dolgoztak régen; hogyan mentették át a tradicionális módszereket az új, a mai technológiába. Magnók, hangosbeszélők és „tárlatvezetők” segítségével izgalmas, értelmes és szép kiállítást láthat a közönség a ragyogóan tiszta munka- (vagy kiállító?) termekben. Vetítéskor a hatalmas üvegfalakat automatikusan fényzáró lamellák takarják le, fénygrafikonok és egyéb kiállítástechnikai bravúrok sokasága jellemzi a mértéktartó, elegáns, de egyértelműen propagandacélzatú manipulációt. A végén meg lehet kóstolni az ott készült „műveket” (ugyanis a tárlatvezető szerint a sajt készítése művészet).

Ime egy gyár (vagy kiállítás) metamorfózisa! A kiállítótermekben folyik a termelési demonstráció? Vagy a gyárban a kiállítás? Nyilván ez utóbbi, azzal a kiegészítéssel, hogy nem a gyárban van a kiállítás, hanem maga a gyár egyben kiállítás is. Hiszen a termelés higiénája, színvonala ugyanolyan dokumentáció, mint a film vagy egyéb illusztráció. (Magát az épületet is e kettős célnak megfelelően tervezték. A munkatermek felett vezető galériák — lelátók —, hidak, vetítőfülkék, reflektorok és egyéb kiállítástechnikai berendezések beépítési módja ezt nyilvánvalóvá teszi.)

Visszatérve gondolatsorunkhoz, a kiállítás műfaji határaihoz: a gruyères-i példa sok tekintetben távol van tőlünk, mind programját, mind lehetőségeit tekintve. A példát (nem példaképet) annak igazolására említettem meg, hogy a kiállítás fogalomköre és gyakorlata messze túlnőhet megszokott keretein, sokoldalúbban, mélyebben épülhet be a közgondolkodás alakításába.

Gruyères kapcsán — itt ezúttal — csak egy egészen kis praktikus kérdésről szólnék még. Ha meggondoljuk, hogy milyen nálunk egy vendégek részére rendezett üzemlátogatás vagy egy intézmény bemutatása, akkor nyilvánvaló: érdemes és hasznos feltárni és fejleszteni azokat a lehetőségeket is, amelyek a kiállítás- vagy bemutatóskultúra körébe tartoznak. Szó sincs tehát költségigényes álmokról, irreális programról, csupán annak a felismeréséről, hogy a kiállításkultúra nemcsak galériákban és kiállítótermekben élhet és fejlődhet. Márpedig ennek nem a pénz, hanem a szem-

lélet a kulcsa. A nyilvánosságot bíró attitűd olyan igényességet, tartást feltételez, amely nemcsak a megmutatkozás időtartamára produkál ünnepi, megszüpített körülményeket, hanem „kiállításképes” hétköznapokat jelent.

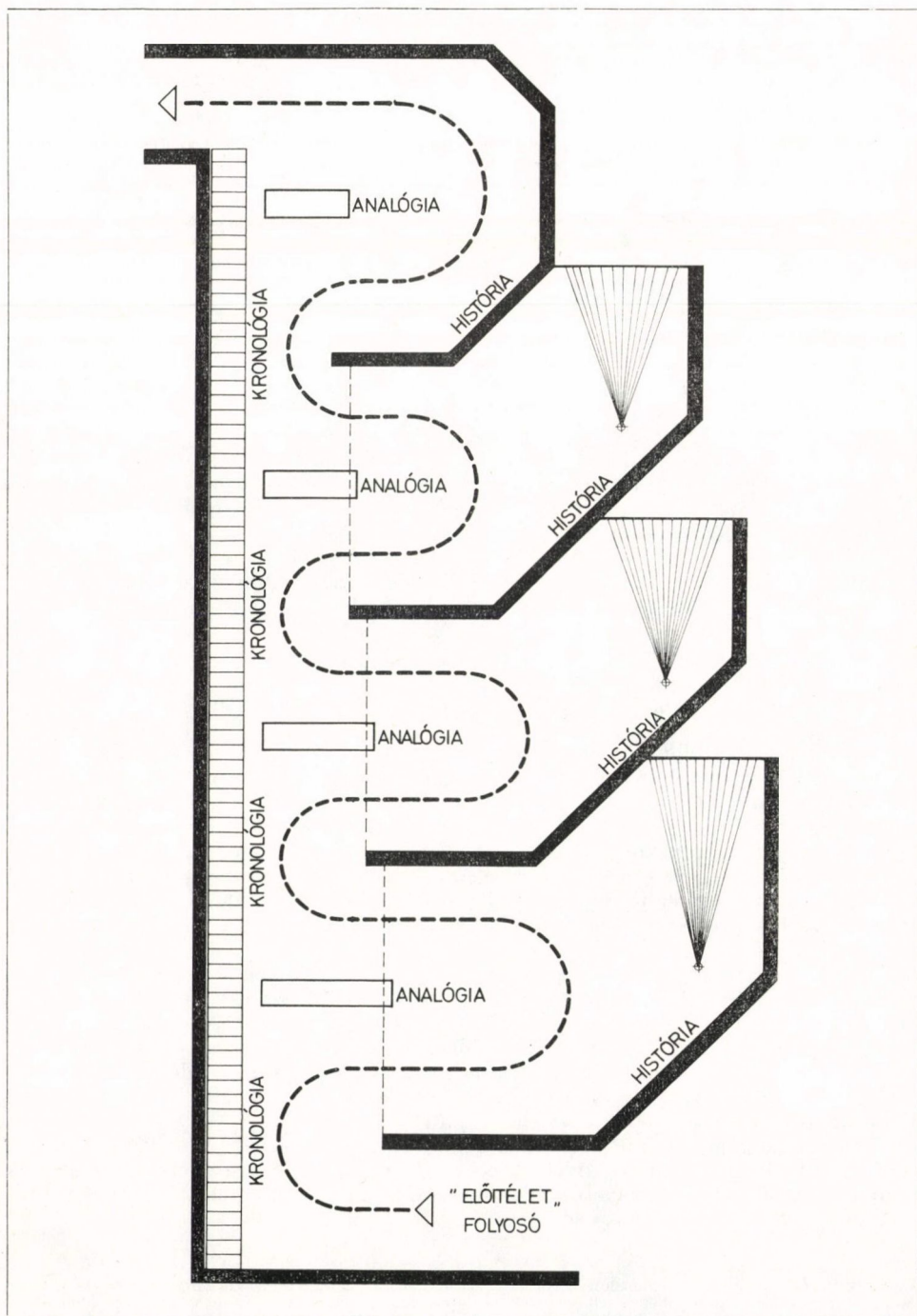
A düsseldorfi kísérlet

1979-ben Düsseldorfban egy több mint ezer négyzetméteres területen — elgondolásaim alapján — magyar történelmi kiállítás létesült. A kifejezetten dokumentációs — tehát tárgyi anyag nélküli — kiállítás tartalmi feldolgozását szakértőkből álló munkacsoport végezte. Az alábbiakban a tervezésére, a tér és jelrendszer kialakításának az ismertetésére szorítkozom. Ennek során nem érintem a téralakítás esztétikai vonatkozásait sem, hanem csupán a térbeli struktúra kiépítésének és a témafeldolgozás módszereinek logikai felépítését igyekszem bemutatni.

A különböző előtanulmányok következtetései alapján csaknem teljes bizonyossággal abból lehetett kiindulni, hogy az Észak-Rajna-vidéki látogatók lényegében tájékozatlanok a magyar történelmi előzményeket illetően. Csekély ismereteik többnyire magazin-színvonalú sztereotípiák, amelyek tudományos, kulturális és művészeti téren a legalacsonyabb átlagnak tekinthetők. E körülmények elemzéséből nyilvánvalóvá vált, hogy a kiállítást nem lehet a honfoglalással vagy a Kárpát-medence történelmi előzményeivel kezdeni. A látogatót sokkal inkább, indító, kizökkentő impulzusokkal belesodorni a kiállítás menetébe és atmoszférájába: ez volt az első ütem célja. A megoldás egy sötét — kissé kanyargós — alacsony térkiképzés lett: az előítélet vagy „klisé”-folyosó. Ebben a zárt térben összegyűjtöttük és karikírozott formában megjelenítettük (képpel-rajzzal-szöveggel, kinetikus és hanghatásokkal) mindazokat a sztereotípiákat, amelyeket általában rólunk képzelnek. Fényben, zenében, rekvizitumokban megjelent itt a „magyarosch” giccsképlet, s azoknak a magazinoknak a kinagyított fotókópiái is, amelyek rólunk jót—rosszat írva kondicionálják (előkondicionálták) a látogatót. Mi ezzel a gesztussal kifejezésre juttattuk, hogy mindezzel tisztában vagyunk, de nemcsak ezt, hanem mást is érdemes megtudni Magyarországról. A „nicht nur — sondern auch” gondolat felvetése után kezdődött a tulajdonképpeni történelmi kiállítás. Világos volt továbbá, hogy a kiállításnak meg kell felelnie a nagyon rendszerető és logikus feldolgozást igénylő német gondolkodásmódnak. Szükségképpen pontosan és következetesen kell a térben elhelyezni a tájékozódáshoz nélkülözhetetlen alapinformációkat, s egyértelművé kell tenni a gondolatkifejtés szisztémáját. (A racionálisan gondolkodó látogató számára ennek „felfedezése” és megértése jó indítást nyújt a mondanivaló befogadására, az ilyen módszer szerint feldolgozott anyag térbeli ritmizálását, elhelyezési és jelzési rendszerét viszonylag gyorsan követi.) Természetesen a kiállítás nem kelthette a teljesség vagy az arra törekvés látszatát: jelzésekre, sűrítésekre, a jelentősebb események hangsúlyozására, tehát az illusztratív dokumentálásra kellett a megjelenítést hangolni.

A műfaji meghatározás egyik alaptétele szerint a kiállítás olyan jelrendszer, amelyet a közönség mozgás közben, időbeli folyamatként érzékel. Így a szerkesztése a térbeli elrendezés és az időbeli egymásutánosság — szakaszosság — megkomponálását jelenti. Kronológikus feldolgozásnál (mint pl. a történelem is) ennek a folyamatosságának és szakaszokra bontásnak szükségessége még nyilvánvalóbb.

Mindebből az következett, hogy az *időbeli folyamatot* (a történelmet is, meg a kiállítását is) egyértelmű, azonnal áttekinthető formában kívánatos kifejezésre juttatni. Ez lett a kiállítás egyik fő vonulata: a magyar történelem 54 jelentős eseményével (dátumával és leírásával) találkozott kronológiai sorban a néző. Teljes tájékoztatlansága miatt viszont valamilyen támasztékot, fogódzót kellett ehhez nyújtani, ezzel segítve a könnyebb befogadást. Kézenfekvő megoldásnak kínálkozott a német történelem közismert tényeinek és alakjainak, valamint a magyar történelem tényeinek és alakjainak helyenkénti összevetése. Olyan *analógiákról* van szó, amelyeknek

smert motívumaiból, történelmi meghatározottságából az átlagos látogató is eligazodik. Ez az analógiarendszer helyenként konkrét történelmi eseményekhez fűződik, mint pl. Thomas Münzer és Dózsa György parasztmozgalmainak az összevetése. Mások formai vonatkozású, mint az, hogy a Düsseldorfot alapító Johann Wilhelm herceg és kortársa II. Rákóczi Ferenc ottani, illetve budapesti lovasszobra szinte tökéletesen hasonló. Az analógiapárok csoportba rendezve, mindig azonos térbeli helyzetben, ritmikusan ismétlődtek. Ez volt a kiállítás második vonulata. A harmadik vonulat a *történelmi dokumentáció, a fotó, a rajz, a metszet, a szöveg stb. kompozíciója*, amely film- és diavetítéssel egészült ki.

A három fő vonulat tehát: KRONOLÓGIA—ANALÓGIA—HISTÓRIA. A struktúra megszerkesztésének a logikája — vagyis a három vonulat befogadásának, megértésének és összefüggéseinek a térbeli értelmezése — ebből következett.¹

A rendszer megértését segítheti az alaprajz amelyen a közönségmozgás főiránya is látható. A kronológia folyamatosságát a térbe helyezett analógiacsoportok megszakítják, és mint terelők, a közönséget a história fülkeszerűen kiképzett része felé irányítják. Ebből kijutva ismét a kronológiával kerülnek szembe és *a ritmikus folyamat így ismétlődik*. Fontos eleme ez a rendszernek, ugyanis a történelmi fülkékkel szemben mindig az adott évszázadra utaló kronológiai és analógiai adatok helyezkedtek el, tehát a „történelmi aktualitás” mindhárom vonulatra vonatkozathatóan, minden helyzetben érvényes maradt, és a tapasztalatok szerint egységes képpé állt össze. Ugyanakkor a teljes tér áttekinthetővé vált, és csak végigjárásakor — a mozgás nyomán — bontódott a látvány külön értelmezhető szakaszokra.

Ami a harmadik, a HISTÓRIA vonulatot illeti: világos, hogy történelmi folyamatot nem lehet további rendszerezés, tagolás nélkül bemutatni. A rendszerezés logikája a következő volt: a rendelkezésre álló felületen, egymással párhuzamosan három vízszintes zóna húzódtott végig:

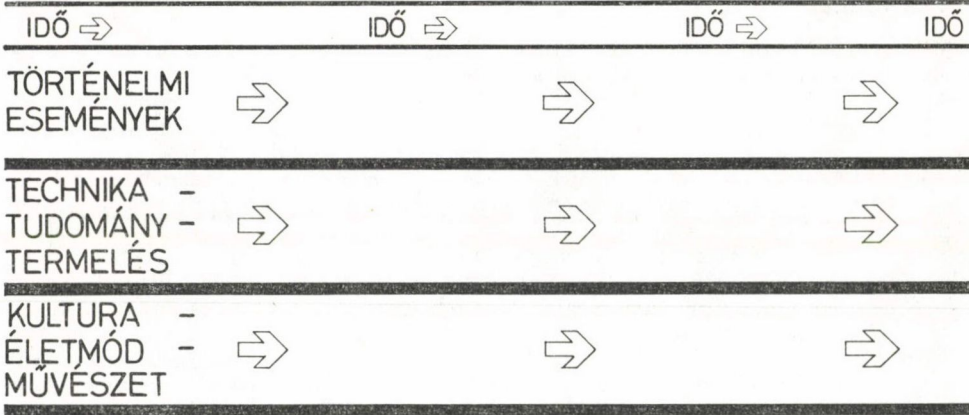
- a történelmi események;
- az anyagi javak termelésének (technika-tudomány)
- a kultúra, az életmód, a művészet alakulásának dokumentumai.

A legfelső sorban vízszintes irányban az évszámok voltak feltüntetve. Ez lényegében egy koordinátarendszert adott, amelyből világosan kitűnt, hogy az adott jelentős történelmi esemény időszakában milyenek voltak a kulturális, technikai állapotok. Gondoskodni kellett ehhez arról is, hogy ez a koordinátarendszer az *adott* történelmi időszak feldolgozásakor a valós viszonylatokat hűen legyen képes kifejezni. Ugyanis az egyes időszakokban nem mind a három vonulati zónában voltak egyenrangúan fontos események: hol a történelmi, hol a tudományos vagy művészeti vonatkozások voltak a meghatározók, a jellemzőek. Ebből pedig logikusan következett, hogy a vízszintes tengelyek vonalának ehhez kell igazodniuk. Volt időszak, amikor a történelmi események uralták a kor arculatát (pl. a török hódoltság), más időszakban pedig a tudomány, a technika vált meghatározóvá (pl. a múlt század néhány évtizede, ahol a Műszaki Múzeum tárgyi anyagával egészült ki a bemutató). A határozottan elválasztott vonulatok így jelentőségbeli hangsúlyok korkifejezőjévé váltak. (A dia- és filmvetés hatásfokozó erejére ebben a közegben is építeni lehetett.)

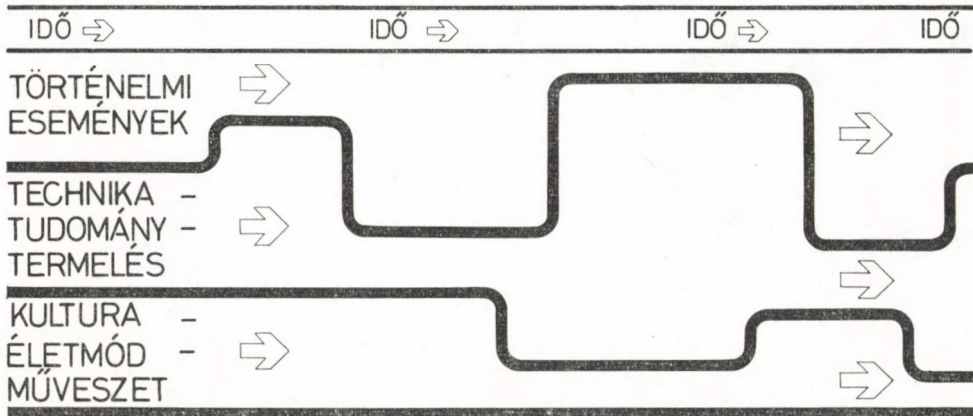
Hogy a koncepció, és azt megvalósítani hivatott rendszer egyes elemei mennyiben feleltek meg a tőlük vártaknak, arról hatásvizsgálatokat végeztünk. Ezek eredményei új kezdeményezésekhez adhatnak eligazítást.

Bizonyos, hogy az itt említett — sok közül kiragadott — néhány példa korántsem nyújt alapot általánosítható következtetések levonására. Mégis, egyik közös elemük kiemelkedően fontosnak ítéhető. Nevezetesen az, hogy a kiállítások „mikrostruktú-

¹ A kiállítást a látogató saját elmozdulásainak megfelelően, lineárisan meghatározható sorozatban érzékeli. A téralakítás rendszerétől, az útvonal és egyéb feltételek megteremtésétől függ, hogy a sorozat milyen elemekből áll. Ez természetesen nem valami zárt didaktikus kötöttséget, hanem ésszerű rendszerességet jelent.

Gondolati alapséma: kötött, rugalmatlan — nem alkalmazható

A megoldás: tükrözi az események jelentőségét, történelmi súlyát

rája” és a társadalmi közeg „makrostruktúrája” igen szoros és bonyolult összefüggés-rendszert alkot. Az említett kiállítások olyan szélsőségesen eltérő körülmények között realizálódtak (pl. Nairobi), hogy e megállapítás közhelyszerűnek tűnhet. A kiállítás végeredményben helyszín a téma, a rendező elv, valamint a látogató találkozásához. Fizikai és szellemi találkozásuk helyszíne, s a „felek” az adott közösségi viszonylatoknak megfelelően viselkednek. Ilyen értelemben Kenyában (vagy Japánban) a kiállításkészítő olyan jelstruktúrában tud csak kifejeződni, amely ott megfelelő befogadásra talál.

... és idehaza?

Milyen a *mi* hazai gondolkodási struktúránk, az, amelyhez igazodva, amelyre figyelve alakulhatna a magyar kiállításkultúra?

Arról már szó esett, hogy a „Jelek Fája” — tényleges kommunikációhordozóként — csak Japánban tűnik reálisnak. Vajon a magyar történelem Düsseldorfban alkalmazott — térben bontott, szinoptikus, egybevetésre, gondolkodásra készítő — kiállítási rendszere beválna-e hazai közegben is? Bizonyosnak látszik, hogy a logikára, térlátásra és a téma sokrétűbb megismerésének indítékára építő, differenciált közlésmód jó fogadtatásra, megértésre számíthat itthon is. Ezt példák igazolják, sok más műfaj esetében is; nincs okunk tehát a hazai közönség befogadóképességét lebecsülni. De túlértékelni sem. Tény ugyanis, hogy nálunk a vizuális kultúra helyzete eléggé tisztázatlan, színvonala meglehetősen kiegyensúlyozatlan — és az is, hogy gyors és hatékony fejlesztésre szorul.

Érdeemes lenne tehát ilyen megfontolásból is sokoldalúbb és nagyobb társadalmi szerepet szánni a kiállítás műfajának — mint ízlésalakító, a térérzékenységet, a komplex gondolkodást fejleszteni képes kommunikációs lehetőségnek.

P. SZÚCS JULIANNA

Olcsó könyvtár a felgyorsult időben

A paperback lefordíthatatlan szó: eleve kudarca ítélt ugyanis a „papírfedelű” meghatározás, és nem pontos a zsebkönyv kifejezés sem. Elégedjünk meg ennyivel: a paperback a huszadik századi kultúraterjesztés olyan sajátos jelensége, amely nem írható le az „állag” vagy a méret tulajdonságaival, hanem csak a szociológiai feladatvállalással. Azzal a szereppel, amelyet a társadalom egészében, és nem csupán a a könyvkiadás birodalmában betölt.

A családja

A paperback-szindróma különös átmenet a tömegkultúra és a tradicionális kultúra világa között. A hagyományos kultúra világához tartozik annyiban, hogy a közeg mégiscsak az az írott szó, amely hátrányos helyzetbe került a gépi kommunikáció következtében. Tömegkultúra annyiban, hogy az előállítás és a fogyasztás mechanizmusát — ellentétben a hagyományos és presztízskormányozta kulturális produkciókkal — elsősorban gazdasági mutatók és már feltérképezett közönségigények szabályozzák. Akik szeretik a jelenségek családfáit kutatni, összefüggést találhatnak a múlt századi német füzetes tanulmányok, az úgynevezett „Lieferung”-ok és a még régebbi füzetes ponyvák világa, valamint a mindenhol fellelhető modern tömegkiadványok között. Akik fütyülnek a családfára — és nekik van igazuk —, azok a paperback történeti jelenségnek tartják. Az őskutatás ugyanis csak a felszíni jegyeket veszi figyelembe. Amikor a brosúrákat terjesztették, a fő szempont a gyorsaság volt — és csak a gyorsaság. Amikor a régi ponyvák virultak, a fő előny egy stabilan rétegzett társadalom alsó szintjeinek szellemi kielégítése volt — és csak az alsó szint kielégítése. Ezzel szemben a modern paperback abban a világban született, amely egyrészt élvezeti árucikké változtatta a kultúra bizonyos formáit, másrészt ennek az élvezeti árucikknek a terjesztésébe bevont olyan társadalmi rétegeket, amelyek régebben semmilyen kultúrában nem részesültek, bár még régebben birtokosai voltak egy időközben szétesett tradicionális kultúrának.

A húszas évek elején, amikor a *Penguin Books* finanszírozói feltalálták a műfajt: a paperbacknek három tulajdonsága volt: A) Nem került többbe, mint egy pakli cigaretta. B) Elfért egy zakózszebben. C) Csak szavatolt színvonalú irodalom és non fiction terjesztésére vállalkozott.

E szabványleírásból több vizuális ténynek kellett következnie. A: a tradicionális könyvvel ellentétben, viszont a pakli cigarettához hasonlóan az kellett, hogy nagyobb felhívóereje, önajánló külsőségei legyenek. B: a tradicionális könyvvel ellentétben ez a felhívóerő csökkentett méretben, tehát emblematisz zárttságban érvényesülhetett. C: mivel a színvonalas belső tartalom eleve a műfaj lényegéhez tartozott, a felhívóerő nem alkalmazhatta gátlástalanul a heteronóm kultúra valamennyi látványelemét (amely például alkalmazható volt a pornográf vagy szadisztikus kiadványok esetében), hanem közvetített egyrészt a hagyományos érték és az új érték, másrészt az autonóm képzőművészet és a populáris alkalmazott művészet között.

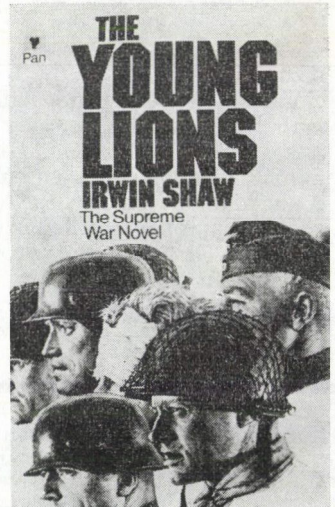
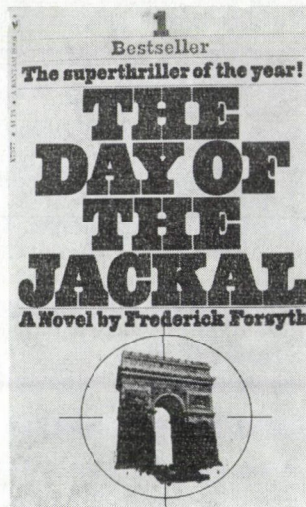
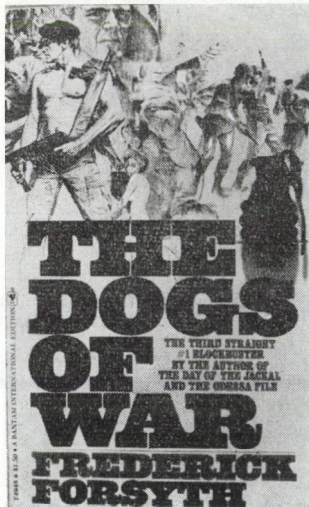
Ilyen értelemben a „jól funkcionáló” paperbacknek könyvnek kellett lennie, meg nem is, árucikknek meg nem is. Csakis így emelhetette az általa hordozott eszmei tartalmakat a fogyasztás mindennapi gépezetébe, és csakis így nivellálhatta az értéket a piac érdekeinek megfelelően.

És a magyar paperback? Ilyen-e, és ha nem, ilyennek kellene-e lennie? A tények a látvány szintjén is ellentmondásosak.

A hazai könyvpiac

Az elején azt írtuk, papírfedéllel nem fordíthatjuk angol nevét, mert az csak a könyvkészítés egyik technikai mozzanatát jelzi, de nem azt a szerepkört, amelyet a kiadványtípus a változó világban betölt. Nos, a magyar paperback hosszú ideig, egészen a hetvenes évek közepéig csupán anyagában különbözött vászonba, félvászonba vagy kartonba kötött társaitól. Érvényes ez a két háború közötti kísérletekre, még az „anglománna” tartott *Magyar Szemle Kiskönyvtára* is, de a felszabadulás utáni brosúra külsejű, remek tartalmú sorozatokra, a *Phoenixre* és a *Pharosra* ugyanacsak.

Az első magyar paperbackek funkciója ugyanis nem tért el a rangosabb kiadványokétól, csak olcsóbbak, csak dísztelenebbek voltak. A nyomdai átfutás sem volt sokkal gyorsabb, a terjesztés mikéntje sem sokban különbözött a többi könyvétől.

Jellegzetes amerikai fedőlapok

Nyugat-európai címlapok

Talán az egyetlen kivétel a valóságos kulturális forradalmat előidéző *Olcsó Könyvtár* volt, a maga — kezdetben — három- és négyforintos áraival, rossz papírra nyomott sárga fedelével, egyenlülstrációkkal díszített, végtelenül primitív, de a jó ügy miatt megindítóan rokonszenves kivitelével. Csakhogy az *Olcsó Könyvtár* éppen az előbb említett formai ismérvek miatt eleve nem hasonulhatott a fogyasztói társadalom kívánatos nyomtatványaihoz, és éppen a választékosan intranzigens értékőrző koncepciója miatt nem lehetett analógiája semmiféle piacdiktálta könyvkiadói vállalkozásnak. Nemzedékem az *Olcsó Könyvtár* kötetein nőtt fel, így forrásértékűek az emlékeim. Nem tekintettük ezeket a csúnya kis papírfedelűeket másoknak, mint „igazi” könyveknek: ha pénziünk volt, rendszeresen beköttettük őket, és úgy raktuk a könyvespolera.

A paperback szabványosított jellegzetességei valamikor a hatvanas évek elején kezdtek a hazai könyvpiacra feltűnedezni. Különös módon nem a színvonalas irodalom, hanem az államilag engedélyezett és giccsadóval mesterségesen megdrágított sárgaponyva (*Albatrosz Könyvek*, az *Európa* sorozatcím nélkül forgalmazott detektívregényei stb.) kiadványain. Nézzük a *Modern Könyvtár* vagy a *Stúdium Könyvek* egykori címlapjait, és nemcsak az adott évtizedre jellemző áramvonalas ornamentika tűnik fel, hanem az is, hogy a cím, a színválasztás, a kontrasztálás, semmivel sem sokkal jobb vagy magakeletőbb, mint egy kemény fedelű könyv külső papírborítója. Ez a régimódi finomság tartotta magát még akkor is, amikor az ízlésváltozás nem hagyta érintetlenül a könyvtervezést sem, amikor a derékszögek, a négyzetes mezők, tehát az újkonstruktivizmus hatása bevonult az építészet és dizájn után a könyvtervezés vidékére is. A hatvanas évek közepén szépen láttuk az *Esztétikai Kiskönyvtár* mondrianosan fegyelmezett címlapjait, szemrevalónak az *Európa Zsebkönyvek* jól tagolt fedelét, de érzékeljük: a látványvilágból ezek sem hasítottak ki más szeletet, mint a könyvek általában.

Ezzel szemben hamarosan megszoktuk: Agatha Christie gyorsan szaporodó magyar fordításain, a régi és az újralfedezett „apokrif” Rejtőkön megjelenhettek a fotók — igaz, egyelőre csak szegényes fekete-fehér kivitelben, és megjelenhettek a figyelemfelkeltés „alantasabb” eszközei, igaz, egyelőre csak a montírozások révén.

Jó idő telt el, míg a fotómontázs a kartonált szépirodalom címdoldalára került, sőt abba is beletellett még néhány év, míg a natúrfotó végre színesen kiérdemelhetette posztját a könyvtervezők vizuális szótárában.

Ez a formai megosztottság természetesen így sosem jelentkezett a nyugateurópai és amerikai paperback vidékén. Abban a közegben, ahol — *Keszthelyi Tibor* A könyv és az átlag amerikai; Futószalag és kultúra (Gondolat, 1972) esszéjét idézve — „a könyvesboltok helyét elfoglalták az élelmiszerüzletekben, gyorsbüfékben, éttermekben, pályaudvari várótermekben, repülőtereken, a drug store-okban és utcai kioszkokban, gyógyszerárakban, mozik előcsarnokában, egyetemeken, szállodákban, újságosbódékban, áruházakban, ajándékboltokban, benzinkutaknál és még ki tudja hányféle helyen felállított forgatható drótállványok, melyekre hetente kerül friss áru” — ott a figyelemfelkeltés eszközei nyilvánvalóan vadabbak, rafináltabbak és nagyvonalúbbak. Illusztrációs anyagunkból némiképp ellenőrizhető ez az állítás, de sajnos az is, hogy a hasonló szándékú magyar kiadványok egyike-másika mennyire ügyetlenül mozog a formai előképek nyomain. (*Gondolat Zsebkönyvek, Kozmosz Fantasztikus Könyvek, Körösi Csoma Kis könyvtár.*)

Pécsi és Fajó útja

Az okok többfélék. A magyar társadalom nem „instant society” és kultúrpolitikája akkor sem rendezkedhetne be a „vedd meg és dobd el” fogyasztói magatartásra, ha egyébként erre nyílna is anyagi fedezet. Azaz: a magyar könyvkiadás jelenlegi rendszere nem fektethet akkora reménytökét a paperbackbe, mint a tőkés könyvkiadás. Következésképpen a paperback itt és most egyelőre még nem reprezentatív könyvszeti műfaj, csak egy lehetőség a lehetőségek sűrűjében. Talán ezért tudott kifejődni két sorozat is, amely olyan magas szinten elégíti ki a zsebkönyvvel szemben támasztott igényeket, hogy az a kereslet-kínálat feszes viszonyai között csak nehezen alakulhatott volna ki. A *RaRe*-ről azaz a *Rakéta Regénytárról*, illetve a *Gyorsuló Idő* vállalkozásokról van szó. Illetve nemcsak a sorozatokról, hanem arról a grafikus invencióról, amely vizuálisan értékessé, egységessé és — a magyar viszonyokra jellemzően — kicsit ironikussá és játékosá teszi ezeket a köteteket.

Pécsi Gábor, az előbbi sorozat tervezője folyamodott az agresszívebb eszközökhöz. Ám ezt az agresszivitást nem szabad egészen komolyan venni, legfőképpen nem a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján, akkor, amikor a pop-artos hangvétel immár művészettörténeti rangot kapott. A nyelvhasználat ezúttal a kiadói szándék vizuális megfelelőjének látszik. A vastag fekete vonalakkal körvonalazott ábrák, a „kandírozott mandarinzselészinű” címlapok, a régi comicsokat idéző árnyékolások ugyanis tiltakozásoknak készültek „magas” és „alacsony” kultúra, elit- és tömegkultúra mesterséges és antidemokratikus szétválasztása ellen. A sorozat felhívóereje — különösen hazai látványközegben — óriási. Az a tény, hogy e grafika a plakáttal, a lemezborítóval és a mindennapi vizualitás több jelenségével keresi a kapcsolatot, és az, hogy az irodalomhoz olyan látványt párosít, amely eddig „kulturálatlannak” minősült, végül is lefosztotta a könyvhöz tapadt bennfentes műveltség látható nyomait. Ezek a könyvek magától értetődő természetességgel csúsznak zsebbe, nyílnak szét és olvastatják magukat, szinte észrevétlen árukapcsolással szállítva az értékes anyagot a gondúzás szándéka mellé. Röviden: ez a koncepció a kultúra expanziós feladatát látja el.

Formában, tartalomban másik úton jár *Fajó János*, a *Gyorsuló Idő* fedéltervező grafikus: ő kerüli a mindennapi vizualitás devalválódott kellekeit. Viszont őrzí, pontosabban felújítja a jelentőképes jelek világát és a hajdani szovjet avantgarde közlőképes jelek erejébe vetett hitét. Nem használ mást, csak két vagy három színt, két vagy három szabályos geometriai alakzatot, de ezeket az elemi jeleket sohasem ornamentikaszerűen alkalmazza. Leírja velük a leírhatatlant, a tanulmány fő motívumait, esetenként a tanulmány belső szerkezetét is. Talán éppen a leírhatatlanság

... néhány a hazaiak közül

vállalt leírásából, ebből az indokolatlan optimizmusból fakad a fedélművek iróniája. A Brecht—Lukács vitáról szóló könyvet például egymásnak fenekedő B és L betűk jelképezik, a sumerológiát cáfoló tanulmányt vitatkozó kérdőjelek ábrázolják, Illyés Gyula egyik esszéjét pedig olyan virágforma szimbolizálja, amelyik igen csak hasonlít a népművészeti motívumokhoz.

Frivolak? Azok! Ellenhatásai azoknak a kiadványoknak, amelyek külsejükben őrzik a tudósi kasztnak kijáró tiszteletet és a tudományhoz illő etikettet. Fajó sokat tett tehát azért, hogy lebegő, könnyed, mindazonáltal intellektuálisan szervezett fedéldrájzaival feloldjon egy göresöt a lassanként túlspecializálódott értelmiségiekben. S felkeltse bennük legalább az illúziót: a világ mégis megismerhető, csak jól kell szelektálni fontos és nem fontos dolog között. Röviden: ez a koncepció az intenzív kulturálódás feladatát látja el.

Pécsi és Fajó paperback-koncepciója együttvéve pedig olyan lehetőséget villant fel, amelyet a szocialista kultúrpolitika is vállalhat, de minősége szerint nem vallana szégyent a piacszabályozta könyvkiadás világában sem.

CSEPELI GYÖRGY

A nemzeti hovatartozás mint üzenet

Az az egyszerű tapasztalati tény, hogy valaki „x” vagy „y” nemzeti csoport tagjának tartja magát, illetve — s ez bonyolíthatja a képet — őt is annak tartják (e megkülönböztetés Mertontól ered), valójában mélyreható társadalmi és történeti előzményekre vezethető vissza. E tanulmány keretei nem teszik lehetővé a nemzeti hovatartozás (mint az önmeghatározás egyik társadalom-lélektani eszköze) történelmi előzményeinek teljes számbavételét, pusztán csak utalhatunk rá, hogy sarkalatos történelemszemléleti problémáról van szó, mely végső soron a nemzet historikumára és a történelem nemzeti szemlélete közötti választás kérdését veti föl. A magyar irodalomban felfogásunkhoz legközelebb Szűcs Jenő (1974) megoldása áll, aki egyértelműen úgy ítéli meg, hogy a történelem nemzeti szemlélete maga is történeti jelenség, mely része a nemzet valóságos történelmi folyamatainak, s mint ilyen, nem kevésbé felelős azért a sok torzulásért, ferdítésért és sematizálásért, mely általában jellemzi a tényeket és valós összefüggéseket önkényes előfeltevésekkel és dogmákkal helyettesítő gondolkodási rendszereket.

Mindazonáltal helytelennek véljük az efféle — a romantika korából eredő — nemzetközpontú történelemfelfogást pusztán ismeretelméleti alapon bírálni, hiszen a funkcionális elemzés nyilvánvalóan azt mutatja, hogy a mégoly hamis mítoszok és legendáriumok mélyén is valós társadalmi szükségletek munkálnak. A marxista elemzés meggyőzően mutatja ki, hogy miféle érdekek jegyében használják fel az egy-egy nemzeti csoportra vonatkozó „zárt gondolkodási rendszerek”-et. A szociológia feladata kimunkálni azt a konkrét társadalom-lélektani működési módot, mely végül is képes ezeket a zárt gondolkodási rendszereket az elmélet rangjára emelni, és a hatókörébe vortt emberek tudatát befolyásolni.

Vitathatatlanak tűnik, hogy a *kommunikáció* jelenségköréből kell kiindulnunk, hiszen a nemzeti hovatartozás érzése és tudata semmiféle természet adta módon nem keletkezhet, ugyanis nem tapasztalati tény abban az értelemben, ahogyan az például az évszakok változása vagy a szomjúság. Festinger „társadalmi összehasonlításra szoruló” ismeretek forrásaként tárgyalja a valóságnak ezt a társadalmilag megformált oldalát, amelynek megismeréséhez nem elegendők az életben maradáshoz szükséges, természet adta módon megszerezhető ismeretek és eljárási szabályok, illetve amelyek tudományosan nem jellemezhetőek természeti törvényekkel. A nemzeti hovatartozás kétségtelenül az utóbbi forráshoz tartozik (Festinger, 1976).

A társadalmi összehasonlítás a vélemények összehasonlítását jelenti, s ez csak kommunikáció útján mehet végbe. A nemzeti hovatartozással kapcsolatos vélemények összehasonlítása esetében a kép a Festinger által tárgyalt egyszerű hétköznapi témákhoz képest annyival bonyolódik, hogy a kommunikáció nem korlátozódik hét-

köznapis személyes érintkezésekre, hanem határai mind időben, mind térben kito-
lódhatnak.

Szigorúan empirikus logikát alkalmazva (tehát a mérhetőség és a bizonyíthatóság követelményeire gondolva) joggal jellemzi a szociológus a társadalmat „kommunikációs rendszerként” (Szecskó, 1971). A kérdés már csak az, hogy miként kapcsolhatjuk össze a nemzeti hovatartozás jelenségét (melynek történeti előzményeit meghatározott társadalmi előfeltételek függvényének ismerjük el) és a társadalom kommunikációs rendszerként való felfogását. A válasz szükségszerűen hipotézisekre fog korlátozódni, s vázaltszerűségében inkább egy leendő kutatás vizsgálati dimenzióira utal, mintsem bizonyított elméleti megállapításokra adna módot (Deutsch, 1953).

A nemzeti önbesorolás összetevői

„Úgy tűnik, négy típusa van azoknak a kommunikációknak, amelyek végeredménye az egyén felől szemlélve az önbesorolás, miszerint: „én »x« nemzethez tartozom”. Brudnij szovjet filozófus vetette föl, hogy a társadalmi nagycsoportok — s így a nemzetek is — időben tartós kommunikációs rendszerek, amelyekben az elhangzó üzenet a forrástól elszakadva tovább él és hat, jóllehet nem feltétlenül ugyanazzal a jelentéssel, melyet a forrás tulajdonított neki. Am a nemzeti hovatartozásra vonatkozó társadalmilag létrehozott üzenetnek — melynek elemzésére még sort kerítünk — a lényegi sajátossága éppen ez a jelentésbeli rugalmasság, hasonlóan ahhoz, amit Bourdieu a vallási hovatartozásra vonatkozó üzenetelemzése kapcsán kimutat. „A képzetek és gyakorlatok rendszereinek struktúrája — írja Bourdieu a vallási üzenet jellemzésekor — azzal erősítheti meg misztifikáló hatékonyságát, hogy az egység látszatát kelti, miközben néhány közös dogma és szertartás mögé rejtje a lét legalapvetőbb kérdéseire adott hagyományos válaszok homlokegyenest eltérő értelmezéseit. Egyetlen olyan világvallás nincs, amely ne rendelkezne a jelentések és funkciók ilyen sokrétűségével.” (Bourdieu, 1978, 194—195. old.) Nos, a „jelentések és funkciók ilyen sokrétűsége” hasonló szociológiai eredmény mellett a nemzeti hovatartozásra vonatkozó üzeneteket is jellemzi. Az időben tartós kommunikáció azonban nemcsak a múltból érkező üzenetek jelenbeni hatását jelenti, hanem a jelenben született s a jövőnek irányuló kommunikációt is ide kell értenünk. Két típusal van tehát dolgunk, az egyik a múlt-jelen-távolságot hidalja át, a másik a jelenből a jövőnek üzen. E megkülönböztetés a formális leírás szintjén igaz: funkcionálisan mindkét, időben tartós típus a társadalmi nagycsoport jelen állapotát igyekszik fenntartani, erősíteni. Félő tehát, hogy e kommunikációkat szükségszerűen jellemzi a Szűcs Jenő által elítélt historizáló jelleg, hiszen egyetlen nagycsoportnak sem lehet érdeke a bomlás, nem lehet célja annak a közömbösségnek — tárgyyszerű, de egyben irtóztató ürességérzetet keltő — bemutatása, mellyel a történelem teremtményeivel, egyénekkal és nemzetekkel egyképpen, valójában viseltetik. (E gondolat Goethétől való, bár ő a természet közömbösségéről beszél teremtményeit illetően, de hát mi más lehet a természet az ember számára, mint a történelem maga.)

Az időben tartós kommunikáció mellett szükségszerűen fel kell tételeznünk a jelenidejű kommunikációt is, melynek feladata a nemzeti hovatartozásra vonatkozó üzenet időszűrítése, az egyáltalán adódó jelentések és funkciók közül az éppen érvényesek kiemelése.

Egy másik, a kommunikáció közegét minősítő szempont lehet a kommunikáció személyes vagy személytelen módjának a megkülönböztetése. Személyes kommunikáción azt értjük, amikor a közlés személyközi térben zajlik, szemben a közlés személytelen módjával, ahol a közös jelentések köre csoportokhoz, tömegekhez szól.

Az időbeni és közegszempontok kereszttezésével jutunk el a nemzeti (s feltételezhetően más nagycsoport vonatkozású) témák kommunikálásának négy típusához.

E típusok a következők:

1. Időben tartós — személytelen (rögzített, a hozzáférhetőség nincs korlátozva, például könyv, vers, festmény, épület).
2. Időben tartós — személyes (rögzített, a hozzáférhetőség személyre szabott, például levél, emlékkönyv, amatőr fénykép).
3. Jelen idejű — személytelen (rögzítetlen, a hozzáférhetőség nincs korlátozva, például szónoklat, ének, színelőadás).
4. Jelen idejű — személyes (rögzítetlen, a hozzáférhetőség személyre szabott, például beszélgetés, nótázás).

E négyféle kommunikációs típus együttesen van jelen a nemzeti hovatarozásra vonatkozó üzenet társadalmi közlésében. Ha egy képzeletbeli közlésmintát vennénk egy időpillanatban a társadalomból, akkor például egyszerre találnánk Vörösmarty Szózatát magoló (esetleg olvasó) diákot, az úkapja 48-as levelezését bogarászó késői utódot, egy ünnepélyes, a Himnuszt éneklő csoportot, s egy valamilyen aktuális nemzeti témát megbeszélő szűk társaságot. Nyilvánvaló, hogy e négy típus igencsak különböző arányokban fordulna elő közlésmintánkban — helytől, időtől és szereplőktől függően. Lényeg, hogy mindegyik kommunikációs típus ugyanannak a stratégiának a különböző taktikai változatait képviseli. A kérdés, hogy melyek e stratégia kulcsfontosságú elemei?

A Pennsylvániában élő magyar származású George Gerbner kultivációs elmélete segítségével válaszolhatunk erre a kérdésre (1977). Ez a jelenleg legnagyobb hatású tömegkommunikációs elmélet azon a feltevésen alapul, hogy a társadalom tagjait érő kommunikációs hatások mögött rejtett struktúra lappang, melynek jelentősége (és az elmélet újdonsága ebben az állításban rejlik) nem annyira abban van, hogy választ ad a társadalom egyéneiben, kisebb-nagyobb csoportjaiban felvetődő kérdésekre, hanem *eleve megszabja* a felvethető kérdések körét.

A társadalmilag intézményesített kultiváció kutatásának egyik szociológiai problémája, hogy kik és hogyan szabályozzák a kommunikációs folyamatokat, kiknek milyen érdekei érvényesülnek az üzenet e tágabban megfogalmazott kereteinek megszabásakor. Gerbner álláspontja közel jár a marxizmushoz akkor, amikor e kérdés kapcsán rámutat, hogy az üzenetrendszer, a benne ismételten megjelenített feltevések, szimbolikus képek a társadalom hatalmi struktúrájának függvényében alakulnak, változnak. Hozzátehetjük azonban, hogy a megfelelés valószínűleg nem gépies. Pontosabb leírásakor a „hatalmi struktúrát” mindenképpen fel kell bontani a gazdasági hatalom, a politikai uralom és a kulturális hegemonia viszonylag önálló tényezőire (Gramsci, 1977). A kultiváció nyilvánvalóan az utóbbi tényező kapcsán tárgyalható.

A közlésfolyamban elhelyezkedő egyes közlések különböző hangsúlya, elhelyezése, valamint a köztük való válogatás eredményeként jön létre a Gerbner által emlegetett rejtett struktúra, a társadalom uralkodó érdekeit törvényesnek feltüntető stratégia. Első eleme a *lét*, ami a közfigyelem felkeltése, irányítása révén voltaképpen megszabja, hogy a társadalom tagjai *itt és most* mit tarthatnak egyáltalán létezőnek. A különböző létezők nyilván nem azonos fajsúlyúak, abban is el kell igazítani a befogadókat, hogy *mi mennyire fontos*, minek mivel szemben van elsőbbsége. Ezt jelzi az egyes létszelvényekre fordított hangsúly, ez a kultiváció második eleme. A harmadik elem azt határozza meg, hogy a létezés és a fontosság sorában elhelyezett témáknak mi a társadalmi *értéke*. A rejtett üzenet előírja, hogy mi számíthat rossznak és mi számíthat jónak. Ebben a kérdésben az ábrázolás értékíránya szolgálhat a befogadók számára eligazításul.¹ Végül a rejtett üzenet feladata, hogy a létezés, fontosság és érték tekintetében behatárolt témák közötti ok-okozati viszonyokat is megvilágítsa. Ez képezi az *összefüggések* elemét.

A Gerbner-féle elmélet *igazi* erénye, hogy nemcsak a tömegkommunikációra al-

¹ Az értékdimenzió tekintetében a mai magyar tömegkommunikáció analízisét adja Szecskó Tamás *Értékek a társadalom napirendjén* című cikkében. Társadalmi Szemle, 1979. 9. sz.

kalmazható, hanem minden kommunikációs eredetű, kulturálisan meghatározott, szabályozó jellegű világkép esetére is áll.

Úgy véljük, hogy a nemzeti hovatartozás, amelyet legalább négy típusú kommunikációs működés közvetít az egyénhez — melyek sorában a tömegkommunikáció csak az egyik —, szintén leírható kultivált képként, ugyanazokkal az elemekkel, mint amelyeket Gerbner a maga elméletében megkülönböztetett.

Etnocentrikusnak² nevezük azt az ideologikus gondolkodási rendszert, amely a világot elsődlegesen a *saját csoport* vonatkozásában írja le. Ez a rendszer a világot az adott csoport számára értelmezi (ez rendszerint nem egyezik, illetve ütközik más csoportok értelmezési rendszereivel).

Az etnocentrikus gondolkodási minták, eleven érzelmi és viselkedésre ösztönző hatóerővel rendelkezve azért lehetnek „jelentések és funkciók” tekintetében sokrétűek, azért képesek korról korra megújuló jelentéseket fölvenni, s egymástól érdekelletteléssel elválasztott társadalmi rétegek és osztályok számára közös tudati nevezőként szolgálni, mert az a négy elem, melyek mentén a világról adott képüket megszerkesztik, a hétköznapi gondolkodás mindenki számára közös művelési szabályait követi (Schütz, 1970).

Ezek a minták a közösen elfogadott típusok és értékek rendszerére épülnek, s ily módon a társadalmi csoport tagjai között létrejövő egység lélektanilag legalább annyira valóságos, mint amennyire családok társadalmilag.

Egy ellenszenves modell

Mivel mai társadalmi közlések mintája nincs birtokunkban, de még az egyes közlési típusok tekintetében sem rendelkezünk kimerítő elemzési eredményekkel (ez a hiány különösen fájó az időben tartós személytelen üzenetek terén, ahol a módszertani kérdések már megoldottnak tekinthetők, a csoport-hovatartozási minták társadalmi kultivációs elemeinek szemléltetésére kénytelenek vagyunk egy időben távoli, felettébb ellenszenves modellt választani. Mai viszonyaink közepette már csak az időben tartós kommunikáció egyes dugdosott, illetve tiltott darabjainál találhatunk ilyen tiszta eseteket. Ezek az „eszmei hullák” azonban a világ most születő fiatal nacionalista ideológiái számára ma is érvényes mintákat képeznek. Nézzük meg röviden, hogy egy olyan társadalomban, mely történelmileg meghatározott gazdasági, politikai és kulturális realitások folytán egységes és kizárólagos hovatartozási minta ismételt megjelenítésével mérgezi önmagát, miként alakulnak eme ideologikus üzenet elemei.

A *lét* elemét tekintve ez a minta azt sugallja, hogy a saját csoport és az idegen csoport közötti különbségek természet adta módon léteznek és teljeskörűek. A fajelméletek — melyek az etnocentrikus gondolkodási minták leplezetlenül eltűzött, s ily módon eszményi bemutatási lehetőséget tartalmazó változatai — ezt a hamis lét-előfeltevést nyíltan ki is mondják: „Csodálatos, hogy eddig csupán az állat- és növényvilágban voltak hajlandók elismerni az emberek faji kérdéseket. De magában abban a tényben, hogy a földön fajok fejlődtek ki, egy nagyszerű erkölcsi és isteni gondolat rejlik.”³

A csoport-hovatartozási alapon megfogalmazott életlehetőség fontossági összefüggése nem kevésbé egyszerű: minden, ami a saját csoporttal összefügg s rá vonatkozatható, az fontos és elsőbbséget élvez. Ez így önmagában nem kifogásolható, hiszen elemi pszichológiai megfontolások is amellett szólnak, hogy mindaz, amiben az emberek érintettnek érzik magukat, nyomósabban esik latba a számukra, mint az, amit

² Etnocentrizmuson azt a szociálpszichológiai jelenséget értjük, mely a *saját csoporttal* kapcsolatos részre hajló érzéseket, tudati és viselkedési mintákat tartalmazza.

³ Ennek és a többi hasonló idézetnek, valamint az így rekonstruált modellnek a forrása a magyar országyűlés jogi bizottságának az első (1938-as) zsidóétörvény mellett felszólaló képviselők beszédeit tartalmazó jegyzőkönyv.

távolinak, önmaguk számára érdektelennek érznek. Az „etnocentrikus üzenet” szélesebb összefüggésében azonban ez az egyenlőtlen válogatás mélyreható következményekkel jár: elzárkózást, tudatlanságot, a viszonyítási alapok beszűkülését okozza, amit magyar viszonylatban a maga nemében tökéletesen fejez ki a következő szállóige: „Extra Hungariam non est vita, et si est vita, non est ita.”⁴

A csoportkülönbségek kizárólagossá tételének és túlhangsúlyozásának talaján az érték-elem központi szerepet kap. A társadalmi tényekre vonatkozó hétköznapi gondolkodásban az *értékelésnek* amúgyis nagy szerep jut, hiszen ezáltal válik lehetővé a cselekvés, mégha pontos és tényszerű ismeretek (vagy azok elérhetetlenségének tárgy-szerű beismerése) nem is állnak rendelkezésre. Jónak és hasznosnak számít mindaz, ami a saját csoportnak jó (ide illik az angol szállóige, miszerint „it is my country wrong or right”), és káros, ami annak árt. Ha a lét és a fontosság elemei egy „etnocentrikus lételméletnek” felelnek meg, ez az elem kétséggkívül egy „etnocentrikus erkölctan” alapja. Ennek végzetes következményeit nem kell ecsetelni, a történelem számtalan példát nyújt bizonyításul. Végső rosszként ez az „erkölctan” egy valóban elháríthatatlan bünt jelöl meg, azt ugyanis, hogy az idegen csoport *más*, mint a saját csoport. Ez az önmagában leíró jellegű megállapítás az érték-elem holdudvarába kerülve minden további összeütközés forrásává válik. Ha a saját csoportot mondjuk a képletszerű jelzővel illetjük, s az idegen csoportot a „nem etnián” jelzővel jelöljük, a következő idézet modellszerűen szemlélteti ezt a szörnyű (mert művi, de ugyanakkor lélektanilag valós) összeütközést: „A nem etnián lakosság idegalkatánál, egész lelki és testi konstrukciójánál fogva bizonyos kérdésekre másképpen reagál, mint a lakosság etnián része”. Ez a megállapítás *bizonyított*nak veszi azt, amit bizonyítani *kellene*, a bizonyítást viszont az „etnocentrikus lételmélet” már elvégezte. Így az értékelő következtetés önként adódik: „A nem etniának képtelenek nagyban beleoldadni az etnián nemzeti létbe, az etnián társadalom testébe, és nem tudnak azzal organikus kapcsolathoz jutni, hanem megtartják a maguk különleges egységét.”

A kizárólagosan pozitívan bemutatott saját csoport és a kizárólagosan negatívan bemutatott idegen csoport között természetesen adódó összeütközés nem feltétlenül szükséges velejárója, de többnyire mégis következménye az etnocentrikus gondolkodási mintának. A konfliktus a hétköznapi gondolkodás számára (melynek szükségleteit maximálisan figyelembe véve születnek a legrafináltabb csoport-hovatartozási ideológiák is) túrhetetlen ellentmondást jelent, melynek mérséklésére erős a késztetés (Festinger, 1957). Az összefüggés-elem feladata éppen e mérséklés elősegítése. A valóságos oksági összefüggésekre általában az jellemző, hogy sok tényező határozza meg a szoban forgó jelenségeket.

Az etnocentrikus gondolkodásmód ezeket az összefüggéseket leegyszerűsíti és egyetlen egy gyújtópontban — a saját csoport és a másik csoport kapcsolatába ágyazottan — szemléli. A racionalizációs működések egész fegyvertára áll rendelkezésre: öngazolás, kivétel, bűnbakképzés, hátrányos összehasonlítás. Ezek mind egyetlen célt szolgálnak⁵: olyan oksági benyomások kiépítését, melyek lényege a saját csoport véltlenségének, ártatlanságának, jóakarátának bemutatása, szemben a rázúduló idegen erők rosszakaratával, tartósan és ideiglenesen ható kudarcokozó befolyásával.

Az etnocentrikus gondolkodás intézményesült mintáját ideológiának nevezhetjük. Ideológián itt valamely nemzeti csoporton belül adott politikai erőcsoportok által képzett és intézményesített gondolkodási kereteket értünk, melyek tartalmát az adott nemzet problematikájára vonatkozó állapotmeghatározások és céltételezések képezik (Szabó M. 1978.).

Az etnocentrikus ideológiák fentebb bemutatott modellszerű elemzése kapcsán könnyen félreértés adódhat. A félreértés voltaképpen az, hogy ezekben a társadalmi

⁴ E szállóige történetéhez lásd: Tarnai A.: *Extra Hungariam non est vita...* Bp. Akadémiai Kiadó, 1969.

⁵ E mechanizmusok kiépülésének és funkcionálásának szociálpszichológiáját jól szemlélteti az az esettanulmány, melyet Halász László készített az 1978-as argentinai futball-világbajnokságon részt vett magyar válogatott kudarcát követő magyarázatok, racionalizációk kapcsán. Lásd: Halász L., 1978.

tudati képződményekben pusztán az uralkodó érdekek racionalizációs áttételező-déseit kell látnunk, és ezek hamis, félrevezető, a tömegek gondolkodását megzavaró jellegét *leleplezve*, el kell őket utasítanunk, a keletkező úrt pedig az osztályviszonyok igazi természetének megfelelő, a társadalmi haladás cselekvési programját megfogalmazó ideológiai képződményekkel kell betöltenünk. Ez a fajta kritika (noha előfeltevései vitathatatlanul érvényesek) illúziókkal terhes, ugyanis különbséget kell tenni egy intézményesített módon kidolgozott és felhasznált, terjesztett ideologikus csoport-hovatartozási gondolkodási minta (mint amilyen például a nacionalizmus) és annak a mindennapi gondolkodásban jelentkező változatai — mint például az emberek nemzeti keretek szerint történő önbesorolása — között. A kettő természetesen nem független egymástól, de míg az előbbi esetében jogosult a radikális elutasítás, az utóbbi esetben alapos mérlegelés tárgyává kell tenni, hogy tulajdonképpen miféle szükségletek azok, amelyek az embereket olyan közösségek keretei között tartják, melyek határai személyes világukon túl végződnek, s ily módon a közösség csakis jeleket forgalmazó kommunikációs formák révén tudatosulhat tagjaiban.

A korábban bemutatott modell elemzése kapcsán lehetséges egy másik félreértés is. Ez esetben meglepedkezünk arról, hogy — bizonyos fontos kivételeket leszámítva, például a náci „Harmadik birodalom” — a társadalom kommunikációs rendszerében a reális létviszonyoknak megfelelően az előnyben részesített terjesztésén túl versengő más hovatartozási minták is forgalomban vannak (pl. vallási minták). Másrészt olyan ideológiák is bekerülnek a kommunikációs rendszerbe, amelyek az egyéni választásra, döntésre bizzák a különböző csoportokban való részvétel dolgát. A politikai csoportosulásokban való részvétel — mely adott esetben éppúgy alapozódhat a „természetes” etnocentrikus hovatartozásokra, mint azok radikális megfogadására — lényegénél fogva ilyen jellegű.

A valóságban tehát az etnocentrikus vonzatú témák kultivációja választási lehetőségekben bővelkedő ideológiai térben folyik. Végül azt sem felejtethetjük el — s ez a körülmény módfelett megnehezíti a kutatást —, hogy végzetes leszűkítés volna az embert úgy szemlélni, mint akinek egyedüli problémája az, hogy milyen csoport tagjának tekinti magát. Nyilvánvaló, hogy egy szűk kisebbséget leszámítva a társadalom tagjainak többsége olyan viszonyokba ágyazva él, ahol a mindennapi tudat prizmáján átszüremkedve korántsem a hovatartozás kérdése áll a középpontban, hanem olyan létkérdések, mint például a munkavégzés és jövedelemszerzés, a családi élet vagy a szabad idő eltöltése. Mindazonáltal ugyancsak leszűkítés lenne, ha nem vetnénk számot a hovatartozással kapcsolatos pszichológiai problémákkal, mert mind a társadalom, mind az egyének életében vannak olyan *helyzetek*, ahol létproblémává válik annak az egyszerű kérdésnek a megválaszolása, hogy „ki vagyok én?”.

IRODALOMJEGYZÉK

- Bourdieu, P. 1978. A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése. Bp. Gondolat
Festinger L. 1957. A theory of cognitive dissonance. Evanston, Ill.: Row, Peterson.
Festinger L. 1954. A társadalmi összehasonlítás folyamatainak elmélete. In: Pataki F.,
1976. (Szerk.) Pedagógiai Szociálpszichológia 259—291.
Gerbner, G. 1977. A kulturális mutatók. In: Horányi Ö. (Szerk.) Kommunikáció I.
A kommunikatív jelenség. 267—280.
Gramsci, A. 1977. Az új fejedelm. Jegyzetek Macchiavellihez. Bp. Magyar Helikon
Halász L. 1978. Önátatásaink körforgása. Valóság. (Rendhagyó esettanulmány) Valóság
1978—9. 93—99.
Schutz, A. 1970. On phenomenology and social relations. Ed. and Intr. Wagner H. R.
Chicago: Chicago University Press.
Summer, G. W., 1972. Kollektív viselkedési módok. In: Huszár Z., Somlai P. (Szerk.)
1972. A szociológia története 1977-ig. III. 220.
Szabó M. 1978. Programideológiák és állapotideológiák. Világosság. 2. 78—80.
Szecskő T. 1979. Értékek a társadalom napirendjén. (Jegyzetek a tömegkommunikáció
lehetőségeiről.) Társadalmi Szemle 9: 48—57
Szűcs J. 1974. Nemzet és történelem. Bp. Gondolat

BECSKY RÓBERT

Egy sajtótájékoztató arcai

Tudjuk, hogy ugyanarról az eseményről nagyon különbözőképp lehet írni: máshová téve a hangsúlyokat, eltérő szemszögből közelítve meg az eseményeket. Senki sem állítja, hogy ez baj, hiszen a sajtó, a rádió, a televízió sajátos szerepkörének érvényesítése, az egyes lapok eltérő jellegének ápolása nagyon is kívánatos. Mégis elgondolkodtató, hogy egy sajtótájékoztató alapján — amely a szocialista országokkal lebonyolódó külkereskedelmi forgalmunk múlt évi alakulásával foglalkozott — olyan különböző hangvételű beszámolók jelentek meg, mint ahogyan ez Vas János külkereskedelmi miniszterhelyettes 1980. április 9-én tartott beszámolója után történt. Ebben ugyanis a külkereskedelmi forgalom adatainak eltérő interpretálásáról volt szó. Talán tanulságos lehet sorra venni a legfontosabb különbségeket.

A sajtótájékoztató három fő kérdéscsoporttal foglalkozott; az 1979. évi forgalom tényezői, az 1980. évi tervszámok, valamint a következő 1981—85-ös időszakra szóló tervek.

1

Az 1979. évi forgalmat jellemezve a miniszterhelyettes elmondotta, hogy a szocialista országokkal 1979-ben kereken 8 százalékkal nagyobb áruforgalmat bonyolítottunk le (forintban), mint 1978-ban. Ezen belül a kivitel 9,7, a behozatal 6,3 százalékkal nőtt. A KGST-n belüli forgalom — rubelben számolva — 10—11 százalékkal bővült.

Emögött — mármint a 8, illetve 10—11 százalékos növekedés mögött — két ellentétes irányzat húzódott meg: míg a Szovjetunióból az import növekedési üteme meghaladta az exportét, addig a többi KGST-országból kevesebbet importáltunk, mint amennyit oda exportáltunk. A forgalom gazdaságpolitikai céljainknak megfelelően alakult, a kivitel és a behozatal — bár volumenében elmaradt a tervezettől — egyaránt összhangban fejlődött.

Nézzük meg most, hogyan számolt erről be néhány tömegtájékoztatói eszköz:

Az *MTI* jelentésében arról írt, hogy hazánk áruforgalma a többi szocialista országgal 1979-ben kiegyensúlyozottan fejlődött, az export és az import a KGST-államokkal 10—11 százalékkal nőtt, az egyenleg a tervnek megfelelően alakult.

A *Népszabadság*, valamint az *Ésti Hírlap* csak a forgalom növekedésének adatait közölte, megjegyezve, hogy mind az export, mind az import „fejlődése” némileg elmaradt a tervezettől.

A *Magyar Nemzet*, a *Magyar Hírlap*, valamint a *Népszava* tudósítói árnyaltabban fogalmaztak. Az 1979. évi népgazdasági terv a KGST-országokkal folytatott árucse-re-forgalommal szemben is azt a fő követelményt támasztotta, hogy segítse elő külső egyensúlyi helyzetünk javítását. Ennek megfelelően — az összes KGST-forgalmun-

kon belül — *országoként* eltérően alakult az export, illetve az import növekedésének üteme. 1978-ig ugyanis azokkal a partnerországokkal szemben, amelyekkel lebonyolított forgalmunkban aktívumra tettünk szert (ilyen Lengyelország és Bulgária), lényegében egyensúlyba került a forgalom, és 1979-re már csak olyan mértékű különbséget kellett terveznünk az export és az import között — az utóbbi javára —, amely az évek során keletkező áruforgalmon kívüli bevételeink (tranzit és turizmus) ellentételezését fedezi.

Az *Esti Magazinban* sugárzott riportban még differenciáltabban fogalmaztak: Az elmúlt évben kivitelünk majdnem 10 százalékkal, behozatalunk 6,3 százalékkal nőtt. De ha ennek a kivitelnek és behozatalnak az értékét nézzük (helyesen nem értékről, hanem volumenről, azaz változatlan áras forgalomról van szó, —B. R.), akkor ez az érték majdnem azonos volt. Ez mutatja azt is, hogy az árviszonyok ezen a piacon sem a mi javunkra alakultak, de a cserearányok változása, romlása nem volt jelentős.

A miniszterhelyettes tájékoztatásában az *árak* alakulásáról a következőket mondotta: az árak mind az exportban, mind az importban a tervezettnél valamivel magasabbak voltak, de a cserearány-változás összességében a tervezettel megegyezik. A *Rádió*n kívül erről csak az *MTI*, valamint a *Magyar Hírlap* beszámolójában esik szó.

A sajtótájékoztatón Vas János részletesen beszélt továbbá az árucseré-forgalom 1979. évi *tervszerűségéről*: „Volumenében mind a kivitel, mind a behozatal a tervezett alatt maradt ugyan, de ez nem vonta maga után az egyenleg céljainktól eltérő módosulását. Az elmúlt évhez képest javult a szállítási fegyelem, de nem hagyható szó nélkül az sem, hogy a tervszerű összteljesítményen belül ismét keletkeztek mindkét oldalon szállítási lemaradások, amelyek ha összecszerülésében alacsonyabbak voltak is, mint 1978-ban, mégis gondot okoztak a partnereknek. A mi behozatalunkat érintő lemaradások közül megemlítjük a fenyőfűrészárúkat, brikettet, kokszot, só, kén, marónátront, cementet, különböző fogyasztási cikkeket. Néhány példa a mi lemaradásaink közül: konfekció, kötöttáru, gépipari termékek és hozzátartozó alkatrészek. A mi kereskedelempolitikánk, amely a tervszerűség követelményét tartja szem előtt, a szállítási lemaradásokkal kapcsolatban következetes: elvi elláspontunk, hogy a kölcsönösen vállalt kötelezettségeket mindkét félnek maradéktalanul teljesíteni kell.”

Az *Esti Hírlapban* a szállítási lemaradásokról egyáltalán nem esik szó, az *MTI*, valamint a *Népszabadság* anyagában pedig azt hangsúlyozzák, hogy bár a szállítási lemaradások a forgalom egészéhez viszonyítva nem jelentősek, a késedelmek mégis gondokat okoztak mind hazánkban, mind partnereinknél.

A *Tv-híradóban* sugárzott riportban így fogalmaztak: igaz, hogy partnereink részéről is előfordulnak bizonyos szállítási pontatlanságok, vagy lemaradások, vagy a pótalkatrész nem érkezik be pontosan mindig az előirányzott vagy leszerződött időpontra, mi azonban csak akkor tudunk partnereink irányában a hatóságok szintjén, a vállalatok szintjén sürgetően fellépni, ha magunk is megfelelően szállítunk.

A *Magyar Hírlap*, a *Népszava* és a *Magyar Nemzet* részletesebben számol be a sajtótájékoztatóról az erről a részéről. 1979-ben — olvasható a *Népszavában* — némileg javult a szállítási fegyelem, azonban ismét voltak mindkét oldalon olyan szállítási lemaradások, amelyek gondot okoztak a partnereknek. A konkrét árucsoportok felsorolása után a lap megemlítette, hogy a tavalyi kedvezőtlen időjárás veszélybe sodorhatta mezőgazdasági és élelmiszeripari exportkötelezettségeink teljesítését, sikerült azonban olyan megállapodásokat kötnünk, amelyek alapján az elmaradt — gabona és zöldség — szállításokat más termékekkel helyettesítettük. Erről az *Esti Magazinban* is szó esett: mindenképpen pozitívan kell értékelni, hogy az 1979-es év külkereskedelmi forgalma tervszerűen alakult. Az igaz, hogy a szokatlanul kemény tél és a nehéz tavasz egyes tömegjellegű áruknál nehezítette az importunkat, másrészt a kedvezőtlen nyár a magyar mezőgazdasági exportszállításoknál okozott bizonyos gondokat.

Részletesen szólt a külkereskedelmi miniszterhelyettes az 1979. évi forgalom *összetételéről*: a gépexport különösen a Szovjetunió kívüli KGST-országokba nőtt gyorsan

san, mintegy 17 százalékkal, a Szovjetunióba mintegy 10 százalékkal. A gépipari behozatal a tervezettnél nagyobb mértékben bővült. A hazai szigorító intézkedések, a beruházási terveinkben előirányzott mérsékelt növekedési ütem arra intett, hogy a gépimport növelését szerényen tervezzük (-1 százalék). A teljesítés ennél jóval magasabb lett (+8 százalék). A gépimportban nőtt a fogyasztási jellegű termékek aránya, és egyes területeken javult az alkatrészellátás. De ezzel kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy bizonyos importtétel esetében (járművek, mezőgazdasági gépfajták) továbbra is gondok vannak a folyamatos alkatrészellátásban. A kivitelünkben fontos helyet elfoglaló mezőgazdasági és élelmiszeripari termékek kiesett mennyiségét kedvezőbb terméseredményű vagy olyan élelmiszeripari árukkal sikerült helyettesíteni, amelyekre az időjárás kevésbé hat ki.

A fogyasztási cikkek behozatala mintegy öt százalékkal emelkedett. Ez, figyelembe véve, hogy a többi szocialista ország is fokozódó erőfeszítéseket tesz a belső piaci igények jobb kielégítése érdekében, és ezért kivitelét csak szerény mértékben képes növelni, eredménynek tekinthető.

A forgalom összetételéről majd mindegyik lapban olvashattunk, de csak a *Magyar Hírlap* említette meg azt az egyébként visszatérő problémát, hogy a gépipari import a tervezettnél jóval gyorsabban nőtt.

2

Az 1980. évi tervszámok ismertetésekor Vas János két fontos körülményt emelt ki, amelyek a forgalom tervezett növekedését befolyásolták. A gazdasági egyensúly megszilárdítása érdekében mindegyik szocialista országban lépések történtek egyrészt a felhalmozás ütemének mérséklésére és általában a korábbi növekedési ütemek visszafogására, ezzel párhuzamosan pedig importtal való takarékoskodásra. E megváltozott külső feltételekhez járult még az a körülmény is, hogy 1980-ban az 1975-ben kötött hosszú lejáratú egyezmények előirányzatai — éppen a felgyorsuló események, a nagyarányú változások miatt — sok esetben nem tükrözik országaink tényleges igényeit és lehetőségeit. Az említett körülmények — főleg a növekedési ütemek mérséklése — jelentkeznek a szocialista országokkal megkötött egyezményekben, mindegyiknél az egyeztetett volumenek korábbi éveknél mérsékeltőbb növekedésében.

A forgalom összetétele alapvetően nem változik, de a miniszterhelyettes két mozzanatra is utalt: a tárgyalások során fokozott erőfeszítéseket tettünk kivitelünk gazdagosságának javítására, az áruösszetétel olyan módosítására, amely megfelel a termelési szerkezet korszerűsítését célzó terveinknek. Növeltük a gazdaságosan exportálható termékek körét, és szűkítettük a kevésbé kifizetődőket — természetesen a partnerek igényeinek figyelembe vételével.

Fontos, kiemelt feladat volt a *fogyasztási cikkek* behozatalának bővítése. Ezek a törekvések eredményt hoztak, ha ezúttal szerényebbek is a korábbi évek növekedésénél: 1980. évi importunk lényegében nem múlja felül az 1979. évit. A szocialista országok részben a hazai piac növekvő keresletének jobb kielégítése, részben exportlehetőségeik szűkülése miatt, nem mindenben tudtak eleget tenni a fogyasztási cikkek behozatalának növelésére irányuló kívánalmainknak. Így 1980. évi importunk — legáltalában a tervszámok szerint — az előző évivel azonos lesz.

A növekedésnek az előző évekenél lassúbb üteméről mindegyik napilapban szóesett, valamint arról is: ez abból fakad, hogy a nemzetközi kereskedelem feltételei nehezedtek és valamennyi szocialista ország a magyar népgazdaságéhoz hasonló gazdasági gondokkal kénytelen szembenézni. A számok értékelése azonban különböző volt. A *Népszabadság* arról tudósított, hogy a mérsékelt növekedés ellenére gazdaságunk továbbra is biztonságosan hozzájut a fejlődéshez feltétlenül szükséges nyersanyagokhoz, energiahordozókhoz és gépi berendezésekhez, s mód nyílik a fogyasztási cikkek

kínálatának bővítésére is. Ugyanakkor termékeink biztos piacra találnak a szocialista országokban.

A *tv-ben* sugárzott riportban szintén a fogyasztási cikkek behozatalával foglalkozó részét emelték ki a tájékoztatónak: ismeretes, hogy a szocialista országok szállításai a magyar belkereskedelem ellátásában igen jelentősek. Mindenekelőtt a Szovjetunió, az NDK, Csehszlovákia szállításai nagyok. Vannak egyes országok, mint például az NDK, ahonnan a teljes import mintegy 20 százaléka fogyasztási cikkekből áll. Az 1980-as megállapodásban az átlagos növekedésnek megfelelően sikerült növelni a fogyasztásicikk-importot is. Ez körülbelül öt százalék: az elmúlt években a növekedés ennél valamelyest nagyobb volt. (Megjegyzendő: a miniszterhelyettes arról beszélt, hogy az import az előző évvel körülbelül azonos. Az eltérés abból adódik, hogy a tv-adásban értékadatokról volt szó, de erre nem utaltak. — B. R.)

A *Magyar Hírlap* arról írt, hogy fontos volt az is, hogy a fogyasztási cikkek iránt mutatkozó nagyobb hazai igényeket importtal is segítsük kielégíteni. A szerződések azt mutatják, hogy e törekvésünket eredményesen valósítjuk meg, ha ezúttal a szerződésekkel lekötött mennyiségek nem is mutatnak olyan növekedést, mint korábban.

A *Népszavában* ugyanerről a témáról a következő volt olvasható: a szocialista országok összességében fogyasztási cikk vásárlási kívánalmaiknak nem mindenben tudtak eleget tenni, ezért az import ebben az árucsoportban nem múlja felül a tavalyit. Arra a feszültségre, ami abból adódhat, hogy törekszünk kivitelünk gazdaságosságának javítására, az áruösszetétel módosítására (a sajtótájékoztató megfogalmazása) mindössze a *Rádióban* felvett riport utalt: igyekeztünk gazdaságosabbá tenni a magyar export összetételét. Ez jelentette a gépipari termékek arányának növelését és bizonyos könnyűipari termékek exportjának csökkentését. S a riporter kérdése: Erről azért kérek kicsit részletesebb információt, mert a közvéleményben, még szakemberek között is elterjedt, hogy bizonyos könnyűipari termékek gazdaságtalan exportját azért nem lehet leállítani, mert némely szocialista partnerország ahhoz a ruhához, cipőhöz, egyéb termékhez ragaszkodik. A válasz: itt bizonyos könnyűipari cikkekről volt elsősorban szó. Az természetes, hogy radikálisan, gyorsan a partnerek oldaláról sem lehet a változtatást keresztülvinni, de az 1980-as tárgyalási év bizonyítja, hogy fokozatosan ez a cél elérhető. A partnerek ezt nem ellenzik.

3

Végül még egy a sajtótájékoztatón tárgyalt és a tömegtájékoztatói eszközök által eltérő súllyal kezelt kérdés: az 1981—85 közötti időszakra szóló áruforgalmi tervek egyeztetése.

A miniszterhelyettesi tájékoztatóban erről a következő hangzott el: ebben az évben lezárul a jelenlegi ötéves tervidőszak, 1981-től új ötéves terv teljesítéséhez fogunk hozzá. Számunkra ez mindenképp azt a feladatot jelenti, hogy még ebben az évben meg kell kötnünk a szocialista országokkal az 1981—85-re szóló hosszú lejáratú egyezményeket. Az eddigi eredmények azt mutatják, hogy az új hosszú lejáratú árucsereforgalmi megállapodások létrehozása is bonyolult feladat lesz.

A *napilapok* közül egyedül a *Magyar Nemzet* tudósított erről: a KGST-országokból a következő tervidőszakban behozott alapanyagok, gépek, vegyi termékek volumenében nem lesz csökkenés. A magyar kivitelben elsősorban az alumínium, a gépipari berendezés és más készáru játssza majd a főszerepet továbbra is.

Részletesen foglalkozott a hosszú távú tervezézetetés kilátásaival az *Esti Magazinban* sugárzott rádióriport:

Kérdés: Hogy 1980-ban hogyan fog alakulni a forgalom, arról természetesen kész vannak már a jegyzőkönyvek, de lassan dolgoznak már az 1981—85 közötti ötéves terven is. Itt, azt hiszem, a közvéleményt legjobban izgató, érdeklő dolog az,

hogy nyersanyag-ellátásunk, ezen belül elsősorban az energiahordozó, tehát kőolaj-, villamosáram-, földgáz-ellátásunk hogyan fog alakulni, hiszen itt jelentős mértékben rászorulunk a Szovjetunióból és néhány más szocialista országból származó behozatalra és közismert, hogy manapság ez az egész gazdasági fejlődésnek az alapja még akkor is, ha a mi gazdasági növekedésünk üteme is lassul.

Válasz: Az 1980-ra megkötött megállapodások biztosítják azoknak az energiahordozóknak és nyersanyagoknak az importját, amellyel számoltunk. Az 1981—85. évekre a tervegyeztető munkák befejezés előtt állnak, az 1980-as szinten mindenképpen sikerül a legfontosabb importtermékeket biztosítani. Némely termékben sikerült növekedést is elérni. Vannak termékek, amelyek várhatóan ezen a szinten maradnak.

Kérdés: Tehát ezeknél a fogyasztással kell takarékoskodni vagy máshonnan importálni. De azt hiszem, az előbbiben, tehát a takarékoságban bőven van tartalék.

Válasz: Igen. Az azonban elmondható, hogy a gazdaságunk fejlődését biztosító nyersanyag- és energiahordozó-import már reálisan 85-ig biztosított. Elő fog fordulni valószínűleg, hogy ugyanúgy, mint az eddigi öt éves tervben, szükségünk lesz ezt vagy azt a terméket harmadik piacról is megvásárolni, elsősorban fejlődő országokból. Ez a szám azonban várhatóan, legalábbis arányaiban nem fog lényegesen különbözni az elmúlt öt éves tervtől.

Szándékunk természetesen nem az volt, hogy a külkereskedelmi forgalom alakulását elemezzük, értékeljük: pusztán azt kívántuk érzékeltetni, hogy egy sajtótájékoztató különböző részeinek eltérő súllyal történő kezelése végső soron — egy adott gazdasági folyamat megítélésében — pozitív vagy kevésbé pozitív kép kialakulásához vezet az olvasóban.

JAKAB ZOLTÁN

Pályakezdő rádiósok

A tömegkommunikációs jelenségek kutatása közvetlenül gyakorlati gondokból, napi teendők szülte információszükségletekből nőtt ki. A praktikus kérdések megfogalmazására s a válaszok kidolgoztatására elsősorban műsorszórási és politikai intézményeknek volt lehetősége. Ez hosszú ideig magától értetődő természetességgel állította a *közönség* viselkedését, jellemzőit a vizsgálódások előterébe. Az információk tömegtermelésének *szervezeti* feltételei és folyamatai vagy a hivatásos *közlők* személyes és csoportviselkedése, például, mindenütt csak az utóbbi években vont magára érdemleges figyelmet, jórészt megintcsak gyakorlati indítékok nyomán.

A Magyar Rádióknak is ilyen okokból, a személyzeti munkához volt szüksége felmérésink¹ tapasztalataira, melyeket 1979 október—novemberében szereztünk a 30 év alatti, 1—3 éve rádiós pályakezdők körében. Az információigény egyszersmind arra is lehetőséget kínált, hogy megvizsgáljuk a hivatásos közlők szakmai szocializációjának kezdeti szakaszát. (Legalábbis néhány vonatkozásban, későbbi kutatásokat előkészítő próbavizsgálat szintjén.) Az ilyesfajta hazai tapasztalatok kis száma talán e korlátozott érvényű — mert kevés esetre alapozott s technikáját inkább a praktikus lehetőségek, mintsem ideális módszertani megfontolások szerint megválasztó — kutatás ismertetését is indokolja.

Az alábbiakban a fiatal műsorkészítők — újságírók, szerkesztők — szocializációjáról szóló néhány eredményünkre összpontosítunk, s a pályakezdők többi csoportjára csak néhány helyen utalunk.

Bekerülni a Rádióba!

Az egyedi, sajátos funkciójú, a személyes hírnevet és tekintélyt látszólag szinte munkaköri *juttatásként* kínáló intézmények körül rendszerint kialakul a legendák holdudvara. E fénykör messzire látszik, ám a közelben inkább csak nehezíti a tájékozódást, részben még azok számára is, akiknek már van saját s esetleg épp ellenkező előjelű tapasztalata.

A kérdőívünket kitöltő fiatal műsorkészítők közül minden harmadik úgy vélte, hogy az ő munkakörébe *általában* csak a személyes ismeretségek hathatós segítségével lehet bejutni, s további 1/3 részük szerint is kell e kapcsolatoknak bizonyos jelentőséget tulajdonítani. Ugyanakkor *saját magukról* szólva csupán 1/4 részük említette, hogy a Rádióba való felvételükben volt az ismeretségeknek valamekkora szerepe. Ez még elég közismert, könnyen értelmezhető pszichológiai jelenségnek

¹ A vizsgálat Barcy Magdolna, Reich Ágnes, Vásárhelyi Mária és a szerző közös munkája volt. A cikkben ismertetett eredmények elemzését a szerző végezte.

mutatkozik. Akárcsak az a tapasztalatunk, hogy minden második pályakezdő *ki vételesnek* látta saját helyzetét, amennyiben a személyes ismeretségből eredő segítség kisebbre becsülte, mint amekkorát a felvételeknél „jellemzőnek lehet tekinteni”

Azt lehetne mondani, hogy mindez csupán természetes megnyilvánulása a személyes kapcsolatok kiterjedt igénybevételének, s az ezt övező értékbizonytalanságnak, ami az ismeretségből származó előnyöket mégsem tekinti jogosultnak. Igen ám, de az általános és a személyes-konkrét eset *eltéréseiről* szóló válaszok túlnyomó részét olyanoktól kaptuk, akik a Rádióba kerülésük előtt hosszabb-rövidebb ideig külső munkatársak voltak. Az ismeretség szerepét *elismerőkre* viszont épp az előzetes gyakorlat, tapasztalatszerzés hiánya látszik inkább jellemzőnek. Akkor tehát személyes teljesítmény, a más értelmiségi pályákhoz mérten jóval kompetitívabb területen elért első siker volt már a felvétel maga is? A személyes kapcsolatok „jellemzően nagy szerepe” — minden második pályakezdő véleménye — pusztán az intézményi „image” legendaszerű eleme?

Ez utóbbit látszik erősíteni az a körülmény, hogy az elmúlt néhány évben viszonylag könnyű volt bekerülni a Rádióhoz. Legalábbis műsorkészítőnek. A válaszolók 47%-a ugyanis „külsőzés” nélkül, első jelentkezésre felvételt nyert, s további 16 százalékuk is, néhány hónapos külső munkatársi gyakorlat után, első kérésre állást kapott. A többszöri kísérletezés, több éves „külsőzés” után bekerülők aránya alig 1/3-ot tett ki.

A pályakezdő műsorkészítők *szinte kivétel nélkül* diplomások, zömük bölcsész végzettségű, illetve zeneművészeti képzettséget szerzett, a másik csaknem 50 százalék természettudományi, közgazdasági és jogi háttérrel jellemezhető. Viszonylag ritka esetnek tekinthető, ha valaki közvetlenül az egyetem, főiskola után válik rádióssá, s az a tipikus, hogy legalább egy — átlagosan 1,4 — előző munkahely tapasztalataival háta mögött kezdi a hivatásos közlői pályát.

Szembetűnő, hogy a hasonló életkorú, ugyanolyan hosszú munkaviszonyú, de más állománycsoportba tartozó pályakezdők — adminisztratívok, munkások, középszintű műszaki végzettségűek — több megelőző munkahely, több sikertelen próbálkozás után, egyszóval nehezebb úton váltak rádióssá, mint a fiatal műsorkészítők.

Mindez, persze, aligha lehet moralizáló eszmeifuttatások kiindulópontja. Különösen, amíg nem vizsgáljuk meg a hosszabb ideje tevékeny műsorkészítők életkori összetételét, ami feltehetőleg az 50 év felettek meglehetősen nagy hányadával tűnik ki, s így a fiatalok viszonylag könnyű bejutását egy *szélesebb körű* generációváltás kezdeti szakaszaként tünteti fel. Másrészt a nem-műsorkészítő rádiós fiatalok nehezebb útja mintha egy nálunk, manapság általánosabban is tapasztalható ellentmondás sajátos megjelenése volna. Arra az empirikusan kimutatott² diszkrepanciára utalunk, hogy tömegkommunikációnk kevésbé tekintélyes, kevésbé jó szakmai és anyagi feltételeket kínáló közlői munkaköreibe — például az üzemi lapok szerkesztőségeibe — nehezebb volt az elmúlt években bekerülni, mint a jóval kedvezőbb kilátásokat nyújtó országos orgánumokhoz.

A személyes kapcsolatok általában szükségesnek vélt, ténylegesen mégis kevésbé jelentősnek nyilvánított szerepét, a Rádió intézményi képeinek eme közkeletű elemét tekintve egyébként sem a válaszolók őszintesége, pszichológiai indítékai látszanak a további kutatásokra leginkább ösztönző mozzanatnak. (Hozzátehetjük, vizsgálatunk sok más, a továbbiakban itt nem tárgyalt tapasztalatából a válaszoknak az átlagos mértéket messze meghaladó megbízhatóságára következtethetünk.) Sokkal fontosabbnak tartjuk annak tisztázását — későbbi kutatásokkal —, milyen funkciója lehet, van a személyes kapcsolatokról kialakult, önállósult vélekedéseknek a közlői pályára kerülő fiatalok *előzetes társadalmi szelekciónjában*, a szakmai utánpótlás *toorzásában*.

V. 5. Angelusz R.—Békés F.—Nagy M.—Timár J.: Az Újságíró Iskolára jártak (TK tanulmány, 1980)

A szakma elsajátításáról . . .

A hivatásos közlők munkáját a szociológiai szakirodalom többnyire a nem-rutin jellegű szakmák körében tárgyalja. Részből azért, mert a kommunikátorok tevékenysége nemigen sorolható a kevésbé ellentmondásos szerepkövetelményekkel és túlnyomórészt ismétlődő cselekvéssorokkal jellemezhető munkavégzés csoportjába. Azonban legalább ugyanilyen súllyal esik latba az is, hogy a közlői státuszok betöltésére általában még a közvetlenül szakirányú — például újságíró iskolai — végzettség sem ad kielégítő jogosítványt. A szakismeret elsajátításában a pályaszocializációnak számottevően nagyobb a jelentősége, mint az értelmiségi munkakörök átlagában. Még akkor is, ha a szakirányú felsőfokú képzés során hosszú, sokoldalú gyakorlati tréningre van mód.

A hivatásos közlők előzetes képzésének hiánya természetesen még sürgetőbbé teszi a pályaszocializációt, az oly kevésbé formalizálható szakismeretek, készségek elsajátítási technikáinak vizsgálatát. Eközben a szervezeti, szakmai értékrend észleléséről és az átvétel bizonyos konfliktusairól is gyűjtöttünk információkat.

A rádiós szakismeretek, készségek elsajátítási módjai (százalékban)

	Műsorkészítők	Egyéb pályakezdők
Saját tévedések, tapasztalatok alapján	70	53
Munkatársak magyarázatai, tanácsai révén	67	83
Tapasztaltabb kollégák munkájának megfigyelése során	49	53
Önképzéssel	36	42
A Rádióban szervezett tanfolyamon	24	25
Rádióon kívül szervezett oktatás során	9	15
Írásos utasításokból	6	13

Az előzetesen megfogalmazott alternatívákkal feltett, s személyenként több választ is kiváltó kérdés nyers adatai is jelzik, hogy a műsorkészítővé válás — mondjuk így — *önformálást* követel. Nem csupán a „saját tévedések, tapasztalatok” nagy arányából sejthetően. Aki „önképzést” említett, az szinte egyetlen esetben sem hagyta jelöletlenül a „saját tévedések” motívumát, másrészt a fiatal közlők 1/3 része nem (vagy csak említésre sem készítő mértékben) kapott segítséget tapasztaltabb kollégáitól. S a szakma nem-rutin jellege ellenére is szembeötlő a *szervezett képzés szűk köre* — avagy az alacsony válaszarány mögött meghúzódó *kedvezőtlen értékelése*.

Az egy-egy személytől kapott válaszok jellegzetes kombinációból az rajzolódott ki, hogy a „megfigyelés — magyarázat — gyakorlás” egysége, a pedagógiai hatékonyság régről ismert útja a fiatal műsorkészítők alig 1/4 része számára volt járható. S valószínű, hogy a közülük viszonylag hosszabb ideje, 2—3 éve dolgozók adták e feleletek többségét, ami aztán arra a kérdésre ösztönöz, idejekorán beavatják-e vajon a pályakezdőket a szakma eredményes elsajátításának lehetséges módszereibe.

Ilyesfajta irányba is tereli a gondolatokat az a tapasztalat, hogy a fiatal műsorkészítők további 1/4 része szinte csak önmagára volt utalva, a saját tévedéseiből való tanulásra és kollégái megfigyelésére. (E csoport tagjai sem a tapasztaltabbaktól kapott útmutatást, sem a tanfolyami képzést nem említették.)

Mindezekkel szemben egy másik végletet jelez az a mintegy 15%-nyi csoport, amely viszont csak személyes formában vagy tanfolyamokon kapott *közvetlen* instrukciókban részesült. (Végül, a válaszolók további 1/3 része mintegy átmeneti típust

körvonalazott, miután a direkt magyarázatokon kívül vagy mások tevékenységének megfigyeléséből, vagy saját tévedéseiből is okulni látszott.)

A szakma elsajátításának e technikai, újtjai — eleve sejtethetően, s a válaszokból kibonthatóan, ténylegesen is — különböző hatékonyságúak. S más-más ellentmondásokat is eredményeznek

A közlöi szervezetek sokféle, gyakorta szinte alig megfogalmazható követelményeinek, nyílt és rejtetten érvényesülő normáinak észlelésében például igen markáns különbségek mutatkoztak az egyes csoportok között.

Az önmagukra hagyatottak, vagyis a kizárólag saját tévedéseikből és mások megfigyeléséből tanulók voltak a legkevésbé kritikusak a szakma normáival szemben. Közülük szinte senki sem tekintett egyetlen követelményt sem „főlöszleges”-nek. Azoknak a kétharmada viszont, akik a közlővé válás egyik vagy egyetlen technikájaként kaptak „magyarázatot, tanácsot” tapasztaltabb kollégáiktól — szükségtelennek nyilvánított egy vagy több követelményt. S e szembeüő kontrasztnál is szélesebb körben tapasztalhattuk, hogy a — munkafegyelemmel, munkarenddel, adminisztratív teendőkkkel összefüggő — szervezeti előírások bírálata a tapasztaltabb kollégáktól átvett értékelésnek mutatkozott.

Más vonatkozásban viszont mintha épp a járatosabbak magyarázatai, tanácsai oldának fel, mosnának el olyan disztinkciókat, amelyek elősegítenék a szervezet belső működésének megértését. Azt tapasztaltuk ugyanis, hogy akik kaptak magyarázatokat a tapasztaltabbaktól, azoknak alig 30%-a, akik nem kaptak, azoknak több, mint 60%-a szólt olyan követelmények létezéséről, „melyeket szinte soha, senki nem tud vagy nem akar megfogalmazni, de betartásuk mégis a legfontosabb dolgok közé sorolható”. S miután mindenfajta szervezetben érvényesülnék különféle látens normák, a közlöi szervezetek pedig mindenhol kitűnnek e szabályozók jelentős szerepével, a munkatársi kapcsolatokban vagy a műsorok megformálásában ilyesfajta követelmények felismerése aligha számíthat a pályakezdők optikai csalódásai közé.

Egészében véve, a „megfigyelés—magyarázat—gyakorlás” együttese révén betanuló fiatalok körében tapasztalhattuk a követelményrendszerek leginkább árnyalt, kiegyensúlyozott észlelését. Aligha meglepő, hogy épp e csoport tagjait jellemezte leginkább a kollégák szakmai mércéinek elfogadása, s mi több, alkalmazása saját tevékenységükben. Akik viszont csak közvetlen instrukciók révén s esetleg még megfigyelés vagy saját tévedés által szerezték szakmai készségeiket, majd minden második esetben megkérdőjelezték vagy épp elutasították a környezet szakmai mércéit. S egyben, ők észlelték leginkább a munkájukkal való kisebb-nagyobb mértékű elégedetlenséget is.

A közlöi mesterség és művészet elsajátításának technikai, újtjai s az eltérő eredményesség természetesen számottevően befolyásolja a pályakezdők önképét és a szakmai fejlődés további menetéről alkotott elképzeléseit is. (Csak két példát: az *önmagukra hagyatottak* körében tapasztaltuk a Rádióba kerülés előtt szerzett képzettség leghatározottabb lebecsülését, s ők mutatkoztak leginkább közömbösnek bármiféle továbbtanulással szemben is. A szakmai szocializáció *konfliktusaival birkózók* gyakorta, s meglehetősen élénk érdeklődést mutattak az egyetemi továbbtanulástól az idegen nyelvek elsajátításáig terjedő önképzési lehetőségek iránt, amit — a rosszállás legcsekélyebb szándéka nélkül — bizonyára értelmezhetünk a feszültségoldó pótcselekvés termékeny megnyilvánulásaként is. A hivatásos közlővé válás *legeredményesebbnek látszó* útján s talán legmesszebb jutottak csoportjában már tapasztalható az eredeti képzettség szélesebb körű értékelése, s vannak elképzelések a szervezett formában való önképzés kívánatos módjairól is. E válaszokból azonban elég egyértelműen kiesengett, hogy „majd később”. E fiatalok már szakmájuk, hivatásuk „rabjává” váltak.)

Különbségek, fenntartások

A vizsgálat folyamán sok oldalról tapasztalhattuk, hogy a pályakezdő műsorkészítők látszólag homogén csoportját igen élesen tagolják a szervezeti elhelyezkedés különbségei. Ugyanazon folyamatok más-más konfliktusokkal, más-más formákban bontakoznak ki a politikai műsorterületen és a művészeti főosztályokon, a nagy szervezet egyszerre védő és izoláló közegében dolgozó budapestiek és a közönségükkel közvetlenebb kapcsolatban levő vidéki stúdiók munkatársai körében.

S mindehhez még számításba kell venni — majd, egy átfogóbb vizsgálat során konkrétan is — a Rádióba kerülés előtti pálya sajátosságait, a fiatalok szociális hátterét, eredetét.

Legalább e két nagy keretben elhelyezve célszerű majd közeledni a hivatásos közlők — szakmai és magánéletükben egyaránt kifejeződő — sajátos csoportstruktúrájához, életmódjához, tevékenységi feltételeihez, vagyis a pályaszocializáció közvetlen közegeihez.

Mindaddig, míg legalább ilyen összefüggésekben nem kutatjuk a kommunikátorrá válás folyamatait, minden vizsgálati tapasztalat korlátozott és erősen feltételes érvényű lehet. Természetes, hogy ez a most felvázolt kutatási eredményekre áll elsősorban.

NAGY MÁRTA

Változott-e a tévékritika?

Az 1970-es évek elejétől egyre inkább tudatosodott a tévékritika társadalmi szerepe, jelentősége. Amilyen természetesnek tekinthető, hogy a televíziót is megkülönböztetett figyelem kíséri (egyebek között a kulturális irányítással, a tömegkommunikációval, a közműveléssel foglalkozó szakemberek körében), ugyanolyan természetes, hogy megnőtt az a szerep is, amit a közvélemény a tévékritikának tulajdonít, s elvár tőle. A kulturális közvélemény a tévékritika helyzetét évek óta napirenden tartotta, a múlt évben pedig feltűnően megszorodtak a kritika címére fogalmazott kérdések, hozzászólások. (Emlékeztetőül hadd utalok Márványi Györgynek az Élet és Irodalom 1979 szeptemberi számában megjelent írására, a Televízió 1979 szeptemberi Nézőpont c. adására, a tévékritikusoknak és a Televízió vezetőinek balatonszéplaki találkozására). Áll ez nemcsak a televíziós alkotókra, hanem a befogadókra, az újságolvasók és a televíziónézők ezreire is. Már egy 1975-ös országos felmérésből is kitűnt, hogy a napilapokban megjelenő műbírálatok között a tévékritika a legnépszerűbb, a legolvasottabb.

A széles körű érdeklődés nyomán a Tömegkommunikációs Kutatóközpontban már 1972-ben kutatás kezdődött a hazai televíziókritikáról. A kutatást részben — a napilapokban és a hetilapokban megjelent kritikákra korlátozottan — még két ízben: 1975-ben és 1978-ban megismételtük. E helyütt most ennek alapján foglaltuk össze a tévékritika néhány aktuálisnak tekinthető kérdését.

Műsorok vagy a műsorfolyam kritikája?

A kérdésre a válasz meglehetősen egyértelmű, mivel tévékritikánk — a szó szoros értelmében — televízióműsor-kritika, azaz nagyjából részben egyes műsorok értékelésével foglalkozik.

Az intézménykritika, vagyis az, amit „a műsorfolyam kritikájának” nevezhetünk, a tapasztalatok szerint alig létezik: a tévékritika a műsorszerkezet egészét nem tekinti át. Már az is előrelépésnek tekinthető pl. 1975-höz képest, hogy időnként egy-egy *műsorblokk* 1—2 mondatos értékelésével találkozunk (legtöbbször valamilyen célirányos koncepció alapján szerkesztett összeállítás, pl. a külföldi televíziók estjei kapcsán). A kritikák többsége tartózkodik attól, hogy a televíziókat mint az ízlés, a közvélemény, az életmód alakulásában nagy szerepet játszó tömegkommunikációs eszköznek a bírálatát adja, hogy értékelje: megfelel-e az iránta támasztott különböző szintű várakozásoknak (amelyek körét a politikai, kultúrpolitikai szférától az intim szféráig rajzolhatjuk meg).

A kritikusok egyes, előre kiválasztott műsorokat néznek meg, amelyeket azután legtöbbször a műsorfolyam egészéből, sőt még a közvetlen műsorkörnyezetből is kiszakítva értékelnek. Ez a gyakorlat nem tudja megragadni a televízió műsorszerke-

zetének egészét, a televízió műsorpolitikájának, szándékainak képernyőn realizálódó tendenciáit. Következésképp többnyire nem ismeri fel és nem támogatja a műsorpolitika újszerű kezdeményezéseit.

Persze, a tévékritika nem vállalkozhat (és nem is lenne képes) arra, hogy műsor-szelekciójában (témaválasztásában) kövesse a televízió műsorarányait. Igaz, lényegében valamennyi műsortípust „lefedti”, azonban lényeges *súlyponti* eltolódások vannak a tényleges műsorarányok és a kritikában tükröződő műsorarányok között (aszerint is, hogy a televízió sokfajta funkciója közül melyek felé fordulnak a kritikusok). Ebben a helyzetben az egyik központi kérdés az, hogyan választják ki a szerzők azokat a műsorokat, amelyekről írnak, illetőleg milyen műsorokat választanak?

A televíziókritikák megoszlása műsortípusonként (%-ban)

	1972 N= 392	1975 1078	1978 1646
tévjáték, tévéfilm	20	14	25
aktuális pol., társadalmi témákkal foglalkozó műsor	13	11	12
aktuális dokumentumműsor	9	4	4
vetélkedő	8	4	5
ismeretterjesztő műsor	7	11	6
mozifilm	7	9	4
irodalmi összeállítás	6	5	2
krimi	5	3	3
szórakoztató műsor (magazin, show, cirkusz, tánczene)	4	11	7
portréműsor	4	7	7
dokumentumműsor	4	8	6
ifjúsági műsor	3	1	2
színházi közvetítés	2	1	1
komoly zenei műsor	1	1	1
sportközvetítés	2	1	1
filmsorozat	2	1	8
iskolátévé	1	—	—
kalandfilm	1	2	—
gyermekműsor	1	2	2
opera	1	2	1
operett	—	1	1
balett	—	—	1
Összesen	101*	99	99

Az érdeklődés tárgya

A tévékritika kezdettől fogva művészeti érdeklődésű, esztétikai alapállású és indíttatású volt, ezért előszeretettel választotta ki az esztétikai normarendszerben értelmezhető műsorokat, közöttük elsősorban a tévéjátékokat, tévéfilmeket. A tévéjáték, tévéfilm közel áll a színpadi drámához, méginkább a filmhez, e művészeti ágak pedig már régen megvívták a maguk csatáját azért, hogy autonóm művészetnek ismerjék el őket. A kritikusok — mivel jórészt művészeti érdeklődésűek, színház- vagy filmkritikusok — érintettek abban, hogy a televízió legrangosabb műfájának a tévéjátékot, a

* (töredékszázalékok felfelé kerekítve)

tévéfilmet tekintsék. (Más kérdés, hogy ez a „rang” nem az elnézőbb bírálatokban, hanem a megkülönböztetett figyelemben fejeződik ki). 1978-ban még az előző évekénél is nagyobb volt e műsorok aránya a megjelent írásokban. Egyre nyilvánvalóbbá válik az a magatartás, amelyben a tévékritika az *önálló televíziós produktumok kritikájává válik*, ugyanakkor azok a művészeti, „termékek”, amelyek nem a televízió alkotóműhelyében készültek (tehát a tévé csupán közvetítőeszközükkül szolgált), nem, vagy csak igen ritkán tárgyai a bírálatoknak.

Az *aktuális politikai, gazdasági, társadalmi* kérdésekkel foglalkozó műsorok értékelése (mivel ilyenkor lényegében újságírói műfajokról van szó) kezdettől fogva problematikusabbnak mutatkozott: az értékeléshez nem állt rendelkezésre másolható követhető, vagy adaptálható recept. Ennek következményei nem múltak el nyomtalanul, a kritika mégis bátrabban és gyakrabban nyúl ma már az ilyen műsorokhoz. A jelenlegi gyakorlat: elterjedőben van egy olyan publicisztikai forma, amely túllépett a műsorkritika hagyományos tartalmi és formai keretein, s amely problémacentrikus megközelítési módot követ az elemzéseknél.

A harmadik leginkább figyelemmel kísért műsortípus a *filmsorozat*. E megkülönböztetett figyelem egyebek között arra vezethető vissza, hogy *egészükben* (többnyire esztétikailag rangos irodalmi alapanyaguknak köszönhetően) nem tekinthetők kommersz produkcióknak, és ha az adaptálás során kommercializálódnak is, még mindig számon kérhetők rajtuk az ún. magas művészeti kritériumai. Másrészt e sorozatok is eredeti tévéprodukciók, tehát ezen a jogon is számot tarthatnak a figyelemre. Emellett: hetekig, sőt nem ritkán hónapokig igen nagy közönségérdeklődés mutatkozik irántuk, ezt pedig nehéz figyelmen kívül hagyni.

Az *ismeretterjesztő* és a *szórakoztató* műsorok iránt a lapok érdeklődése — 1975-höz képest — valamelyest csökkent. Míg 1972 és 75 között nőtt e műsorok aránya a bírálatokban, 1978-ra ismét visszaesett (megközelítően az 1972-es szintre). Az arányok ilyen mértékű változása aligha tekinthető véletlennek. Valószínűsíthető az összefüggés a 70-es évek közepén történt tematikai változás és a között, hogy abban az időben a kulturális irányítás, a kulturális közvélemény érdeklődésének előterébe a közművelődés és a szórakoztatás került. A 70-es évek közepén született meg a közművelődési törvény. A korszerű életmódnak megfelelő szórakozási, művelődési formák, tartalmak, lehetőségek megteremtését sürgető határozatok, cikkek hatásától természetesen a televízió sem maradt érintetlen. Új vagy megújult műsorokkal, sorozatokkal, témákkal igyekezett megfelelni a korszerű közművelődés és szórakozás iránt megnyilvánuló kultúrpolitikai és társadalmi igénynek. Feltehetően ennek a kívülről jövő hatásnak a következménye volt az is, hogy a tévékritika megkülönböztetett figyelmet szentelt a szórakoztatást illetve az ismeretterjesztést, az oktatást szolgáló műsoroknak. Ahogyan azután e célirányos propaganda mérséklődött, és a szórakoztatás kérdései a kultúrpolitika egyéb aktuális, megoldásra váró kérdései mögé sorolódtak, úgy fordultak el fokozatosan a kritikusok is e műsorterületektől. (Az ismeretterjesztő, oktató műsorokkal 1975-ben a bírálatok 11%-a foglalkozott, 1978-ban pedig 6%-uk).

A szórakoztató műsorok iránti érdeklődés — úgy tűnik — lényegében nem a televízió műsorpolitikájának, hanem a kulturális közélet érdeklődésének függvényében vált intenzívebbé, illetve gyengébbé. (Magában a televízióban a szórakoztatás alig veszített jelentőségéből; erre utalnak többek között az újabb és újabb szórakoztató műsorformák kialakítására tett kísérletek).

A kritikusok értékrendje

A tévékritika sokféle funkciója közül az *eligazító, orientáló* szerepének tulajdonítják a legnagyobb jelentőséget. A tévékritika — objektív körülményeinek következtében — elsősorban az újságot (illetve a kritikát) olvasó nézőknek kíván a segítségére

lenni, vitapartnerüknek ajánlkozni. (Még akkor is, ha a kritikusok többsége félszemmel, félszívvvel a műsorkészítők felé is tekint).

Természetesen már a műsorválogatás is tükrözi a kritikusok értékrendjét, de pontosabb következtetések vonhatók le abból, hogy *milyen szempontok* alapján ítélik meg a műsorokat. Az értékelési szempontok annyira szerteágazóak, hogy nem értelmezhetők azonos gondolati keretek között. Ez a tény azt a következtetést sejteti, hogy az értékelés szempontjainak változtatása természetes velejárója a tévéműsor sokféleségének. Bár kétségtelenül fennáll ilyen összefüggés a műsor és mérlegelésének szempontjai között, mégis nem ritka, hogy a művészeteken kívüli műsorokat is a hagyományos műkritika értékdimenzióiban gondolkodva ítélik meg. A 70-es évek elejéhez képest e gyakorlat visszaszorult. Ma a tévékritika oly mértékben igyekszik szakítani a műkritikai gyakorlattal, hogy a köznapiság, a mindennapi élet vagy a társadalmi érték szempontok már-már ott is túlsúlyba kerülnek az esztétikai értékelő szempontokkal szemben, ahol ez utóbbiak indokoltabbak volnának.

Az 1978-ban megjelent írásokban (még e változás mellett is) elsősorban *esztétikai* értékelő szempontok dominálnak, 54%-uk a műsorok általános színvonalának megítélését tartalmazza. Azaz egy általános érték meghatározó szempontot érvényesít: hagyományos műelemzés, a szereplők, közreműködők teljesítményének megítélése, a szerző pályájának értékelése, a mű/műsor előzményei, előélete.

Alkalmaz a tévékritika a hagyományos műbírálattól idegen (vagy jórészt idegen) elemzési szempontokat is. Ezek a mű/műsor és a valóság kapcsolatára, hatásaira, funkcióira, a közönség igényeire stb. vonatkoznak és a műsorok megítélésének közel a felében (46%-ban) fordulnak elő. Egy részük (21%) mint *társadalmi* értékszempont jelent mércét: a műsorok társadalmi aktualitása, gondolatísága, problémafelvetése, a téma népszerűsítése, az elkészült mű/műsor kulturális értéke. Másik részük (23%) a *befogadók* speciális értékszempontjait érvényesíti: a műsor szórakoztató, ismeretterjesztő értéke, érdekessége, közvetlensége, ötletessége, közérthetősége. A televízió sajátosságait kiemelő szempontok igen ritkán jelentkeznek: csupán 3%-uk vállalkozik a televíziószerűség megítélésére, a televízióra való alkalmasság vagy a technikai megvalósítás értékelésére.

Az ún. portréműsorok (kétszemélyes műsorok) megítélésekor főként a riportalany személyisége, televíziós szereplésének módja felé fordult a kritika figyelme. Az ifjúsági és gyermekműsorok mérlegelésékor az érdekesség, a szereplők, közreműködők teljesítménye és e műsorok ismeretterjesztő értékeinek megítélése jelentett viszonylag stabil kiindulópontot.

Dicséret — elmarasztalás

A kritikusok alapállása a televízióval szemben lényegében *pozitív*. Áll ez a 70-es évek elejének kritikáira éppúgy, mint az 1978-ban megjelentekre. 1978-ban az értékítéletek több mint 2/3 része pozitív, elismerő hangvételű volt. Ezen belül természetesen meglehetősen jól elhatárolódnak azok az értékelő szempontok, amelyek szerint a műsorok általában megfelelnek vagy sem a kritikusok előzetes elvárásainak. Így az esztétikai és a társadalmi értékszempontokat érvényesítő elemzésekben a műsorok megítélése alapvetően kedvező volt; az 1978-as tévéműsorok többségét a kritika esztétikailag értékesnek, társadalmilag hasznosnak, jelentősnek tartotta.

A befogadók érdekeire figyelő elemzések során — vagyis amikor a nézők közvetlen igényeinek kielégítése felől közelítették meg a műsorokat — valamelyest növekedett a negatív értékítéletek aránya is (az értékelések 61%-a volt pozitív). A televíziószerűség számonkérésekor pedig már a negatív értékítéletek voltak túlsúlyban (53%).

Ami az írásoknak az egyes műsorokkal, műsортípusokkal szembeni magatartását illeti, mérséklődtek azok a szembeötlő különbségek, amelyek a műsorok megítélését korábban jellemezték. (1972-ben és 1975-ben a legkedvezőbbben és a legkevésbé ked-

vezően fogadott műsorok között 44% ill. 46% volt a különbség, 1978-ban ez az arány 21%-ra csökkent.) A vélemények pozitív irányú elmozdulása ellenére is határozottan szétválaszthatók azok a műsorok, amelyekkel szemben kedvező, és azok, amelyekkel szemben elutasító a kritikusi magatartás.

A televízió politikai, társadalmi, gazdasági témákkal foglalkozó riport- és dokumentumműsorai, a portréműsorok, az ismeretterjesztő, oktató műsorok és az irodalmi, művészeti műsorok a legtöbb esetben és a legtöbb szempontból dicsérő, elismerő minősítést kaptak.

„Kritikusabb” volt az állásfoglalás a dramatikus (fiction) műsorokkal (tévéjátékok, tévéfilmek, mozifilmek, színházi közvetítések stb.) szemben: az uralkodó pozitív értékelések mellett megnőtt a negatív értékelések aránya is.

A legtöbb elmarasztaló vélemény — bár a korábbi években tapasztaltakhoz képest csökkenő mértékben — a szórakoztató műsorokkal (vetélkedők, kívánságműsorok, show-műsorok, kabarék, krimik stb.) szemben fogalmazódott meg. Az a tény, hogy a kritika így némileg „türelmesebb” a szórakoztató műsorokkal szemben, felfogható jelzésként is: csupán találgathatjuk, hogy vajon a kritikusi alapállás markáns változásáról van-e szó (azaz a „tömegkultúra” létjogosultságának elfogadásáról), vagy felszíni jelenségről, arról, hogy kívülről jövő ösztönzések hatására vált toleránssábbá az elsődlegesen szórakoztatást szolgáló műfajok iránt; netán arról, hogy a televízióműsorok színvonala javult az utóbbi 3 évben, és ez fejeződik ki az „enyhébb” ítéletekben is?

Az egyes műsортípusokhoz fűződő értékítételek arányai a kritika bizonyos előítéleteit is kifejezik. Kialakultak a műsортípusok értékelésének „hagyományai”, s ezek olykor magát a témaválasztást, máskor pedig az értékelés irányát is befolyásolják. Pl. „szokássá” vált, hogy az aktuális kérdésekkel foglalkozó vagy ismeretterjesztő műsorokról — a témák társadalmi, politikai, közművelődési stb. jelentősége miatt — bírálat jelenik meg. A művészeti, irodalmi műsorokra pedig — gyakran a neves szerzőre tekintettel — a művészet iránt tiszteletteljes a reagálás.

A dramatikus műsorok legtöbbje „eseményt jelent” a televízió műsorfolyamában, természetes tehát a kritika reagálása is. Mivel e műsorok legtöbbjét nem kategorizálta még az irodalomtörténet, az esztétika, a művészet-történet, ezért a kritikusi tevékenység lényegesen szabadabb, konvencióktól függetlenebb. Ilyenkor az egyes lapok között is nagyobbak az értékelésbeli különbségek, mint más műsортípusoknál.

A szórakoztató műsorok megítélésében még kevésbé kötött az értékelés; lényegében attól függ, hogy mennyit fogad el a kritikus a műfaj iránt mutatkozó közönségigényből, a szórakoztató műsorok társadalmi fontosságát hangsúlyozó kulturális, közművelődési tendenciákból, és milyen a szubjektív viszonya e műfaj különböző típusaihoz.

A műfaj keresi önmagát

A bírálatok mennyiségének ugrásszerű növekedése arról tanúskodik, hogy a lapok felismerték: tévékritikára pedig szükség van. Ami viszont e kritika jellegét illeti, ez a tudatosulás csupán néhány ponton érhető tetten: több irányú lett az érdeklődés, több oldalú, árnyaltabb elemzések jelentek meg, és néhány lapban megnőtt a terjedelmük is. Ennek ellenére úgy látszik, hogy a műfaj sok tekintetben még mindig az eszközök keresésének periódusában van, s talán most jutott el oda, hogy tudatosítsa és bizonyos fokig definiálja saját lehetőségeit.

A műsorok megítélése még mindig túlságosan szubjektív. A kritikus személyes véleménynyilvánításának szabadsága címén — a tárgyias elemzést elősegítő szempontok hiányában — gyakran a szubjektív (és nem az egyéni) véleményalkotás jellemző. Bár a változás — a társadalmi igények felismerése következtében — szinte öntörvényűen kezdetét vette és minden bizonnyal folytatódni fog, egyelőre még

igen gyakori a szokott stílusbeli fordulatok, kifejezési panelek alkalmazása, ami nem csak formáját, hanem — nem egy esetben — a tartalmát is meghatározza a mondani-valónak.

Az okok hátterében annak az egységes rendezőelvnek a hiánya húzódik meg, amely megteremthetné a tárgyyszerű elemzés alapjait, és amelyet az eddig is alkalmazott szempontokkal lehetne tovább bővíteni. Meglehet, hogy marxista kritikánk általános gyermekbetegségei játszanak közre a tévékritika bizonytalanságaiban is, azok, amelyek szüntelen gondot okoznak a hagyományos műbíráltnál is. A tévékritika esetében ehhez járulnak még az elemzés tárgyának megragadásából adódó bizonytalanságok, tapogatózások (amelyek visszavezethetők egyes kritikuskoknak a televízióról, a televíziózásról alkotott hiányos ismereteire is). Ezek az alapvető bizonytalanságok magyarázhatják, hogy a kritika gyakran steril leírása a látottaknak, és nem tartalmaz olyan *átfogó véleményt*, amely orientálhatná az olvasót, vagy legalábbis lehetővé tenné a kritikus és a személyes vélemény konfrontálását.

Az elemzésre választott három év alapján úgy látszik, hogy változik a műsортípusok megítélésének módja. Van már néhány olyan műsортípus, amelynek megítélésében bizonyos kritériumokat következetesen alkalmaznak, míg a többiek megközelítése változatlanul esetleges. Leginkább az aktuális politikai, társadalmi kérdésekkel foglalkozó műsorok elemzéséhez sikerült utat találni. Az ezekről a műsorokról írt cikkek általában már nem hagyományos tévékritikák, hiszen nem a műsорт elemzik, hanem a műsorban felvetett problémákhoz szólnak hozzá. (Ilyenkor bújik ki a kritikusból az újságíró.) Ezek az írások a szó eredeti értelmében nem is tekinthetők kritikának. Viszont ez a publicisztikához közel álló műfaj serkentheti a témák továbbgondolását, a társadalmi visszhang kiváltását. Arra, hogy a többi műsортípus elemzése milyen irányban változik, csak néhány év múltán, újabb összehasonlító vizsgálat válaszolhat.

Pernye András 1928–1980

Több kötet írás maradt utána: könyvek, tanulmányok, újságcikkek; a televízió és rádió keresztlül milliók ismerték meg, ő azonban mindvégig háttérben maradt, hiszen tudós volt, másról beszélt, nem magáról. Csak most, hogy nincs többé velünk, döbbenünk rá arra, hogy róla is beszélnünk kell, arról a sokszínű, érdekes, sőt izgalmas egyéniségről, aki a művek mögött állt, de a legkülönbözőbb fajta megnyilatkozásokon is átsütött.

Ha el kell mondanunk, hogy ki is volt Pernye András, azt hiszem először is érdekldésének sokoldalúságát kell kiemelnünk. Azt, hogy egyszerre volt tudós és a legszélesebb nagyközönség felé forduló telekommunikátor. A kettőnek ilyen egybeesése ritka dolog — hiszen nem arról volt szó, hogy ő mint tudós szívesen vállalt tudomány-népszerűsítő, ismeretterjesztő feladatokat, hanem hogy nem kirándulásként, hanem arról, hogy saját műfajként művelte a közönség előtt való szereplést, a zenéről és nemcsak a zenéről, a televízióban és nemcsak televízióban. Betegsége miatt televíziós szereplései is sajnálatosan korlátozottak voltak, de ha egészséges lett volna, közszereplései bizonyára szélesebb kört ölelnék fel, hiszen erről a fajta emberről csak most mondjuk, hogy telekommunikátor, régebben talán népszónokot mondtunk volna. S — mielőtt még valamiféle showmannek állítanánk be — mindehhez hozzá kell tenni, hogy tudósnak is a javából való volt. Tudományos munkáját éppen nem telekommunikatori erények jellemezték: szorgalmas adatgyűjtés, filológiai pontosság, egy-egy téma éveken, évtizedeken át való követése, kidolgozása, sokoldalú kifejtése, a saját tudományágán túltekintő, széles körű (ez esetben a zene mellett elsősorban általános művészettörténeti, történelmi, filozófiai) megalapozottság.

Kézenfekvő dolog lenne ezek után pszichológiai magyarázatot keresni ennek a sajátos magatartásnak a kialakulására. Akadna is ilyen, Pernye András életútjának kegyetlen sorsfordulójában, a betegségben, mely már felnőtt korában, életerős, tevékeny fiatalemberként érte. Ő maga úgy élte át, hogy nem készült tudósnak, elméleti szakembernek, a tragikus hirtelenséggel jött betegség fordította ebbe az irányba, anélkül azonban, hogy a tevékeny élet iránti vonzalmát, s mindennapi életérzékenységét elvesztette volna. Mindebből kész lehetne a lélektani „magyarázat”, hogy az elvesztett ifjúkori lehetőségeket pótolta ezzel a kifelé fordulással.

Mégsem érzem elégségesnek ezt a választ. Nem hihető, hogy a betegség, bármekkora katasztrófát jelent is, jelentős tudóssá tehetne valakit, akiben nem volt meg ennek a lehetősége.

De ha így lenne is, akkor sem ez a reakció lett volna a szükségszerű, megtörténhet, hogy egyértelmű befelé fordulás a válasz. Éppen ezért a megoldást nem külső tényezőben keresném, hanem a mélyebb rétegekben, amelyről a kibontakozott személyiség többet árul el, mint a fejlődőben levő vagy a fejlődés menete.

Mert úgy érzem, hogy Pernye Andrásnak az a szerencse adatott, hogy megvalósíhatta önmagát. Csak csodálunk és tisztelnünk lehet azt a következetességet, ahogyan ezt tette. Pedig igazán nem volt híján nemcsak a dialektikának, hanem az öniróniának és a szofisztikának sem, igazán az az ember volt, aki minden igennek

tudta a nemjét (és minden nemnek az igenjét). Aki ennyire ismeri a dolgok forgathatóságát és korlátjait, könnyen menekül a mindent feledtető semmittevésbe. Hogy nem tette, hogy minden helyzetből utat keresett, az volt az ereje. (Ezért választotta tévedhetetlenül a végső megoldást akkor, amikor már nem látott kiutat.) De most azért mondom ezt, mert nem cselekedett véletlenül, mert amit írt és amin gondolkozott, annak megvolt a maga belülről jövő logikája.

Az életmű befejezetlen, de nem töredékes, szellemi magatartása határozott vonásokkal rajzolódik ki. S ha innen nézzük a dolgot, nem elkülönülő kettősség az elvont tudósé és a hatni tudó tömegkommunikátoré, hanem ugyanannak a dolognak a két oldala. Mi iránt érdeklődött a tudós? Nem a maga elvonatkoztatottságában vett zene, hanem *a zene mint az élet jelensége* iránt. Ezért érdekelték a néptömegek gyakorlatában kialakult stílusok (a protestáns koráltól a dzsesszig), ezért érdekelte az előadóművészet, ezért érdekelte a zene fogadtatása. És miről beszélt a nagy nyilvánosságnak? Ugyanerről. És ezért tudott annyi ember számára érdekesen beszélni, mert a problémát éppen nem szűkítette le a számukra, hanem a maga teljességében akarta feltárni, saját egyéniségének teljességét is hozzáadva.

Két és fél évtizeden ível át Pernye András tudományos munkássága. Most, hogy az életmű egy kegyetlen akkorddal lezárult, s immár mindenestül végig tudunk rajta tekinteni, még jobban látjuk egységét és színvonalát. Mindig olyan kérdéseket vetett fel és mindig teljes „mellszélességgel”, amelyek valóban égetőek, fontosak, társadalmilag és művészileg egyaránt érvényesek. Ilyen volt halála után a Kritikában megjelent nagyszerű írása is a zenei élet provinciális vonásairól. Kívánjuk és reméljük, hogy ez a magatartás kortársaiban (bennünk) folytatókra, az ifjabb nemzedékekben követőkre talál. Emlékét ezzel ápoljuk a legméltóbban.

VITÁNYI IVÁN

R. B. – Roland Barthes, az „écrivain”

„Miért szeretem Roland Barthes-ot?” — ezzel a kérdéssel kezdte rögtönzött előadását Alain Robbe-Grillet az 1978-ban Cerisyben megtartott Barthes-kollokviumon, amely az érintett és a jelenlevők közbeszólásaitól és sűrű közbenevetéseitől tarkítva ugyancsak eltért egy szabványos tudományos üléstől, és csaknem botrányba fulladt. R. B. (ejtsd: erbé), ahogyan Barthes-ot barátai, tanítványai és tisztelői hívják, Philippe Sollerstől, a *Tel Quel* csoport és folyóirat egyik vezetőjétől kapta ezt a „becenevet”. Egyszerre jelzi népszerűségének kettősségét: szeretik és a neve fogalom — még rövidítésként is. Hogy miért szereti Robbe-Grillet Barthes-ot? Azért, amiért a többi szerzőt, akiknek műveiből szintén hosszú részleteket sajtátított el könyv nélkül: mert jó írónak tartja. Írónak, méghozzá „écrivain”-nek, azaz olyan embernek, aki a híressé vált barthes-i felosztást követve kérdéseket tesz fel, nem pedig „écrivant”-nak, aki állít, válaszol írásaiban; olyannak, akinek funkciója van, nem pedig tevékenysége, olyannak, akinek az irodalom, az írás: cél és nem eszköz.

Ez ugyancsak paradoxonnak hat — Robbe-Grillet annak is szánta —, hiszen az „écrivant” az, aki minden esetben és késedelem nélkül leírja, amit gondol, márpedig ha azt nézzük, hogy Barthes 1953 és 1980 között 14 kötetet és rendkívül sok cikket publikált, műveivel és tanári gyakorlatával a strukturalizmus vezéregyéniségévé, a szemiológiai iskola egyik alapítójává és „hivatalos orákulumává” lett, úgy vélhetnénk, hogy nem tartotta vissza mondandóját, s igenis állításokat tartalmazó, válaszokat megfogalmazó szerzővel van dolgunk. Paradoxnak találhatjuk Robbe-Grillet minősítését akkor is, ha Barthes egy másik felosztását tekintjük. A *Kritikai esszék* (*Essais critiques*, 1964) előszavában írja, hogy a kritikust (irodalomtörténészt, tudóst) az különbözteti meg az írótól, hogy Őnjét nem képes a regény egyes szám harmadik személyű alanyává átlényegíteni, de ugyanakkor a magánszférába sem képes száműzni azt — azaz nem tud lemondani az írásról —, Őnje tehát nem abban keresendő, amit leír, kimond, hanem abban, amit nem mond ki, a hiányban, az elhallgatásban.

Elsőrangú íróként búcsúztatta halálakor Barthes-ot a *Le Monde* és a többi rangosabb sajtóorgánium. A halál ténye önmagában is a modern európai gondolkodás egyik legfogasabb kérdése, Barthes halála pedig a rá emlékezők megrendülését fokozva arra sarkallta az újságírókat és pályatársakat, hogy írásaiknak szellemével szöges ellentétben — vagy tán éppen arra visszahangozva? — jelentést tulajdonítsanak a véletlennek, sorsszerűséget az esetlegesnek. Hogy is lehetne ez másként, amikor a művekben kinyilatkoztatott elkötelezettséget radikálisan visszautasító Roland Barthes éppen egy olyan ebédről távoztában lépett a halálát okozó kis furgon elé a zebrán, amelyet François Mitterrand és a szocialista párt kulturális kérdésekkel foglalkozó vezetőségi tagja adott neves művészeknek és értelmiségieknek, ráadásul ez a diáknegyed szívében történt, ahol az autók lassan közlekednek . . .

Pedig Barthes-ot a nagyközönség elsősorban nem íróként ismeri — a magyar olvasó pedig, sajnos, különösen nem. „Kritikus, irodalomtörténész, nyelvész, szemiológus

esetleg filozófus? Publicista vagy tudós?" — teszi fel a kérdést a magyar kiadás utószavában Kelemen János is, korántsem alaptalanul.

R. B. 1915. november 12-én született Cherbourgan, s alig egy év múlva elveszítette apját, aki egy északi-tengeri csatában esett el. Noha „jó polgári” családból származott, korai árvasága miatt hamar megismerte a szűkölködést. Tizennyolc éves korától tüdőbajban szenvedett, többször operálták — kivették a fél tüdejét, majd feltöltötték a másikat —, így a háborút és természetesen az ellenállást is csak passzív szemlélőként, mintegy a „Varázshegyről” nézhette végig. A pénzkeresés kényszere és a betegség meghatározta fiatalágát: bár a legnevesebb párizsi gimnáziumokban végzte tanulmányait, s a Sorbonne-on klasszika-filológiát hallgatott, az első fokozat — a licenciátus — megszerzése után Biarritzban, majd Párizsban dolgozott gimnáziumi tanárként és munka közben szerezte meg diplomáját. De már előbb, egyetemi hallgatóként is vállalt munkát: 1937 nyarán a debreceni egyetemen volt lektor! Ez a foglalkozás megtetszhetett neki — s valószínűleg a meleg is vonzotta —, mert 1948-ban Bukarestben találni, az ottani Francia Intézet kisegítő könyvtárosaként, majd nyelvtanárként és az egyetem francia nyelvi lektoraként, egy év múlva pedig az alexandriai egyetemen tanít, ugyancsak mint lektor. Hazatérve a kulturális kapcsolatok főigazgatóságának oktatási igazgatóságán dolgozik két évig, és csak 1952-ben kapja meg a C. N. R. S. (Országos Tudományos Kutatási Központ) kétéves tudományos ösztöndíját — kutatási területe a lexikológia. Harmincéves, mire ugyanitt tudományos munkatársként alkalmazják — szociológiai kutatóként! Ezután már meglehetősen egyenes az útja: 1960-ban az École Pratique des Hautes Études gazdasági és társadalomtudományi szekciójában témavezető, két év múlva ugyanott a „Jelek, szimbólumok, ábrázolások” elnevezésű témacsoport vezetője, egészen 1977-ig, amikor a Collège de France újonnan létrehozott szemiólógia tanszékének vezetésével bízzák meg.

Rendszeresen 1953-tól kezdve publikált, a *Lettres Nouvelles*, a *Combat*, a *France Observateur* közölte írásait, majd a *Théâtre populaire* című színházi folyóirat egyik szervezője és állandó külső munkatársa lett. E lapok „profilja” jelzi világnézetét, politikai szemléletét is: alapélményei ebben az időszakban Sartre és a brechti színház. Közel áll a marxizmushoz, de nem marxista; „keresztes háborút” folytat Brecht franciaországi elismertetéséért és 1953-ban megjelenteti *Az írás nulla foka* (*Le degré zéro de l'écriture*) című elméleti írását, amelyben az írás, az irodalom funkcióját, nyelv és irodalom viszonyát kívánja tisztázni, egyszerre kívánja támaszkodva a nyelvészeti eredményeire és a pszichoanalízis egyes tételeire. Műve igen erős visszhangot vált ki. Következő írása szintén feltűnést kelt: ez Michelet-ről, a csaknem elfeledett történelemszéről szól a „szubsztanciális pszichonalízis” módszerét követve (Michelet par lui-même, 1954).

A már nem teljesen ismertelen Barthes-nak azonban az igazi sikert mindmáig legismertebb, legolvasottabb műve, a *Mitológiák* (*Mythologies*, 1957) hozta meg. A mindennapi élet Barthes által könyörtelen logikával, kíméletlen iróniával és szellemességgel leleplezett mítoszai olyan pótszerek, amelyek segítenek eligazodni a világban, miközben emberi — kispolgári — méretekre redukálják és „emészthetővé” teszik azt. A nyárspolgári pöffeszkedés, a saját nagyszerűség állandó bizonygatni akarása hozza létre ezeket a mítoszokat, az önállósult mítoszok pedig hamis, manipulált szükségletek forrásává válnak. A *Mitológiák* a mindennapi élet mindenféle rendű és rangú tárgyával, jelenségével foglalkoznak, az autók formájától kezdve az irodalmi kritikáig, megkülönböztetett figyelmet szentelve természetesen a különféle divatoknak és a sznobizmusnak. A *Mitológiákkal* kezdi Barthes harcát a jelek magától értetődőként való elfogadása ellen: minden írásában újra és újra azt mutatja meg, hogy az, ami magától értetődőnek látszik, nem más, mint egy kulturális konvenció terméke, s mint ilyen történetileg meghatározott és változó, végső soron tehát ideológiát hordoz, méghozzá az uralkodó, a polgári ideológiát.

Racine-ról (Sur Racine, 1963) című kötetének is ez az egyik alaptétele: egy műnek számtalan olvasata lehetséges és szükséges, de egyik olvasatnak — kritikai elemzésnek — sem szabad sem a kizárólagosság igényével fellépni, sem az „elfogulatlan”, „pártatlan” kritika álarca mögé bújni. A *Kritikai esszék*ben több, mint tíz év írásait gyűjtötte össze, s ezek között már megtalálhatjuk azokat a kritikákat, amelyek az „új regény” értelmezéséért és annak beskatulyázása ellen folytatott küzdelemről tanúskodnak. Ebben a kötetben szerepelnek azok a programadó írások is, amelyekben a strukturalizmust definiálja és a Claude Lévi-Strausstól átvett módszert átviszi az irodalmi elemzésre. Mint minden dogmatizmus ellensége, első pillanattól kezdve tiltakozik a strukturalizmust „midenhatóvá” tenni hajlamos tendenciák ellen, ám elkeresedett vitába bonyolódik Raymond Picard kritikussal, aki az „új kritika” létjogosultságát kérdőjelezi meg. Ebből a vitából születik *Kritika és igazság* (Critique et vérité, 1966) című műve, amelyben összefoglalja a strukturalista kritika lényegi vonásait és feladatait.

Ezt követően, Saussure hatására, a jel tudománya felé fordul *A szemiológia elemei* (Éléments de sémiologie, 1965) és *A divat rendszere* (Le système de la mode, 1967) című műveiben. Ezek talán legszárazabb, „legtudományosabb” írásai, de itt rendszerez és definiál sok olyan fogalmat, amelyek később a szemiológiai megközelítés természetes instrumentumai lesznek.

A Tel Quel csoport, Julia Kristeva, Sollers és Lacan írásai a „szövegszerűség” felé fordítják érdeklődését, ennek eredménye a Balzac elbeszélését egészen egyéni módon felsejlesztő és újonnan értelmező *S/Z* (1970), a *Sade, Fourier, Loyola* (1971), amelyben a filozófiává tett kéj, a társadalmi boldogság és az Istennel való beszéd nyelvének „feltalálót” hozza közös nevezőre mint „nyelvtteremtőket”, végül e korszakához tartozik (saját korszakolása szerint) *A jelek birodalma* (L’empire des signes, 1970), ez a sajátos mű, amely a „boldog jelentés” birodalmát, Japánt írja le. A „boldog jelentés” szerinte attól boldog, hogy nem monista, nem vezethető vissza egy végső igazságra, végső okra, mint az európai jelentés — Európában ugyanis mindennek végső oka isteni —, ezért a jelentések nyitottak és nem irreverzibilisek.

Életének utolsó tíz évében újabb változás következik be. Nietzsche és az ifjúkori kedvenc, Gide inspirációjára a „moralitás” lesz műveinek vezéreszméje. Ezen még véletlenül sem szabad morált vagy moralizálást érteni: egyszerűen a szubjektivitás, a szövegek morális tartalma kerül előtérbe. Ezt tükrözi *A szövegöröm* (Le plaisir du texte, 1973) aforizmatikus gondolatgyűjteménye, a *Roland Barthes Roland Barthes-ról* (Roland Barthes par Roland Barthes, 1975), amely az önvallomást keveri a reflexióval, a *Töredékek egy szerelmes beszédből* (Fragments d’un discours amoureux, 1977), ez a furcsa, a szerelem „alapszókincsét”, retorikájának elemeit összegyűjtő mű, amelyben Barthes saját szövegei mind visszautalnak a világirodalom ilyen tárgyú toposzaira, a Trisztán-legendától kezdve Goethe Wertherén keresztül Pasoliniig. Utolsó műve, az 1980 februárjában megjelent *A világos kamra* (La chambre claire) a fotográfiáról szól, a jövővel és a megtörtént esemény irreverzibilitásával terhes, sokértelmű jelről.

Alain Robbe-Grillet már említett hozzászólásában Barthes legfontosabb alkotói módszerét a jelentéscsúsztatásban jelölte meg; szerinte R. B. egyik metaforából a másikba csúsztatja mondandóját, míg az egész „lebegni” nem kezd — ez pedig az irodalmi mű sajátja. Az utolsó tíz év természetesen az írói Én mindinkább kiszorította a kritikai Ént, Barthes műve egyre személyesebbé vált, s ez megint amellet szól, hogy író volt, hiszen az irodalom szerinte a „szubjektivitás intézményesítése”. Egyre határozottabban fordult az olvasás öröme felé, a Gutenberg-galaxisban újra felfedezte azt, ami az írott szövegben egyedi, egyszeri, mégis újraértelmezhető, kidolgozta az „olvasás hedonizmusát”, ami egyébként igen jól illik saját hedonizmusához. *Roland Barthes Roland Barthes-ról* című művében írja, hogy eszménye egy olyan szocializmus lenne, amely a burzsoázia életmódjának kellemes mozzanatait, annak

„diszkrét báját” is magában foglalja — igaz, rögtön hozzáfűzi: tudja, hogy utópiát kerget ezzel.

Pulóveres, szivarozó alakjával, halk szavú, rendkívül udvarias, barátságos lényével szinte észrevétlenül vált a francia szellemi élet egyik legismertebb, legnagyobb hatású reprezentánsává. Nehéz nyomára jutni annak, mi a titka. Talán állandó megújulni tudása, nemcsak hirdetett, de gyakorolt sokfélesége, mérhetetlenül széles, „demokratikus” tudományos szemlélete, s valószínűleg nem utolsósorban lenyűgöző egyénisége. Egyre inkább elfordult a „tudományosságtól”, és az élvezetet állította a tudás helyett piederstálra, az intellektuális élvezetet: a gondolkodás, az értelmezés örömét, ebben a „vágytalan világban”, ahol az emberek nagy része fizikailag is beteg attól, hogy elveszítette a vágy és az öröm képességét, kiürült az élete — amint azt utolsó, a *Le Nouvel Observateur*ben megjelent, négy nappal a halálos kimenetelű baleset előtt adott interjújában megfogalmazta.

FENYVES KATALIN

GRÓSZ E. ANDRÁS

Halló, Rádió Budapest!

Vámbéry Ruzstem a Századunk 1930-as számában a következőket írja (526—529. oldal):

„Minden technikai vívmány szolgálhatja a társadalom érdekeit vagy annak az ellenkezőjét. Minden attól függ, kinek a kezébe kerül a találmány, amely a civilizáció vívmánya, de amely a kultúra eszközevé csak a megfelelő használattal válik. Így a rádiónak, mint a gondolat terjesztésére páratlan lehetőséget nyújtó eszköznek értéke is attól függ, minő gondolatokat terjeszt. A BBC a múlt évben rádióelőadásokat rendezett, amelyeket most könyv alakban jelentetett meg. Point of view (Nézőpont) a munka címe és az előadók között a mai Anglia legbrilliansabb elméi sorakoznak; konzervatívok és radikálisok, mint Dean Inge és G. B. Shaw, hívők, és hitetlenek mint Sir Oliver és J. B. S. Haldane történetfilozófusok és zeneszerzők, mint H. G. Wells és Sir Walford Davies egyaránt megszólaltak a demokrácia, a tudomány és a vallás viszonyairól, a halhatatlanság problémáiról.”

Itt szakítsuk meg néhány sornyira Vámbéry gondolatát és idézzünk az ugyanabban az évben a hallgatóktól érkezett levelekből. Ebben az időszakban a Rádió már több ezer levelet kap, többségük a Rádió műsorait dicséri vagy kritizálja, de nem kevés a társadalmilag hasznos tanács, a keserű panasz a társadalom szociális, kulturális elmaradottságáról.

Fehér Gyula írja Szegedről:

„Jó lenne, ha a Rádió Budapest műsoraiban szóba hozható lenne a szegedi szegények sorsa is. Nem lenne haszontalan a tanyavidékünket néha-néha meglátogatni. Sok olyan dolgot lehetne közölni a hallgatóval, amit nem tud, vagy nem is akar tudni. Mindenképpen kötelessége lenne felnyitni egyesek szemét a budapesti Rádióknak.”

Beregi Sándor, Budapest, Kertész utcai hallgató leveléből:

„A hírek csoportosítása igen egyoldalú. Úgy gondolom, hogy helyes lenne más külföldi rádiók híreiből is közölni egyet s mást. Mód felett sok a jó hír. Pedig nem kell messze menni a Rádió környékétől, hogy az árnyoldalakra is felhívják a figyelmet.”

S most folytassuk Vámbéry előző cikkének befejező részével:

„... Sokan gúnyolódhatnak arról, hogy Angliában a gondolkodók szabadon elmondhatják véleményüket, míg nálunk a Rádió nem tűr ilyen extravaganciákat. Az MTI a BBC-nél gondosabban őrködik, hogy a Rádió sokezer hallgatójához csak 'helyes' gondolatok jussanak el. Hogy melyik vélemény helyes és melyik kártékony, kétségtelenül attól függ, hogy a Rádió parancsnoksága mit tart helyesnek. Mert Hobbes és Spinoza óta tudjuk, hogy 'jó vagy helyes alatt azt értjük, ami nekünk hasznos'.”

Rádióklubok

Az 1930-as évek elején egyre-másra alakultak a rádióklubok. Ezeknek a kluboknak eleinte az volt a céljuk, hogy népszerűsítsék a rádiót, tagjaik előfizetéseket gyűjtöttek, felkeresték ismerőseiket, rokonaikat, hogy felhívják a figyelmüket egyes műsorok meghallgatására.

Budapesten Munkás Rádió Klub alakult. Ez már határozottan politikai céllal, és többek között a vevőkészülékek árának leszállításáért és a munkástömegek kultúr-igényeit is kielégítő műsorért.

A Munkás Rádió Klub a Szociáldemokrata Párt égisze alatt működött, s mint ilyen, kívánságait a Rádió vezetőségével is tudatta. Erről a következők olvashatók egy a belügyminiszterhez címzett, s ma az Országos Levéltárban őrzött információban:

„A Munkás Rádió Klub a munkásszervezetekhez és tagjaihoz levelet intézett, melyben felszólítja őket, hogy tiltakozzanak a Rádió újonnan bevezetett munkásfélórája ellen. Ennek az ügynek az előzménye az, hogy a Munkás Rádió Klub Szakszervezetének vezetése alatt munkáselőadásokat akart rendezni a Rádióban. A tárgyalások elején elvileg igent mondtam, hogy tervezett előadásaitak küldjék be. Az előadók természetesen nem lehetnek politikailag exponáltak, továbbá az előadások ideológiája sem lehet osztályharcot vagy osztálykülönbséget jelentő, a témák pedig közösen megbeszélendők. Hosszú tárgyalások után kétségtelenné vált, hogy nálunk, mint ahogy ezt előre is tudtam, nem a munkásságnak szóló ismeretterjesztő előadásokról van szó, hanem valami egészen másról.

Ezek után én állapodtam meg a munkáskörökben igen jónevű íróval, Révész Bélával, hogy vele megvalósítsuk a munkásfélórát. Ez a szakszervezeteknél igen érzékeny pontot érintett, mert az előadások jók, mulatságosak, bár a fent említett körlevélben felszólították a munkásságot, hogy elégedetlenségének adja kifejezését . . . Ha kapnánk a felhívás folytán megrendelt támadásokat, azokat rendelkezésszerűre fogom bocsátani, eddig ilyen nem jött. A jövőben ezt a jól bevált dolgot ki akarom terjeszteni olyan formában, hogy kikeresek szakmunkásokat, akik a maguk szakmájának munkaügyeiről, vagyis hogyan, miként dolgoznak, mit produkálnak, milyen módszereik vannak a munka körül és ehhez hasonlókat fognak előadni.

A dolog jelentőségére való tekintettel tájékoztatások végett közlöm ezt a Téged minden bizonnyal érdeklő dolgot.

1932. december 14.

Kozma”

Természetes, hogy a Munkás Rádió Klub válasza sem késett. (Erre jó alkalmat kínált az, hogy a Rádió 1933. február 1-én, a rádióelőfizetési nyugták mellékleteként műsoraira és műsorpolitikájára vonatkozó kérdőívet küldött szét a hallgatóknak.)

A felhívásként megfogalmazódott válaszból:

„A Magyar Rádió a műsor összeállításánál nincs tekintettel a tömegek fejlődő szociális és kulturális igényeire, az előfizetők rétegződésére és elfoglaltságára, és még mindig mereven elzárkózik, hogy az előfizetők nagy részét kitevő munkásság vezetői, írói, költői és kultúrszervei is szóhoz juthassanak a mikrofon előtt . . .

. . . Tudja meg végre az előfizetők tizezreitől a Stúdió, hogy szükség van:

1. a drága előfizetési díj leszállítására;
2. a tendenciózus hírszolgálat megszüntetésére és a munkásmozgalom eseményeinek közlésére;
3. a munkásosztály gazdasági, szociális és kultúrtörekvéseit ismertető előadások, valamint költőinek, íróinak, szavaló- és dalkórusainak cenzúra mentes közvetítésére;
4. a zene közvetítésénél a klasszikus, könnyű és vidám zene arányos elosztására;
5. amikor a dolgozó tömegek hallgatják a rádiót, felfrissítő és könnyű műsort adjanak;
6. a műsorösszeállítás korszerű és a mai élettel kapcsolatos legyen.

Ne csak mi mondjunk véleményt február elsején, de hívjuk föl hozzátartozóinkat, ismerőseinket, minden munkás-rádióhallgatót a csatlakozásra.” (Népszava, 1933. január 31.)

Az alábbi levelet szervezet megnevezése nélkül írták a Rádió vezetőségéhez (Szabó Ervin Könyvtár 15 520 sz.):

„Kedves Rádió Budapest! Nem a kedves egyéni véleményére vagyunk kíváncsiak, hanem a dolgok szenttelen és tárgyilagos ismertetésére. Olyan legyen, mint egy iskolai számtankönyv vagy egy bonctani ábra. Mert az a helyzet, hogy a Rádió nem a kegyedék tulajdona, nem a fő-, al- és segédigazgató uraké, hanem a nyájas előfizetőké. Ezek az előfizetők szeretik véleményüket önmaguk megalkotni és nem készen kapni. A Rádió hírszolgálatából valósággal kilóg a politikai állásfoglalás. Itt van pl. a belga horogkeresztves vezér csúfos bukásának kommentálása, vagy a spanyol frontról szóló közlemények.”

Technika napról napra

Az 1925 és 1930 közötti időszak a Rádió történetében főleg a technikai fejlesztéséé. A Rádió hőskorszakában mindenki mindennel foglalkozik. Szócs Ernő vezérigazgató naponként lent van a stúdióban. Mikrofonokat, kábeleket visz egyik helyről a másikra, részt vesz minden adáson. Munkaideje nincs senkinek. (Mintha a Tévében lennénk 1957-ben vagy 1958-ban.)

Ugyanebben az időben merült fel a kíváncsi, hogy az egyes országok állomásai egymással műsorcsereviszonyba lépjenek. A Radió World körkérdezt intézett olvasóihoz a külföldi államok megismertetéséről, és a válaszok többsége az egyes műsorszámok között jellegzetes zenejel adását kérte. Ezek után 1928. január 9-én vezették be az összes országokban a szünetjelet, amely minden magyarázat nélkül tudtára adja az idegen hallgatóknak, hogy mely állomás adását fogja.

Január 30-án zenei közvetítés volt Münchenből. Ez volt az első jelentős külföldi közvetítés. A zene 15 közbeeső erősítő állomáson át a közép-európai távhálózaton haladt.

Április 1. 12 óra. Megkondult az első déli harangszó a Rádióban. Kevesen tudják, hogy kinek az ötlete volt ez. Dr. Morzsák József tanár gyerekkorában Monoron a Kossuth Lajos utcában a vasúti állomás mellett lakott és az állomás jelzőharangja után igazította az egész család az órát. A jelzőharang mindig pontban 12 óraker szólt meg. Morzsák édesapja megkérdezte: „Szignált már?”

Aztán, amikor a Rádió délben bementa a pontos időt, eszébe jutott, mennyivel szebb volna, ha e helyett harang szólna. Nyolc éven át a Lónyay utcai református gimnáziumban osztálytársa volt Szócs Ernőnek (a Rádió igazgatójának), írt hát neki és ismertette tervét.

1928. március 23-án jött meg Monorra a válasz:

„Kedves Jóska! Február 5-én kelt soraidra értesítelek, hogy az abban foglalt javaslatodat megfontolás tárgyává tettük és ennek következtében április 1-től kezdődően a déli műsort a következőképpen fogjuk adni:

11.45 pontos időjelzés, hírek, közgazdaság.

12 óraker: déli harangszó az Egyetem téri templomból, utána zene. Az Egyetem téri templom harangozását vettük azért, mert az technikailag könnyen lebonyolítható, tudniillik oda már vannak vonalaink.”

Április 11-én reggel 7 óraker megszólt az új 20 kW-os lakihegyi adó (1927 szeptemberben kezdték építeni Magyar Endre mérnök vezetésével). A stúdió házi kamaraegyüttese adott kísérleti hangversenyt, majd április 29-én a déli harangszóval vette át az adást a régi adótól.

A műsorszolgáltatás üzemóráinak a száma 1925-ben heti 50 üzemóra volt, 1926-ban heti 56 üzemóra, 1927-ben 64, és 1928-ban már 72 üzemóra hetenként. Kevés

volt az alkalmazott, kevés a technikus, nem volt megfelelő segédszemélyzet, tragikusan kevés a stúdióhelyiség, zeneterem. Gyors ütemben hozzáláttak egy fejlesztési terv készítéséhez, amely két lépcsőben, 1931—35 és 1940—42-ben valósult meg.

A mikrofon színháza

Időközben kísérleteket folytattak a mikrofon előtti „színpadi játékok” (hangjáték) adására is. Ennek a műfajnak nagyon nehezen találták meg a technikai megoldását. A technikával volt a nagyobb baj: a színészeknek már volt kellő tapasztalatuk, hiszen a Telefonhírmondóban csaknem 20 éve dolgoztak.

Kezdetben megpróbálkoztak azzal a módszerrel, hogy a színészeket a mikrofon elé ültették, s ülve mondták el a szerepüket (hogy a helyzetüket rögzítsék). Még mozdulniuk sem volt szabad. A hallgató viszont azonnal érezte, hogy a stúdióban semmi nem történik. Más alkalommal a szpiker kapott szerepet és elmagyarázta, hogy mi történik a darabban. Megint máskor előre elmondták a darab tartalmát. Hanghatást vagy nagyon keveset, vagy túl sokat alkalmaztak. Egyszer eltúlozták a trükkhatásokat, máskor alig alkalmazták. Alkalmanként sok, néha semmi zenebetétet nem használtak. Sokáig kísérleteztek a zörejek alkalmazásával. Eleinte a zörejek is hamisan hatottak, kezdetlegesen idézték elő őket. Mindez nagyon sok munkát adott a technikai személyzetnek. A Rádió ekkor már nagyüzem volt, bizonyos átszervezés vált szükségessé. Az első nagy átszervezés idején az RT. elnöke: Kolossvári Endre nyug. államtitkár; a zenei tanács tagjai: Szabados Béla, Papp Viktor, Stefániai Imre; főrendező: Ódry Árpád; dramaturg: Somogyváry Gyula; cégvezető: dr. Friedrich János.

1929. augusztus 13.: vihar pusztít, Lakihegy és a stúdió közötti kábelbe beleszap a villám, öt napi megfeszített munkával tudják csak kijavítani.

1929. szeptember 27.: óriási példányszámban megindul a Magyar Rádió hivatalos műsorlapja: a Rádióélet.

Október 29.: Műsorcsere. A berlini rádió ünnepi hangversenyének közvetítése.

1930. január 21.: Helyszíni közvetítés a londoni Lordok Házából (Tengerészeti értekezlet).

Február 13.: az első hangosfilm közvetítése a Fórum filmszínházból. Rio Rita, filmoperett; konferál: Békeffy László.

Az 1930-as években már híre ment a budapesti Rádió technikai felkészültségének. Egyre-másra érkeztek megrendelők különböző európai stúdióktól — egy-egy technikai berendezés leírásáról. (Az oslói rádió szünetjelző készülékét például Tomcsányi Béla készítette el.) Folyamatosan emelkedett a műsor színvonala. Újabb és jobb műsorokat iktattak be, például a Rádió Krónikát, Kültügyi Negyedórát. Csökkentették a drámai előadások számát és emelték színvonalukat, a hangversenyek közvetítése megkétszereződött, Dohnányi Ernőt kinevezték fő-zeneigazgatóvá.

Elérkezett az az idő is, amikor a színházak félni kezdtek, hogy a rádió „elszívja” a közönséget, konkurenciának kezdték tekinteni a Rádiót. Különösen a zenés darabok közvetítésének álltak ellen. Amikor azonban 1932. január 2-án a Rádió közvetítte a Fővárosi Operett Színházból Harmath—Fényes Mária c. operettjét, s ezt követően a darab iránt rendkívüli érdeklődés mutatkozott, a többi színház kérte, hogy előadásait közvetítse a Rádió. 1932. március 13-tól a régi 3 kW-os adóval megindult Budapest II. műsora.

1933-ban megkezdődött a sportadások közvetítése, május 1-én bevezették a reggeli tornát.

December 2-án 9 órakor ünnepélyesen szolgálatba állt a 210 kW-os nagyadó Lakihegyen. A szükséges próbaadások után karácsony hetétől a 20 kW-os adóállomás szolgált Budapest II. műsorát.

A Budapest II. a Budapest I. zenei kiegészítője volt, jellegében ellentétes műsorral; prózai műsorszámait „a legigényesebb közönség szellemi szükségletének kielégítésére” szánták. Az egyik legnagyobb zenei esemény 1934 januárjában Bartók Béla A magyar népzene hatása a szomszédos népek zenéjére című előadása volt. Bartók gramofonlemezek és zongoraszámok bemutatásával kísérte előadásait. 1934. december 23-tól pedig megindultak a külföldi és tengerentúli magyarságnak szánt rövidhullámú műsorok (a székesfehérvári rövidhullámú állomáson) heti 1—2 órás műsorral, két különböző hullámhosszon. Az egy műsorból tehát három lett, és az egy kisadó helyett öt adóállomás: a nagyadó, a 20 kW-os, a nagy vidéki reléadó és a két rövidhullámú adó.

Visszhang — nyomtatva és kézírással

A sajtó mind többet foglalkozott a rádióval. A Vállalkozók Lapja 1935. évfolyam 43—44. számában a következőket írta:

„Üzembe helyezték a Rádió új nagy stúdióját, befejeződtek a hangház bővítési munkái. Münnich Aladár műépítész, az építkezés tervezőjének nyilatkozata:

„Mintegy 2 évvel ezelőtt a rádió javaslatomra megszerezte a régi épülethez csatlakozó telkeket és így módot adott arra, hogy a Gerlóczy Gedeon műépítész által készített ízléses stúdióépületet a változott szükségletnek megfelelően kibővíthessük. A földszinten helyezkednek el a művészeti helyiségek, stúdiók, várócsarnokok, hangolók, rendezők szobái, ruhatár, tudakozói iroda. Az első emelet a művészek részére van fenntartva, erősítők, mérőszobák, gramfonadók és vevőhelyiségek helyezkednek még el. A II. emeleten az adminisztráció, az igazgatók szobája, a tanácskozó helyiségek és a szerkesztőségek. Nagyon nagy gondot fordítottunk az akusztikai burkolatok minőségére. A legújabb külföldi kísérletek figyelembe vételével ezeket Békéssy professzor (a későbbi Nobel-díjas. — *A szerk.*) a Posta Kísérleti Állomás kitűnő fizikusa készítette.”

A Rádió 10 éves fennállásának idején, 1935-ben készült el az első felmérés a közönség leveleiből. Megállapították, hogy a Rádió legkedveltebb műsorszáma a „Mit üzen a Rádió?”. Évente több tízezer levél érkezett a „Mit üzen” címére! Ezek közül szólnunk néhányról:

Tahiti szigetéről Székely Ödön orvos és tanár, aki tudományos expedíciós úton van, elragadtatással ír levelében a „Mit üzen” szerkesztőségnek.

„Egy fiatal asszony” jelíges levélből:

„Meleg hangú üzenete az utolsó percben ábrándított ki az öngyilkosság gondolatából és megfogadom kedves „Mit üzen”, hogy soha az életben nem gondolok többé az öngyilkosságra. . .”

A Ramona gőzösről:

„Hálásan köszönjük legutóbbi küldött üzeneteit, amit tisztán fogtunk. Mi az egyetlen tankhajón lévők, talán kétszeres örömmel és izgalommal várjuk a „Mit üzen” szombatját. Alig egy pár napot, inkább órákat töltünk egy-egy kikötőben és gyakran előfordul az, hogy posta, levél nélkül maradunk. S az, hogy mit jelent nekünk az Önök szava, csak az tudja, aki már hajózott. A Ramona tengerészei nevében Korbuly László másodtiszt, Ginczer Gyula elsőgépész.”

Végül azzal teljes a kép, ha hozzátesszük: nagy szerepet vállalt a „Mit üzen” a munkanélküliek elhelyezésében is. Korabeli statisztikai adatok szerint több ezer munkanélkülit sikerült elhelyeznie ideiglenesen egy-egy hónapra.

SZABÓ MIKLÓS

Telefon és Telefonhírmondó Budapesten

Néhány további adat és tény

„A Telefonhírmondó — a világ első szórakoztató rádiója” c. cikk kapcsán, amely még a Jel—Kép elődjében, a Rádió és Televízió Szemle utolsó (1979—4-es) számában jelent meg, néhány észrevételt kívánok tenni.

1. A Telefonhírmondó létesítését Puskás egyéb budapesti üzleti vállalkozásai, illetve műsórátvitelre vonatkozó bemutatói előzték meg.

Puskás Tivadar, mint köztudomású egyideig Edisonnál dolgozott; nyilván amerikai tapasztalatai fejlesztették ki igazából egyébként is meglévő vállalkozói kedvét.

A XIX. század utolsó harmadának Magyarországa, illetve Budapestje, a nagy-szabású üzleti vállalkozások, a „gründolások” kora volt. (Regényes ábrázolója a kor ihletett tanúja, Jókai Mór, pl. a Fekete gyémántokban; történetileg hitelesen pedig dr. Vörös Károly mutatta be a Budapest története IV. kötetében.)

Az akkor Párizsban tevékenykedő Puskás Tivadar testvére, Ferenc — az Osztrák—Magyar Monarchia területére szóló megbízatása és meghatalmazása alapján — 1880. május 20-án a 4767 sz. földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszteri rendelettel 20 évre szóló kizárólagos jogot kapott arra, hogy Budapest főváros és Újpest község területén távbeszélő összeköttetéseket építhessenek.

Ennek alapján nyílt meg a budapesti telefonhálózat — 50 előfizetővel — 1881. május 1-én.

Az előfizetők száma rohamosan gyarapodott, de ezzel egyidejűleg az igények is. Emiatt hamar kitűnt a rendszer néhány gyenge pontja. Az egyetlen vezetéket használó telefonhálózat rendkívül érzékeny volt az elektromos zavarokra (az áramkör „visszavezető” ágát földeléssel pótolták, hogy a szükséges rézhuzalok mennyiségét csökkenthessék). A kevés tőkével rendelkező vállalkozó nem tudta megfelelő mértékben bővíteni a hálózatokat, a kicsire méretezett kapcsolóközpontok gyorsan túlterheltté váltak. Technikai nehézségek miatt kívánatos volt, hogy elkerüljék a hosszú előfizetői vonalak építését, átmeneti megoldásként és a túlterhelések enyhítésére egyre több és több kisegítő központot építettek.

Puskás Ferenc megromlott egészségi állapota miatt 1883-ban a budapesti engedélyt fivérére, Puskás Tivadarra ruházta át. Az állam ekkor — a fent vázolt problémák láttán — az engedélyezési feltételeket úgy módosította, hogy az elsőbbségi jogot az állam javára visszavonta. Néhány évvel később pedig, 1887-ben (tehát jóval a 20 év lejárta előtt) a budapesti telefonhálózat az állam tulajdonába ment át. Kárpótlásként testvére üzemét 30 évre Puskás Tivadarnak adták bérbe.

Bár a bérleti vállalat igyekezett mind hálózatát, mind a berendezéseket tökéletesíteni, 1890 elején a panaszok olyannyira megsokasodtak, hogy a minisztérium kénytelen volt vizsgálatot indítani. E vizsgálat eredményei alapján elrendelte, hogy a vállalat hat központjából hármat szüntessen meg: a szolgálatot a budai oldalon egy, Pesten két helyen működő központok lássák el. Egyéb műszaki — pl. a már mind szükségesebbé váló hálózatépítési — munkákra a vállalatot a nagy költség miatt nem kötelezték.

Így a panaszok nem szűntek meg, mivel az okok egy jelentős része továbbra is fennmaradt. A magánbérleti vállalat a hibák gyökeres javítását, a kétvezetékes (nem földvisszavezetéses) hálózat kiépítését anyagi eszközök híján nem tudta megvalósítani. Ezért kellett a budapesti telefonhálózat bérletét néhány év múlva, az 1897. XVI. törvénycikkkel megszüntetni s azt állami kezelésbe venni.

Vagyis: az itt röviden vázolt folyamat egyrészt nyilvánvalóan mutatja, hogy Pus-kásznak már jóval a Telefonhírmondó előtt jelentős üzleti vállalkozása volt Budapes-ten, másrészt azt is, hogy e vállalkozás mindinkább ráfizetéssé vált, s a Telefonhír-mondó, ha anyagilag sikeres, ezért nyújthatott volna kárpótlást.

2. A Telefonhírmondó történetéből eddig közöltekkel kapcsolatban néhány ki-egészítő adat, ill. korrekció:

Az első budapesti vezetékes műsorátvitel (még nem a Telefonhírmondó, csak ér-deklődést felkeltő átviteli bemutató) dr. Kaczián Géza visszaemlékezése szerint 1882. január 29-ére esett: az Újságíró Bálon mutatták be. Mai fogalmak szerint ezt üzemi próbának tekinthetjük. A Nemzeti Színház Ördög Róbert előadását továbbították (Erkel Gyula vezényelt).

A Telefonhírmondó stúdiói időrendben: 1893: Magyar utca 6., 1894: Erzsébet krt. 24., 1894. okt.: Kerepesi (Rákóczi) út 22.

A Telefonhírmondó műsora a századfordulóig az alábbi rend szerinti volt:

- 9.00 Pontos időjelzés
- 9.30 Újsághírek, éjjel érkezett táviratok
- 10.00 Napi hírek, tőzsde árfolyamok
- 11.00 Napi hírek, tőzsde árfolyamok
- 12.00 Pontos időjelzés, országgyűlési hírek, hírlapok vezércikkei
- 12.45 Budapesti és bécsi tőzsdei hírek
- 13.00 Saját hírek
- 14.00 Újabb hírek
- 15.00 Felolvasás (irodalmi) vagy zeneszám

Végül: 1911-ben nem a Posta, hanem a Telefonhírmondó pontosidő-szolgálatára indult meg. (Ez sikeres üzletág volt, 1924-ben már 196 utcai és 655 irodai, üzemi vil-lányórát működtetett.)

B. A. Grusin telefoninterjúja a Jel-Képnek

Nyilvánosságot a közvélemény-kutatás eredményeinek

B. A. Grusin professzor a közvélemény-kutatás egyik legismertebb szovjet szaktekinvélye. A Béke és szocializmus kérdései — a kommunista és munkáspártok 34 nyelven megjelenő elméleti és tájékoztató folyóirata — szerkesztőjeként egyik szervezője és résztvevője volt annak a közvélemény-kutatással foglalkozó kerekasztal-beszélgetésnek, amely a folyóirat májusi számában látott napvilágot. Ugyancsak ez évben Grusin professzor képviselte a Prágában megjelenő folyóiratot azon a nemzetközi konferencián, amelyen tíz szocialista ország kommunista és munkáspártjainak képviselői a közvélemény-kutatás kérdéseiről tanácskoztak Szófiában.

A Jel-Kép szerkesztősége telefonon kereste meg B. A. Grusint a prágai szerkesztőségben, és interjút kért tőle a közvélemény-kutatás jellemzőiről, feladatairól és lehetőségeiről a szocialista országokban.

B. A. Grusin neve és munkássága a magyar olvasó előtt sem ismeretlen. A Vélemények világa című könyve 1971-ben magyarul is megjelent (első átfogó jellegű publikációként e témában). Jelenleg pedig előkészületben van a közel-múltban megjelent legújabb művének, A tömeg-tájékoztató eszközök egy ipari városban című munkájának magyar kiadása.

Úgy véljük, Grusin professzornak a Jel-Kép számára a közvélemény-kutatásról adott nyilatkozata a hazai közvélemény-kutatások eredményeiről ízelítőt adó Szonda rovatunk élére kívánkozik.

Miként ítéli meg a közvéleménykutatás jelentégi helyzetét a szocialista országokban?

Mindenekelőtt nagy meglepéssel szeretném megállapítani, hogy az elmúlt évtizedekben — különösen az elmúlt években — a szocialista országok többségében történelmi tényné vált a közvélemény sokoldalú, különböző szinteken, különböző célokból és különböző szempontokból folyó kutatása. Ezt bizonyította legutóbb az a nemzetközi konferencia is, amelyen tíz szocialista ország — Bulgária, Csehszlovákia, Kuba, Lengyelország, Magyarország, Mongólia, az NDK, Románia, a Szovjetunió és Vietnam — kommunista- és munkáspártjainak képviselői tanácskoztak ez év derekán Szófiában a közvélemény-kutatás kérdéseiről.

Természetesen látnunk kell, hogy az egyes szocialista országok között különbségek vannak a közvélemény-kutatás színvonalát, alapvető jellemzőit tekintve, a társadalmi jelenségekről nyert adatok tudományos feldolgozását, az empirikus kutatás szervezetségét, szintjét nézve, valamint a kutatásoknak a társadalmi életbe, többek között a társadalmi irányítás gyakorlatába való bekapcsolása tekintetében.

Ami a közvélemény empirikus kutatásának az egész társadalomra kiterjedő szervezetségét (a megfelelő hálózatokat, intézményeket, a tudományos apparátus használatát, az információk technikai rögzítésének és feldolgozásának szintjét) illeti, e téren véleményem szerint Magyarország és Lengyelország áll az élen. A közvélemény elméleti elemzésének, tanulmányozásának és kutatásának módszertanában az említett országokon kívül sikereket értek el a Szovjetunióban, az NDK-ban és más országokban is.

Ennek ellenére — és ezt szeretném aláhúzni, — nem ezek a néha nem jelentéktelen különbségek a fontosak, hanem az a tény, amivel beszélgetésünket kezdtem: a közvélemény kutatása ma a szocialista államok tudományos és társadalmi életének fontos és elválaszthatatlan része. Ez egyik oldalról a modern marxista szociológia fejlődésében elért magas szintről — a szociológiai tudomány elméletének, empirikus kutatásának fejlettségéről — tanúskodik, a másik oldalról pedig magának a szocialista társadalomnak néhány lényeges fejlődési jellemzőjét is tükrözi. Tanúskodik többek között arról a törekvésről, hogy szoros kapcsolatot létesítsenek a társadalmi gyakorlat és elmélet között, hogy biztos elméleti alapot teremtsenek a társadalmi gyakorlathoz. Mutatja továbbá a szocialista demokrácia kibontakozását, a tömegek széles körű bevonását a társadalmi folyamatok irányításába.

A társadalomirányítás nem nélkülözheti a szubjektív információkat

Véleménye szerint milyen társadalmi problémákat lehet megoldani a közvélemény-kutatás segítségével a szocialista társadalomban?

Az eddig szerzett tapasztalatok azt mutatják, hogy a közvélemény-kutatás szoros kapcsolatban áll sok, a szocialista társadalom életének különböző területein: a gazdaságban, a társadalmi viszonyokban, a politikában, a kultúrában, a tudományban és az ideológiában felmerülő probléma megoldásával. Ami a kérdés egészére adandó választ illeti, a teljesség igénye nélkül három olyan problémakört emelhetünk ki, amelynek megoldása szükségszerűen feltételezi a közvélemény kutatását.

Az elsőbe azok a problémák tartoznak, amelyek a szocialista társadalmi irányítás rendszerének tökéletesítésével kapcsolatosak, többek között a párt- és állami szervek

határozatainak előkészítésével és meghozatalával. Természetesen a társadalmi irányítás az adatok széles komplexumára támaszkodik, feltételezi a társadalmi információ valamennyi formájának felhasználását, elsősorban azoknak az adatoknak a használatát, amelyek a kérdéses terület objektív helyzetéről nyújtanak képet. Ugyanakkor a hatékony társadalmi irányítás elválaszthatatlan a különböző „szubjektív” információk felhasználásától, mivel ezek azt mutatják, miként tükröződik a valóság a tömegek tudatában, és így módot adnak a tömegettudat különböző jellemzőinek értékelésére: az emberek véleményének feltárására, érdekeik, elképzeléseik, szükségleteik, hangulatuk felderítésére.

Természetesen ezt az általános tételt közelebbről is meg kell határozni. Ennek egyik iránya az, hogy meghatározzuk a tömegettudat bizonyos konkrét elemeinek szerepét (egyebek között az egyéni véleményekét, a hangulatokét, az egyének, tájékozottságát stb.) a döntéshozatalban és az irányítási folyamatban. A másik irány hogy elemezzük a követelményt feltáró különféle mechanizmusoknak az irányítási folyamatokban játszott szerepét (a közvélemény közvetlen bekapcsolása a hozott döntésbe, vagy a közvéleménynek, mint a döntések háttérének figyelembevétele, illetve a döntések végrehajthatóságának feltétele stb.), továbbá meghatározzuk a közvélemény figyelembevételének különböző szintjeit (annak alapján, hogy a döntéshozatali szerv miként: — teljes mértékben, részlegesen vagy egyáltalán nem — ért egyet a közvéleménnyel).

A második csoportba azok a problémák tartoznak, amelyek a társadalmi élet különböző formáinak fejlesztésével kapcsolatosak. Ide sorolható a szocialista demokrácia, a társadalom politikai és egyéb intézményeinek fejlesztése, a tömegek mind teljesebb bekapcsolása az aktív társadalmi-politikai életbe; a tömegek és a vezetők kölcsönhatási mechanizmusainak korszerűsítése. E szempontból — véleményem szerint — különösen fontos a közvéleménykutatás folyamatának olyan sajátossága mint a nyilvánosság, azaz közvéleménykutató intézetek, központok és szervezetek eredményeinek publikálása. Az, hogy a lakosságot széles körben tájékoztatjuk az adott közvélemény-kutatási vizsgálat eredményeiről, és különösképpen arról, hogy miként viszonyulnak ezekhez az eredményekhez az állami és pártszervek, valamint az érintett intézmények, egyrészt megerősíti a közvélemény szerepét a társadalom irányításában, másrészt jelentős hatást gyakorol a szocialista társadalom politikai, eszmei és morális életére.

Végezetül a harmadik csoportba tartoznak a szocialista társadalom alapvető sajátosságainak megértésével, a társadalmi fejlődés irányjaival és útjaival kapcsolatos problémák, a társadalomelmélet kérdései. Ismeretes, hogy a közvélemény egyik sajátos formája a modern társadalmi típusokra jellemző társadalmi tudatnak, az úgynevezett tömegettudatnak. Anélkül, hogy a társadalom életének ezt a tudati oldalát figyelembe vennénk, lehetetlen ma már jó néhány elméleti kérdés megoldása a valóságos szocializmus működésének és fejlődésének elemzésekor. Olyan kérdésekre gondolok mint: új elemek feltárása, a társadalmi lét és a társadalmi tudat kölcsönhatási folyamataiban; a tömegettudat funkciójának megállapítása a társadalmi tevékenység különböző típusaiban; a kultúra fejlődési formáinak és lehetőségeinek értékelése; a termelési folyamatok mechanizmusainak és hatékonyságának feltárása; az információk terjesztése és a tömeg-tájékoztatás szerepe a társadalomban stb.

Milyen lehetőséget nyújt a közvélemény-kutatás a párt és állami vezetésnek a szocialista társadalomban?

Nagy vonalakban már az előző kérdésnél válaszoltam erre. Ha közelebbről vesszük szemügyre a kérdést, akkor megállapíthatjuk: a közvélemény belső mozgásában a tartós és az aktuális vonulatok folyamatos elemzése hozzájárul ahhoz, hogy a szo-

cialista társadalom vezető szervei optimálissá tegyék tevékenységük minden egyes „lépését” — kezdve a társadalmi fejlődés céljainak és irányainak kidolgozásától, a későbbi korrekciókon át egészen az elért eredmények hatékonyságának meghatározásáig.

Ebből a szempontból véleményem szerint a következő mozzanatoknak van különös fontossága:

időben felismerhetők a szocialista építésben felmerülő és döntést igénylő sürgős problémák (ahogyan Lenin fogalmazta: „a nap eseménye”);

rögzíthetők a társadalomban meglevő mindazon javaslatok, amelyek a különféle problémák megoldási módjaira és irányaira vonatkoznak, és így kiválaszthatók a a leghasználhatóbb javaslatok a döntések előkészítéséhez és meghozatalához;

tisztázható a tömegek viszonya a hozott döntésekhez, és ennek alapján ellenőrizhető a követett politikai irányvonal helyessége, növelhető a döntések hatékonysága;

megállapítható, hogy a tömegettudat mennyire egyezik a társadalomban elfogadott erkölcsökkel, értékekkel és ideálokkal, s ily módon lemérhető a párt, az állam ideológiai-propaganda tevékenységének hatása.

A szondázás a legfontosabb módszer

Végezetül kérjük, hogy szóljon néhány szót a szocialista országokban végzett közvélemény-kutatás legújabb módszereiről.

Ezzel kapcsolatban két kérdést szeretnék érinteni.

Az első: a közvélemény tudományos kutatásának általános kerete. Ugyanis az irányítási szervek dolgozói, az újságírók, sőt a kutatók is gyakorta csupán az aktuális közvéleményre korlátozzák kutatási területüket. Azt vizsgálják, hogy miként reagál a lakosság a valóság gyorsan változó problémáira, eseményeire és tényeire. A közvélemény viszont e felszíni rétege mellett mélyebb vonulatokat, többé-kevésbé stabil vonulatokat is tartalmaz, és ezek azok, amelyek a tömegettudatot alapvetően jellemzik. Sok szempontból, többek között a gazdasági, kulturális, ideológiai irányítás terén felvetődő gyakorlati kérdések megoldásában, a közvélemény valóságának és működésének ez utóbbi oldala is tüzetes vizsgálatot érdemel. És éppen itt van tág tere a közvélemény marxista-leninista elméletből kiinduló elemzésének. Mindenekelőtt a szocialista társadalomra jellemző tömegettudat morfológiájának, strukturájának és funkciójának vizsgálatakor. Magától értetődő viszont, hogy az effajta elemzés nemcsak a közvélemény kutatásának hagyományos módszereit — a különböző típusú szondázásokat, a tömegek spontán megnyilvánulásainak rögzítését stb. — tételezi fel, hanem jó néhány speciális szociolingvisztikai, szociálpszichológiai teszt, továbbá a társadalmi kísérletek alkalmazását is.

A második kérdés az aktuális közvélemény vizsgálati módszereinek értékelése. A szocialista országok gyakorlatában elterjedt az a felfogás, hogy a társadalom rendelkezésére álló valamennyi információforrás, a dolgozók véleményét és hangulatát tükröző adatforrás egyenlő fontossággal és jelentőséggel bír. E szerint a feladat mindössze az, hogy a forrásokat a maguk teljességében veszik figyelembe. Ez a felfogás — valójában — csak a legáltalánosabb értelemben állja meg a helyét akkor, ha az ak-

tuális közvéleményt egészében, általában vizsgáljuk, ha nem határozzuk meg közelebbről, hogy a közvélemény mely oldalát és milyen szempontból akarjuk tanulmányozni. Az említett felfogás csak „az igazság felét” tartalmazza. Az igazság „másik feléhez” úgy jutunk, ha a különböző gyakorlati feladatok megoldásakor a rendelkezésre álló módszerek között különbséget teszünk, meghatározzuk a módszerek pontos hierarchiáját attól függően, hogy mennyire alkalmasak, megbízhatóak, eredményesek a kérdéses probléma megoldásához. Tehát, például, ha a vizsgálat célja az, hogy a tömegtudatból feltárjuk a „nap eseményét”, akkor hatékonyak lehetnek a spontánul kifejeződő közvélemény rögzítésén alapuló módszerek. (A dolgozóknak az irányítási szervekhez, rádióhoz, televízióhoz, újságok szerkesztőségeihez írt leveleinek elemzése, a lakosság képviselőinek az irányítási szervek dolgozóival való beszélgetéseinek, gyűlések jegyzőkönyveinek vizsgálata stb.). Ha a kutatás célja azonban az, hogy átfogó képet kapjunk a tömegek véleményéről, hangulatáról meghatározott kérdésekkel kapcsolatban, akkor az alapvető módszer mindenképpen a közvélemény szondázása, — mégpedig szakosított hálózatok segítségével, a vizsgált téma rögzítésének és mérésének modern módszereivel és eszközeivel.

Természetesen a különböző szocialista társadalmak (fejlődésük adott szintjén) nem mindig rendelkeznek a közvélemény tudományos, rendszeres és céltudatos szondázásához szükséges objektív és szubjektív feltételekkel; nyilvánvalóan különböző nehézségekkel kell szembenézniük az ilyen kutatásoknál. Számolni kell viszont azzal, hogy a reprezentatív felmérésektől eltérő egyéb közvélemény-kutatási módszerek hatékonysági rádiusza korlátozott, nem adnak teljes és rendszerezett információt, és éppen ezért fenntartásokkal kell azokat kezelni, egyéb faktorokkal kiegészíteni.

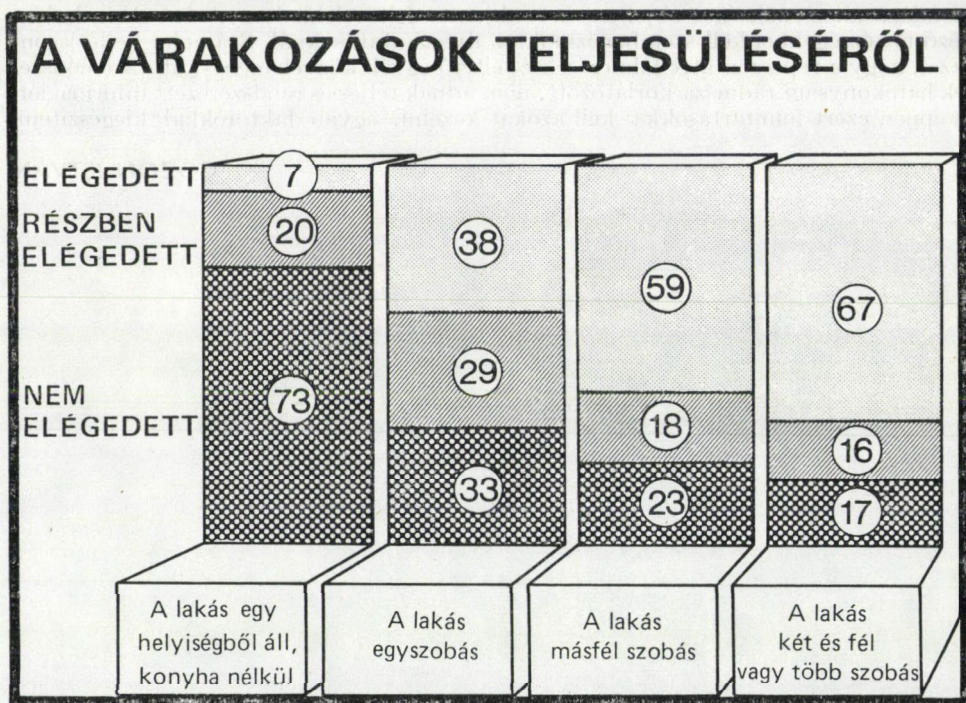
GÓZON ISTVÁN

Munkásvélemények az életszínvonalról

Budapesti nagyüzemi munkások körére korlátozottan legutóbb 1979 őszén végzett közvéleménykutatást életszínvonaluk alakulásáról a Tömegkommunikációs Kutatóközpont. A felmérés során 471 fővárosi nagyüzemi munkás (férfi szak- és betanított munkás) nyilatkozott, miként ítéli meg anyagi helyzetét, életszínvonalának alakulását.

A válaszadók azzal a kérdéssel kerültek szembe, hogy anyagi helyzetükre vonatkozó 4—5 évvel korábbi várakozásaikhoz képest hogyan alakult maguk és családjuk anyagi helyzete, életszínvonala, azaz: véleményük szerint beváltak-e korábbi számításaik.

A választ adók 52%-a előzetes számításaihoz képest elégedettnek, 26%-a részben elégedettnek, 22% elégedetlennek mondta magát. Figyelmet érdemel, hogy a válaszok leginkább a lakás méretétől függően változtak:

Az egyértelműen elégedettek 7—67%-ig terjedő skálája jelzi, hogy az életszínvonnallal kapcsolatos elégedettség mindenekelőtt s alapvetően a lakástól függ. Ha nem is hasonló mértékben, de ugyancsak számottevően megoszlott az autótulajdonosok és a személygépkocsival nem rendelkezők véleménye: az előbbieknél 66%-a, az utóbbiaknak 49%-a vallotta elégedettnek magát. (A családi összjövedelem emelkedésével szintén növekedett az elégedettek aránya.) Az iskolai végzettség e tekin-

tetben sem volt közömbös: az alacsonyabb végzettségűek felől a magasabb végzettségűek felé haladva fokozatosan csökkent az elégedettek aránya. (A 8 általánosnál kevesebbet végzetteknel 62%, a 8 osztályt végzetteknel 50%, középiskolai végzettségűeknél pedig 47%). A magasabb iskolai végzettségű munkások elégedetlensége minden bizonnyal nem abból adódik, hogy anyagi helyzetük kedvezőtlenebb, mint az alacsonyabb iskolai végzettségűeké. Valószínűnek látszik, hogy az iskolai végzettséggel az aspirációk jobban növekednek, mint a kielégítésükre fordítható jövedelem. A helyüket változtató betanított munkások kisebb arányban mondták magukat elégedettnek, mint a tőzsgárdatagok, ami bizonyára összefügg azzal, hogy az előbbi csoportnak a legkedvezőtlenebb a lakáshelyzete. A három-, illetve többgyermekes családdal rendelkezők között szintén alacsony volt az elégedettek aránya (33%).

Amit a jövőtől várnak

A jelenlegi világgazdasági környezetben és hazánk mostani gazdasági helyzetében nyilvánvaló, hogy az életszínvonal eddigi emelkedésének üteme átmenetileg nem lesz tartható, s a lakosság egyes csoportjainál az életszínvonal megtorpanásával, esetleg visszaesésével is számolni kell. A kutatás ezért igyekezett fényt deríteni arra, hogy a megkérdezettek mennyiben számolnak az életszínvonal lelassulásának, változatlan szinten maradásának esélyével. Az idevágó kérdés így hangzott:

„Mit szólna ön ahhoz, hogy 4—5 év múlva önnek és családjának ugyanolyan lenne az anyagi helyzete, életszínvonala, mint most?”

Megadott alternatívák mentén a válaszok a következőképpen oszlottak meg:

teljesen elégedett lenne ezzel	9 ^o / _o
elfogadhatónak tartaná	35 ^o / _o
kissé csalódott lenne	38 ^o / _o
erre gondolni is rossz	17 ^o / _o
nem tudja	1 ^o / _o

Az iskolázottság emelkedésével számottevően növekedett azok aránya, akik negatívan reagáltak erre a lehetőségre. A 8 osztálynál alacsonyabb iskolai végzettségűek 50%-a, a 8 osztályt végzettek 67%-a, a középiskolát végzettek 81%-a választotta a két utójára említett alternatíva valamelyikét.

Az anyagi helyzetnek olyan mutatói, mint a lakás nagysága vagy az autó ennél a kérdésnél egyáltalán nem, vagy csak jelentéktelen mértékben befolyásolták a válaszokat. Az objektív adottságok közül a legszámottevőbbben a családszerkezet hatott a véleményekre. Mindenekelőtt a három vagy ennél több gyermekes családokban élőknel növekedett a negatívan reagálók aránya (83%), de sokan vélekedtek hasonlóan a 40 évesnél fiatalabb gyermektelen családban élők közt is (76%). A másik pólust e tekintetben azok a 40 évesnél idősebbek képviselték, akiknél a családban egyáltalán nincs vagy már nincs eltartott gyerek (51% a negatív válaszok aránya).

A legerősebben azonban az elmúlt 4—5 év életszínvonalával kapcsolatos elégedettség szerint differenciálódtak a válaszok. Azok, akik elégedettek voltak az elmúlt években elért életszínvonalukkal, terveik megvalósulásával, viszonylag nagyobb arányban hajlottak arra, hogy a következő 4—5 évben beérjék a jelenlegi szinttel, míg azok, akiknek az elmúlt években kedvezőtlenebb tapasztalataik voltak, negatívan fogadták ezt a lehetőséget.

A jövővel kapcsolatos elképzelések vizsgálata ugyancsak tárgya volt a kutatásnak. Arra a kérdésre válaszolva, hogy: „Anyagi helyzete, mostani megélhetése alapján mennyire biztos abban, hogy jelenlegi elképzeléseit, terveit a következő 4—5 évben sikerül elérni?” — a megkérdezettek 7%-a egészen biztosnak, 27%-a biztosnak tartotta céljai elérését, 54%-a azt a választ adta, hogy nem biztos, de reméli, 9%-a pedig nagyon bizonytalan volt e tekintetben. (A nem tudom válaszok aránya 6%-ot tett ki.) Itt a válaszok attól függtek erősen, hogy a kérdezett hogyan reagált az életszínvonal esetleg bekövetkező stagnálására. A negatívan reagálók között lényegesen nagyobb volt a terveik megvalósulásával kapcsolatos bizonytalanság, mint azok körében, akik elfogadhatónak tartották volna az életszínvonal stagnálását.

Mennyiből lehet „megfelelően” megélni?

Végül véleményt nyilvánítottak a felmérés során megkérdezett fővárosi munkások arról: milyen jövedelem teszi lehetővé családjuk megfelelő megélhetését. (A kérdés szó szerint így hangzott: „Véleménye szerint egy olyan családnak, mint az öné, jelenleg hány forint jövedelemre van szüksége ahhoz, hogy megfelelően megéljen?”)

Átlagolva az egyes interjúalanyok által megnevezett összegeket, a megkérdezettek szerint a megfelelő megélhetéshez szükséges jövedelem 7790.— Ft volt.

A válaszok mindenekelőtt a családok tényleges összjövedelme szerint szóródtak. Azoknál a családoknál, ahol az összjövedelem 5900 forintig terjedt, ott 7000 forintban határozták meg a megfelelő megélhetést nyújtó jövedelmet, ahol 6000-tól 7900 forintig, ott 7730, ahol 8000-tól 9900 forintig ott 8050 forintban jelölték meg ezt az összeget. A 10 000 forint vagy ennél magasabb összjövedelmű családok 9030 forintra tették a megfelelő megélhetést nyújtó jövedelmet. Az adatok két tendenciáról tanúskodnak:

Az egyik: a tényleges családi jövedelem emelkedésével a szükségesnek tartott jövedelem összege is fokozatosan növekszik.

A másik: az alacsony jövedelmű családok összjövedelmükhöz képest *viszonylag* nagy, a magas jövedelemmel rendelkezők pedig *viszonylag* kis összeget neveznek meg szükségesként.

Ez a tendencia különösen a szélső jövedelemkategóriákban jelentkezett, az alacsony jövedelműek a saját jövedelmüknél nagyobb, a magas jövedelműek pedig saját jövedelmüknél kisebb összeget jelöltek meg.

A családok létszámával összefüggésben a válaszok az alábbiak szerint alakultak: Az egytagú családok véleménye szerint 4600,— Ft, a kéttagúak szerint 6480,— Ft, a háromtagúaknál 8340,— Ft, a négytagúaknál 8320,— Ft, az öttagúaknál 9060,— Ft, a hat- és több tagúaknál viszont 8120,— Ft a megfelelő megélhetéshez szükséges jövedelem. A három- és a négytagú családok között tehát gyakorlatilag nem mutatkozott különbség, a négy- és öttagú családok között viszont ugrásszerűen megnőtt: ha ez országos reprezentatív mintán is jelentkezik, úgy ez nem elhanyagolható adalékot jelenthet a családi pótlékról folyó vitákhoz.

A megfelelő megélhetést nyújtó jövedelemnek a legnagyobb családoknál bekövetkező csökkenése arra utal, hogy az objektív adottságok mellett véleményüket szubjektív aspirációk is befolyásolhatják. E családokban a szükségletek valószínűleg kevésbé mobilak, és kielégítésüket inkább a megszorítások, mint a dinamikus aspirációk jellemzik.

A.R. — N.L.G. — T.R.

Fiatalok a munkaversenyről

Nem tudni, hogy nálunk milyen kép él a fejekben a sztahanovista mozgalom magyar „márványembereiről”, és miként ítélik meg a kortársak az 50-es évek munkaverseny-mozgalmát. A szocialista brigádmozgalom — ahogy az abból a gyors közvélemény-kutatásból kiderül, amelyet az Ifjúsági Lapkiadó végzett ez év áprilisában —, a mai fiatalokban tapintható képet hagy.

A közvélemény-kutatás során 300 budapesti fiatal nyilvánított véleményt a szocialista munkaversenyről. A kérdezettek 30 éven aluliak és valamennyien dolgozó fiatalok, egyenlő arányban voltak közöttük férfiak és nők, továbbá segéd-, betanított és szakmunkások, valamint vezetők és értelmiségiek. A legfiatalabbak a segédmunkások, a legidősebbek pedig az értelmiségiek-vezetők közül kerültek ki.

Részvétel és motívumok

A válaszadók többségének három évnél hosszabb munkaviszonya volt, tehát van némi tapasztalata a munka világáról. Szocialista brigád a segéd- és betanított munkások 92%-ának, a szakmunkások 89%-ának, az értelmiségiek-vezetők 75%-ának munkahelyén működött. A kérdezett segéd- és betanított munkások 53%-a, a szakmunkások 69%-a és az értelmiségiek-vezetők 70%-a volt brigádtag. A szocialista brigádmozgalmon kívül más versenyformákról csak kevesen tudtak: a segéd- és betanított munkások 36%-a, a szakmunkások 57%-a, az értelmiségiek-vezetők 53%-a. Még kevesebben voltak azok, akik ilyenekben részt vettek.

A munkaversenyben való részvétel motívumai között mindhárom rétegnél a jó közösség iránti vágy szerepelt az első helyen: segéd- és betanított munkásoknál 20%, szakmunkásoknál 15%, értelmiségiek-vezetőknel 20%. (E kérdést a közvélemény-kutatók csak a munkaversenyben résztvevőknek tették fel.) A második helyre a segéd- és betanított munkások az *anyagi elismerést* juttatták (20%), míg a szakmunkásoknál az „általában valami többletet” válasz (10%), az értelmiségiek-vezetőknel pedig a „semmit sem várt” rezignációja (17%) lett a második. A harmadik helyre a következő motívumok kerültek: segéd- és betanított munkásoknál a *becsvágy és a vetélkedés* (17%), a szakmunkásoknál az *anyagi elismerés* (9%), az értelmiségiek-vezetőknel a *termelés növelése* (6%). Az *erkölcsi elismerés* a negyedik helyre került mindhárom rétegnél.

A három réteget összehasonlítva feltűnően nagyobb volt a *negatív vélemények és a kritikus megjegyzések aránya* az értelmiségiek-vezetőknel.

Az elismerés

A munkaverseny-mozgalommal kapcsolatos *anyagi* elismeréssel a kérdezettek mintegy fele volt elégedett: 59%, 54% és 51%. Az elégedetlenség aránya az értelmiségiek felé haladva növekedett. „Az ezüst fokozat elérésekor kaptunk 400 forintot. Kevés, de szép, hogy adnak.” Mások bérkiegészítésként fogták fel: „Most, hogy 2000 forintot adnak csak és nem kétheti fizetést, nem olyan, mint régen.” A munkaverseny *erkölcsi* elismerésével elégedettek aránya így alakult: segéd- és betanított munkások 51%, szakmunkások 54%, értelmiségiek-vezetők 65%. Az elégedetlenség aránya tehát ebben az esetben is nőtt az értelmiségiek-vezetők felé haladva.

A megjegyzésekből egyértelmű, hogy a munkaverseny anyagi és erkölcsi elismerésénél egyaránt fontos az igazságos vagy igazságtalan elbírálás.

A kérdezettek több mint 80%-a mindhárom csoportban azt mondta, hogy akkor is részt venne a mozgalomban, ha csupán erkölcsi elismerésben részesítenék. Ez azonban két tényező miatt is kérdésesnek tűnik. Egyrészt azért, mert az anyagiak — mint ahogy ez több kérdésnél kiderült — nagy szerepet töltenek be a részvétel motiválásában, másrészt azért, mert az erkölcsi elismeréssel kapcsolatban sokan emlegették az anyagiak (pénzjutalmat), tehát nem voltak tisztában a fogalommal.

Vállalások

A válaszadók a *vállalat* szempontjából elsősorban a *gazdasági* vállalatokat tartották fontosnak (70—83%). A tanulásról-művelődésről és az egyéb vállalatokról úgy vélekedtek, hogy azok a vállalat számára gyakorlatilag lényegtelenek. A brigádtagok szempontjából a közösségi étellel kapcsolatos (egyéb) vállalatokat értékelték a legfontosabbnak (28—36%) és ezeket követték a gazdasági vállalatok (15—25%). A tanulással-művelődéssel kapcsolatosak a harmadik helyre szorultak (14—24%).

A vállalatokat és a munkaköri kötelesség szerinti munkát a kérdezettek mintegy fele (55—62%) tartotta megkülönböztethetőnek. Eltértek a vélemények arról, hogy a brigádoknak érdekük-e a munkaköri kötelességen felüli vállalat. Erre a kérdésre a segéd- és betanított munkások 94%-a, a szakmunkások 69%-a és az értelmiségiek vezetői 53%-a válaszolt igennel. A brigádtagok *teljesítményének* értékelését elég kevesen (22—27%) tartották igazságosnak. A munkásrétegek nagyobb arányban, az értelmiségiek kevésbé.

A mozgalomról

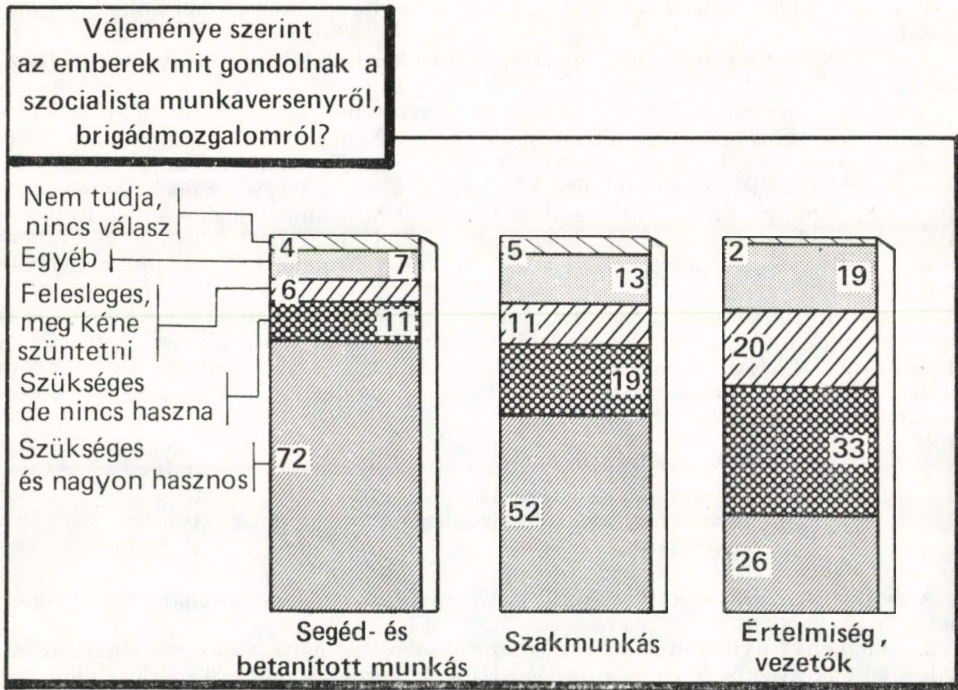
A segédmunkások 51%-a, a szakmunkások 75%-a, az értelmiségiek 84%-a úgy látta, hogy a mozgalomban van olyan, amin változtatni kellene. Változtatást elsősorban a formalizmus csökkentésében (főként az értelmiségiek), az együttműködés javításában (főként a segédmunkások) és az igazságosabb elbírálásban (főként a szakmunkások) igényeltek.

A szocialistabrigád-mozgalom szerepéről, hasznosságáról a többség (44—55%) véleménye az volt, hogy elsősorban az államnak és a vállalat vezetőinek érdekeit szolgálja. Az egyes rétegek között jelentős eltérés mutatkozott a brigádmozgalom hasznosságának megítélésében: egyértelműen hasznosnak tartotta a mozgalmat a segédmunkások háromnegyede, a szakmunkások fele és az értelmiségeik negyede. Ambivalens véleményt (szükséges, de nem hasznos) vallott a segédmunkások 11%-a, a szakmunkások 19%-a és az értelmiségiek 33%-a. Feleslegesnek tartotta a mozgalmat a segédmunkások 6%-a, a szakmunkások 11%-a és az értelmiségiek 20%-a.

A különböző versenyformákat eltérően preferálták a kérdezettek. A munkásrétegek a kollektív brigádmozgalomban vesznek szívesebben részt, az értelmiségiek viszont inkább az individuális versenyformákat választják. (Ezt tükrözi az a vélemény is, miszerint a brigádmozgalomnak elsősorban a fizikai dolgozóknál van nagy szerepe: ezt mindhárom réteg egyaránt vallotta [75%, 77%, 82%]).

A társadalmi munka a szocialistabrigád-mozgalom egyik kulsckérdése. Ennek megítélése a két munkásrétegnél közel azonos volt. Az értelmiségiek némileg kritikusanban ítélték meg, de döntő többségükben (78%) ők is pozitívan nyilatkoztak róla. Az ambivalens véleményt vallók az értelmiségiek között voltak a legtöbben. Az értelmiségiek felé haladva itt is erősen csökkent a pozitívan vélekedők aránya.

A szocialistabrigád-mozgalom oly sokszor hangoztatott jelmondata: „Szocialista módon élni, dolgozni, tanulni” — mint a válaszokból kitűnik — interjúalanyaink számára elsősorban nem konkretizálható általánosságként jelent meg: „Jó embernek lenni”; „Értelmesen, ezzel saját magamnak és a társadalmi környezetünknek

hasznosan élni.” (Az említések 32—50%-a.) Másodsorban a közösség jelent meg mint konkrét tartalom: „A közösséget hangsúlyoznám, ha magyarrá fordítom a szocialista-szociális szót, az is közösséget jelent”; „Közösségben, nemcsak egymás mellett élni, nem elfutni egymás problémái elől.” (Az említések 13—22%-a.) Viszonylag sokan utaltak még a kiemelkedő munkavégzésre: „A munkámat a képességeimhez mértén maximálisan elvégezni”, a feladatokat „munkaidőn túl teljesíteni vagy munkaidőn belül a legjobb munkát nyújtani”. A jelmondat értelmezése a megkérdezettek egészének problémát jelentett. Erre a „nem tudom” válaszok magas aránya is utalt.

Z. Z.

Az iráni kommandóakció – önvédelem vagy provokáció?

Nyomban a kudarcra végződött amerikai kommandóakció után (1980. április 30-án) a Tömegkommunikációs Kutatóközpont Ifjúságkutató Csoportja felmérte a budapesti fiataloknak az iráni túszüggyel kapcsolatos véleményét. (Az alkalomra választott minta azonos létszámú csoportokból állt, amelyek átlagéletkora 14, 17, 20 év volt; a nemek egyenlő arányban voltak képviselve.) A vélemények pontos felderítése érdekében a kérdezettek 1-től 5-ig terjedő pontszámmal jelölhették, milyen

mértékben értenek vagy nem értenek egyet a kérdőíven szereplő 60 különböző állítással.

A négy legfontosabb kérdéscsoportban a megkérdezettek véleménye a következő volt:

1. A teheráni amerikai nagykövetség személyzetének *fogva tartását* mindegyik csoport a nemzetközi jog megsértéseként értékelte. Nem értettek egyet azzal a felfogással, hogy a túsok fogva tartása az iráni nép jogos védekezése az USA nagyhatalmi politikája ellen és nem tekinthető a nemzetközi jog megsértésének. Nem azonosították magukat azzal az állítással sem, miszerint Iránnak joga van az Egyesült Államokat lekézdtetni, a túsok elengedését feltételekhez kötni. Ugyanakkor találónak minősítették azt az értékelést, hogy a kommandóakció háborús provokációnak minősíthető.

Az egytől ötig terjedő öt véleményfokozatot a válaszok valóságghú értelmezése és értékelése céljából 0-tól 100-ig terjedő skálára tették át a közvéleménykutatók. E skálán a „0” a *teljes* elutasítást, a „100” a maradéktalan azonosulást jelenti. A fent idézett állításokra vonatkozóan a skálán képzett egyetértési index az egyes csoportok átlagában az alábbi értékeket adta:

	Index
fiatalok (átlagéletkor 14 év)	40
felső évfolyamú középiskolások	38
egyetemisták	27

A csoportok közül a legmarkánsabb vélemény az egyetemistáknál volt tettenérhető.

2. Véleményt nyilvánítottak a kérdezettek arról is, helye van-e *erő* alkalmazásának a túsok kiszabadítására a *továbbiakban*. E kérdéscsoportban mérlegelniük kellett egyebek között, hogy az amerikaiak kiszabadítása érdekében iráni túsokat kellene ejteni és őket a Teheránban fogva tartottakkal kicserélni; esetleg a kommandóakciót újból megpróbálni, valamint azt, hogy a lezajlott akció minősíthető-e fegyveres kalandnak, s valószínű-e és mennyire az USA—iráni háború kitérőse.

	Index
fiatalok (átlagéletkor 14 év)	51
felső évfolyamú középiskolások	51
egyetemisták	34

Az egyetemisták általában nem fogadták el sem azt az álláspontot, miszerint a túsügyet csak erő alkalmazásával lehet megoldani, sem azt, hogy az akció nyomán előállott helyzet annyira súlyos, hogy háborús konfliktussal fenyeget. Az alsóbb korosztályok véleménye viszont erősen megoszlott. Az erő alkalmazását ők is inkább elutasították, de a helyzetet az egyetemistáknál fenyegetőbbnek ítélték meg.

3. A harmadik témakör megfogalmazásokat foglalt magában arra: *jogos* önvédelemnek vagy *háborús provokációnak* értékelhető-e az amerikai kezdeményezés. Egyebek között arról nyilatkoztak, egyetértenek-e azzal: a kommandóakció háborús provokáció volt, nem pedig jogos önvédelem; továbbá: erőszakra sem lehet erőszakkal válaszolni.

	Index
fiatalok (átlagéletkor 14 év)	64
felső évfolyamú középiskolások	55
egyetemisták	60

A fenti felfogással leginkább a legfiatalabbak azonosították magukat. Figyelmet érdemel, hogy legkevésbé a középiskolások ellenezték az erőszakra válaszul „ideológiáját”.

4. Szükségszerűen *be kellett*, hogy következzen a kudarc vagy a *véletlen* múlt — ez elé a dilemma elé állította a kérdezetteket az utolsó kérdéscsoport. „A kommandóakció sikere a rossz előkészítésen és *nem a véletlen*en múltott” — állt a kérdőívben.

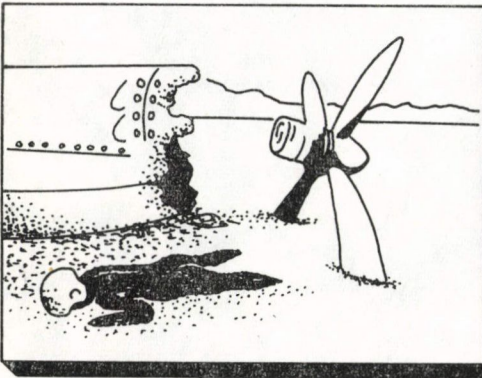
	Index
fiatalok (átlagéletkor 14 év)	44
felső évfolyamú középiskolások	49
egyetemisták	51

A kudarc okainak megítélésében a két „idősebb” csoport véleménye erősen megoszlott, viszont a legfiatalabbak szerint a kudarcban a véletlen nagyobb szerepet játszott.

Általában a budapesti fiatalok véleménye némileg közelebb állt az „iráni” mint az „amerikai” állásponthoz. A mélyrehatóbb elemzés arra mutatott, hogy a válaszadók mindkét fél álláspontját tartózkodással fogadták (inkább nem ellenezték, mintsem elfogadták).

A csoportok álláspontja két *alapvető véleményirányban* különbözött egymástól. A legfontosabb különbség az volt, miként vélekedtek a túsók kiszabadítására irányuló törekvésekről, azaz mennyire hajlottak az erő alkalmazására, illetve, hogy a kommandóakciót mennyire tekintették jogos önvédelemnek, s kudarcát a véletlen következményének.

A másik alapvető különbség abban mutatkozott, hogy mennyire értettek egyet a túsztartásra vonatkozó hivatalos iráni felfogással, illetve háborús provokációnak te-

A KÉT ALAPVETŐ VÉLEMÉNYIRÁNY A CSOPORTOKBAN*

	A túsók kiszabadítása	A túsztartásra vonatkozó iráni felfogás
Fiatalok (átlagéletkor 14 év)	80	64
Felső évfolyamú középiskolások	82	42
Egyetemisták	27	29

* A mutató itt %-ot jelent, azt, hogy az adott korcsoportnak az alapvető véleményirányokkal való egyetértési foka (átlagosan) az összes kérdezett hány százalékáét haladja meg.

kintették-e a kommandóakciót. A két alapvető véleményirány az egyes csoportokban a táblázat szerint alakult.

Egymáshoz képest tehát a csoportok állásfoglalása a következő: a legfiatalabbak támogatták a túszok kiszabadítására vonatkozó törekvést, ugyanakkor egyetértettek a túszok fogva tartására irányuló iráni felfogással is. A felső évfolyamú középiskolások elutasították az iráni túszpolitika elveit és gyakorlatát, s inkább az amerikai túszok (akár erőszakos) kiszabadításának ügyével azonosultak. Az egyetemisták mind a túszok kiszabadítása ürügyén gyakorolt amerikai erőpolitikát, mind pedig a túsztartást is eszköztárába soroló iráni álláspontot elutasították.

E.D.

KÖNYVEKRŐL

Foucault Kővágóörsön

Józsa Péter
ADALÉKOK AZ IDEOLÓGIA
ÉS A JELENTÉS
ELMÉLETÉHEZ
Tanulmányok

Propaganda Propaganda Iroda
Budapest, 1980

Józsa Péter: Adalékok az ideológia és a jelentés elméletéhez. 1980. Népművelési Propaganda Iroda.

Józsa Péter posztumusz kötete a jel, a jelentés, az értelemadás problémáit tárgyaló tanulmányokat tartalmaz. Az a cél lebegett a szerző szeme előtt, hogy egy mederbe gyűjtse össze a tudásszociológia, az empirikus mentalitászociológia, a kulturális antropológia, a társadalmi kommunikáció-elmélet, a szemiotika és a jelentéselmélet különböző forrásvidékeiről különböző sodrásban és bőségben érkező áramait. És mivel még ezt a feladatot sem találta elég nagyinak, megtoldotta egy még nagyobb vállalkozással: a jelentéselméleti problematikát a társadalmi tudat marxista elméletével kapcsolatos eredeti kérdések „új szinten és új módon” történő megközelítésével igyekezett kimozdítani az általa diagnosztizált válság-

állapotból. De nem érte be az eddigiekben jelzett elméleti innováció nyaktörő kockázatával sem: empirikus anyagon is megkísérelte gondolatai bizonyítását. Mindez arra vall, mintha magára Józsa Péterre is állna, amit Roland Barthes jellemzésére ő mond el egy helyütt: „pályafutását személyiségének szuverén törvényeiből megalkotó szuverén szabad szellem.”

A kötetbe összegyűjtött tanulmányok arra utalnak: szó sincs arról, hogy a személyiség szuverén törvényei működnenek csupán Józsa esetében. Magyarország nem az a pálya, ahol ezek a szuverén törvények egy szál magukban elegendőek volnának a tudományos teremtetéshez. Már maga a program is arra utal, hogy ha valaki ilyen szélességben és ilyen mélységben, az összefoglalás és az úttörés együttes igényével vág bele az általa kérdésesnek látott problémák sűrűjébe, az nem lehet szuverén és szabad. Az ilyen ember nem a feladatot választja, hanem a feladat választja magát az embert.

A kötet két fő részből áll. Ezek részleges önállóságát, s egyben egymásra vonatkozását jelképezi e recenzió címéül választott két szó. Metaforák azok, híven Józsa kedvenc — s megoldatlan (megoldhatatlan?) — problémájához: miként lehet értelmes és jelentésbeli az, ami *önmagában* állva esetleg nem az, illetve mást jelent, mint akkor, ha *viszonyba* helyezjük, *viszonyban* szemléljük.

Mi az a viszony, melybe most Foucault-t, illetve az e névvel jelképezett és Józsa által oly ragyogóan értett és

interpretált francia „kulturális szemiotikai” iskolát helyezték?

A 60-as évek közepére-végére kell gondolnunk, amikor a magyarországi társadalomtudományi gondolkodásba szinte berobbant a strukturalizmus, persze nem művek, autentikus források, hanem másod-harmadrendű információk, hallások révén. A kulturális divat hullámlovasaként, ahogyan az Magyarországon az új — s ilyen minőségében azonnal vagy gyanakvással vagy feltétlen behódolással fogadott — szellemi irányzatokkal történni szokott.

Az éppen éledni kezdő magyar társadalomtudományi gondolkodás — mely korábban még a divathatásoktól is el volt szigetelve — a strukturalizmusban egy pillanatra panáceaát látott. S Józsa misszionáriusává szegődött ennek az irányzatnak, de nem a vakbuzgó — majd renegátságba forduló — térítő, hanem a románkori magyar falusi templomok franciaországi terveket követő megszállott építői módjára (s e templomok nélkül szegényebb volna az ország). E magyarországi templomok nem olyanok, mint az eredetiek — szakértő szem nyomban meglátja a különbséget. De számunkra fontosak, mert arról tanúskodnak — eleven jelekként —, hogy Európában élünk, részesei vagyunk egy olyan szellemi hagyománynak, melyet ugyan koronként változó távolságban, de voltaképpen reménytelen behozhatatlanságban követünk.

Hazai terepen az európai attitűd bizonyítékának számít, ha valaki rámutat erre a behozhatatlan elmaradásra, ha tehetetlenek módjára széttárja karjait, és az értők szánakozó mosolyával ajkán a Nyugat felől fújó szélre figyel. Pedig van egy másik, meglehetősen parlagon felejtett attitűd, mely az adottból indul ki, s a lehetetlent is megkísérelve addig feszíti — abba nem bezárkózva —, míg az *megváltozik*. Az ellenállás persze nagy, és a változás többnyire a változtatót kéri (s kapja) cserébe, de az eredmény már visszafordíthatatlan. A finnyás ítéseknek ez rendszerint nem elég, addigra már más divatok járnak, másról „illik” tudni, azaz beszélni, hiszen gyorsul az idő, lépést kell tartani a korrallal.

Józsa Péternek a francia strukturalista gondolkodásra irányuló tartós és a változó divatokkal szembeszegülő orientációja arról tanúskodik, hogy ő mindvégig komolyan vette a magyar társadalomtudományi gondolkodás meg-

változtatását. A maga szívós és makacs módján sokat tett azért, hogy a kinyilatkoztatások, a „Himalája tetején ugráló nyulacsokkák” helyett a tényekre való odafigyelés, a szakadatlan tanulás és tanítás, az emberi dolgokra irányuló csillapíthatatlan kíváncsiság váljon uralkodó értéké. Nem egyedül ő, egy egész generáció vállalta magára a feladatot (tehetett-e mást?), hogy a magyar társadalomtudományt ismét (és már hányszor?) felzárkóztassák a kor színvonalához, hogy lebontsák az egészségvédelem okán emelt, valójában egészségtelen karantén falait, hogy a keresés, a kételkedés, a hipotézisalkotás és bizonyítás visszanyerje Galilei óta oly sokszor elperelt jogait.

Ez a kötet, melyet Józsa még maga válogatott össze, ennek a rekonstrukciós folyamatnak a dokumentumait nyújtja. Úgy érzem, elméletileg nem oldhatta meg a maga elé tűzött nagyszabású feladatokat, nem született meg keze alatt az új jelentésemélet, mely a „gyakorlatból fakadó szükségletek” által termelt jelentést tenné meg központi kategóriának. Megsejtései nagyszerűek: a műalkotások többjelentésűsége (poliszemiája), mint a koronkénti újraértelmezés és újratemtés lehetőségének a záloga — nagyszerű gondolat. Egyáltalán a jelentés—viszony mint potencialitás, új elemet nyújthatna a formállogikai tornagyakorlatokon edzett jelentésszakértők megközelítései számára. Ez a gondolat ugyanis, az embernek arra az alapvető, de mindaddig szaktudományosan kellően nem méltányolt tulajdonságára rimel rá (ezért tulajdonság nélküli az ember), amit Musil „lehetőségérzéknek” nevezett. És voltaképpen mi a jelentés, ha nem lehetőség, amit a jel felvehet — attól függően, hogy milyen kontextusban szemléljük? Azon is érdemes gondolkodni, amit Józsa a lét—tudat viszonyban a következőképpen vet föl: „Az emberek nem az életfeltételeikre mint olyanokra reagálnak, hanem már értelmezett életfeltételeikre, arra, amit azok számukra jelentenek.” (25. old.). Ez valóban olyan gondolat, mely alapjává lehetett volna annak a programnak, amely a tudásszociológiai kérdésfelvetést ötvözi a szemiotikai, kommunikációelméleti, kulturális antropológiai kérdésfelvetésekkel — marxista keretben.

De mi a cím másik szavának, Kővágóörmsnek a jelentése? Ismereteim szerint ott forgatták az Égi bárányt, azt a

Jancsó-művet, melyről a kötet egyik legjobb tanulmánya szól. Egyáltalán, a második részben olvasható Jancsó-tanulmányok azt bizonyítják, hogy a francia strukturalista lecke Józsnál nem maradt olvasmányélmény: négy Jancsó-filmet (Szegénylegények, Csend és kiáltás, Csillagosok, katonák, Fényes szelek) elemezve a szerző olyan leleményes és empirikusan is jól alkalmazható „szótárt” mozzgat, melyet vélhetően nem tudott volna kidolgozni, ha előtte nem mélyed el a saussure-i tradíciókra épülő francia kulturális szemiotika művelőinek munkásságában. Ma már egészen világos mindenkinek (sajnos túlságosan világos), ami a 70-es évek elején-közepén egyáltalán nem volt az, hogy Jancsó filmjei önálló nyelvet teremtettek a film eszközei lehetséges kombinációinak halmazából kihasítva. Ezek a filmek korszakos jelentőségűek mind az egyetemes, mind a magyar filmtörténet szempontjából, s mint minden korszakos jelentőségű alkotó esetében, Jancsónál is megfigyelhető volt, hogy egyszer csak megcsinált valamit, „amiről az esztétika addig azt tanított, hogy tilos.” Józsa Péter korabeli — s e kötetben újraközölt — tanulmányai nagyon sokat tettek azért, hogy ma már a közönség széles rétegei értenek (nálunk és Nyugaton is) „Jancsót”, s hogy e filmnyelv szabályai és elemei alapján talán egy középiskolás diák is képes volna „Jancsó-filmet” készíteni, lovakkal, pusztával, meztelen nőkkel, arctalan kiszolgáltatottakkal és hatalmasokkal. De a Jancsó-filmek a maguk idejében egyáltalán nem voltak ilyen világosak, s nemcsak a filmnyelv bonyolultsága okán.

Józsa elemzései (kiváltképp az Égi bárányról írt) azért annyira jók, mert némiképp maga is megszegi a szemiotikai elemzés szabályait, s időnként kikilép a rendszerből, melyet zseniálisan megteremtett a leírás és az elemzés céljaira. Am írása éppen ezekben a „tilosba tévedt” pillanatokban izzik föl, ilyenkor szökik be a kategóriaszótár szavai és számoszlopai közé a történelmi-társadalmi valóság, ami ezeket a filmeket (s elemzőjük mondanivalóját) oly megmásíthatatlanul és természetesen magyarrá tette a szó konkrét (tehát értékítéletektől független) értelmében: „Olyan helyzetben vagyunk — írja Józsa 1971-ben —, amikor minden mozdulatunkhoz az élmény és a gondolati tisztánlátás erejével egyszerre kell tud-

nunk, merről jöttünk és merre megyünk. Ezért történelmünk bármelyik pillanatát csak a jelenhez vezető összefolyamat parányi részeként és jelenünk bármelyik problémáját csak ennek az összefolyamatnak a parányi következményeként tudjuk látni.” (130. old.).

Nos, a kötet második részében közölt tanulmányokból kitetszik, hogy a Józsa által elsajátított hatalmas elméleti tudásanyag az empiriával ütközve nem marad meddő és öncélú: hozzásegíti birtokosát ahhoz, hogy az „élmény és a gondolat tisztánlátása” fényében egyszerre tudjon vizsgálódni. Ha egyszer megszületik a „filmnyelvészet”, az Józstól sokat tanulhat. De nemcsak abban az értelemben, hogy folytatni kell és érdemes kezdeményezéseit, melyeket a filmnyelv „langue”, „langege”, „parole” és „discours” szintjeinek kijelölésére tett, hanem abban az értelemben is, hogy munkásságát a társadalmilag elkötelezett kutatói és gondolkodói etika nevében végezte. Ez az etika mindenekelőtt a konfliktus szükségességére: a tilalmak és a tilalmak ellen folytatott küzdelem végzetes, de elkerülhetetlen dialektikájára figyelmeztet. Jancsó — nálunk, ki tudja, miért nem játszott — Habsburg-filmjéről (Magánbűnök — közerkölcsök) ezt olvashatjuk a kötetben: „A film azt mondja, hogy ha elképzelünk egy olyan konstellációt, amelyben minden lezárult, akkor sem veszett el semmi. A megszilárdult rend nem lehet végleges, mert minden rend *kénytelen elnyomni* (J. P. kiemelése) az ember bizonyos képességeit vagy lehetőségeit, amelyek előbb-utóbb utat törnek maguknak, hiszen a rend csak elfojthatta, ám nyilvánvalóan nem semmisíthette meg őket.” (133. old.).

Az etika szomorú, de nem pesszimista. Szép példa rá az a tanulmány, amelyben az Elektra-téma világirodalmi vándorútjával foglalkozik. Itt is egyszerre jelentkezik a szaktudományos — kommunikációelméleti, szemiotikai — szempont és a konkrét társadalmi-történelmi analízis. Józsa történésznek sem lehetett utolsó, nagyszerűen érti és érzi az irodalmat, s fogékonysága a feloldhatatlan emberi konfliktusok iránt szinte predesztinálta arra, hogy megírja ezt a munkát. Cikkében a büntelenségért küzdő bűnös akarat antinómiájának koronként és társadalmanként újra meg újra konkretizálódó, egyszerre tisztító és vonzó szörnycetegarcát mutatja föl. Nagyszerűen kapcsolódik ahhoz a gon-

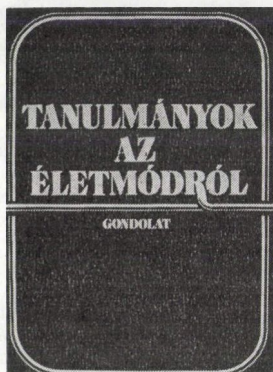
dolathoz, melyet Lukács fogalmazott meg Taktika és etika című írásában a magyar forradalmak hajnalán.

Józsa olyan szociológus volt, aki magán érezte a történelem nehéz kezét. Miközben kiművelte magában a szociológust, jelentősen hozzájárult ahhoz, hogy egyáltalán újra lehessen szociológia Magyarországon. Hozzájárult a szo-

ciológiai kultúra megteremtéséhez, a „nyelvezet” megszületéséhez, melyet az új nemzedékek már készen találtak maguk körül. Hogy tudjuk, „merről jöttünk és merre megyünk”, időnként elő kell vennünk írásait és tanulnunk kell tőle. Szakmát is, etikát is.

Csepeli György

Életmód és társadalompolitika

Tanulmányok az életmódról. (Vál. és szerk Szántó Miklós.) Budapest, Gondolat Kiadó 1979.

Amióta tudományos-ideológiai közéletünkbe betört, és egycsapásra nagy népszerűsége telt szert az „életmód” fogalma, az e kérdéskörrel foglalkozó vizsgálatok és tanulmányok hovatovább parttalanra szélesedő áramában mind a szakember, mind a laikus olvasó számára sok nehézséget okoz az eligazodás.

Az „életmód” fogalma még mindig túlságosan tág és elvont. Az évek során kikristályosított definíció, amely lényege szerint az életmódot társadalmi egyének és csoportok sajátos értékrendje által szabályozott, viszonylagos autonómiával kialakított, s ugyanakkor az adott társadalmi környezet által befo-

lyásolt, időben változó tevékenység-struktúrájának tekinti, csak rendkívül általános formában tartalmaz a társadalomtudományok számára közvetlenül hasznosítható elvi, módszertani direktívákat. Jelentősége inkább ideológiai és társadalomtörténeti, s léte inkább azzal a kérdéssel függ össze, hogy milyen társadalmi szükséglet hozta létre a felfokozott érdeklődést a hatvanas évek második felében az emberek életmódja iránt.

Ez a szükséglet az akkori magyar társadalmi viszonyokból, az e viszonyok értékelésére és változtatására szerveződött társadalmi konszenzusból nőtt ki, az 56-os „katarzist” követő politikai-társadalmi megújulás szerves részeként.¹

Születésének körülményeiből fakadóan az „életmód” fogalma ideológiai-morális természetű volt, inkább valóságfeltáró attitűdöt, szellemi alapállást fejezett ki. Egyfelől jelentősen hozzájárult a szociális érzék kifejlődéséhez, szociológiai és szociográfiai kísérletek sorainak elindulásához. Másfelől viszont megkezdődött az egész kérdéskör szaktudományos kidolgozása. Ez utóbbi folyamat azonban számtalan nehézséget és buktatót rejt magában. Mert akármennyire is indokoltnak tekinthetjük *ideológiai-morális* alapon annak tisztázását, hogy mi e fogalomnak a szocialista körülmények szempontjából releváns ideológiai tartalma, ennek a kérdéskörnek a tudományba történő transzponálása, koherens életmód-elmélet kialakítása, sőt, mi több, specifikusan szo-

¹ Természetesen ez nemcsak magyar jelenség. Általános fordulat következett be a hatvanas évek Európájában és Amerikájában is. Ezzel azonban — bármily indokolt is lenne — egy könyvismertetés keretein belül most nem foglalkozhatunk.

cialista életmód-modell kidolgozása anélkül problematikusabbnak tűnik. Szükségszerű, hogy egy ilyen elmélet, amely nem valósítja meg a változó valósággal a folyamatos és élő kapcsolatot, csupán morális és ideológiai-tudati követelményrendszerként állíthat fel, s ezzel éppen eredeti céljával — a szociális érzékenység fejlesztése és a konkrét valóság genetikusan feltárása — kerülhet elmentmondásba. Így az sem véletlen, hogy egyre inkább szaporodik azoknak a tudományos publikációknak a száma, amelyek nem említik az „életmód”-fogalmat, ugyanakkor konkrét kutatások alapján jóval értékeesebb útmutatást kínálnak a társadalomtudomány számára, mint azok a kétségtelenül jó szándékú ideológiai írások, amelyek valamilyen általánosabb érvényű életmód-modell felvázolására törekednek. Az életmód egyes elemeivel foglalkozó, konkrét vizsgálatokra támaszkodó publikációk egyre nagyobb számban jelennek meg egyéb társtudományokat képviselő szakírók tollából is, jelezve azt, hogy az életmód-problémákör „természet adta” komplexitása csak a társtudományok interdiszciplináris együttműködésével tárható fel.

Továbbra is azokat a konkrét, bizonyító erejű vizsgálatokat kell ösztönözni, amelyek az életmód legfontosabb és jelentős társadalmi csoportokat érintő kérdéseivel foglalkoznak. Másfelől ezeknek a kutatásoknak az eredményeit felhasználva, a társadalmi vezetésnek a feladata, hogy gazdaság- és társadalompolitikai intézkedések sorozatát dolgozza ki a feltárt konfliktusok megoldására és szabályozására.

Két választási lehetőség

Az életmód kérdéseivel foglalkozó gyűjteményes kötet összeállítója előtt tehát mindenképpen két választási lehetőség áll. Az egyik lehetőség az, hogy olyan tanulmányokat jelöljön ki a kötet számára, amelyekkel csupán fémjelezni kívánja az életmódkutatás másfél évtizede során felmerült vitás kérdéseket, az életmódelmélet-alkotás problematikáját, az életmód makrostrukturális összefüggéseit, s kiegészítésül néhány olyan empirikus vizsgálatról is számot ad, amelyek az életmód egyes aspektusait elemzik, minden különösebb rendszerezettséggel nélkül, inkább csak illusztrációs célokat szolgálva.

A másik lehetőség az, hogy a kötet összeállítója valamilyen témacsoportosítás szerint válogat a rendelkezésre álló tanulmányok és vizsgálati anyagok tömegéből, szem előtt tartva ezek aktuális társadalompolitikai mondanivalóját, függetlenül attól, hogy kifejezetten életmódcentrikus írások-e, vagy értéküket a szerkesztés során kialakított csoportosításon belül, a többi idesorolt tanulmánnyal összefüggésben tudják érvényesíteni. Nyilvánvaló, hogy az életmód egyes elemei és területei valamilyen módon összefüggenek egymással, de ezen az összefüggésrendszeren belül valamilyen preferenciának kell érvényesülnie. Érzésünk szerint egy ilyen, a gazdaság- és társadalompolitika számára gyakorlati útmutatásokkal szolgáló, sőt vele szemben kihívásokat is tartalmazó kötet szakmai feltételei (mind a rendelkezésre álló vagy készülő publikációk, mind a szakmai kapacitás tekintetében) adottak.

Szántó Miklós válogatása felvillantja az utóbbi lehetőség realizálását, lényegében inkább az előbbi megoldáshoz áll közelebb. A kutatások eddigi eredményei alapján, indító tanulmányában Kőpeczi Béla három problémára hívja fel a figyelmet.

Az eddigi életmódkutatás nem használta ki kellő mértékben a pszichológiai, valamint az irodalmi és művészettudományi vizsgálatok nyújtotta lehetőségeket. Ugyanis olyan fontos kérdésekkel foglalkozó tanulmányok nem kerültek be a kötetbe, mint az ellátottság, az életmód ökológiai és infrastrukturális keretei, az egyéni és családi fogyasztás, rétegéletmódok — amelyek az életmód alapvető területei (6. old.) Hozzá kell azonban tennünk, hogy az utóbbi időben mozgásba lendült az életmóddal és életstratégia-választással kapcsolatos pszicho-szociális jelenségek kutatása (gondolunk elsősorban a Hankiss Elemér cikkei nyomán kialakult vitára a magatartás- és viselkedésmódokról), s magán a kötetben belül is több olyan gondolatot találunk, amelyek a cselekvés és értékrend pszichológiai kapcsolatával foglalkoznak (H. Sas Judit a szocializációval kapcsolatban elemzi a társadalmi gyakorlat és a pszichés beidegződések ellentmondásos viszonyát, Hanák Katalin pedig a tömegkommunikáció által közvetített életmódmodell kapcsán arról tesz említést, hogy a sugalmazott életmód- és

értékminták rendszeréből a percepció során olyan inkonzisztens utasítás-együttes alakulhat ki, amelynek az intencióval ellentétben kedvezőtlen hatása is lehet. Másfelől a művészi alkotások tartalmi elemzése nagyon értékes támpontokkal szolgálhatnak az adott időszak életmódjának, magatartásmin-táinak elemzéséhez, s különösen alkal-masak (sokszor egyetlen forrásként használhatók) történeti jellegű kutató-sokhoz.

Köpeczi Béla másik felhívása a társ-tudományok együttműködésének komplex tervével kapcsolatos. Egy ilyen terv kialakítását azonban a recenzens csak akkor érzi aktuálisnak, ha ez az el-képzelés a társ tudományok élő és rend-szeres kapcsolatfelvételében (nyílt konzultációkban és vitákban) realizálódik, s nem a tudománypolitikai adminiszt-ráció egyébként is bonyolult feladat-körét bővíti. A jelenlegi helyzetben — amikor az életmód egyes elemeinek a feltárása az elsőrendű feladat — hatékonyabb lenne az életmód alakulását és szabályozását befolyásoló társadalmi-politikai intézményekkel folytatott esz-mecsere.

A tudatos beavatkozás esélyei

Köpeczi Béla harmadik kérdése az eredmények felhasználásának lehetősé-gével függ össze: „ha arra a kérdésre kell válaszolni, hogy mit használhat fel mindebből a társadalmi gyakorlat a nagy tendenciák értékelésére, meg-lehetősen nehéz helyzetben vagyunk.” (16. old.). Az eredmények felhasználása azonban mind a tudományos kutatás, mind a társadalomvezetés számára egy-aránt követelményeket támaszt. A tár-sadalmi gyakorlatot lényegi szempont-ból érintő kérdések vizsgálata mellett fontos, hogy a gazdasági és társadalom-politikai intézkedések „a problémákat *keletkezésükben és ne felszínre kerü-lésük végeredményében* ragadják meg” (Kulcsár Kálmán tanulmányából, 61. old.). Kulcsár Kálmán tanulmánya elemzi az életmódkutatás tudományos feltételrendszerét és a politikai irányítá-ssal kialakuló kapcsolatát. Szerinte az életmód egész kérdéskörét kizárólag az időben változó társadalmi praxisból ki-indulva (tehát egyidejűleg gyakorlati és történeti módon) lehet megközelíteni, legyen szó tudományos kutatásról vagy

társadalompolitikai döntésről. Az új életmódfeltételek, a követendő magatartásminták és a választásukra ható tényezők a társadalmi fejlődés foly-matában termelődnek ki (51. old.), ezért a szocialista társadalomban sem beszél-hetünk egységes életmódról (49. old.). Beszelnünk kell viszont az életmód ele-meinek differenciált jelenlétéről, és fi-gyelembe kell vennünk a választások alternatíva-jellegét is. A társadalom-politikai tevékenység során megnyilvánuló tudatosságot élesen meg kell különböz-tetni azoktól a törekvésektől, amelyek túlzottan nagy jelentőséget tulajdonítanak a tudati ráhatásnak az életmód megváltoztatásában. Ez a magatartás moralizáláshoz vezethet. A szerző nagy jelentőséget tulajdonít az úgynevezett „szervező-jellegű” magatartásirányítás-nak, amely aktívan a társadalom tudatos irányítására törekszik, s amely konfliktusokat feloldó, „de esetenként konfliktusokat teremtő” hatású is lehet.

Ferge Zsuzsa gondolatmenetének köz-éppontjában is az a kérdés áll, hogy milyen lehetőségek vannak az életmód változásánál a tudatos társadalmi be-avatkozásra az újratermelési ciklus (termelés, elosztás és felhasználás) foly-mataiban. A kérdés az, hogy van-e lehetőség a munkamegosztás hierarchi-kus tagozódásának átszervezésével az emberek életéselyeiben és életkörülmé-nyeiben mutatkozó egyenlőtlenségeket is csökkenteni. A javaslat, melyet en-nek megoldására a termelési folyamaton belül Ferge Zsuzsa is adhat, csak teoretikusan fogalmazható meg (a kü-lönböző típusú munkafeladatok nem mechanikus, hanem organikus megszer-vezése, amely a munkafolyamatokban működő kétféle teológiai tételezést fo-kozatosan és legalább bizonyos mértékig újraegyesíti (76. old.), hiszen ez csak az újratermelési folyamat egész szerkezetének átalakításával képzelhe-tő el. Így a „rotációs” (jó és rossz munkák folyamatos cserélése) és a „paralel” (a jó munka mellett párhuzamosan rossz munkát is végezn) megoldások csak elgondolkoztató, de nem megvalósítható mozzanatok tartalmaznak, s a kidolgozottságnak ebben a formá-jában utópisztikusnak hatnak. Rendkívül fontosak ugyanakkor azok az ér-dekmechanizmusok is, amelyek a munkamegosztás ilyen átalakítását jelentő-sen gátolják.

Nagyobb fontosságot tulajdonít a

szerző — különösen a szocialista körülmények között — a társadalompolitikai beavatkozásnak az elosztás területén. Ferge Zsuzsa tanulmánya ennek kapcsán lényeges kérdést vet fel: milyen legyen a piaci és redisztributív elosztás aránya az életmód társadalmi feltételeinek javítása érdekében? Kétségtelen, hogy az egyre erősebbé váló piaci mechanizmusok hatékonyan közreműködhetnek a javak szűkösségének felszámolásában, a közös társadalmi alapok bővítésében. A szerző azonban arra figyelmeztet, hogy a kollektív (azaz általános) szükségleteket kielégítő társadalmi szolgáltatások és juttatások elosztásánál rendkívül tudatos és átgondolt társadalompolitikai tevékenység szükséges ahhoz, hogy a piaci és nem-piaci mechanizmusok spontán (s jelenleg még ebben a spontaneitásában hatékonyak mutatkozó) együttélése perspektivikusan ne vezessen a hátrányok és előnyök még kedvezőtlenebb „elosztásához”.

A szociológiai vizsgálatok eredményei

A konkrét szociológiai vizsgálatok eredményeit ismertető és értékelő tanulmányok meglehetősen vegyes változatásban szerepelnek: tömegkommunikáció, családi szerepek, öregek életmódja, lakótelepi közéletiség. Ha valamiféle rendszerben kívánunk foglalkozni ezekkel a tanulmányokkal, akkor elsőként Hanák Katalin tanulmányát kell kiemelnünk, amely az elméleti és makrostrukturális kérdésekkel foglalkozó fejezetben szerepel, de fejtegetései során konkrét vizsgálati anyagokra is támaszkodik. A tanulmány szellemesen megírt első részében a szerző, bírálva a tömegkommunikációs kutatások kvantitatív és szűken szabadidős szemléletét, a termékeny kiindulópontnak az életmódot meghatározó teljes emberi szükségletstruktúrát átszövő információ- és kommunikációs szükséglet vizsgálatát tartja (122. old.). Ha a tömegkommunikációt nem a szabad időhöz, hanem az életmód egészéhez kapcsoljuk, szükségképpen különbséget kell tennünk a közvetített minták és a mintákból összeállító modell között: „...a 'mintakészleteket' a konzisztens vagy inkonzisztens értékek és érdekek szálai fogják össze működőképes modellé, amelyek struktúráját és mozgásterét az élet részterületeinek mintái és ezek egy-

máshoz való kötődése, hierarchikus viszonya alkotja” (123. old.). E részmiták sokaságából épülnek ki az egyes magatartásmodellek, de a szocialista életmód modellje is. Ily módon nem egyedi információk és információcsoportok állnak szemben a percepció valamely szegmentumával, hanem a tömegkommunikációs üzenetek együttese, mint komplex értékeket hordozó-közvetítő rendszer az egyén szükségletstruktúrájának és életmódjának egészével. Ennek alapján vizsgálható az a kérdés is, hogy a tömegkommunikáció mire és hogyan orientál. A mi tömegkommunikációinkban tapasztalható heterogenitás szocialista társadalmunk átmeneti jellegét tükrözi, s részben ebből is fakadhat az, hogy esetenként „rosszul ütköztet értékeket, s ezáltal dezorientál, növeli az értékcollízió (az értékvesztés) veszélyét” (127. old.).

Szalai Sándor a már sokak által ismert nemzetközi időmérleg-vizsgálat eredményeit felhasználva a családi munkamegosztás és szerepelkülönülés problémáit elemzi. Szociálpolitikai szempontból fontosnak és hiánypótlónak tekintjük Cseh-Szombathy László tanulmányát, aki a Központi Statisztikai Hivatal sokéves munkájának eredményeiről számol be részletes alaposággal, átfogó helyzetképet nyújtva a társadalom meglehetősen mostoha rétegének, az öreg embereknek társadalmi helyzetéről, aktivitásáról. Ez a tanulmány alapját képezheti olyan további kutatásoknak is, amelyek előkészítenék konkrét szociálpolitikai intézkedések kidolgozását.

H. Sas Judit tanulmányának értéke mindenekelőtt abban van, hogy a szocializáció igen fontos kérdéseivel (a nemi szerepekkel kapcsolatos értékek és normák kialakulása a gyermekkorban) úgy foglalkozik, hogy a tudati elemek természetének kibontásával jut el makrotársadalmi érvényű megállapításokig (s nem a szokásos deduktív módon). Nevezetesen ahhoz a következtetéshez, hogy a gyermekekben kialakuló szerep- és személyiségideálok mélyen társadalmi gyökerűek, és változásukat alapvetően meghatározza a társadalmi feltételrendszer (233. old.). Ennek a megközelítésnek lényeges eleme a történetiség. Hiszen a gyermekek társadalmilag kialakult értékekkel és személyiségideálokkal találkoznak már a szocializáció igen korai szakaszában is (kis-

gyermekkor). Ha ezek a családi környezetben tevékenységmeghatározó belső értéké válnak, s mint rendkívül rezisztens, ily módon „átöröklődő”, nehezen megbontható magatartásmóddá válnak, a felnövő generáció személyiségértékelését és családon belüli tevékenységét is alapvetően meg fogják határozni. Erre a jelenségre utalnak azok a meglepő tények, hogy az értelmiségi gyermekek csaknem minden téren magasán kiemelkednek a többi társadalmi réteghez tartozó gyermekek közül a családi élettevékenységek és szerepeltosztások demokratikus megítélését illetően, de nem utolsósorban említ-

jük Béley László és Kulcsár László lakótelepi közélettel foglalkozó tanulmányát, amely a Kelenföldi és Újpalotai lakótelepeken végzett vizsgálat adataire támaszkodva érdekesen elemzi az aktív közösségi munka lehetőségeit és korlátait valamint jellemzőit a két lakótelep társadalmi összetételének eltéréseit alapul véve.

Talán szükségtelen mondanunk, hogy — bár a válogatásnak egyéb lehetőségei is vannak — értékes és hasznos kötetet vesz kezébe az olvasó. Nagy kár, hogy csupán mindössze 3800 példányban adták közre.

Kárpáti Zoltán

A dilemma éltet bennünket

Murányi Mihály: A társadalmi tudat. Struktúra — funkció. Kossuth Könyvkiadó, 1980. 194 old.

Murányi Mihály tudományos pályáját korán megszakította a halál. Műve, melyet ismertetünk, posztumusz jelent meg, csaknem két évvel a valóban „bor-nírt” (Murányi kedves szavajárását használva) természeti körülmény után. Ám a tudós bekapcsolódása a társadalom szellemi életébe sosem olyan sorszerű, s sosem annyira személyes, hogy ne lenne folytatható, ne lenne bírálható — éppen az ittmaradtak okulására. Ezért vétek és hamisan értelmezett kegyelet volna, ha e mű ismertetésében megragadnánk a hűvös leírás, fondorkodóan semmitmondó értékelés, a „csak így tovább” vállveregető bizta-

tása mellett. Olykor az élő alkotók műveinek bírálata is elbírná a szigorúbb mércét: tudományos kritikai életünk csak nyerne evvel.

Vélhetően a szerző nem végleges szintézisnek, tudományos alkotó munkája lezárásának szánta ezt a művet, hanem azt kívánta bemutatni, hogy meddig jutott gondolataiban, melyek kétségkívül a lehető legnehezebben megragadható tárgy — a társadalom tudati képződményeinek egésze — megismerésére, továbbgondolására irányultak. Tulajdonképpen lehetetlen helyzet: szerzője átad a kiadónak egy műhelymunkát, a kiadó megjelenti, de mire a mű elolvasása, befogadása, értékelése, a tudományos közvélemény reagálása megszületne, a szerző halott. És mégsem lehetetlen helyzet, hiszen feltételezhető, hogy mindannyiunkat érdekel a mű tárgya, mindannyian valamelyest töprengünk a társadalmi tudat mibenlétéről, szerveződéséről és funkciójáról, és senkinek sincs birtokában a mindent tudás titka, valamennyien, akik a társadalomtudományok területén dolgozunk most itt botladozunk, írunk, beszélünk, kérdezzük. És ha a halál lezár és kéretlen szintézissé ránt össze életműveket — mint most Murányiét, s kevéssel utána Józsaét —, akkor nincs jogunk ezt tudomásul venni, mert köztünk marad a mű a maga befejezetlenségeivel, hibáival, kérdőjeleivel — persze erényeivel is —, és mindez most már a *miénk*. Önmagunkkal

kell tehát szembenéznünk — amíg lehet, hiszen nem tudni, mire mikor vár ugyanaz a sors.

Ami megragadó a könyvben, az a nagyot akarás, az egész megragadásának az igénye és a következetes marxista megközelítés érvényesítésének az akarata. Óhatatlan persze, hogy közben deskriptív és eklektikus is — miként az egyik idézett szerző bírálatában ezeket a jelzőket Murányi maga alkalmazza. De imponáló, hogy akadt valaki, aki nem maradt meg a lábjegyzeteknél, az alkalmi beszélgetéseknél, a mindig csak nekirugaszkodó iparkodásnál, miközben „fontolva halad” előre, egy-egy dirib-darab téma tudományos feldolgozásában, hanem vállalta az Egészet.

Mert Murányi alapvető kérdéseket tárgyalt, és sosem a szemináriumi leegyszerűsítések szintjén, hanem birkózva anyagával és birkózva a múltból ittmaradt leegyszerűsítő sémák kényelmével. És ha nem oldotta meg feladatát — mert le kell szögezünk, hogy egészében vitatható mű került ki a keze alól —, azért nem a korai halál, hanem tudományos tudatunk állapota felelős. Persze azt hiszem, a társadalmi tudat struktúrájáról és funkciójáról *en bloc*, kezdve az őstörténettől s befejezve a kommunizmus majdani körülményeire, *egy* tudós nem is beszélhet többé, annyi részdiszciplínát, annyi szétágazó ismeretet kell ehhez művelni és tudni, hogy megszerzésük csak munkaközösségek, a tudományos kutatás szervezett lehetőségeit biztosító intézetek számára járható út.

A könyv — úgy érzem — két markánsan elkülönülő részt foglal magába, melyet az utolsó — a társadalmi ideológiákról szóló — fejezet forraszt össze. Az első rész a társadalmi tudat alapfunkcióiról és rétegződéseiről beszél, fokról-fokra tágítva a vizsgálódás körét történeti és szociológiai metszetek bevonásával a társadalmi tudat formáinak szerveződéséig, ahol egy eredeti tükrözélmélet csíráit véljük felismerni.

Alapvető megkülönböztetése a szerzőnek a társadalmi tudat vertikuma és horizontális síkja közötti elkülönítés. A vertikum a köznapi szinttől az elméleti szintig történő folyamatosságot foglalja magába, míg a horizontális sík a szociológiailag leírható integrációk konkrét tudatállapotai jellemzésének ke-

rete. Bátor tett az elemzésben az aufklárista, ismeretelméleti szempontokra szűkítő szemléleti hagyományok elutasítása; ezt kiegyesztíti a szociológiai szempontok bekapcsolása, s ily módon — folytatásában legalábbis — egy marxista tudásszociológia kibontakozását ígéri. Úgy vélem azonban, hogy ebben a műben nem sikerült az igazi áttörés, és Murányi bátrabban újított terminológiájában, szempontjaiban, mint szemléletében, amelyet érdemei mellett is voltaképpen „szemérmes aufklárizmusnak” jellemezhetnék. Nem tudta tehát megoldani azt, hogy a tudásszociológia általa — a vallásszociológiai részben — bírált teljesítményét kritikailag elsajátítva egy olyan marxista tudásszociológiát írjon, melynek marxizmusa nem merül ki az interpretálásban, hanem elsősorban az *anyag* (konkrét szociológiai anyagra gondolunk) elemzéséből kibontva, saját társadalmi viszonyainkra alkalmazva *derül ki* az olvasó és a felhasználó számára, hogy a *marxizmus módszere* és nem szavai lelkesítik át a művet. Méltatlanság volna ezt most a halott szerző szemére hányani, de talán bevezető megjegyzéseimből kiderülhetett, hogy nem a szerzőhöz, hanem a ma élő kutatókhoz, társadalomtudósokhoz szólok.

Nem tűnik meggyőzőnek az a fejlődésgondolat, amely Murányi művéből árad. Elismerve igazát — ti. hogy fejlődésnek jellemzi a társadalmi anyagi élete bővített újratermelésének, ha megszakításokkal is teli és a világ egészére nézve nagyon is egyenetlen folyamatát —, úgy látom, az alapprobléma — a társadalom szellemi életének mibenléte — teljes félreismerése mutatkozik meg abban, hogy az objektív mérhető fejlődéshez mellérendeli — s ha árnyaltan is, de mégiscsak függő változóként — a szellemi-tudati élet fejlődését.

Hogy az őstörténet homályában hol, mi zajlott le az utóbbi tekintetben, azt nem tudom: tájékozottságom nem elegendő annak megítéléséhez, amit Murányi az ebben a korban zajló anyagi-szellemi fejlődésről ír. Azt azonban vitatom — még akkor is, ha nem fejlődésről, hanem „egyre bonyolultabbá válásról” van szó —, hogy a fétis primitívebb lenne, mint az UFO-ba vetett hit, vagy hogy a platoni dialógusok kevésbé lennének bonyolultabbak, mint mondjuk ez a dolgozat.

És sajnos ez a fejlődésgondolat meghamisítja Murányi egész terminológiájának az értelmét, mely terminológia előszeretettel dolgozik polaritásokkal. Csak mutatóképpen idézek föl néhányat, s nem megyek bele mindegyik esetében annak a bizonyításába, hogy alkalmazásuk helytelen — mert az: értékkülönbségeket implikálnak ott, ahol valójában *funkcionális különbségekről* eshet csak szó.

„Ösztönös” és „tudatos”, „hamis” és „igaz”, „egyszerű” és „bonyolult”, „egyéni” és „kollektív”, „differenciálatlan” és „differenciált”, „valóságos” és „illuzórikus”, „inadekvát” és „adekvát”, „partikuláris” és „nembeli”, „természetadta” és „társadalmi”. Nyilván nem lenne nehéz még egy, ehhez hasonló, tucatnyi szópárból álló listát kiszemezgetni a könyvből, de nem akarok számitógépes feldolgozáshoz szükséges katalógus-letárt készíteni. (Jóllehet talán az volna a kívánatos tudományos kritika, ha tudományos módszerekkel értékelnénk egy-egy szerző produktumát.) A feldolgozásból talán kiderül, hogy a tudományos megközelítés számára megengedhetetlen értéktartalmú szavak használatáról van szó, melyek ahelyett, hogy az analízis fényével bevilágítanának a tárgy káoszába, inkább csak tovább homályosítják azt az értékerhes szavak „jó” — „rossz” polaritásának üdérccfenye jóvoltából. Következik ez a túlzott terjedelmű témaválasztásból, de a felhasznált fogalmi apparátus gyengeségéből is.

Különösen jól szemlélteti ennek az eljárásnak a gyengéit, ha figyelembe vesszük, hogy ezek a szópárok mindig csak egy-egy alfejezet anyagának elemzésében szerepelnek hangsúlyosan, a szerző meg sem kíséri kombinálásukat, még az azonos értékdimenzióba eső szavak esetében sem. Tehát — hogy csak egy triviális példát hozzak föl — nem történik olyan elemzés, mely megmutatná, miként függ össze mondjuk a partikuláris az inadekváttal, a hamissal, az egyénivel, az illuzórikussal stb. A valóság azonban még „bonyolultabb”, hiszen egy valódi analízis nem kerülhetné meg az *ellentétes* értékdimenziók keveredését biztosító terminológia kipróbálását sem: ez esetben az lenne a feladat, hogy megkeresnénk azt,

ami az inadekvátban igaz, az illuzórikusban valóságos stb. Csak az olvasó permutációs fantáziája szab korlátokat az előállítható kombinációknak.

A mű második része jóval kevésbé problematikus, itt érződik a szerző alapvető kutatói és elméleti jártassága, melyről meggyőződhattünk korábbi írásaiból. Arról a három vallásszociológiai fejezetről beszélünk, melyek a hit psichosztruktúrájával, a hiedelem, hit és tudás viszonyával, valamint a társadalmi tudat és a szekularizáció összefüggéseivel foglalkoznak. Itt — a jegyzetekből láthatóan — megnó a valóban szak- és korszerű irodalomra való hivatkozások részaránya, csökken a mérőben spekulatív, klisészerű marxista terminológia, s a fentiekből törvényszerűen következőleg az autentikus, mert empirikusan a valóságra orientált, marxista módszer túlsúlya is szemmel látható. Különösen jól sikerült fejezet az, amely a hit és az objektív valóságnúség észlelésének kapcsolatát tárgyalja a modern döntés-pszichológiai irodalom adatai és elméleti alapján. Azt is nagyon jó, kurrens kutatások bizonyítják, amit Murányi a hiedelmek „történeti geológiájáról” ír, arról a frapáns együttlésről, melynek esetében „azt tapasztalhatjuk, hogy jó részüknél kimutatható egy megelőző korszak magasabb szinten rendezett társadalmi tudatának (mitologikus, teologikus vagy ideologikus eszmerendszereinek vagy éppen tudásanyagának) töredékes jelenléte, «utóélete», amelyet a köznapi tudat azután sajátosan integrál, olvaszt össze a jelen bizonyos ismerettöredékeivel” (112. old.).

A zárófejezet megint visszaugrik az általánosságnak arra a szintjére, amely az első részt jellemzi, de láthatóan hasznosítja a valláspszichológiai és szociológiai rész magas szintje által adódó kontrollt is. Ha folytatni akarjuk Murányi munkáját — s nolens volens mit is tehetnénk egyebet — ideológiatipológiája minden bizonnyal megérne egy empirikus vizsgálatot.

Azt azonban e könyv olvasása után sem tudjuk jobban eldönteni, mint annak előtte, hogy mi a társadalmi tudat, mi a struktúrája, és mi a funkciója. De talán e dilemma éltet bennünket.

György Csaba

Két tudomány határán

Jog és szociológia. Válogatta: Sajo András, Kulcsár Kálmán bevezetőjével. K. J. K. Bp. 1979.

Mindig örülünk, ha egy kezdeti lépéseit már megtett, fiatal tudomány felhalmozott ismeretanyagával megismerkedhetünk. Így vagyunk a Sajo András válogatásában megjelent Jog és szociológia c. kötettel is.

Egy tanulmánykötet célja általában az, hogy felvázolja az adott tudomány problematikáját, áttekintse a különböző álláspontokat, és ezzel jelezze a jövő lehetséges útjait is. Esetünkben a válogatóról kiderül, hogy szereti tudományágát, mivel a legteljesebben szeretné azt bemutatni szakember és laikus olvasóinak.

A kötethez Kulcsár Kálmán írt bevezetőt. Ebben a jogszociológia főbb, aktuális kérdéseinek bemutatására törekedett.

A jogszociológia mibenléte

A jogszociológia abban a cipőben jár, amiben minden fiatal tudomány — bár néha „idősebb” tudománnyal is megesisik, hogy szembekerül a kérdéssel — meg kell határoznia kutatása tárgyát. Ebben a kérdésben a jogszociológusok véleménye aszerint tér el egymástól, hogy a jogtudomány vagy a szociológia felől közelítik-e meg tárgyukat.

A kötetben R. Treves tanulmánya arra hívja fel a figyelmet, hogy a jogszociológia kifejezést különböző szerzők

különböző problémák és kutatások megjelölésére használják. Legalább három felfogás különíthető el: az első a jogszociológiát az általános szociológiához kapcsolja, a második az általános jogelmélethez, a harmadik pedig olyan empirikus szociológiaként határozza meg, amely a tételes jognak a társadalomban való megvalósulását vizsgálja. Treves e harmadik felfogás híve.

J. Carbonnier azokkal a hipotézisekkel foglalkozik, amelyekkel a jogszociológiában dolgoznak. A fejlődési hipotézisek a jogot mozgásában kísérlék meg megragadni, a strukturális hipotézisek a jog lényegének vagy legalábbis felépítésének, szerkezetének a feltérképezését kísérlék meg. Bár a jogi evolucionizmus — tehát a fejlődés feltételezése — a jogban általánosan elfogadott, korántsincs egyetértés abban, hogy mi okozza a mozgást. A tekintetben is eltérők a vélemények, hogy mi a mozgás iránya. Carbonnier leírja, hogy bár a fejlődés hipotézise általában elfogadott, mégis korlátozódik azáltal, hogy sokan az „emberi természetben” fellelhető állandó, változatlan elemet tételeznek fel, amely a jogban is tükröződik bizonyos elemek változatlanóságában.

A struktúrára vonatkozó hipotézisek a mozgástól elvonatkoztatva a jogi rendszer természetének lényegi vonásaira mutatnak rá. A jogi pluralizmus hipotézise alapvető strukturális hipotézis. Röviden arról van szó, hogy a monista jogfelfogással szemben — amely azt vallja, hogy a jogrendszer egységes egész, amelyen kívül nem létezhet más szabályrendszer, amely „joginak” nevezhető — azt állítja, hogy az állam által alkotott jogszabályokon kívül léteznek olyan szabályok, sőt szabályrendszerek, amelyek a jogi szabályok mellett, esetleg azokkal szemben is léteznek, és befolyásolják az emberek magatartását. A jog bizonyos szabályai pedig ilyen esetekben nem hatékonyak, nem érvényesülnek. Carbonnier szerint nem egyfajta jogi pluralizmus létezik; inkább a jogi pluralizmus különféle jelenségeivel találkozhatunk.

Ph. Selznick szerint a jogszociológia gyökerei elsősorban a jogtudományba nyúlnak, és kevésbé a szociológiába. Ta-

nulmányában kifejti, hogy a jogszociológia történetében négy alapvető gondolat emelkedett ki: a történetiség, az instrumentalizmus, a formalizmusellenesség és a pluralizmus.

Selznick ehhez még hozzáveszi a szociológiai megközelítést, amelynek érdeke, hogy a társadalmi tartalom elsőbbségét hangsúlyozta, de adós maradt a magyarázattal, hogy mi a jellegzetesen jogi. Selznick szerint a jellegzetesen jogi az *autoritás*. A jogelméletnek fel kell ismernie a jog által a társadalomban végzett sajátos *munkát*, a jog jellemző *erőforrásait* és a jog által mozgásba hozott jellemző *mechanizmusokat*. A továbbiakban Selznick azt a mechanizmust elemzi, amelynek révén a jog — különböző területeken különböző mértékben — a közmegegyezés révén legálissá válik.

L. Sz. Javicsnak a kötetben közölt tanulmánya azt a szocialista jogelméleti nézetet képviseli, hogy a marxista jogelmélet alapvetően szociológiai nézőpontú. Felesleges a jogszociológia mesterséges önállósítására törekedni, inkább a jogszociológiai ismeretek oktatására és a konkrét társadalmi vizsgálatokra kell a figyelmet fordítani.

Társadalmi funkciók

A jog társadalmi mivoltának felismerése együtt járt a jog társadalmi funkcióinak, feladatainak, hatásainak központi kérdéssé válásával. Ennek következtében a jogszociológiában a *funkcióelemzés* került előtérbe a jogi *struktúrák* elemzése helyett. Ez azonban nem jelent marxista értelemben vett funkcionalista szemléletet, hanem inkább funkcionalista megközelítési módot. A kötet e részében szereplő Talcott Parsons-tanulmány is azt mutatja, hogy szerzőjének társadalomképében minden alrendszernek az egész rendszer fenntartása szempontjából van értelme, függetlenül a társadalom milyenségétől. A jogot pedig mint az alrendszereket integráló eszközt fogja fel.

A másik funkcionalista szemléletű tanulmány a kötetben Niklas Luhmann írása, aki azonban tágabban és ugyanakkor specifikusabban határozza meg a jog szerepét: az emberek társadalmi viselkedését elvárások szabályozzák, mert ezek nélkül lehetetlen lenne mindenféle interakció. Ha valaki csalódik elvárásában, két dolgot tehet: vagy módosítja

elvárását, vagy megmarad annál, és a valóságot próbálja az elváráshoz igazítani. E második típusú elvárás a normatív elvárás. A jog kétségkívül ilyen, és nem az a feladata, hogy az embereket meghatározott magatartás tanúsítására készítse, hanem az, hogy az elvárásokat megerősítse.

A jog funkciójának kérdésére a marxista választ V. P. Kazimircsuk tanulmánya adja meg. Ez pedig az, hogy a jog mint a társadalmi ellenőrzés egyik eszköze, az egész társadalom, az egyes kollektívák és az egyének magatartását alakítja. A jog a társadalmi ellenőrzést a társadalmi-politikai struktúra integrációja céljából valósítja meg.

A kötetből megismerkedhetünk a jogszociológián belül is sajátos megközelítési móddal: a *jogi antropológiával*. A jogi antropológia a jog etnológiai megközelítéséből alakult ki. A jogantropológia a jogot a társadalmi irányítás részeként értelmezi. Laura Nader a kötetben található összefoglalásával áttekintést nyújt a jogantropológiai kutatásokról. Ebből kiderül, hogy amikor az antropológusok megfigyelnek egy kultúrát, a jogi intézményekre és a jog funkcionálására vonatkozó ítéleteiket a saját kultúrájukból hozott sémák szerint ítélik meg. L. Nader elfogadja ezt a „vádat” és azt mondja, hogy a kutatónak tudatosítania kell magában előítéleteit.

H. Schelsky a jogszociológia antropológiai funkciójának leírásakor abból indul ki, hogy a jog meghatározott biológiai szükségletek kielégítésére szolgál, mégpedig ezeknek a szükségleteknek meghatározott intézményeket felelt meg. Schelsky elfogadja azt az álláspontot, hogy az emberben is vannak ösztönmaradványok. Az intézményeknek a társadalmi viselkedés ösztönös alapjaihoz kell igazodniuk.

Érvényesülés — alkalmazással

A kötetben két fejezet is a jog társadalmi hatása címet viseli. Az elsőben a jogalkalmazás szociológiájával, a másodikban a jog és a társadalmi magatartás összefüggésével foglalkozó szemelvények kaptak helyet.

A jog elsősorban úgy érvényesül, hogy alkalmazzák. Ezen belül megkülönböztetett helyet foglal el az állami szervek jogalkalmazása.

A jogalkalmazásról szóló fejezetben már találhatunk empirikus kutatások-

ról szóló beszámolókat is. A tényleges ítélkezési folyamatot elemző vizsgálatok közül az esküdtzűkre (H. Kalven) és a népi ülnökökre (A. Podgórecki) vonatkozó tanulmányok szerepelnek a változtatásban. M. Cain a rendőrök tevékenységét tanulmányozta, és azokat a társadalmi hatásokat és informális kapcsolatokat vizsgálta, amelyek a rendőröket ténylegesen befolyásolták.

A jog az alkalmazásán túlmenően is érvényesül, mégpedig úgy, mint a társadalmi magatartást irányító tényező. A kutatások azonban kimutatták, hogy a jogi normák ritkán hatnak jogi normaként, inkább más magatartásirányító rendszerekbe (pl. szokás, nevelés) beépülve fejtik ki hatásukat.

E részben található S. Hill interakcionista szemléletű tanulmánya az ipari munkahelyeken belüli kapcsolatokról. Az eddigi elemzések a munkahelyeken belüli kapcsolatok normatív szabályozásából indultak ki, és azt feltételezték, hogy ezeket a szabályokat intézményesen hozzák. Hill azt bizonyítja, hogy a szabályok kialakulásában, létrehozatalában szerepük van a munkahelyi kollektíváknak, és hogy ez a folyamat egyezkedés eredménye. Tehát nem a szabályszerűséget helyezi a magatartás fölé, hanem a normákat inkább a kölcsönösen ható magatartásból származó szabályszerűségek kifejezőiként kezeli. E szabályalkotás szempontjából kritikus pont a munkahelyi társadalmi kapcsolatok szerkezete. Az iparban az alkalmazottak és a vezetés közötti viszony elemzésében központi probléma a hatalom és a legitimitás kérdése. A munkacsoportok képesek arra, hogy új szabályokat alkossanak, kihasználják a nem kívánt vezetőségi döntéseket, a szituációt úgy jelenítik meg, mint amiben a munkás képes arra, hogy ráerőszakolja saját szabályait a vezetésre anélkül, hogy legitimálná ezeket a szabályokat.

V. Aubert a norvég Háztartási Alkalmazott Törvény érvényesülését vizsgálta. Kérdőívében az ismeretszintre vo-

natkozó kérdések azt az eredményt hozták, hogy a törvényből azokat a szabályokat ismerték leginkább, amelyek a fennálló szokásoknak megfeleltek. A kutatás arra az eredményre jutott, hogy a törvény nem befolyásolta a tényleges munkakörülményeket, azok továbbra is eltértek a rendelkezésekben előírtaktól. Az eltérés első okát a kutatók a törvény nyelvezetében látták, a másikat az eljárási mechanizmus és a végrehajtási gépezet gyengeségében.

Jogtudat

Az utolsó részben a jogtudattal foglalkozó tanulmányok kaptak helyet.

A jogszerű viselkedés, a jogismeret és jogtudat kérdései a jogszociológiai kutatások egyik fő irányát képviselik. A jogszabály ismerete nem hozza automatikusan magával a jognak megfelelő magatartást. Ugyanakkor az emberek döntő többségének jogszerű viselkedése a jogszabályok hiányos vagy téves ismerete ellenére valósul meg.

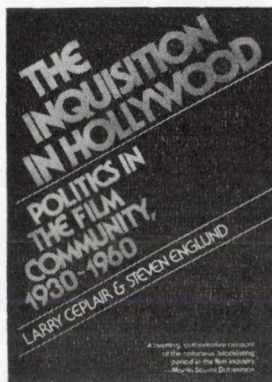
L. Roussel az elváltak és az összlakosság véleményét hasonlította össze a házasságról és a válásról. A vizsgálat azt hozta, hogy a házasságról alkotott vélemények nem különböznek el markánsan egymástól a két csoportot. A válás kérdésében is inkább csak a jogi eljárást illetően mutatkoztak különbségek.

Borucka-Arctowának a munkajogi ismeretekről végzett vizsgálata azt igazolta, hogy ez az ismeret mindenekelőtt azoknak a szabályoknak az ismeretét jelenti, amelyekkel a dolgozók naponta találkoztak. Nem jártasak azonban az alapvető munkajogi fogalmak terén. Az is kiderült, hogy a dolgozókat ebben az esetben a jogszabályok hiányos vagy téves ismerete komolyan akadályozza jogaik érvényesítésében.

A kötetben található utolsó szemelvény hasznos áttekintést ad a jogismeretről és a jogról alkotott véleményekről folytatott kutatásokról.

Sebes Ágnes

10 ember, aki 60 000 volt

L. Ceplair—S. Englund: *The Inquisition in Hollywood. Politics in the Film Community, 1930—1960.* Anchor Press, Doubleday, 1980. 536—XIV old.

„Aki egy jelképet fölfejt, a maga veszedelmére teszi.” Még Oscar Wilde vélekedett így, s a könnyed aforizmából néhány évtized történelme és szimbólumteremtése nyugtalanító igazságot formált. Íme, egy jelkép első síkja: Alvah Bessie forgatókönyvíró; Herbert Biberman filmrendező; Bertolt Brecht drámaíró, költő, forgatókönyvíró; Lester Cole forgatókönyvíró; Edward Dmytryk filmrendező; Ring Lardner regény-, forgatókönyvíró; John Howard Lawson drámaíró, forgatókönyvíró; Albert Maltz regény-, dráma- és forgatókönyvíró; Samuel Ornitz novellista és forgatókönyvíró; Adrian Scott filmproducer; Dalton Trumbo regény- és forgatókönyvíró.

Ki ismeri ezt a 11 nevet — így, együtt? Brechtet természetesen, Albert Maltz-ot még csak-csak, Dmytryket — a filmtörténetben járatosak. A többiek szinte senki. Amerikában sem.

Ők a „hollywoodi tízek”! E jelkép — igazi sajtófogalom — talán már indít képzettársításokat: feketelisták, McCarthy szenátor, az ötvenes évek Amerikája. A középkorúakban fölmerül az Amerikaellenes Tevékenységet Vizsgáló Bizottság¹ emléknyma, a fiatalabbakban pedig, talán, egy nemrég játszott

amerikai film, egy mindezek utolsó mozzanatát felvillantó vigjáték (!) — „A stróman”. Régi történet, régi „cím-kék”? Stereotíp jelképekkel könnyebb élni, mint az aktualitástól oly könnyen szorongatóvá váló tényekkel.

A „hollywoodi tízek” valójában nem is 11-en, hanem több, mint 200-an voltak, sőt legalább 60 000-re tehető a számuk. Maguk a „hollywoodi tízek” filmesek voltak. A többiek egyetemi tanárok és közalkalmazottak, lektorok és házmesterek, jogászok, bányászok, gyári munkások. A tízek ezeknek televíziós élő adásban közvetített előjeleivé váltak, hogy aztán a többieknek a figyelem helyett inkább csak az azonos sors jusson.

A „hollywoodi tízek” rendhagyó szimbólum. Nem nagyit, inkább kicsinyit. Tömegeket kis csoporttá, húszéves periódust egy kongresszusi kihallgatásá, egy fejlődési szakaszt pusztá eseményé. Ezért jó, hogy végre vállalkoztak a jelkép becsületes fölfejtésére, s nem hódolatként, de történetírói eszközökkel. A szerzőket személyes ismeretség segítette, ám személyükben közvetve sem érintettek; vannak elveik, politikai ideáljaik, de nem kommunisták, s megadják a tiszteletet, leginkább a tényeknek. Ekképp születtett ez az — ismétléseitől, csapongó szerkezetétől függetlenül — fontos könyv.

Két hiányzó összefüggés

A „hollywoodi tízek”-et 1947. október 10. és 20. között hallgatta ki a kongresszus vizsgálóbizottsága, a HUAC, további 25 filmes társaságában. Ez az esemény sem a filmgyártás, sem a bizottság számára nem volt a kezdet.

A kongresszus és az igazságügy-minisztérium először 1919—21-ben rendezett tisztogatást Hollywoodban. Az 1938 nyarán létrehívott HUAC már szeptemberben rátámadt a filmvárosra, „a kommunizmus melegágyára”, s 1939 nyarán került sor az első, akkor még szűk körű kihallgatásokra. 1944 elején egy szélsőjobboldali, nacionalista szakmai társulás „rendcsinálási” felhívást

¹ Angol rövidítése szerint: HUAC

intézett a HUAC-hoz, mert úgymond „ezt az iparágat kommunisták, radikálisok alkotják és uralják”. 1947 tavaszán a HUAC Hollywoodban előkészítő vizsgálatokat szervezett, októberben volt a főtárgyalás. A következő szakaszt 1951 tavaszára ütemezték, s 1953-ban ért véget.

Hét év alatt a HUAC 212 filmest juttatott feketelistára. Ezen felül négy szélsőjobboldali szervezet 1953-ig több mint 500 kommunistagyanúsának minősített nevet publikált, megteremtve a „szürkelisták” rendszerét. Am mindez együtt is csak elenyésző töredéke volt annak a legkülönfélébb foglalkozású 60 000 embernek, akiket ebben a periódusban helyeztek — alkotmányellenesen — foglalkozási tilalom alá világnézeti, politikai okok miatt. (Jórészt alaptalanul.)

A tények alapján naiv egyszerűsítés volna a „hollywoodi tízek” sorsát valamiféle egyszeri, paranoid-hisztériás politikai dührohamként felfogni, a politikai áramlatot, a feketelistákat McCarthy szenátorhoz kötni (mellékesen, McCarthynek a hollywoodi eseményekben nem is volt közvetlen szerepe). Ceplair és Englund monográfiájának épp az az erőssége, hogy részletesen bemutatja 15 év ama hollywoodi történéseit, amelyek az 1947—53-as konzervatív reakció indítékául szolgáltak. A filmmetropolis 1930 és 1951 közötti politikai mozgalmairól szóló leírás teszi ki a kötet jó harmadát. Határozott kontúrokkal vázolják fel a szélesebb politikai horizont legfontosabb vonulatait, amelyek a politikai aktivitás kifejlődésének majd kipusztulásának alapjai, átfogó tényezői voltak. Remek szociológiai esettanulmánynak beillő fejezetben mutatják be, hogy a „hollywoodi tízek” perében, majd a későbbi feketelistázások során olyan központi szerepet játszó forgatókönyvírók milyen szervezeti, információtermelési helyzetben voltak. E többszörös rálátás ellenére is hiányzik viszont legalább két összefüggés, egy filmtörténeti és egy tömegkommunikáció-szociológiai. Az előbbitől azt várhatnánk, hogy megértsük, mi-

lyen összefüggés volt a politikai tudatos-ság és a hollywoodi filmgyártás ezen időszakra eső két fellendülése között. (A szerzők itt tulajdonképpen csak pusztán tagadásra szorítkoznak.) A szociológiai probléma viszont az, vajon a tömegkommunikációs rendszer mely sajátosságai miatt kellett a monopolista versenyre és a kiegészítő szakmai, jogi szabályozásra épített információtermelést, visszatérően, nyílt politikai eszközökkel igazgatni. (Az 1947—53-as rendcsinálás már az egész szórakoztatóiparra kiterjedt, a színházaktól a zenei életen át a fiatal televízióig² mindenre.)

Amit nem vállaltak

Az 1929—33-as válság kitoréréig az amerikai film csak el-elvétve vállalkozott a valóság vitázó vagy kritikai bemutatására. A gazdasági kaosz vizont átmenet nélkül idézett elő mélyreható társadalmi hangulatváltozásokat, s Hollywoodnak is reagálnia kellett.³ A hangosfilm első kísérleti éveim már túljutván, a filmgyárak nagy számban toborozták az új szakmára, a forgatókönyv-termelésre vállalkozó újság-, regény-, színdarab- és szövegírókat, zömben New Yorkból. A nagy jövedelem, s az új közeg vonzása, a tömegek közérzetére reagáló, realiztikusabb atmoszférájú új műfajok egyhamar Kaliforniahoz kötöttek jó 1500 forgatókönyvíró. Az áttelepülők jó néhány tapasztalt volt a szakszervezeti küzdelmekben, többen dolgoztak baloldali, a Broadwayn kívüli színházaknál, s néhányuk részt vett a kommunista párttal kapcsolatban álló szervezetekben, járt a Szovjetunióban.

A régebbi filmeseknél iskolázottabb, politikailag tudatosabb forgatókönyvírókat a munkafeltételek hamarosan kiábrándították. Alkotás helyett adaptáció, művészi önállóság helyett szigorú előírásrendszer és apró részletekbe menő ellenőrzés, váltakozó követelmények s produceri önkény közepette nekik a gyakorlati névtelenség, színészekénél, rendezőkénél sokkal kisebb jövedelem jutott. Menniük pedig nemigen

² A rádió és a televízió területén történeteket ld.: Barnouw kötetiben: *The Golden Web* ill. *The Image Empire* — Oxford University Press, 1968., 1970.

³ Vö. U. Gregor—E. Patalas: *A film világörténete* — Gondolat, 1966.

volt máshová, még akkor sem, mikor kétharmad részük tartósan munkanélkülivé lett. Ebből a helyzetből nőtt ki az SWG, 1933-tól 48-ig a politikailag leginkább aktív, tudatos, tagjainak képviselőjében legeredményesebb forgatókönyvírói szervezet. A siker magyarázata a kényszerítő közös érdekekben, az erős csapatszellemben, a szervezésben tapasztalt kommunista párttagok nagy arányában keresendő. A filmfőváros szervezett kommunistáinak fele forgatókönyvíró volt, akik az SWG tagjainak mintegy 15%-át tették ki.

A filmtörténetből ez aligha olvasható ki. A gyártási folyamatok ellenőrzése, a stúdiótulajdonosok és producerek teljes hatalma gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy a forgatókönyvíró világnézete, politikai állásfoglalása közvetlenül, vagy akár csak megfejthető áttételekkel is komolyan érezhetővé váljék a filmekben. S a témaválasztásban éppígy kötött volt a kezük. A kommunisták tevékenységének hatása inkább abban nyilvánult meg a stúdió falai közt, hogy mit nem vállaltak el: az uszító, antiszemita, fajgyűlölő témákat.

A helyzetük belső ellentmondását felismerők a politikai kérdelmekben ke-restek feloldódást. A legvirágzóbb időszak a spanyol polgárháború kitörésétől a szovjet—német meg nem támadási egyezményig tartott. A roosevelti New Deal, a radikálisabb ökonomista munkásmozgalom (CIO), az antifasiszmus és a spanyol köztársasági ügynek támogatása teremtette meg a talajt a megelőző 50 évben páratlan politikai összefogáshoz, az amerikai Népfront-hoz.

Az Egyesült Államok egész területéről több tucat liberális, radikális és kommunista csoport, szervezet alkotta e laza koalíciót, döntő befolyása azonban három hollywoodi szervezetnek volt. A Filmművészek Bizottsága a Spanyol Köztársaság Megsegítésére 15 000 tagot számlált, a filmvilág ke-rek 25%-át. A Hollywoodi Náciellenes Liga, s a belpolitikailag legjelentősebb, roosevelti szellemű Filmművészek Demokratikus Bizottsága valamivel ki-sebb volt, ugyanolyan széles politikai

színeképű vezetés alatt. A kommunisták között Cole, Lawson, Ornitz vagy épp Dashiell Hammett, a liberálisok képviselőjében Melvyn Douglas, Fritz Lang s a túlsó végletről Jack Warner, John Ford tartozott a legjelentősebb személyiségek közé. Ebben a légkörben „az Egyesült Államok filmművészete a valóság felé fordult”⁴. A dokumentarista irányzat felvirágzása, William Wyler kortársi művekből rendezett filmjei éppúgy e korszak termékei voltak, mint ahogy akkor készült elő a talaj Orson Welles, a társadalomkritikus „fekete széria”, s a Charlie-val szakító Chaplin egy-két éven belül elkészülő nagy alkotásai számára is. Feltételezhető, hogy a hollywoodi progresszív csoportok, erőfeszítések legnagyobb hatása épp a filmgyártás átfogó, szellemi körülményeinek átalakításában kereshető.

Az említett szervezetek létrejöttében, eredményes tevékenységében két további tényezőnek volt számottevő szerepe. Az Európából érkezett antifasiszta emigrációnak, a kommunista párt helyzetéhez alkalmazkodó, kitartó és ötletes szervezésének. A párt 1935-ig viszonylag kevés figyelmet fordított Hollywoodra, s meglehetősen tartózkodó magatartást tanúsított a filmművészekkel szemben. A Komintern népfront-politikája idején viszont számos New York-i vezető is dolgozott a filmesek világában, újabb szakmai szervezetekben, vitakörökben, esztétikai tanfolyamokon. Ekkor sem mutatható ki azonban, hogy akárcsak közvetett kísérletet tettek volna a filmek tartalmi-ideológiai befolyásolására.

Ceplair és Englund szerint a pártba ekkoriban belépők jó része a liberális-demokrata eszmények hatékony eszkö-zét látta a szervezetben, élvezte a kollektív szolidaritás közegét, a szokatlan témájú vitákat, s inkább érzelmileg, mintsem világnézetileg kötődött a kommunistákhoz. A szovjet—német meg nem támadási egyezmény túl erős próbának bizonyult számukra, a New Deal-t védellmező liberálisok sem fogadták el a gyors váltást, amelyben addigi antifasiszta tevékenységük, a polgári demokratikus politikai struktúra és a náciizmus közti különbség lebecsülését vélték felfedezni.

⁴ Vö.: Gregor—Patalis: i. m. 307—318. old.

A nagy félelem

1939-ben a HUAC első támadása szinte csak kísérő jelensége volt az akkoriban kongresszus elé terjesztett 39 antikommunista törvényjavaslatnak. A hollywoodi kommunisták elvesztették szövetségeik nagy részét, s a baloldali liberálisokkal együtt szélsőséges, izolacionista támadás célpontjává kezdtek válni, azonban az USA hadba lépése újabb hangulati változást idézett elő. A Népfront újjáéledt. A pártba ekkor belépők politikai küzdelmekben tapasztalatlan, baloldali érzelmű hazafiasságtól vezérelt emberek voltak. Az 1942—44-es periódus a tartalmi ellenkezés lényegi változatlansága ellenére is világnézetük és munkájuk közötti összhang korszakaként maradt meg a hamarosan feketelistára kerülők emlékezetében.

Az évtizedes távlatban hatalmon kívül maradt konzervatív-republikánusok, a New Deal idején korlátozott, s a hadigazdaság révén ismét előretörő monopóliumok, a háború során háttérbe szorult szélsőjobboldal hozzálátott a fordulat megvalósításához. Rooseveltet még újraválasztották, de a HUAC már 1944 januárjában vizsgálatot kezdett a CIO egyik szervének „kommunista fertőzöttsége” ügyében. Ugyanakkor Hollywoodban nacionalista szakmai szervezet alakult „az amerikai ideálok védelmére”. 1946-ban az USA kereskedelmi kamarája már azt javasolta, hogy a teljes kulturális szférát vessék alá felülvizsgálatnak. Az ok: „kommunista befolyás”.

S miközben az amerikai belpolitikában egyértelműen uralkodóvá vált a nyílt szovjetellenesség, 1947-ben kitört a filmipar válsága. A kormányzat a trósztelles törvények alapján előkészítette a filmgyártás és forgalmazás szervezeti szétválasztását. A stúdiók 12 000 embert bocsátottak el, az írők, rendezők, színészek száma a felére csökkent. A nyugat-európai exportpiacok megszerzéséhez s evégett a hathatós kormánytámogatáshoz még nagyobb érdekek fűződött, mint előzőleg bármikor.

A HUAC változtatott a taktikáján, nem a filmipar egészét vagy a stúdiókat választotta ki célpontként, hanem konkrét személyeket, mindenekelőtt a pártba beépült rendőrségi besúgók révén. A film-mogulok előbb megpróbálták megvédeni a „hollywoodi tizek” zömét. (Trumbo, Scott, Lardner és

Dmytryk hosszú lejáratú szerződés alapján, kiemelkedően magas fizetésért dolgozott, Cole a producerré válás küszöbén állt, s Maltz és Lawson is sikeres volt.) A filmek szakmai szervezetei az SWG vezetésével még megkísérelhettek volna segíteni a HUAC elé idézett társaikon, hiszen ekkor még a sajtóban is kedvezőtlen volt a kihallgatások fogadtatása. A korábbi évekből eredő, többszörös ideológiai-politikai megosztottság azonban minden összehangolt akciót lehetetlenné tett. Végül is, a „barátságtalan” — másokat megnevezni nem akaró, alkotmányos jogokra hivatkozó — „tanúkat” a kongresszus megsértése címén a HUAC bíróság elé állította. (Brechtnek sikerült Európába utaznia.)

A kormányellenőrzés bevezetésétől aggódo, a piacbővítéshez politikai támogatást kérő filmgyárosok 1947 novemberében aztán önkéntes nyilatkozatot tettek közzé, kötelezettséget vállalva az ismert kommunisták elbocsátására és foglalkoztatási tilalmára. A „hollywoodi tizek” 1950 nyarán kerültek börtönbe, s mikor egy év múlva kijöttek, javában tartott a második, még nagyobb tisztogatás. A HUAC elé idézettek közül 58-an „tájékoztatták” a bizottságot arról, kik voltak „még” kommunisták. (Akadt olyan, aki 155 nevet sorolt fel.) Több, mint 200-an választották viszont a hallgatást — az állásvesztést, bírósági eljárást, feketelistát. Az önkéntes denunciansok, a „szürkelista” korszakában egész Hollywoodot megülte a „nagy félelem”. A progresszív politikai aktivitásnak vége szakadt. Richard Nixon képviselő felhívása nyomán pedig elkészült 50-nél több kommunista-ellenes film.

A feketelisták megszüntével, 1959 után a „barátságtalan tanúk” 90%-ának már nem jutott hely a filmszakmában.

Kétségtelen, hogy a HUAC által kiszemelték — elsősorban a forgatókönyvírók — jó része vezető politikai (kommunista vagy baloldali liberális) szerepet játszott a 30-as, 40-es évek Hollywoodjában. A stúdióvezetőket sohasem foglalkoztatta ennek az 50—60 fős mag-nak a világnézeté, annál sokkal jobban ismerték saját lehetőségeiket. E legaktívabbakon kívül a többi „barátságtalan tanú” s a „szürkelisták” szereplői vagy rövid ideig, vagy egyáltalán nem voltak kommunisták, csak gerinces

liberálisok, harcosságuk miatt kellemetlen szakszervezeti vezetők stb. De valamennyien filmesek voltak, az álomgyárak fényében, s így ami velük történt, azt mindenki látta, megértette. Akár tisztában volt azzal a HUAC, akár sem, mi volt, mi lehetett a forgató-

könyvirók, rendezők, s mi a beosztott filmesek szerepe az információterelésben, a kihallgatásokkal jó 10 évre elérte, amit akart. Eredményesebben, mint a többi 60 000 esetben együttvéte.

Jakab Zoltán

LAPOKBÓL

A híradó műhelytitkai

A Lengyel Tömegkommunikációs Kutatóintézet folyóiratának legutóbbi számából kiemelésre érdemes a Svéd Rádió és Televízió publikációja alapján készült tanulmány, amely a tévéhíradókban alkalmazható műsorkészítési módszerek, eszközök, szakmai fogások hatékonyságát elemzi.

Nemzetközi felmérések bizonyítják, hogy a televíziós híradóműsoroknak nemcsak a film természetes alkotóelemük. A mozdulatlan fényképek is ugyanolyan érdekesek lehetnek, kivált ha a kép nem mozgalmasságot, hanem hatásos jelenetet akar rögzíteni. A hatás attól függ, hogy milyen fényképet vagy filmet mutatnak be, érdekl-e az embereket vagy sem.

Egyes szakemberek szerint a filmbe-téteknél és a fényképeknél jobbak, a memóriában könnyebben raktározhatók az egyszerű vonalakkal alkotott rajzok. Igyekeznek receptet adni arra is, hogy az egyes ábrákat miként kell megszerkeszteni és bemutatni, illetve hogyan segítik a lehető legjobban a tájékoztatást: a táblázatoknak, rajzoknak könnyen áttekinthetőnek kell lenniük; a grafikonok görbéi jobban felkeltik a figyelmet, mint a hasábok, egyenes vonalú rajzok, az azonban már gondot

okoz a nézőnek, ha az ábra egynél több görbét foglal magába, főként ha azok keresztezik egymást; ha feltétlen szükséges a hasábos, oszlopos ábrázolás, az ábra mindenképpen függőlegesen álljon a képernyőn.

Kutatók egész sora jutott ugyanarra az eredményre a híradók szövegeit vizsgálva. Eszerint a híradóműsorokban használt nehéz, ismeretlen szavak a nézők többsége számára idegesítően hatnak. Angliában például felmérést végeztek arról, hogy mennyire marad meg egy-egy nehéz kifejezés a nézők emlékezetében, és egyáltalán megértik-e, miről is volt szó az elhangzottakban. Tíz pernyi beszélgetést vettek fel az amerikai választásokról. A felvételt két változatban, „könnyebb” és „bonyolultabb” szavakkal játszották le a hallgatóknak. A második változatot hat részre bontották, s mindegyik középebe egy bonyolult kifejezést tettek. A hallgatók később ebből a felvételtől jóval kevesebbet tudtak visszaadni, mint az első, könnyebb változattól. A bonyolult, ismeretlen szavak közlése nehezíti a tévénézők dolgát, hiszen a filmen is pergő események még kevesebb időt hagynak a gondolkodásra, az idegen szavak „megfejtésére”.

A híradó megértéséhez feltétlenül szükség van szünetekre. Szüneteket kell tartani mind a rövid hírósszefoglalók, mind a részletes jelentések között. Ezeknek nem kell hosszabbaknak lenniök egy-két másodpercnél, és nem feltétlen a csendet jelentik. Két információ között például elég egy visszautalás az előbbi mondatra, egy név vagy akár egy információ rövid ismétlése. A szünettel kapcsolatban érdekes vizsgálatot folytattak Svédországban, ahol egy iskolában kommentárral ellátott oktatófilmet mutattak be. Ha a kommentár-

ban nem voltak szünetek, a tanulók összekeverték a látottakat és hallottakat. Ha szünetet tartott a kommentátor, a gyerekek figyelme azonnal felélenkült.

Egyes feltevések szerint a közönség nem szívesen fogadja a rádió és televízió női műsorvezetőit. Az amerikai rádió- és tévékommentátorok 73%-a férfi, abból a megdondolásból, hogy nekik jobban hisznek, ők könnyebben érthetőek. Igaz ez? Egy anketon, melyet ugyancsak az Egyesült Államokban rendeztek, a nézők mindössze 20%-a volt ezen a véleményen.

Egy lényegesen kiterjedtebb vizsgálat ugyancsak azt igyekezett kideríteni, hogy a tévés újságíró neve, külső megjelenése segíti-e a hírek, kommentárok befogadását. Erre a célra kiválasztottak négy hasonló szakmai adottsággal rendelkező híradó-műsorvezetőt, két férfit és két nőt. Két változatot vettek fel a híradós rutin szerint, az egyikben férfiak, a másikban nők szerepeltek. Az eredmény: a bemondók neve, külseje, ruházata nem volt hatással a nézőkre. A megértés színvonala csupán attól függött, hogy a műsorvezetők lassan beszéltek, olvastak-e vagy gyorsan, használtak-e nehéz szavakat vagy sem.

A folyóirat egy másik cikke a lengyel tévéműsorok befogadásának társadalmi hátterét elemzi. Széles körű felmérés szerint tavaly szeptemberben a lengyelek 3/4 része nem volt moziban, színházban, hangversenyen, kiállításon, és 2/3 részük még egy könyvet, folyóiratot sem olvasott el. A lakosság 90 százaléka azonban saját otthonában nézte a televíziót. Feltételezhető, hogy a maradék 10 százalék nemcsak olyanokból tevődik össze, akik anyagi okok miatt nem tévétulajdonosok. Két további szélsőséges kategória is ide tartozik: azok, akiknek a kulturális színvonala az átlagosnál jóval alacsonyabb és azok, akiknek a legmagasabb. Az utóbbiak kulturális igényeit a televízió nem elégíti ki, nincsenek megelégedve sem az adások témájával, sem azok színvonalával. A tanulmány végezetül megállapítja, hogy Lengyelországban a nézők 3/4-e számára a tévé szórakoztató funkciót tölt be, jóval kevesebben vallják elsődlegesnek tájékoztató szerepét.

Egy harmadik tanulmány a nyugat-nézők érdeklődését vizsgálja a lengyel filmek iránt. A kutatást automatikus jelzőrendszer segítségével vé-

gezték: az NSZK területén 1200 háztartásban olyan készüléket működtettek, amely jelzi, ha a tévé be van kapcsolva. A kutatók ezenkívül sajtóanyagokra, kommunikációs felmérésekre, szaklapokra támaszkodhattak.

A statisztikák szerint a nyugatnézők általában a szórakoztató zenei műsorokat, a filmeket és a krimiket részesítik előnyben, mindhárom műsorszortípusnál 40–60%-os nézettséget jegeztek fel.

A lengyel filmek ehhez képest szerényebb adatokkal dicsekedhetnek. Például a Lengyelországban nagy sikert aratott Tredowata c. film nézettsége szerda este 20 százalékos volt, s ez bizony elég alacsonynak mondható a film, illetve a főműsoridőt figyelembe véve. (Igaz, a másik programon labdarúgó-mérkőzést közvetítettek.) A Zaklete rewiry című film szeptember este is csak 27 százalékos nézettséget ért el, de így is 5 és fél millió ember látta. Külön fejezet foglalkozik a Lengyelországról szóló filmekkel. A Három nap Szczecinben című filmet péntek este vetítették, és csak a készülékek 7 százaléka volt bekapcsolva. Ugyanebben az időben, más alkalmakkor, a televíziók 35%-a üzemel.

A tanulmány megállapítása szerint a lengyel játékfilmek fogadtatása az NSZK televíziójában általában közepes, míg a Lengyelországról szóló alkotások nem keltenek érdeklődést.

Media Perspektiven

Egy mítosz, ami mindig elenyészik

Az ORTF, a francia rádió és televízió állami monopolszervezete 1968 májusában alapos meglepetést okozott a kormányzó hatalomnak a diákfelkelés során játszott szerepével. A megdöbbenés előbb ösztönös választ váltott ki: a politikai helyzet konszolidálódásának

korai szakaszában tömegesen tették az utcára azokat a műsorkészítőket, akik a megmozdulásokban bármilyen szerepet vállaltak, vagy egyszerűen csak rokonszenveztek a baloldallal. Az állam azonban ennél is megbízhatóbb megoldást tartott szükségesnek: 1974 augusztusában a francia nemzetgyűlés új rádió- és televíziótörvényt fogadott el, s ezzel a fejlett polgári társadalmakban azóta megfigyelhető sajátos irányzat, a tömegkommunikáció decentralizálásának egyik úttörőjévé vált. Az ORTF-et hét társaságra darabolták: három televíziós és egy rádiós műsorszóró szervezet — TF 1, Antenne 2 és FR 3, illetve Radio France — hoztak létre, egy-egy műsorgyártó, adóhálózatot üzemeltető és kutató—kiképző intézmény mellett.

Chirac, akkori miniszterelnök úgy találta az új szervezeti felállást, hogy a duopolisztikus helyzettől, az intézményesített versenytől a műsorszóró társaságok nagyobb önállósága, a műsorok minőségének javulása, röviden: fokozott liberalizmus várható.

A liberalizálás politikai tartalma mindenki előtt meglehetősen hamar és egyszerű formában világossá vált. A TF 1 vezetőjévé Pompidou elnök egykori munkatársát, az Antenne 2 élére a külügyminiszter korábbi tanácsadóját, a műsorgyártó SFP vezérigazgatójává pedig Barre kormányának egyik tagját nevezték ki. A kormánykoalíció gaulleista és giscard-ista pártjai kölcsönös vádaskodásokkal illették egymást a tömegtájékoztatás kisajátításáért, az FKP pedig a kommunista újságírókkal szembeni megkülönböztetés miatt emelt többször szót.

A nemzetgyűlés 1977-ben bizottságot hozott létre a tájékoztatás körülményeinek felülvizsgálatára. E testület első jelentését nem hozták nyilvánosságra, giscard-ista vezetője lemondott, s végül igen rövid kíséreléssel tették közvéleményre néhány dokumentumot. A botrányoságú események hátterét érzékelteti a bizottság ama megállapítása, hogy „a tájékoztatás függetlensége és pluralizmusa nincs biztosítva, ami befolyásolja a véleménynyilvánítás szabadságát és egységét”.

A szervezeti átalakulás ezen túlmenően is szinte mindenben az ellenkező eredményre vezetett, mint amit hivatalosan vártak.

Korábban az ORTF-et irányíthatatlan, bürokratikus nehézkes, feneketlen hordónak nevezték. Ennek ellenére fennállásának utolsó évében is közel 40 millió frank tiszta nyereséget könyvelhetett el. Az átszervezést követően több ízben felemelték a tévé-előfizetési díjakat, a költségvetési források között mind nagyobb szerepet kapott a képernyőn megjelenő hirdetés, s időlegesen sikerült csökkenteni az adminisztratív létszámot is. Mégis, a hét utód közül csupán a Radio France tudott 1977-ben — négy millió erejéig — nyereséges lenni. Három társaság kiegészített mérleggel, a többi veszteséggel zárta az évet.

A televíziós műsorkínálat mennyisége az első években számottevően nőtt. A hirdetési bevételekért és a közönségért folytatott verseny átalakította a műsorszerkezetet is. Nőtt az olcsón gyártható tájékoztató műsorok és a nézőket vonzó, nem dramatikus szórakoztatás hányada, csökkent viszont a drága tévéjátékoké, tévéfilmeké és a sportközvetítéseké. A megnövelt sugárzási időt ugrásszerűen több ismétlés és importált, főleg amerikai sorozat segítette kitölteni.

A műsorszóró társaságok konkurenciája a tartalom elszegényedését, az alkotókészség csökkenését eredményezte. Ennek leglátványosabb jeleként előfordult, hogy ugyanazt a sporteseményt két csatornán, egyidőben sugározták a meg egyezésre hosszú ideig képtelen versenytársak.

„Az elektronikus tömegkommunikáció szabadpiaci versenyének” mítosza francia földön is elenyészett. Az adóhálózatot üzemeltető társaság 1980-ban elvesztette önállóságát: a távközlési minisztérium alá rendelték. A kutató és képzési feladatokat ellátó INA vezetőségét leváltották, pénzügyi szanálással megbízott „adminisztrátort” helyeztek az élére. A műsorgetmelő vállalat adósságai az idei év végén elérik a 200 millió frankot.

Ebben a helyzetben a legellentéteesebb javaslatok hangzanak el egy újabb átszervezésre. Az egyik szerint az ORTF-hez hasonló szerepű holding-vállalat révén kellene a társaságokat összefogni, más vélemények szerint a televízió teljes magánkézbe adása vagy legalábbis egy negyedik, privát tőkével működő társaság lenne a kivétel út. Az igazi konkurrencia jegyében.

Ugyanakkor egy állami tulajdonban

levő vállalat — a Sofirad — teljes ellenőrzése alatt élezi a versenyt az Andorrából sugárzó Sud-Radio, valamint a Radio Monte Carlo. S a határszéli körzetekben népszerű Radio Télé Luxembourg francia nyelvű műsorában is a francia államé a részvénytöbbség.

A helyzetet még összetettebbé teszik a különféle „kalózádiók”. A szakszervezetek (CGT, CFDT), politikai pártok (giscard-isták, szocialisták, trockisták), érdekcsoportok stb. által működtetett, támogatott adókat ugyan tiltja a törvény, ám ezt érvényesíteni is kellene.

Eközben a nézőközönség, különösen a fiatal korosztályok mind elégedetlenebbek, a közvéleménykutatások szerint egyre gyakoribb dolog televízió nélkül eltölteni az egész estét. A televíziós műsorúság, a Télérama szerint esedékes az 1974-es rádió- és tévétörvény reformja.

Kábeltévé! Ki kér belőle?

A 60-as évek második fele óta a nagy átviteli képességű műsorkábelek jóvoltából — gyakran olvashatjuk — „új kommunikációs forradalom” korában élünk. Az amerikai műszaki- és reklámszakértők, a meglévő televíziórendszer által kétségbeejtett társadalomkutatók majd egy évtizedig közöltek derűlátó jóslatokat, előjelzéssé formált érdekeket és reményeket. A 70-es évek második felében aztán vitathatatlanra vált, hogy a kábelhálózatok jóval lassúbb ütemben terjeszkedtek az Egyesült Államokban és Japánban is, mint a prognózisok ígérték. Napjainkban pedig már arról is lehet tudni egyet s más, hogyan viselkednek a tévénezők a kábelrendszerekben fogható sokféle program, illetve a kétirányú közlés lehetőségeinek közepe. Erről számol be a *Media Perspektiven* néhány elemző írása:

A belga tévénezők meglehetősen kivételes helyzetben vannak, mert manapság a háztartások 70%-a 9—13 — ebből 6 francia nyelvű — műsor közül választhat, javarészt a vezetékcsatlakozás révén. A 60-as évek elejéhez képest nyilvánvalóan sokszorosára nőtt a sugárzott műsorok mennyisége, ám az egymással versengő társaságok programjainak időbeli szerkezete igen hasonló, s így a tényleges választék jóval kevésbé gazdagodott. Az egyes műsortípusok, műsorfajták nézettsége igen eltérően alakult. A különféle tájékoztató és hír-

műsoroké változatlan maradt, a dramatikusság szórakoztató adásuké alig nőtt, pedig bruttó mennyiségük 1977-ben közel kétszer akkora volt, mint 1971-ben. A sportközvetítések és a könnyű szórakoztató adások (vetélkedők, show-k) nézésére fordított idő viszont 80—110 százalékkal hosszabbodott.

Hasonló eredményekre jutottak a kutatók Montrealban is, ahol a műsorújítás 21 társaság programjait kínálja. S bár a belga és a kanadai műsorkínálat bruttó tartalmi arányai eltérnek egymástól, a közönség viselkedése majdnem azonos. A műsornézésre fordított idő 70 százalékát mindkét helyen szórakoztató filmek, vetélkedők és látványosságok, valamint sportközvetítések töltik ki. Az egyetlen érdemi különbség: a belgák több tájékoztató adást néznek.

Az NSZK legnagyobb részében mind-az még csak a jövő. A kísérleti kábelhálózatok építése még be sem fejeződött, ám a pszichológiai vizsgálatok arra a következtetésre jutottak, hogy a nézők nagyobbik része egyértelműen elutasítja a vezetékcsatlakozás zavarbaejtő bőségét. A kutatók azon a véleményen vannak, hogy ha kifejlesztik majd a kábelrendszereket, az elutasítók is beletröfnének az új helyzetbe. Persze ezt tévedés volna egyetértésként értelmezni. S ezt az óvatos következtetést egyáltalán nem cáfolják a kétirányú információáramlást, a sajátos szolgáltatásokat kínáló kábelrendszerekben szerzett tapasztalatok sem.

Japánban öt kétirányú kísérleti hálózatot építettek ki 1972—73 óta. Közülük legismertebb a Tokió melletti Tama Newton és az Osaka, ill. Kyoto közelében levő Higasi-Ikoma város rendszerre. Mindkét helyen önkéntesen jelentkező, átlagon felüli iskolázottságú háztartásokat kapcsolnak rá a kábelre, teljesen ingyenesen. E tényezők éppúgy az átlagosnál kedvezőbb fogadtatás irányába hatottak, mint az, hogy az új településeken igen kialakulatlanok voltak a háztartások közti személyes kapcsolatok, s a lakóhelyi közösségtudat. Mégis, Tama Newtonban a 2000-re becsült jelentkező helyett az 1976—77-es időszakban csak 300—500 háztartás kérte a kábelcsatlakozást, a Higasi-Ikoma kísérleti körzetben levő 1135 háztartásnak pedig mindössze 14 százaléka.

A japán parlament felügyelete alatt működő tévétársaság, az NHK közvéle-

mény-kutatást végzett Tama Newtonban, s a háztartásoknak alig 9⁰/₀-a tartotta „nagyon hasznosnak” a kétirányú rendszert, míg 37⁰/₀-a „jelentéktelennek” tekintette. A kilenc sajtós szolgáltatás közül kettőt vettek nagy számban igénybe — a helyi programot, és az automatikus információs csatornát — s mindkettőt átlagon felül nyilvánították „(meglehetősen) felesleges”-nek. Egyértelműen sikertelennek bizonyult — mind a jelentkezők csekély száma, mind a kedvezőtlen értékelés alapján — a faksimile újság és az adatbankból állóképszerűen lehívható információs szolgáltatás. Legsikeresebb az oktatási műsorokhoz kapcsolt visszajelző csatorna volt, bár ezt is elég kevesen — a válaszolók 18 százaléka — vette igénybe. Egy-egy kis csoport kedvezően értékelt az üdvözlőkártya-küldő szolgáltatást és a hírközlő képernyőszoveget. A közreműködés lehetőségét a műsorok készítésében mindössze 8⁰/₀ említette a kétirányú rendszer pozitívumaként.

Az Egyesült Államokban igen sok intézmény, helyi közigazgatási, jóléti, egészségügyi, gazdasági szervezet foglalkozik a kétirányú rendszerek valamilyen hasznosításával. Egy tudományos alapítvány három kisvárosban szervezett, pénzelt és vizsgált ilyen hálózatokat. A tapasztalatok szerint a magányos vagy szociális otthonban élő öregek körében nagy aktivitást váltott ki egy számukra kiépített rendszer. A munkahelyi szakmai képzés tapasztalatai változatosak voltak. A terminállal adható, egyéni válaszok jelentősen növelték a résztvevők tanulási törekvéseit és eredményességét. A video-kamerát használó másik kísérletben viszont az a csoport nyújtotta a legrosszabb teljesítményt, amelynek képből és hangból kellett a kérdésre válaszolnia.

Az eddigi kutatási eredmények még igen töredékesek, hiányosak. A belőlük szerzett benyomások azonban még így is elkedvetleníthetik a kábeltévé lelkes támogatóit.

Journal of Communication

Normák és formák az elemzés keresztműzében

Az elmúlt évtizedben a kommunikációkutatás és a kommunikációpolitika

figyelmének homlokterébe került a kérdés, miként veszi igénybe, miként hasznosítja a társadalom a rendelkezésre álló távközlési és tömegkommunikációs technikát, s miként él a bennük rejlő lehetőségekkel. Az érdeklődés mögött politikai, gazdasági és nemzeti érdekek húzódnak meg. Az egyes álláspontok saját nézőpontjuknak megfelelően vagy megkérdőjelezik a kommunikációs technika társadalmi használatba vételének meghatározott módjait, és a már kialakultól eltérő hasznosítást sürgetnek, vagy — épp részben e kritikára válaszulva — továbbra is járhatóbbá igyekeznek tenni az eddig követett utat. Konszenzus nincs, sőt a helyzetet alighanem az jellemzi leginkább, hogy a korábban oly magától értetődően természetesnek tartott tömegkommunikációs normák és formák is a kritikai elemzés keresztműzében kerülnek.

Rádióadók és „hírküldők”

Frank Okwu Ugbajah, a lagoszi egyetem tömegkommunikációs tanszékének professzora. Fejlődő hazai kommunikáció Nigériában. című írása a nigériai televíziós szakemberek továbbképzésére rendezett előadássorozatból került a folyóiratba. Előljáróban megállapítja, hogy a függetlenné válás utáni időszakban a BBC hagyományából öröklött nigériai műsorszórás céljai kezdetűl fogva nem a nigériai társadalmak kulturális szükségletein és értékein alapultak, hanem egy kulturálisan idegen szakértői gárda elfogult tapasztalatán. Így ez a műsorszórás nem más, mint az afrikai közösségekbe „átplántált”, tőlük idegen rendszer. A fejlődő országok rádió- és televíziórendszereinek jellemzője az a korábban is sokat elemzett paradoxon, amelynek egyik oldalán a rendkívül heterogén, sajátos életmódot folytató, történelmileg kialakult sajátos társadalmi szervezeteiket részben máig megőrző társadalmak, másik oldalán pedig a lényegileg egyforma stílusú rádiózás és televíziózás áll, amelyben az azonos technológiához illeszkedő gyártási normatívák és értékek szabják meg a műsorok „minőségét”. E műsorszórási rendszerben az országos adóké a főszerep, a célközönség pedig a városi lakosság. Ennek következtében Nigériában a népesség és a földrajzi terület több mint 70⁰/₀-át kitevő, kulturálisan erősen tagolt falusi-törzsi lakosságról a műsor-

szórás nem vesz tudomást. Az elemzés kimutatta, hogy az országban használatos 178 különböző nyelv közül mindössze 27 nyelv valamelyikét használja időnként egy vagy több eszköz. Mindazok számára, akik nem értik az angol, a hausza vagy a joruba nyelvet, a rádió csupán mint zeneszerszám jön számításba. A sok tényező között, amely szerepet játszott a tömegkommunikációs rendszer igen torz fejlődésében, Ugboajah professzor külön nyomatékkaal említi a hagyományokkal, kulturális tényekkel számot nem vető kisigényű kommunikációs politikákat. Úgy látja, hogy a hagyományos törzsi kommunikációs rendszert, a falusi „hírkikiáltók”, a „gongos ember”-ek intézményét is figyelembe vevő helyi rádióstúdiók és adóállomások hálózata, a helyi nyelvek használata, a sajátos tálalásmódok kikísérletezése az egyedüli módja annak, hogy a fejlődő afrikai országok a maguk szükségleteihez és lehetőségeihez mérten helyénvalóan használják a kommunikációs technológiát.

Az indiai kísérlet

E folyóirat minden számában olvasható egy-egy azonos tárgykört elemző, több írásból álló szimpozion. (Olykor kettő, három is.) Ez alkalommal az egyik tanulmánycsokor, amely a „Távközlési eszközök a vidék fejlődésének szolgálatában” címet viseli, az indiai műholdas oktató célú televíziós kísérlet tapasztalatait összegezi.

Annak következtében, hogy a nemzeti televíziók fejlődése szükségképpen városi körzetekben kezdődik, a program-szerkezet és a műsorok még akkor is megőrzik városias jellegüket, amikor az adások már távoli vidékeken is foghatóak, és a nézők többsége nem város lakó. Nincs ebben semmi meglepő, különösen akkor, ha tekintetbe vesszük, hogy a fejlett országok erősen városiasodott társadalmában a nézők zöme még jelenleg is a városiakból kerül ki (részben ezzel is magyarázatot adva a televízió történetileg kialakult társadalmi-politikai funkcióinak természetére). A harmadik világ országaiban az a kommunikációpolitikai kérdés kerül előtérbe, hogy lehetséges-e a televíziót közvetlenül bevonni az általános gazdasági-társadalmi fejlődést célzó politikai akarat eszköztárába, anélkül, hogy lét-

rehoznák a szórakoztató televízió országos hálózatát. A műholdról sugárzott és viszonylag olcsó antennával minden televíziókészüléken fogható adással gyakorlatilag lehetségessé és gazdaságossá válik a nem városias társadalmak igényeit jobban kielégítő televíziózás fejlesztése (a városi célközönségnek szóló programsugárzás szakaszának megkerülésével).

A szóban forgó indiai kísérlet volt az első, amely európai méretekkel mérve országnyi területekre, országnyi lakosságnak közvetített egy esztendeig (1975—76-ban) műholdról közvetlenül a tévékészülékekhez adást. Az adás vételeinek színhelye egymástól távoli területeken, összesen tíz körzetben 2338 falu volt. A műsorsugárzáshoz az USA egyik műholdját vették igénybe, de a földi technológia, a szakembergárda, a programkészítés és -szerkesztés teljes egészében indiai volt. A program és a műsorok tartalmával szemben az volt a követelmény, hogy olyan területeken nyújtson segítséget, mint a korszerű mezőgazdasági termelési szaktudás, családtervezési ismeretek és szokások meghonosítása, a nemzeti tudat építése, az iskolai és a felnőttoktatás. Az esténként naponta két és fél órás műsoridőt nem „főműsor” köré szerkesztették, hanem mintegy 10 perces blokkokból állt. Éves átlagban az összműsoridő negyede-egyharmada jutott az ismeretátadó, oktató adásoknak, csaknem fele a szórakozás hagyományos, népi formáinak, a fennmaradó részben pedig aktuális hírek és dokumentumfilmek voltak láthatók.

A kísérlet elindításakor nemcsak a sajátos televízió társadalmi hatása volt előre kiszámíthatatlan, hanem a villany nélküli, esetenként a technikai civilizációtól csaknem érintetlen falvakban még a technika használatában sem számolhattak eleve teljes sikerrel. Sok helyütt ez volt a lakosság első találkozás a — nyilvánosan elhelyezett — televízióval, amelyet életükben sem a film, sem a rádió, sem a nyomtatott sajtó nem előzött meg meg — falvakban, ahol elevenen él az ősi kulturális, gazdasági szokásrendszer, az emberek születésükkel kasztkba sorolódnak... A közönségnek a képernyő előtti elhelyezkedése is követte a helyi társadalom tagozódását.

A városokhoz közeli településeken a televízió oly módon is támogatta az em-

berek érdeklődési körét, hogy hatására sokan újságolvasóvá lettek. A falusi népesség túlnyomó többsége számára azonban a televízió nem jelentett mást, mint kuriózumot, furcsa, szórakoztató időtöltést. Aktív, rendszeres nézővé a helybelieknek mintegy nyolc százaléka vált. Újabb megerősítést kapott az a régi kommunikációs szabály, hogy a televízió ismeretátadó vagy például gazdálkodási gyakorlatot módosító hatása akkor érvényesül szélesebb körben, ha a helyi közösségben presztízzsel bíró emberek véleményétől nem tér el, és ők a hozzájuk tanácsért forduló emberekben megerősítik a látottakat.

A kísérlet az Indiában 1981-ben országos hatókörrel rendszeresen működésbe lépő műholdas műsorszórás technikai és társadalmi előkészítésének fontos lépése volt. A televízió társadalmi funkcióinak kijelölése elsősorban azt követelte meg, hogy újragondolják a széles értelemben vett információs tartalom és szórakoztatás típusait és egymáshoz viszonyított, valamint belső arányait. Említésre méltó ebből a szempontból, hogy az adásokban tudatosan mellőzték még az indiai filmgyártás gazdag, de városias szórakozást nyújtó produkcióit is.

Másfelől ez a kísérlet egyike volt a hetvenes évtizedben közvetlen műsorszóró műholdakkal folytatott kísérlet-sorozatoknak. Ezek többségére a fejlett országokban került sor. A nyolcvanas évek már a műholdak rendszeres, állandó alkalmazásának évei lesznek. Kérdés, vajon a televízió arculatának módosítására törekvő indiai erőfeszítéseket igazolja-e az idő.

Sajtó és objektivitás

A sajtó három évszázados története több példát is nyújt arra, hogy az újság kialakult, bevett, kétségbevonhatatlannak tűnő társadalmi szerepe időről időre megváltozik. A kéziratos újságlevelekből kinövő nyomtatott sajtó a maga korának társadalmi-politikai feltételei között hosszú ideig be kellett, hogy érje a referáló szerepkörrel: jóformán csak a száraz, csupasz hírek értékelő megjegyzések, kommentárok nélküli, „pártatlan” közlésére szorítkozhatott. A polgárság erősödésével, majd a polgári forradalmak követően alakult ki az újságok véleménynyilvánító, a történeteket értékelő funkciója. E korszakban,

a polgárság hatalomban való részese-désének idején, az értékelő — publicisztikai — írások leplezetlen célja mindinkább az olvasó befolyásolása, felsorakoztatása a politikai küzdelmekhez. Lapokat politikai egyesülések adnak ki, az újság valóságos pártsajtó.

Az egyre erősödő piaci viszonyok aztán újolag módosították a sajtó addigi szerepkörét, szervezetiét, tartalmát. E fordulat nyomán formálódott ki egy évszázad alatt az „objektivitás” mint sajtósági újságírói-szakmai norma, és vele együtt az újságírói hivatás erre épülő gyakorlata is. Ezt a fordulatot boncolgatja aprólékosan Dan Schiller *Objektivitás és az amerikai hírtudósítói munka — történelmi megközelítésben* című tanulmánya. A XIX—XX. századi amerikai újságírás történetét elemezve kimutatja, hogy az újság ahelyett, hogy a külső világot tükrözné, azok gyakorlati tevékenységének hű tükre, akiknek hatalmában áll, hogy meghatározzák mások tudatát. Az olcsó napilap megjelenésével Amerikában a XIX. század közepére a sajtó üzleti vállalkozássá lett. A vele kapcsolatos szerkesztőségi döntések alapja a gazdasági racionalitás. Az újságkészítés minden mozzanatát felülvizsgálják. A gazdaságtalan (szerényebb olvasói érdeklődést keltő) lapfelület-felhasználást kiiktatják. A hírérték módosul, az olvasó érdeklődése az elsődleges, így ezentúl a bűnöző és az előkelő osztály tagja egyaránt a címlapon találhatja magát. Megkezdődik az újságírói munka fázisonkénti szétbontása önálló munkaterületekre. Ettől kezdve lesz rejtetten az üzleti vállalkozásban folyó újságírás és a hírbezárolói munka értékelésének fő kritériuma az „objektivitás”. A fogalom értelmezésének több évtizeden áthúzódó csiszolódása kéz a kézben halad azzal a folyamattal, melynek során a vállalkozói újságírás kisajátítja a közérdek őrzését, a közjó védelmét — mindez a sajtó központi politikai funkciójaként valósul meg.

A vállalkozói sajtó térnyerésével a sajtó elsődleges szerepének nem a nézetek, hanem a tények közvételét tekintik. Az olyan új technikák, mint a fényképezés alkalmazása, erősítik a tárgyilagosságra vetett hitet: a fénykép — mindenki által felismerhető valóság. A sajtó hatalmas befolyása intézményesült érdekeknek is kellemtelenné válhat, ezért időről időre támadások céltáblájává lesz ugyan, de a kristályosodó

ideológia, amely szerint az objektivitás eszközével a közjót szolgálja, lehetővé teszi az amerikai alkotmányban megfogalmazott garanciára való hivatkozást, az ellentámadást. Az 1870-es években a sajtó már a legnagyobb üzleti vállalkozások közé tartozik. A legnagyobb példányszámú napilapok tőkebefektetéseit csupán kevés gyáripari befektetés haladja meg. S amint a gyáriparban, itt is mindinkább elkülönül, elemeire tagolódik a korábban egységes újságírói munka. Hiányzik azonban az újságírói tevékenység kodifikált művelési szabályrendszere. Ezeket az újságíró „hírérzéke” és a szerkesztőségi követelmények helyettesítik. Az újságírói tevékenység iránytűjének e látszólagos hiánya mellett „a pontos igazság természetes köz-zétételének” emlegetése csak tovább ködösíti a szerkesztőségi munka hierarchikus viszonyai között érvényesülő, rejtetten formalizált szabályokat.

Az üzleti vállalkozásban működő sajtó számára e kodifikátlanságból több előny, mint hátrány származott, mindaddig, amíg hírforrásaik jelentős része el nem dugult. Ez következett be e század húszas éveiben a nagyobb testületek, szervezetek public relation tevékenységének kialakulásával. A pr-tevékenység által nemcsak a hírforrás szerepe, hanem az eseményeknek az újságíróktól független, őket megelőző értelmezése is döntővé lett, másodlagossá degradálva az újságíró feladatát.

De miként képes akkor a sajtó a közérdeket védelmezni? Ehhez most már az kell, hogy tételesen megfogalmazza az „objektivitás”, a hírforrástól független értelmezés szabályait. Addig ugyanis a szabályozatlanság jól szolgálta a sajtóbizniszt és adta a közérdekek törődés látszatát. Azóta a pr-tevékenység és a sajtóüzlet érdeke megváltoztatta a helyzetet. Az újságírás autonómiája kikerülhetetlen akadályokba ütközött. Ezért került előtérbe az újságírói objektivitás technikájának kodifikálása, hogy továbbra is megőrizhető legyen mind a sajtó üzleti érdekektől, mind a hírforrások önérdékű eseményértelmezésétől való függetlenség látszata. Ily módon kerül egyenlőségjel az újságírói hivatás és az objektív hírtudósítás közé, kielégítve egyfelől az újságírókat, másfelől a sajtóbizniszt általános szükségletét, helyénvalónak ismertetve el e sajtó önmaga által formált intézményi szerepkörét.

Hogyan írjunk a tévének?

„Az írás mesterségét az adott képességeken túl ugyanúgy nem lehet tanítani, mint a színjátszást” — írja Shaun Sutton, a BBC Televízió drámai osztályának vezetője az EBU Review legutóbbi számában. A szerző szerint az íráskészség bizonyos értelemben velünk született képesség, amelyet a későbbiek során legfeljebb kihozni lehet az egyénből. Ami magát a szakmát illeti a dramaturg tanácsaival legfeljebb arra szorítkozhat, hogy az egyes jeleneteket hosszabbakká vagy rövidebbekké tegye, ügyesebben alakítsa ki a poénokat stb. E tanácsok azonban semmiképpen sem kísérrelhetik meg az író stílusának módosítását. A stílusnak személyesnek kell lennie, és belülről kell jönnie. Befolyásolása csak másodosztályú utánzásokat és paródiát eredményezne.

A tévéjáték és a tévéfilm létezésének néhány éve folyamán éretté vált. Már nem szegény rokona a színháznak és a mozinak. Olyan folyamatossággal és intenzitással rendelkezik, amelytől a színház valójában meg van fosztva, és elérhetősége messze felülmúlja a moziét. Sőt műfaját tekintve lényegesen különbözik a filmtől és a színdarabtól. Általában mindkettőnél rövidebb. Alig akad olyan tévéjáték, amelynek ideje meghaladná a 90 percet, ennél sokkal nép-szerűbb a 75 perces, és a nézők igényei, a tévénézési szokások megteremtették az egy óras, a valóságban 50 perces tévéjátékot. Márpedig ilyen rövid időn belül a téma felvetése, kifejtése, és a probléma megoldása az írótól eltérő speciális képességeket igényel.

Érdekes módon a tévéfilm nemzetközi viszonylatban is egyre inkább meg-

lehetősen hosszú sorozatokból áll, szemben az egy alkalommal játszott, rövid és ezért gyors kifejlődésre alapozott tévéjátékokkal. A sorozatok szereplői többnyire kialakult jellemmel rendelkeznek, könnyen felismerhetők, keveset változnak — a néző számára tehát biztos világot jelentenek. Ebből persze nem következik, hogy a sorozatok megírása kevesebb szakmai ismeretet igényel, de itt talán kisebb a tehetség szerepe.

A tévéfilm harmadik és egyre népsebébb formája a klasszikus és modern regény adaptációja. Az adaptációtól való korábbi félelem — hogy például a nézők nem fogják elolvasni ezeket a műveket, ha a tévében is láthatják — távolról sem igazolódott. Sőt ellenkezőleg: a legtöbb tévéfilm forrását, a regényt, gyakran ismét kiadják a sugárzással egyidejűleg. Sokak szerint a párhuzamos olvasás, illetve nézés szellemileg is kielégítőbb — és persze lényegesen jövedelmezőbb az érdekeltek számára.

A televíziós adaptáció, illetve annak megírása első hallásra könnyű dolognak tűnik; a szerzőnek mindössze az a dolga, hogy a megfelelő helyeken átvegye a dialógusokat, felvázolja a környezetet stb. Valójában azonban a regény átdolgozása drámai formára különleges szakértelmet kíván meg. Ebben a műfajban sokan emlékeznek arra a szerzőre, aki megpróbálta átdolgozni Robert Graves *En Claudius és Claudius*, az *Isten című regényét*. Mivel a két regényben meglehetősen kevés a dialógus, szinte ki kellett találnia a beszélgetések anyagát a sorozatnak mind a 12 epizódjában. Ez hosszú időt vett igénybe, a szerző könyvtárakba, archívumokba járt, hogy hű képet tudjon rajzolni a cselekmény korszakáról.

A XIX. század klasszikus regényeiben általában sok párbeszéd van, ám ezeket is át kell alakítani, hogy a XX. század második felének nézői számára érthető és élvezhető nyelven fejezzék ki az eredeti gondolatokat. A túlzott szövegűség nem ritkán nagyfokú unalmat áraszt. Sutton ezt úgy fogalmazza meg, hogy ha Tolsztoj és Dickens már ismerték volna a televíziót, gyorsan megtalálták volna az annak megfelelő kifejezési formát is, s az lényegesen eltért volna regényeik nyelvezetétől.

A cikk második részében Sutton a téma angol vonatkozásaival foglalko-

zik. Angliában sok jó író, rendező és színész van, aki szinte kizárólag a televízióból él. Ennek Sutton két okát látja: az angol színháznak több évszázados múltja van, ami kellő alapot és főleg érdeklődést teremtett más művészeti ágak számára is. Ugyanakkor nagy a kereslet és egyúttal a kínálat is az új műfajban. A BBC és az ITV évente ezer tévéjátékot, tévéfilmet készít, és sok író igyekszik kihasználni a konjunktúrát. Persze nincs annyi kiváló író, színész és rendező, amennyit ekkora mennyiség igényelne. A legjobb rendezőket már hónapokkal korábban el kell csábítani, hogy vállalják a megbízást. Hasonló a helyzet a jó színészekkel is, holt az országban több mint húszezer színészt tartanak nyilván. A verseny arra készíti a legtöbb producert, hogy kipróbált, gyakorlott emberekkel csináltassa meg a műsort. Így az ismert és színvonalasnak tartott írók túl vannak terhelve tévés felkérésekkel. Még az a vélemény is megkockáztatható, hogy nincs még egy olyan drámai műfaj, amely olyan gyorsan fogyasztna, és oly nagy mértékben igényelne új tehetségeket, új elképzeléseket, mint éppen a televízió.

A közönség nézési szokásait is figyelembe kell venni. Sok néző konzervatív gondolkodásmódú, jobban szereti a kiszámítható témákat és cselekményeket. Ennek az igénynek a terméke a hosszú, sok epizódból álló sorozat, amely az otthoni nézési feltételek és szokások nyugalmaiból és felszabadultságából adódik. Egészen más a helyzet a színházzal és a moziival, ahová a néző azért jár, hogy valami újat, valami szokatlant lásson. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy a tévéfilm csak az úgynevezett hagyományos témákat dolgozza fel. Olyan alkotások is vannak, melyek rámutatnak a társadalmi bajokra, az emberi gyengeségekre, de ezeket Angliában egyelőre nem túl sokan nézik.

Még napjainkban is elég nagy titokzatosság veszi körül az írást a televízió számára, s ez abból a feltételezésből adódik, hogy a technika valami egészen speciális igényt támaszt a szerzőkkel szemben. Valójában azonban a technikának nincs jelentős szerepe a tévéjáték írói számára. A jó írás ebben a műfajban is jó írás marad — bár természetesen eleget kell tenni a technikai szabályoknak. Sutton szerint a jó író a televízió számára is jól tud dolgozni.

A tévéjáték szerzőjének értenie kell a mesterségét. Elveszett ember, ha nincs érzéke a dialógusokhoz, képessége egy jelenet megalkotására, ereje a szereplők jellemének kellő kimunkálásához. Ezek a képességek azonban nemcsak a televízió, hanem a színház és a mozi számára dolgozó szerzők esetében is elengedhetetlenek. A televíziós szerzőt mindezek mellett még az is segíti, ha jó vizuális érzéke van. A stúdiók és kamerák ismeretét, a szerkesztés és szinkronizálás „tudományát” azonban már nem kell elvárni tőle, a technikai kérdésekkel az arra illetékes embereknek kell tisztában lenniük.

Sutton felveti a kérdést, hogy vajon honnan jönnek az új szerzők? A válasz egyszerű: bárhonnan. A színházakból, a regényírók soraiból és magából a televízióból is. A szerkesztők, a rendezők és néha még a színészek is írnak. Szabályok tehát nincsenek. A televízió illetékes vezetőjének a feladata, hogy bátorítást nyújtson az új szerzőknek, biztosítson számukra helyet, és „talán a legfontosabb az, hogy engedje meg számukra mindenekelőtt a kudarcot”.

Sutton tanácsa az új televíziós írók számára: ne hagyják a műfaj technikai vonatkozásait túláradni saját elképzeléseiken, vizuálisan gondolkodjanak, ugyanakkor ne merüljenek el a kameramunkában, az egyes felvételek terjedelmének megítélésében stb. Egyszerűen írják meg a darabot. Ne szédüljenek meg a műfajtól, hanem szükség esetén intézzenek kihívást ellene, igyekezzenek kiterjeszteni a határait.

A szám egyéb írásából figyelmet érdemelnek még a következők:

A folyóiratnak az a cikke, mely a turistaúton levő autósok-motorosok számára sugárzott rádióadások kérdésével foglalkozik (azokkal az együttműködési keretekkel, amelyek az európai országok, illetve rádiótársaságok számára az eddigiük során kialakultak), 12 olyan európai országot említ meg, amely folyamatos és megbízható információkat

nyújt autósok-motorosok számára. Ezek a következők: Anglia, Ausztria, Belgium, Dánia, Franciaország, Izland, Jugoszlávia, Luxemburg, az NSZK, Spanyolország, Svédország és Svájc. Az említett országban 2—17 adó rendszeresített ilyen adásokat.

Egy spanyol szerző a spanyolországi helyi rádiók helyzetével foglalkozik. Visszamegy egészen 1924-ig, vázolja a jelenlegi helyzetet, és bizonyos következtetéseket állapít meg a jövő helyi rádióadói számára.

A holland rádióadások hatvan évét foglalja röviden össze egy holland rádiós, külön kitérve az idegen nyelvű adásokra is.

A nyugatnémet Zweites Deutsches Fernsehen kulturális programjainak igazgatója beszámol a nemzetközi gyermekév jegyében sugárzott adásokról. Kiemeli, hogy a nemzetközi gyermekév programjának hatásaként ezentúl minden évben az 1-es programon egy teljes napot szánnak a gyerekeknek.

Érdekes cikket közöl a folyóirat angol szerzőtől az Eurovízióhoz a hírgyőzőkkel kialakult kapcsolatairól. Ez a kapcsolat egyre bővül, és az Eurovízióhoz tartozó társaságok műsorainak jelentős százalékát látja el megfelelő hირanygal. 1957-ben kifejezetten ezért hozták létre a Viesnews elnevezésű társaságot angol kezdeményezésre. A fő szempont az volt, hogy híryanagot tartalmazó filmeket bocsássanak a televíziótársaságok rendelkezésére. Akkoriban kizárólag amerikai forrásokra támaszkodhattak. Az alternatív forrásként létrehozott társaság a BBC, a Rank Films és a BBC-nek Kanadában és Ausztráliában működő testvérintézményei részvételével jött létre. Később csatlakozott hozzá Új-Zéland, majd a Rank Films részvétele megszűnt, és helyébe lépett a Reuter. Az állandó és időszakos tevékenységet kifejtő tudósítók közreműködésével adó hírhálózat a 60-as években jelentős fejlődést ért el, és az előfizető szervezetek száma a 70-es évek végére meghaladta a 200-at is. A Viesnews pénzügyileg kedvező helyzetben van.

ТЕЛЕ ВИДЕНИЕ РАДИО ВЕЩАНИЕ

„Volodia kommentál”

— a Népi Egység kormányának idején ez volt az egyik legnépszerűbb rádióműsor Chilében. A santiagói „Magallanes” rádióadó sugározta, ahonnan átvette az ország 13 kommunista rádióállomása. Az egyre élesedő politikai harcban, amikor a reakciós erők támadást indítottak a demokratikus vívmányok ellen, s az alkotmány védelmének jelszavával támogatni kezdték a hadsereg fasiszta elemeit, szükségessé vált, hogy a baloldali erők haladéktalanul válaszoljanak a reakció kihívására, s a rádió útján felvilágosítsák az ország lakosságát. A Chilei Kommunista Párt ezt a missziót a Politikai Bizottság tagjára, Volodia Teitelboim szenátorra bízta, akit a chileiek politikusként és íróként egyaránt jól ismernek.

A fasiszta fordulat után a Pinochet-junta a párt valamennyi rádióállomását bezárta. Teitelboim akkor kormányának megbízásából éppen külföldön járt; de alighogy ismeretessé váltak a hazájában történt tragikus események, rövidhullámon ismét eljutottak Chilébe Volodia Teitelboim honfitársaihoz szóló, megrázó beszédei. A „Volodia kommentál” című műsor tehát folytatódott, csak hogy most már a moszkvai rádió „Chile, halljad!” adásának keretében. Azóta hat és fél év telt el, s a chileiek minden héten két alkalommal hallhatták műsorát. A junta ezért megfosztotta állampolgárságától Teitelboimot, a junta külügyminisztere pedig arról panaszkodott: „a moszkvai rádió több kárt okoz nekünk, mint az egész világ”.

Most Mexikóban könyvben is kiadták Volodia Teitelboim rádiókommentárjait „Chile: a harc folytatódik” címmel. (Orosz fordítása 1979-ben jelent meg a moszkvai Progressz kiadónál.)

Könyvének előszavában a szerző így ír: „Nagy hatósugarú fegyverünk a szavak töltényével Chilétől 15 ezer kilométernyi távolságban nyit tüzet, és mégis pontosan célba talál. A rövidhullám szárnyán repül, melyet nem lehet megállítani, sem elfogni. A junta hallja. És érzi erejét. A laktanyákban külön ügynököket neveztek ki, akiknek az adások hallgatása a feladata. Pinochet sajtója átkot szór ránk, a nép viszont ilyenkor a rádió gombját csavargatja a sötétben, hogy meghallja a távolból hozzá szóló hangot... Itt összegyűjtöttük ezeket az éjszakai küldeményeket. Így született ez a könyv.”

Először Salvador Allende életének utolsó pillanatait idézi fel, amikor az elnök a lángokban álló Moneda palotában, egyik kezében fegyverrel, a másikkal a mikrofont tartva utolsó szavait intézte a chilei néphez. Teitelboim könyvének ez a lelkesítő része fontos dokumentum lesz a chileiek következő nemzedékei számára. Elképzelhető, mi csoda hatása volt a szerző műsorának Chilében az első tragikus napokban.

A fasiszta hatalomra jutása meggyorsította a másik nagy chilei hazafi, Pablo Neruda halálát is. A sajtó elhallgatta halálának körülményeit és azt, hogyan zajlott le temetése. Volodia Teitelboim azonban elmondta a chileieknek, hogy kísérték utolsó útjára a világhírű költőt azok, akik nem riadtak vissza a géppisztolyos ejtőernyősök gyűrűjétől. Ezt az elbeszélést tartalmazza könyvének „Búcsú Nerudától” című fejezete: „Egy reszkető hang felkiáltott: Pablo Neruda! A tömeg, amely egyáltalán nem hasonlított a görög tragédiák kórusára, ráfelelte: Velünk van! Most — folytatta a hang. És a tömeg, mintha zsolttart énekelne, így válaszolt: ...és mindörökké!”

Teitelboim az éter hullámain bizonnyította be: koholt vádak alapján indítanak pert azok ellen a katonatisztek ellen, akik hűek maradtak az alkotmányhoz, és nem akartak részt venni a junta bűncselekményeiben. Bemutatta, mi ment végbe a chilei fegyveres erőknél, hogyan távolították el a hadseregből a demokráciához hű tisz-

teket. Ezzel párhuzamosan megrajzolta a fasiszta rezsim vezetőinek leleplező portréját, melyet a chileiek szájról szájról adtak tovább.

Rádiókommentárjainak gyűjteményét Teitelboim így jellemzi: „jegyzőkönyv a junta tetteiről A-tól Z-ig”. S valóban, beszédeit úgy rendszerezte, hogy azok bemutatják a chilei valóság valamennyi oldalát. Feltárják a fasiszta fordulat láthatatlan mozgatórugóit, azt, hogy hogyan támogatták az USA imperialista körei a hadsereg reakciós erőit. Elemzik a junta „filozófiáját és stílusát”, gazdaság- és szociálpolitikáját. Megvilágítják a chilei nép számára a fasizmus elleni harc taktikáját, és beszélnek a nemzetközi szolidaritás erejéről. „...Mi nem visszaemlékezéseket sugárzunk, hanem tüzéségi előkészítést végzünk. Chile a mi számunkra — a harc folytatásának színtere” — mondja Teitelboim.

Rundfunk und Fernsehen

Egy igazságtalan társadalom tükörképe

„Az a nyilvánvaló igazságtalanság, ami a jelenlegi nemzetközi kommunikációs helyzetet jellemzi, világossá teszi egy új nemzetközi információs rendszer szükségességét. Nem lehet abból kiindulni, hogy a gazdasági rendszert meg lehet változtatni, ha figyelmen kívül hagyjuk az információs rendszert.”

Az idézet a latin-amerikai nemzetközi viszonyokat vizsgáló intézet jelentéséből való és a jelenlegi helyzet ismeretéből levont következtetéseket öszszegezi.

Milyen a tömegkommunikációs eszközök elterjedése Latin-Amerikában? Összehasonlítható-e a médiumoknak ezen a földrészén való elterjedése az ipari államokban vagy akár a többi fej-

lődő államban való elterjedéssel? Milyenek a tulajdonviszonyok? Milyen szerepet játszik a propaganda? Milyen valójában az intézmények struktúrája Latin-Amerikában?

A médiák elterjedéséről 1961-ben gyűjtött, az egész világot átfogó UNESCO-adatok értékeléséből W. Schramm arra a következtetésre jutott, hogy „... az emberek Afrikában, Ázsiában és Latin-Amerikában „nincstelenekek” a tömegkommunikáció vonatkozásában. Bár Latin-Amerikában az újságok és a rádió elég jól elterjedtek, mégis az ipari országok színvonala alatt vannak; ehhez jön még az is, hogy Latin-Amerikának — nemzetközi érvényű, országosan használt nyelvei ellenére — problémái vannak a hírugynökségek kiépítésében.” Schramm összeveti a világ kevésbé fejlett területeinek a megfelelő adatait, utal a különbségekre az egyes eszközök vonatkozásában, és összefoglalja: „Ha figyelmen kívül hagyjuk a filmipart, akkor Latin-Amerika a kommunikációs eszközök terén egy kissé fejlettebb, mint Ázsia és Afrika. Ez mindenekelőtt a rádióra és a televízióra érvényes...” Az átlagszámok szerint: minden 100 lakosra 7,5 újságpéldány jut, 15,3 rádiókészülék, 5,7 tv-készülék és 2,7 moziférőhely. Az újságok vonatkozásában ezzel Latin-Amerika az UNESCO által megállapított minimumszint alatt van; a moziférőhelyeknél a 100 lakosonkénti kétülőhelyes minimumot éppen csak hogy túllépi. A rádió- és tv-készülékekre vonatkozó mutatószámok Latin-Amerikában egyértelműen az UNESCO-határértékek fölött vannak (ezek: 100 lakosra rádiónál öt, tévénél két készülék). Sőt, ezzel az elektronikus médiumok elterjedése Latin-Amerikában túlszárnyalja a világátlagértékeket is (rádiónál 11,3 és tv-nél 3,7 készülék).

A 70-es évek közepén a rádió- és tv-intézmények „látványos növekedésnek” indultak. Az adóállomások száma átlépte a 4000-es szintet, bár a berendezések mintegy 80%-a öt kW-nál kisebb teljesítménnyel sugároz. Egyedül Caracasban az adók száma az 1962-től 1972-ig terjedő időszakban 78-ról 128-ra emelkedett. Latin-Amerikában most 300 tv-állomás van; 1953-ban még 7 ország sem volt, ahol 100 lakosra négy tévékészülék jutott volna, 1975-ben ez a szám már 21 országban elérte a 68-at.

Ezeket a hatásos számokat látva sem szabad megfélemlkezni arról, hogy az

elektronikus médiumok még ilyen rendkívüli gyors terjedése mellett sincs garántálva Latin-Amerika teljes lakosságának az átfogó ellátása. Még így, egy „tranzisztoros forradalom” ellenére sem volt képes a rádió, mint a legszélesebb hatókörű eszköz arra, hogy Latin-Amerika lakosságának több, mint a felét elérje.

Az analfabetizmus kétségtelenül korlátozza a nyomtatott sajtó elterjedését — a rádió és a tévé használatának terjedését az elektromossággal való hiányos ellátottság korlátozza. További okok: a hiányos közlekedési hálózat és a lakosság nagy, gyakran nehezen megközelíthető területeken való szétszóródása. A fő ok mégis — mint ezt több tanulmány a 70-es években kimutatta — a kifejezetten gazdasági és szociális-kulturális különbségekben keresendő.

A legtöbb kommunikációs intézmény a városokba települt, és lényegében ezeknek a városoknak a lakosaihoz fordul, miközben messzemenően kizárja a vidéki embereket, akik pedig még mindig az össznépszerűség felét teszik ki. Másrészt az információk mind a városokban, mind vidéken valójában legtöbbször csak a felső réteg számára hozzáférhetők. Így pl. amerikai vizsgálatok kimutatták, hogy a latin-amerikai elit média-viszonyai nemcsak, hogy megfelelnek az USA hasonló népességcsoportjai viszonyainak, hanem a könyvek felhasználásában túl is szárnyalják azokat.

A fejlődés követelményeivel szembeni közömbösség, az elkötelezettség hiánya a társadalmi képzési feladatok vonatkozásában, a szélsőséges, közönséges és szenzációs tartalmak iránti előszeretettel, az anyagi nyereségre való törekvés, a fennálló viszonyokhoz való alkalmazkodás támogatása jellemzőek a latin-amerikai tömegkommunikációs eszközök tartalmaira. A tipikus rádióműsor mintegy 40% propagandából, 30% könnyű, szórakoztató zenéből, 30% információból és sportjelentésekből áll össze. Mialatt néhány adó a súlypontot a sportra helyezi, mások elsősorban az úgynevezett „szappanoperákra” koncentrálnak — triviális sorozatokra, amelyek reklámműsorba vannak ágyazva.

Az elektronikus eszközöknek a közönségre gyakorolt befolyása sem hagyható figyelmen kívül, mint ezt különböző tanulmányok nagyon világosan kimutatták. Egy Venezuelában 1000 házi-

asszonnyal végzett vizsgálatból pl. kiderült, hogy majdnem 91 százalékuk naponta fogyasztja a rádióban és a tévében a „szappanoperákat”. A megkérdezettek véleménye szerint ezeknél a sorozatoknál reális feltételekről van szó, 50%-uk úgy vélte, hogy a bemutatott konfliktusmegoldások saját problémái legyőzésében is segíthetnek.

Aggodalmat keltőek a latin-amerikai tévé tartalmaira vonatkozó kutatási eredmények is. Az agresszív viselkedésmódok megerősödése mellett az is kiderült egy vizsgálatból, hogy a televízió adásai — a kalandorozatok és reklámok — negatív, sztereotip vélemények és meggyőződések kialakulását segítik elő a gyerekekben. A „hősök” fehér, jól szituált férfiak, rendszerint detektív-ként vagy rendőrként dolgoznak, vagy a hadseregben szolgálnak. A „gonoszak” feketék és szegények, és legtöbbször hivatalnokok vagy munkások. A legtöbb „hősnek”, legyen jó vagy rossz, angol neve van, ha spanyol neveket használnak, akkor kizárólag a „gonoszak” közé tartoznak.

Néhány, látszólag ártalmatlan rajz- és trükkfilmsorozat a tévében, mint pl. „The Flintstones” (magyarul: Frédi és Béni. — A szerk.), szisztematikusan egyfajta kapitalista ideológiát dicsőítenek és a fennálló viszonyokat természetstől adottaknak és szükségszerűeknek mutatják be.

Jóllehet az újságokban és folyóiratokban az ilyen jellegű tartalmak kevésbé nyilvánvalóak, ott is ki lehet mutatni őket. A legismertebb latin-amerikai napilapok közül néhány tartalom-elemzése a trivialisitások, a fogyasztás és a konzervativizmus favorizálását mutatta.

A felhozott példák jól mutatják, hogyan bannak a világnak ebben a részében a nemzetközi információkkal általában. Torzítások és kihagyások, a triviális, de szokatlan események előtérbe helyezése, a társadalmi változásokat érintő mozzanatok eltussolása — ezek a jegyek határozzák meg a nemzeti és nemzetközi tudósítás alapvonásait.

A nagy intézményeket rendszerint magánvállalatok tartják el, amelyek lényegében konzervatívak, természetesen profitorientáltak és gyakran nemzeti vagy nemzetközi pénzügyi vagy politikai érdekeltiségekkel is össze vannak kapcsolódva. Nem ritka eset, hogy különböző médiumok tulajdona egy

kézben összpontosul: egyes személyeknek vagy cégeknek több rádióállomásuk van, emellett televízióadóval vagy néha újságokkal, folyóiratokkal is rendelkeznek.

Latin-Amerika a legjobb bizonyítéka annak, hogy a rádióknak és a televízióknak magánvállalatok kezébe való átengedése szörnyű következményekkel jár kulturális és szociális vonatkozásban. A korlátozott gazdasági eszközök alapján alacsony színvonalú, felszínes műsort nyújtanak — a nyilvánosság valódi érdekeit figyelmen kívül hagyják.

A médiumok tartalmait döntő módon befolyásolja a reklám. Egyetlen adó sincs, amely a hallgatók vagy a nézők díjaiból finanszírozhatná magát. Az elektronikus eszközök fő bevételi forrása a reklám, s ez érvényes a latin-amerikai adók több, mint 90%-ára.

A tömegkommunikációs rendszer döntő elemei következetesen az USA-ból erednek: a szervezeti felépítés, a hírközlés koncepciója, a témaelőkészítés, a pénzellátás, a műszaki berendezés, sőt magának a képzésnek és a kutatásnak a formái is.

A tömegkommunikációs rendszer Latin-Amerikában a saját társadalmi környezetének a tükröképe: kapitalista rendszer, amelyet belső önkényuralom és külső függőség jellemez. Az igazságtalan gazdasági viszonyok struktúrája keveseknek adja a hatalom és a pénz monopóliumát, és lehetővé teszi számukra a többség kizsákmányolását, a kulturális rendszer által támogatva, amely lehetővé teszi, hogy az uralkodó réteg a saját elképzeléseit és céljait a médiumok útján széles tömegekhez közvetítse.

observateur

Az Euronet-Diane

Születést ünnepeltek Strasbourgban, a távadat-továbbító Európa (itt és a továbbiakban értelemszerűen mindenütt: Nyugat-Európa. — *A szerk.*) születését. Világ számítógépei, egyesüljetek: hála az Euronetnek keresztelt vadonatúj hálózatnak („az európaiak élő memó-

riája”, „a legjelentősebb újítás Gutenberg óta”, „az információt érintésközelbe hozó eszköz”...) az öreg kontinens „intellektuális erőforrása” bármikor és bárhol egyszerű telefonhívásra rendelkezésre állnak.

A terv még 1971-ben merült fel. Össze kellett kötni egy különleges hálózattal a lehetséges felhasználókat és a főbb adatbankokat — azaz számítógépes adattárakat, melyek gombamódra szaporodnak az iparosodott világban. Az új gyógyszeripari termékek jellemzői, a rákkutatás állapota, az importjátékokra érvényes dán szabványok, a rosszul fizető olasz üzletfelek listája, az atomsugárzás hatása valamilyen szerves termékre, a legutóbbi árválasztások eredményei... csak be kell billentyűzni néhány kódszámot a legközelebbi terminálon, s akinek szüksége van rá, azonnal hozzájuthat mindehhez az információs mannához.

Az adatbankok megdöbbenő ütemben szaporodnak: kétnaponként eggyel — csupán a Kilencek Európájában. Valóban sürgős volt konzultációs módot találni. Az Európa Bizottságnak sikerült összehoznia mintegy 30 „szolgáltatót” — állami vagy magánintézményeket —, amelyek adatbankjukat az Euronet hálózatra kapcsolták. Ez az együttes alkotja a Diane-t (Direct Information Access Network for Europe), amely távadatszolgáltató hálózat, és az elmúlt ösz óta kísérleti üzemben, ingenyesen működött.

Most már fizetni kell az Euronet-Diane használatáért. De bár minden információ kapható lesz, az árak viszonylag szerények: ez az akció egyik fő előfeltétele. Ugyanis amikor a kísérleti szakaszban az Euronet nem számlázta a szolgáltatásait, az európai adatbankok használata a normál telefonhálózaton igen drága volt. Olyannyira drága, hogy egyes országok inkább az amerikai adatbankokhoz fordultak.

Az Euronet útján az európai adattárakhoz való hozzájutás költsége így „3–5-ször kevesebb, mint volt”, mondja egy szakértő, „s független a távolságtól”. Az Euronet-Diane tehát az információkra szomjazó vállalatoknak, kutatóknak, hivataloknak is, és az információ előállítóknak és eladóknak is kintő üzlet. „Az európai dokumentáció-készletek végre rentábilisak lesznek.” Az Euronet létrehozásához még csak új telefonkábelek lefektetésére sem volt szükség, egyszerűen igénybe vették az informatikában használatos, „informá-

ciócsomagok" továbbítására szolgáló vonalakat. Ezek olyan vonalak, amelyekbe a közléseket — a számítógépek által kellőképp „megcímzett” számcsoomagokat — bedobálják, mint palackot a tengerbe, de ezek biztosan célba érnek egy bonyolult kiválasztó rendszer munkája nyomán. „Több beszélőpartnert halmozunk össze egyetlen vonalon — magyarázza Philippe Collier, az adatbankokra szakosodott első francia kiadvány, az Infotecture főszerkesztője. — Ennek köszönhető a költségsökkenés.”

De a célhoz érés nehézsége is ebből fakad. „Az érdekek eltérőek” — mondja az Euronet egyik értékesítéssel foglalkozó vezetője. A Kilencek Európájának postái például jókora díjat kapnak, amikor összekötik előfizetőiket az amerikai adatbankokkal. Nehéz volt tehát meggyőzni őket az Euronet hasznosságáról. Egyes európai postaközpontokat a fülüknél fogva kellett rávenni, hogy az igénylőknek megadják a nélkülözhetetlen Euronet kapcsolási számot...

Mégis az érintett felek szerint jelentékeny siker várható: „Az Egyesült Államokhoz képest a kábelen szállított információ európai piaca rendkívül fejletlen. A növekedés elkezdődött és lavinaszerű lesz. Az Euronet kedvező környezetet teremt új adatbankok létesítéséhez, amelyek szintén új ügyfeleket vonzanak, és ez tovább ismétlődik. A táv-adattovábbításon alapuló információ-ellátás robbanásszerű növekedésének vagyunk tanúi.”

Még a posták is, melyek félnek az USA-val lebonyolított (alacsony) forgalom hasznának elvesztésétől, „profitálni fognak a piac óriási növekedéséből Európában; a tarifák igen alacsonyak, de ez megtérül a mennyiségben.”

A számítástechnika tekintetében Európa maga a Babel tornya. A számlázás módja, a technológiák, a kérdezőkódok, a jelek modulációjának normái... mind különbözőek. Az Euronet tehát ijesztően bonyolult hálózat, számos „köztes tükrözővel”, kódfejtő-átkódolókkal, amelyek fáradhatatlanul alakítják át a jelcsoomagokat.

Az Európa Bizottságnak egységes vezérlő nyelvet kellett kidolgoztatnia, egyfajta számítástechnikai eszperantót, amellyel minden számítógépet egyféleképp lehet kérdezni. De ez is csak bonyolultan volt lehetséges; ahhoz, hogy Torinóból kapcsolatba kerüljenek egy német adatbankkal, a billentyűzeten nem kevesebb, mint 60 számot kell gyors-

san és tévedés nélkül leütni. Könnyű összezavarodni. S akkor elvesz a vonal, és kezdődhet minden előlről.

De a számok és betűk e különös játékában a betűk problémája a legrázósaabb. „Nem elég könnyen hozzáférni egy adatbankhoz. Képesnek is kell lenni megérteni az onnan kapott információkat” — figyelmeztet Loll Rolling, aki a bizottságnál az automatikus fordítás felelőse. „Már a kilencek Európájában hat nyelven kell beszélünk és a közös szervezetek 4000 főből álló fordítószereget alkalmaznak. Bizonyos borzongással várjuk Portugália, Spanyolország és Görögország belépését...”

Le Monde

Az információ új közege

Szép csöndben szétolvad-e az információ a technikában? Félő, hisz sokasodnak a viták a sajtó számítógépesítése, a terminálrendszerek, a műholdak, a kétirányú kábelek és a képlemezek körül. Ami a tartalmat illeti, arra ritkán utalnak e vitákban, mintha magától értetődő volna, hogy ezeknek az új eszközöknek nem lesz hatásuk az információ kezelésére és felfogására.

Pedig ha van olyan terület, ahol a kezdettől fogva legalább olyan fontos szerepe van az értékrendszernek, a politikai irányultásnak, mint a technikának, úgy az az információs szolgáltatás.

Az információs szolgáltatás kiszélesedése nem csupán a technikai változásokból ered, hanem a társadalmi-kulturális átalakulásokból, az életszínvonal emelkedéséből és az ismeretszint növekedéséből is. Ezek a tényezők az elmúlt harminc évben új piacokat nyitottak. Az információ és a kultúra kereslete folyamatosan nő. Ezért van jövője némelyik új szolgáltatásnak, nem pedig a műszaki teljesítmény vagy az alacsony költség miatt.

Öt fontosabb csoportba oszthatjuk azt a nagyszámú információs szolgáltatást, amelyhez a négy fal között hozzájuthatunk, feltéve persze, hogy van rá időnk és pénzünk.

Szolgáltatási jellegű: apróhirdetések, felvilágosítások, rendelések, helyfoglalások.

Hír-információ: kiterjedtebb lesz, ha a hírügynökségek lehetséges háztól-házig szolgáltatásai elterjednek.

Szak- és szakmai információ: pl. a különböző tudományok területéről; gyorsan fellendülő piaca kifejezi az ízlések és igények változásait.

Kommentár jellegű szerkesztőségi információ, amit szakemberek készítenek; ennek szerepe a jövőben nőni fog.

Ismert jellegű információ, amely az adatbankok fejlődéséhez kapcsolódik. Ez a típusú információ összetettebb, keveredik benne a hír az adatokkal és az ismeretekkel.

E kategóriák mindig léteztek, de várható, hogy határozottabban elkülönülnek és egy-egy típus szorosabban kapcsolódik majd a technikai hordozójához.

Mik a következményei az információszolgáltatás ilyen kiszélesedésének? Először is megnő a konkurrencia a hírügynökségek, az újságok, a rádió- és televízióállomások között az adatbankok, képlemezék és képernyő-szövegrendszerek piacainak meghódításáért.

Az információ terén végzett beruházások is erősíteni fogják e szektor ipari jellegét. A „pénzügyi szemlélet” (működési kiadások, kamatok) egyre jobban rányomja majd bélyegét a „szerkesztőségi gondolkodásmódra”.

Ezekhez adódik még az információ nemzetközivé szélesedése, az adatbankok kölcsönös kapcsolatai, újságoldalak továbbítása műholdakon keresztül közvetített tévéadásokkal. Az elektronika és a műholdak segítségével a kommunikáció lerombolja a nemzeti határokat. Az információ új nemzetközi rendjéről beszélnek, és nemzeti szinten az intézmények és a magánvállalatok priviligiumának újrendezéséről. A műsor-szórás monopóliumát elsöpörték a műholdak, bár megmaradt az informálás szakembereinek felelőssége és a szerzői jogi kérdések. A különböző típusú információfajták együttélése az intézményi keretek újraszabályozását fogja szükségessé tenni.

Megváltozik az információ státusa is: az átfogó, mindenki rendelkezésére álló információ helyébe specializáltabb, a különféle társadalmi-kulturális csoportok „szükségleteit” figyelembe vevő felosztása lép. Ez az átalakulás alig vehető észre, de súlyos következményekkel jár.

A növekvő specializálódás felveti az információhoz való hozzájutás kérdését. Meg kell majd tanulni, hogyan kell megtalálnunk a szükséges információt a különféle eszközök használatával. Ez az eszközök bizonyos intellektuális birtokba vételét feltételezi, ez pedig társadalmi-kulturális szinthez kapcsolódik. Ugyanakkor nagy a kockázata annak, hogy csökken a „véletlenszerű olvasmány” szerepe, ami pedig manapság az információhoz jutás egyik legfontosabb módja. Gondoljunk csak arra a hétköznapi tapasztalatra, hogy hányféle információhoz jutunk az újságot lapozgatva. Az újságban kinyomtatott információk mennyisége és sokfélesége alig mérhető össze azzal, amit a szakosodott eszközök kínálnak.

Fennáll az a veszély, hogy az egyéni különbségek tiszteletben tartásának jel-szava alatt mindenki megkapja, amit kér, és csak azt, amit kér. Az ilyen információszolgáltatás pedig újratermeli a társadalmi egyenlőtlenségeket.

A harmadik változás az újságíró új szerepében jelentkezik. A legnagyobb veszély nem a munkahelyek megszűntetése (mint például a nyomdászoké, ahol az újságok számítógépesítése-informatizálása létszámcsökkenésre vezetett és az egyik legszebb hagyományokkal rendelkező munkásszakma eltűnésével fenyeget), hanem az újságírók társadalmi helyének megkérdőjelezése. A munkások háttérbe szorulásával nő a számítástechnikai-informatikai szervezők szerepe, akiknek a technikai-pénzügyi gondolkodásmódja ugyancsak különbözik az újságírókéétól. Bár az új információszolgáltatások létrejötte új munkaalkalmakat teremt, senki sem mondhatja, hogy ezek újságírói munkakörök lesznek. Mindaddig az újságíróknak szinte monopolhelyzetük volt az információ megmunkálásában, de holnap már sokan fognak információt termelni és eladni. Ezért pontosan meg kell határozni az újságírók státusát, főként a dokumentátorokhoz és az adatbankoknál dolgozó különféle, kereskedelmi és szakmai információszolgáltatással foglalkozó szakemberekhez képest. Mi lesz az újságíró feladata az információt kezelő számos tevékenység között?

A felhasználó megtanulja az információkeresést a különféle eszközök kezelésével, több információhoz jut, ami igényesebbé teszi az újságíróval szemben. Emellett az elemzők, szakértők számának növekedése, akik „értelmezik”

az eseményeket, szintén csökkenteni fogja az újságíró szerepét.

Fontos tehát megerősíteni az újságíró hagyományos és jogos szerepét a tények leírásában és a valóság elemzésében. Az újságíró a világ összefüggéstelenségének megfigyelője. Nincs egyedül, de gyengése összefügg azzal, hogy munkája rövid távú, napi jellegű. Ezért szükséges az „univerzális újságírók” számának növelése, ami biztosítéka a sokféle véleményt képviselő, vitatkozó sajtó létének, és ezért szükséges biztosítani jogi védelmüket.

A sajtó nem korlátozódhat az „információs létminimum” szállítására. Ez ellentmondana hagyományainak és érdekeinek. Annál is inkább, mivel a sajtó embereinek sokfélesége és különbözősége — az érdekkülönbségek ellenére — a sajtó egyik fő aduja az új versenytársakkal szemben.

The Economist

„Szabadverseny” az információs piacon

Az amerikai Szövetségi Kommunikációs Bizottság megszüntette a telekommunikációs iparban alkalmazott szabályozók nagy részét. Ezzel szabadjára engedte az AT&T és az IBM közötti versenyt, amely az évtized csatájának bizonyulhat, hiszen a tét: a győztes fogja uralni a lehetőségeiben felmerhetetlen új információfeldolgozó ipart.

A számítógépeket eddig főleg arra használták, hogy az adatokat szavak és számok formájában dolgozza fel, vagy pedig hogy hatékonyabbá tegye a hangot szállító tömegkommunikációs eszközöket; ezért szereltek számítógépeket például a telefonközpontokba. A jövőben az integrált komputer/telekommunikációs hálózatok valószínűleg a kommunikáció egész területét meghódítják majd, beleértve a képeket, grafikákat, a hangot, a videotechnikát stb.

A bizottság határozata gyakorlatilag megnyitotta az utat a szabad verseny előtt. A számítógépek központi egységei továbbra is uralni fogják az egyszerű adatfeldolgozást, következőképpen a piacot is a számítógépgyártók — mindenekelőtt az IBM — fogják a kezükben tartani. A jövedelmező új piacon azonban nemcsak a központi egység, hanem a számítógép különböző alkatrészei és származékai is megjelennek, amelyekkel a jövő irodái büszkélkednek majd: széles sávú, koaxális és szaloptikai kábelek, műholdas számítógépek, hagyományos „néma” terminálok, új „intelligens” terminálok, nyomtató és másoló berendezések, kapcsolótáblák.

A különböző készülékeket, alkatrészeket integrált hálózatban kötik össze. A rendszer bonyolultsága miatt a felhasználók — pl. olyan vállalatok, amelyek teljes irodai információtovábbító rendszert akarnak felszereltetni — valószínűleg egyetlen gyártó céggel fognak tárgyalni, amely az egész berendezést tudja szállítani. Így tehát az óriási erőforrásokkal rendelkező nagyvállalatoké a jövő.

A Szövetségi Kommunikációs Bizottság 1968-as határozata óta, amely először tette lehetővé, hogy a versenytársak betörjenek a telefontársaságok sajtóját, jól szabályozott területére, a Ma Bell fokozatosan új termékeket vezetett be, pl. számítógépen alapuló kapcsolótáblákat és terminálokat. Mint-hogy a bizottság legutóbb úgy döntött, hogy már nem lehet választóvonalat húzni telekommunikáció és adatfeldolgozás között, a vállalat számítógéprendszereket, komputerizált készülékeket és ezeket összekapcsoló hálózatokat is tud majd ajánlani. Ez valószínűleg kielemezi az ellentétet az IBM-mel, amely maga is képes előállítani a számítógéprendszer legtöbb alkotórészét — beleértve a legmodernebb (PABX) kapcsolótáblákat, amelyeket eddig csak Európában értékesített. Az AT&T panaszkodik, hogy a kétéves türelmi időszak (az új rendelkezés elvileg 1982-ben lép érvénybe) túl kevés lesz neki ahhoz, hogy felvegye a versenyt például az IBM 4300-as műholdas komputerével, amely a 303X óriás számítógéphez csatlakozik.

Az AT&T attól is „kiborult”, hogy a terminálberendezést a Western Electric különböző leányvállalatainak és a Bell Laboratories-nak kell kifejlesz-

tenie, előállítania és piacra dobnia. Az IBM ugyanakkor egy vertikálisan integrált termelési rendszeren belül tudja előállítani a termékeit (hacsak a Legfelsőbb Bíróság meg nem nyeri a trestellenes pert az IBM ellen, és fel nem oszlatja a társaságot).

Ki fogja megnyerni a csatát? Sokan arra a véleményre hajlanak, hogy az IBM, és a következő érveket sorakoztatják fel:

— A kérdést a különböző alkatrészeket egy rendszerbe olvasztó software fogja eldönteni. Az IBM vásárlói már kb. 80 milliárd dollárt fektettek be az IBM számítógépekhez csatlakozó software felszerelésébe. A programozás egyre költségesebb lesz, így a vásárlók egyre berendezést fognak venni, amely összekapcsolható a már meglévő software-rel.

— Az AT & T nincs hozzászokva a számítógépipar gyors változásaihoz. Ha sikerül is az IBM 4300-as vagy 8100-as komputerének megfelelő minőségű műholdas számítógépet kikísérleteznie, másnap már egy sokkal fejlettebb készülék fogja kiszorítani a piacról.

— Bár az IBM hálózata, a Satellite Business System számára egyelőre nehéz vásárlót találni, jövőre már bizonyára működni fog. Az Advanced Communication Service, az AT&T szerényebb és olcsóbb — de úgyszintén műholdon alapuló — hálózatának gyártását azonban bizonytalan időre el kellett halasztani software-problémák miatt.

newscientist

Kulturális invázió az űrből?

Franciaország és az NSZK a tervek szerint 1983-ban bocsátja fel azokat a műholdakat, amelyek lehetővé teszik a közvetlen rádió- és televízió-műsorszórást az űrből. A nyugat-európai közös úrkutatási szervezet OTS-2 jelzésű műholdjával végzett kísérletek eredményeként létrehozták azokat a technológiai feltételeket, amelyek az „űradásokhoz” s az adások közvetlen vételéhez szükségesek. Az új távközlési rendszer nemcsak a rádiózás és a televíziózás technikai paramétereinek újragondolását

igényli, hanem a műsorszórással kapcsolatos nemzetközi jogi problémák tisztázását is.

Mivel az „űradások” vételéhez némiképp át kell alakítani a hagyományos vevőkészülékeket, a tervezők kezdetben a sorbontást 1000 sorra kívánták növelni, s egyidejűleg 14 megaherzre a leadott képjelek jelenlegi öt megaherzes sáv szélességét. Mivel azonban a belátható jövőben a házi vevőkészülékekben továbbra is a maihoz hasonló katód sugaras képcsöveket fogják alkalmazni, lemondtak erről a megoldásról, hiszen a változtatás nem javítaná észrevehetően a képek részletgazdagságát. Míg a sorbontás tekintetében nem változtattak a paramétereken, az adóberendezésben a mai amplitúdómoduláció helyett frekvenciomodulációt alkalmaznak, amely töredékét igényli a földi adóberendezések energiaszükségletének. Egy ilyen műholdas közvetítéshez, amely egész Nagy-Britannia területére kiterjed, mindössze 750 watt energiára van szükség, szemben egy hasonló kiterjedésű földi adóhálózat 10 megawattos energiaszükségletével. Az űradások hatékonyságát a vevőkészülékekhez tartozó antennák különleges beállításérzékenysége is növeli. A mintegy 1 méter átmérőjű antennatányért fél fokos pontossággal kell a műhold adójára irányítani. Nagy-Britanniában például a 11,78—12,09 gigaherzes jeleket az antennatányérral együtt felszerelt áramkör alakítja át UHF-frekvenciává, s az átalakított jelek a már ismert koaxiális kábelben jutnak a vevőkészülékbe, amelynek tulajdonosa gombnyomással választ a földi illetve az űrből érkező adások között.

Ahogy egyre közelebb kerül az „űradások” megvalósulása, egyre többen vetik fel azt a problémát, hogy a kereskedelmi vagy politikailag felelőtlen adóállomások kulturális inváziót indíthatnak az űrből egyes országok ellen. A Nemzetközi Távközlési Unió 1977-ben meghatározta az egyes országok által elfoglalható frekvenciasávokat, a műholdak pályaadatát, s a műhold-adóberendezés által kibocsátható sugárnyaláb szélességét. Az unió szabályzatának 428/A pontja pedig kimondja, hogy „a technikai eszközöket úgy kell használni, hogy a gyakorlatilag lehetséges legnagyobb mértékben csökkentés a más országok területét érő sugárzást, hacsak előzetesen nem kötöttek megállapodást”. A látszólag világos

megfogalmazás ellenére az Egyesült Államok például a szabályzat említett pontját úgy értelmezi, hogy az csak az adások technikai oldalára vonatkozik, és semmiképp sem érinti azok tartalmát. Ezért jogosultnak érzi magát arra, hogy a rendelkezésre bocsátott műholdcsatornákon az érintett országok beleegyezése nélkül sugározzon nemzetközi rádió- és televízióműsorokat.

Ezen a ponton a kérdés az ITU-tól az ENSZ Űrbizottságához tevődik át, amely az információáramlás szabadságát lenne hivatott biztosítani — az Egyesült Államok véleménye szerint. Emiatt sorozatosan kudarcot vallanak azok a kísérletek, amelyek korlátozni kívánják a vezető ipari hatalmaknak a harmadik világ rovására érvényesített kommunikációs monopóliumát.

A nemzetközi jogi problémák nemcsak a televíziós műsorszórást érintik, hanem a rádiózást is, hiszen a távközlési műholdak csatornáin a mainál hatékonyabb rádiós műsorszórás is lehetséges. Ezt az eszközt jelenleg arra kívánják felhasználni, hogy hi-fi műsorokkal lássák el a megfelelő berendezések tulajdonosait, konkurrenciát támasztva a lemezeket és műsoros kazetákat gyártó társaságoknak.

Hasonló jogi problémák merülnek fel az ún. meghatározott célú távközlési műholdak kapcsán. Amikor az ITU 1971-ben meghatározta ezeket a szolgáltatásokat, nem látta előre, milyen hatással lesz az új eszköz a kábeles televízió elterjedésére. Az Egyesült Államokban a kábeltévé-társaságok viszonylag olcsó, mintegy 15 000 dollárba kerülő állomásokon veszik a „meghatározott célú” műholdak által közvetített adásokat, s ezeket kábeleken juttatják el az előfizetőkhez. Ez a megoldás kívül esik az ITU műholdas műsorszórásra vonatkozó szabályzatán, s új kereskedelmi, valamint az információkhoz való hozzájutás demokratikus jogával kapcsolatos politikai problémákat vet fel.

A műholdas műsorszórás technikai feltételei tehát megvannak ahhoz, hogy ugrásszerűen megnöjjön a televízió- és rádióműsorok hatékonysága, s javuljon a vétel minősége. Egyelőre azonban tisztázatlanok az új technikai lehetőség alkalmazásának politikai, gazdasági, jogi körülményei.

l'Humanité

ORGANE CENTRAL DU PARTI COMMUNISTE FRANÇAIS

A franciák elhagyják a tévét?

A Louis Harris Intézet közvélemény-kutatást végzett a francia tévénézők körében. A vizsgálat tanúsága szerint a kérdezettek 32%-a kevesebbet nézi a televíziót, mint négy-öt évvel ezelőtt. Tehát a lakosság egyharmada elhagyta a képernyőt. Leginkább a huszonnégy évnél fiatalabbak fordultak el tőle (57%). Ezzel szemben a harmincöt év fölöttiek 50%-a nem változtatott szokásain.

Érdekes, hogy inkább a nők keresnek másfajta szabadidő-eltöltési módot, mint a férfiak (38 ill. 28%).

Úgy tűnik, hogy ez az érdektelenség valamennyi társadalmi réteget érinti. „A káderek, nagykereskedők vagy iparosok körében található legnagyobb számban azok, akik azt állítják, hogy kevesebb időt töltenek televíziózással (43%); a munkások körében is többen vannak azok, akik érdeklődéscsökkenésről számolnak be (37%), mint akik növekvő érdeklődést mutatnak (20%).”

Vajon minek köszönhető ez az új magatartás? Arra a kérdésre, hogy „Miért nézi kevesebbet a televíziót?” a kérdezettek 41%-a válaszolta azt, hogy a műsor kevésbé érdekes, 36%-uk szerint pedig a televízió egyhangú, nincs benne semmi új. Elsősorban a 24 éven aluliak voltak ezen a véleményen (több mint 40%). Összességében a franciák kétharmada panaszkodik a műsorra. Ez azonban még nem jelenti azt, hogy a nézők eljuttanának a készülék kikapcsolásáig is, csupán 7%-uk állította pl., hogy az első program vasárnap esti filmje olyan műsor, melyet nem szabad kihagyni, pedig ezen az estén a franciák 30–40%-a (néha több is) nézi ezt a műsort.

Egy dolog mindenestre biztos. A franciák *nem időhiány miatt* nézik kevesebbet a tévét — a közvéleménykutatás eredményei ezen a ponton egyértelműek. Ez pedig komoly figyelmeztetés a francia televízióknak.

TIME

Lemezháború 7,5 milliárdos téttel

Az elektronikus eszközök piacáért mindig is heves harc dúlt, de soha nem volt olyan éles a küzdelem, mint most. A tét a video-lemezipar ellenőrzése. A video-lemezjátszók hasonlítanak a mai ismert sztereókészülékekhez; működésük lényege az, hogy a televízióhoz kapcsolva előre felvett filmeket, sporteseményeket, operákat és dokumentumfilmeket játszanak le.

Az USA-ban két nagy vetélytárs — az RCA és a Magnavox — harcol az új piacért és a partnerekért, hogy elfogadtassa teljesen különböző technológiáját. Az RCA, az NBC tévétársaság szülőatyja megegyezést írt alá televíziós riválisával, a CBS-szel. Ez egyike azoknak a ritka eseteknek, amikor két hatalmas szórakoztatási és elektronikus társaság hajlandó együttműködni.

A CBS az RCA Selecta Vision technológiájával lemezeket fog gyártani, amelyeket az RCA készülékein lehet majd lejátszani. Ezzel a CBS, az ország legnagyobb lemezgyártója, bejuthat az üzletbe. Az RCA nemcsak az eladási árákból fog kapni, hanem megkapja a CBS támogatását is, amely hónapokig latolgatta a két videolemez-vetélytárs esélyeit. Most a CBS programja elérhető lesz az RCA-tulajdonosok számára.

Ezenkívül az RCA licenmegegyezést írt alá csaknem 20 japán és európai társasággal, többek között a Plesseyvel Angliában és a Matsushitával Japánban. Persze a Magnavox, a North American Philips leányvállalata sem esett a feje lágyára. A Sony megszerezte a licenct a Magnavox videolemez-technológia alkalmazására, s az amerikai cég is hosszú lejáratú szerződést kötött az MCA-val, az Universal Pictures anyavállalatával lemezek készítésére.

Mind az RCA, mind a Magnavox tudomásul veszi, hogy csak egyikük győzhet. Annyira eltérő technikával dolgoznak, hogy az egyiknek a lemezei a másiknak a készülékén nem játszhatók le. Az RCA lényegében egy gramofontűt

szerez a készülékbe a lemezek „leolvasására”, a Magnavox optikai lézert használ. A Magnavox készülékek többet nyújtanak, így például lassítva, sőt fordítva is vissza tudják játszani a felvételeket. Fejlett technológiájuk miatt természetesen drágábbak is: 775 dollárt kérnek értük, míg az RCA 500 dollárért vagy még olcsóbban adja lemezjátszóit.

A Magnavox lemezjátszókat már árusítják Alabamában, Seattleben és Dallasban, s a vállalat azt reméli, hogy 1981 elejére az egész országot eláraszthatja termékeivel. Az RCA még egyetlen darabot sem adott el, de országos méretekben körülbelül hasonló időben akar indítani. A tét igen magas. A televízióval rendelkező 72 millió amerikai otthon mindegyike potenciális vásárlója a videolemezeknek. Az RCA becslések alapján úgy tervezi, hogy az ipar évente 5–6 millió lemezjátszót és 200–250 millió lemezt tud majd értékesíteni. A lehetséges összbevétel több mint 7,5 milliárd dollár!

DER SPIEGEL

Káosz a videopiancon

A képrögzítő-eladás jövőbeni piaci részesedéséről — ami a szakma egyik legizgalmasabb üzletét ígéri — lényegében már ma döntenek. A lemezjátszók-tól és a magnetofonoktól eltérően a képrögzítőknél nincs még világszerte szabályozott egységes technika. A vevők zavartan állnak a különböző videorendszerek előtt, amelyek egymástól szalagsebesség, sávelhelyezés és kazettaméret tekintetében különböznek: egyik rendszer kazettái sem játszhatók le egyetlen másikon sem. Így a legtöbb vásárló egy bizonyos gyártó cég törzsvevője marad — hacsak nem tér át bosszankodva más rendszerű berendezésre, mivel régi szalagjait ugyanazon cég újabb készülékén sem tudja használni. A szakemberek megegyeznek abban, hogy tartósan csak egy vagy két rögzítőrendszer marad versenyben. Ezért a fejlesztők lázasan dolgoznak, hogy minél több licencpartnert nyerjenek meg.

Ebben eddig a japán Matsushita kon-

szern volt a legsikeresebb. Az 1977-ben a JVC leányvállalata által kifejlesztett Video Home Systemre (VHS) már világszerte 22 szerződésben biztosított licencvásárlója van évi 13 milliárd márká forgalommal. A JCV-n kívül egyedül az NSZK-ban hat japán és négy német cég — többek között a Saba és a Telefunken — árusítja a VHS készülékeket. A Sony-cég is már nyolc partnert nyert meg 1975-ben bemutatott Betamax nevű gyártmányára. A japánok legfontosabb vevői közé tartoznak az NSZK-beli Quelle és a Neckermann áruházláncok.

Az Egyesült Államokban már meghonosodott a két japán rendszer. Az amerikai elektrokonzernek — amelyek már 1951-ben felfedezték a mágneses képrögzítés lehetőségeit — átengedték a Video Home készülékek fejlesztését a távol-keleti konkurenciának. Az európai gyártók viszont nem adják fel a harcot, hiszen különösen a német vállalatok hosszú ideig megelőzték a japánokat a videotechnikában. Eduard Schüller, a Telefunken cég mérnöke már 1953-ban kifejlesztette azt a rögzítési eljárást — ebben a jeleket az optimális szalagkihasználás érdekében ferdén tárolják —, amely szerint valamennyi videokészülék ma is dolgozik. Európában először a német Loewe—Opta cég kínálta 1961-ben a Schüller-eljárás szerint működő készüléket. A hatvanas évek végén a német Philips-cég egyszerűsítette az akkor még óriási méretű készülék kezelését. 1972 májusában dobta végül piacra a Philips az első színes videokészüléket. De az úttörő vállalkozás — amely három évig az egész világon vetélytárs nélkül állt — nem tudta előnyét a maga javára fordítani. A videokorszak kezdete után nyolc évvel a Philips-cég alig tud lépést tartani a japán készülékekkel. Hasonlóan legyőzött konkurens a Philips partnere, a Grundig is. Mindkettő cég döntő piackutatási hibát követett el: tekintet nélkül az első vásárlókra, állandóan változtattak a készülékek lényeges részein. De minden, amit technikai újítások kínáltak, elbizonytalanította a vevőközönséget. A japánok ezzel ellentétben mindössze részleteken változtattak, a már bevált rendszereket mind a mai napig megtartották. Ehhez társult még az a tény, hogy a sietve kifejlesztett Grundig-rendszer, az SVR (Super Video Recording) gyakran szorult szer-

vizellátásra, a szerényebb Philips-rendszer potenciális vevőit pedig a magas szalagár riasztotta el. Egyik cég sem tudott nagy szériában gyártani, és ezáltal a készülékek árát leszállítani. A szórakoztató elektronika legnagyobb piacát, az Egyesült Államokat pedig teljesen figyelmen kívül hagyták. Kedvezőtlenül hatott az is, hogy Amerikában a Philips leányvállalata, a Magnavox a japán VHS-standard szerint forgalmazza a képrögzítőit. „A Philips és Grundig-cégek — összeggi egy kereskedelmi szakember — kezdetől fogva túlságosan kis dimenziókban gondolkodtak”.

Az is keveset segített, hogy a Grundig február elején — éppen jókor, a téli olimpia idején — adta el a „Video 2000-es” típus első darabjait. És bár közben a Siemens-cég is elhatározta magát, hogy a Grundig-Recordert felveszi programjába, s a szakemberek is elismerik e rendszer magas technikai színvonalát, a japánok előnye már aligha hozható be. A „Video 2000” 18 licencvásárlójának túl csekély a piaci részesedése. A bécsi Philips és a müncheni Grundig-gyárak csak lassan érik el a nagyipari termelés anyagi előnyeit, a japánok pedig piaci sikereikkel párhuzamosan óriási félautomatizált gyártási kapacitást építettek ki. Az elmúlt év közepén a tokiói Sony gyárban kb. az egymilliomodik képmagnó került le a szalagról. Ma Japánban egyetlen hónap alatt több képmagnót állítanak elő, mint amennyit az elmúlt nyolc év alatt az NSZK-ban eladtak, és a tíz japán videógyár havi termelése elég lenne arra, hogy a német fellevevőpiac 1980-ra jelzett igényeit (kb. 250 000 készüléket) fedezze.

Óriási gyártási előnyeik ellenére a japánok készülékeiket eddig nem adták olcsóbban konkurensaiknál. Legjobb készülékeik — a HR—3600 (JVC) és az SL — C 7 (Sony) — kereken 200 márkával drágábbak a legújabb Grundig „2x4” Video 2000-nél. Ár tekintetében tehát a Sony és a Matsushita állná a harcot.

A japán cégek számára csak akkor lenne veszélyes a helyzet, ha német licencpartnereik otthagynák őket és az új európai rendszerbe, a „Video—2000”-be szállnának be. Ez a csoda mincs kizárva. A japán áruk sikeres eladói, pl. a Saba, maguk is késznek mutatkoznak.

„Mi — nyilatkozik a Saba szóvivője, Hans Joachim Runge — egyetlen rendszerrel sem kötöttünk házasságot.”

Kutatók üvegfal mögött

Miként befolyásolható a fogyasztó? — ezt vizsgálja a saarbrückeni egyetem kutatóintézetének egy munkacsoportja Werner Kroebel-Riel professzor vezetésével. Új manipulációkutatási laboratóriumukban az idegrendszeri reakciók alapján következtetnek a „rejtett rábeszélőkre”.

A kísérleti személyek tipikus mai nyugatnémet lakószobában helyezkednek el (kényelmes fotelek, szőnyegpadló, tévékészülék, sztereoberendezés). S miközben a családok sör és üdítő ital mellett válogatnak a tévéműsorban, a kutatók álcázott üvegfalon keresztül rejtett mikrofonok segítségével észrevétlenül figyelik a kísérletet. Ily módon kideríthetjük, milyen emocionális tényezők játszanak közre a műsorok kiválasztásában, illetve az adók váltogatásában.

Egy másik teremben azt kutatják, mire figyelnek olvasás, tévézés vagy válogatás közben, és mennyi időt fordítanak egyes részletekre. Az erre szolgáló „eleményes” készülék egy infraoptikával ellátott nézőképből áll, melyet a kísérleti személy a szemén visel, s melyet videokamerával kötnek össze. Fényes nyíl jelzi a kutatóknak, hogy a kísérleti személy a látómező mely pontját figyelte 200—300 ezredmásodpercig (csak az ilyen pontokat lehet valóban felfogni és feldolgozni). Ezzel az eljárással választ kaphatnak arra, hogy valamely márka, felirat vagy párt neve rögződött-e a nézőben. Ilyen tesztekkel az is ellenőrizhető, vajon megfelelően helyezték-e el egy városban a közlekedési táblákat vagy a repülőgép pilótafülkéjének műszereit stb.

Ezenkívül sok más készülékkel is vizsgálják a kísérleti személyek öntudatlan reakcióit. Pl. az emberi fül számára nem hallható 8—14 Hz-es hangfrekvencia-változásokból a pszichikai izgalomra következtetnek. Méri továbbá, hogy hogyan növekszik az emberben a belső feszültség; ilyenkor arcának különböző helyein tizedfokkal nő a hőmérséklet, s megváltozik a bőr villamos ellenállása.

Az új termékek által kiváltott első spontán benyomás meghatározásához csak ezredmásodpercekre teszik láthatóvá a tárgyat. Azt, hogy az így kialakult érzés pozitív vagy negatív volt-e, nem személyes interjúkkal kérdezik meg, hanem — mindenfajta befolyásolás kizárásával — komputer jeleníti meg a kérdéseket egy képernyőn, s a válasz is gombnyomással érkezik.

A saarbrückeni laboratórium jócskán kap megbízást a gazdasági és a politikai élet területéről. Az SPD pl. a választási harcban használta fel egy elemzésüket, amely a politikai kifejezések hatását vizsgálta. Kiderült, hogy a válaszadók szóbeli nyilatkozata nem egyezett meg öntudatlan reakcióikkal: az erkölcsileg igényes szavak, pl. „jogszerűség”, „egyenlő esélyek” kevésbé indították fel őket, mint az idegen kifejezések: „szocializmus”, „kapitalizmus” vagy az SPD ifjúsági szervezetének rövidítése, a „Juso”. Egy másik vizsgálat a Közlekedési Minisztérium megbízásából folyt; a biztonsági övekkel kapcsolatos kampány idején azt a hirdetést hagyták jóvá, amely a gépkocsivezetőket a tesztek szerint érzelmileg és érveivel a leginkább befolyásolta.

Kroebel-Riel professzor szerint a fogyasztókutatás olyan tartományait tarták fel, melyek eddig rejtve maradtak a reklámpszichológia előtt. A fogyasztóvédelmi szervezetek viszont — amelyek a véő felvilágosításért harcolnak — erősen támadják ezeket a kutatásokat. Azt maga a professzor is ellenzi, hogy a normális fogyasztói magatartás vizsgálatát „az emberi függetlenséggel való spekulációra” használják fel.

SCIENCE & VIE

Hódító úton a videokazetták

A videokazetták és képmagnók megkezdtek hódító útjukat a vállalatok és a nagyközönség megnyerésére.

Franciaországban 1978-ban 20 000 házi képmagnót adtak el, 1979-ben 100 000-t. A „hard” jövője a szakemberek szerint biztosítva van... Ez a rövid angol szó

a videoberendezést, a technikát jelenti, ellentétben a „soft”-tal, amelyen itt a programot értik. Amerika még előrébb tart, mint Európa. A képmagnótulajdonosok száma ott ötször nagyobb, mint Franciaországban. Jóllehet Amerikában 13 tévécsatorna közül válogathatnak a nézők, egyre többen vannak, akik csak az adások rögzítésére veszik igénybe őket. A tévénezők egyre több speciális programot óhajtanak, melyeket maguk választanak, és a nekik megfelelő időpontban nézik meg, kiegészítve ezzel a televízió által sugárzott műsorokat. A Magnetic Video Corporation egyike a legnagyobb kész videokazettákat kibocsátó vállalatoknak. A nagy filmforgalmazó vállalatok, mint pl. a Paramount, a Columbia, az Allied Artists egymás után kötik az egyezményeket, hogy filmjeiket videokazettára is felvegyék. A már megszerezhető filmek katalógusa folyamatosan bővül. Egy kazettára felvett játékfilm az üzletekben kb. 250 frankba kerül. 1979-ben az USA-ban közel kétfélmillió videokazettát adtak el, üres kazettából pedig több mint kilencmillió fogyott el. Érdekes azt is megnézni, hogy az eladott video-műsorkazetták hogyan oszlanak meg a különböző műsorszorok között. 50%-ukat a szex- és pornófilmek teszik ki, a fennmaradó 50% a játékfilmek, sportfilmek, gyerekfilmek (többnyire rajzfilmek) és az oktató jellegű filmek között oszlik meg. A videoberendezések és programok gyártói, nagykereskedői, importálói és alkotói egyetlen szervezetbe, az ITA-ba (International Tape Association) tömörülnek. Az egyesülés célja: tisztában lenni azzal, hogy mit, hol és hogyan lehet eladni.

Franciaországban a legtekintélyesebb forgalmazó pillanatnyilag a Video-Club de France, mely két évvel ezelőtől elsőként kezdte meg működését. A klubhoz tartozás feltétele évi 1000 frank tagdíj befizetése (ezenfelül kazettánként heti 50 frank a bérleti díj). A piac az idő múlásával demokratikusabbá vált, a video-műsorkazetta fokozatosan tömegcikk lett. A Régiécassette Társaság olyan videokazettára rögzített filmeket kínál kölcsönzésre, melyek a mozikból már eltűntek, de még nem kerültek a televízió képernyőjére. Az Iris Télévision terjedelmes katalógusa karatefilmekből, krimikből, westernfilmekből és pornófilmekből áll. A Cinétheque 1975 óta mozifilmekre specializálódott, és je-

lenleg 250 francia és külföldi filmet kínál videokazettán. A katalógus vastag: a legújabb, exkluzív körben terjesztett filmekről a rajzfilmek, westernek, krimik, zenés vígjátékokon át egészen a klasszikusnak számító játékfilmekig terjed. A Video Cassettes Distribution csak olyan filmekkel foglalkozik, melyeket soha nem fognak műsorra tűzni a televízióban: főleg horrorfilmekkel, fantasztikus és pornófilmekkel, a híres, nagy klasszikusokkal... A minőség—ár viszony kitűnő, de a katalógus még elég vékony, most kezdődik csak a kínálat bővítése. Ezek a legkülönbözőbb típusú műsoros videokazetták vagy előfizetés útján, vagy viszontforgalmazás útján szerezhetőek be. A Video Program székhelye Marseille-ben van, de azt tervezik, hogy 250 elárúsítóhellyel és indulásként kb. 50 programmal kibővítik működési területét egész Franciaországra. Rajzfilmek, zenés filmek, sport- és gyermekeknek szóló oktató-nevelő filmek és pornóorozatok alkotják a választékot. A filmek többnyire egyórásak. A Hachette kiadónak is van egy videorészlege, tevékenysége többretű: szállodáknak, kórházaknak szabadidő-központoknak, külföldön levő francia üzemeknek stb. kölcsönöz.

A Video France Films elsősorban olcsó videofilmekre és mozifilmekre orientálódik.

Franciaországot egyelőre még nem özönlötték el a külföldön rögzített videokazetták. Azért, hogy ez ne is történjék meg, Franciaország az egyetlen, mely a Secam CCIR-rendszert használja. Itt meg kell jegyezni, hogy mielőtt bárki video-műsorkazettát vásárolna külföldön, ismernie kell a rögzítési paramétereket és a képmagnó „rendszerét”, melyen a kazettát le akarja játszani. A jelenleg használatos szabványok: VCR (Philips), SVR (Grundig), Bétamax (Sony), Umatic (Sony), VHS (JVC) és néhány hónapja a V2000 (Philips és Grundig). Ami a rendszereket illeti, a jelenlegi piacon csak kettős szabványú készülékek léteznek: vagy PAL és SECAM, vagy PAL és NTSC.

Műsoros videokazettákat jelenleg a könyv- és hanglemezboltokban, áruházakban és videoközpontokban lehet vásárolni.

Természetesen a sokféle méret és szabvány nem könnyíti meg a viszonteladóknak a készletek felhalmozását. Franciaországban és Amerikában a ka-

zetták legalább 65%-a VHS-szabvány szerint készült, mégis számolni kell az- zal, hogy a következő öt évben nem le- het megvalósítani a szabványok és rendszerek nemzetközi méretű egysége- sítését.

Egy műsoros videokazetta jelenlegi ára 350 és 500 frank között mozog, asze- rint, hogy milyen témájú, hogy rövid- vagy játékfilm-e, hogy milyen a kép minősége. A legolcsóbb kazetta min- denféleképpen a VHS. A kazettákat egy Téli-Cinéma elnevezésű készülékkel le- het átmásolni, melynek ára 600 000 frank felett van. Ehhez még hozzá kell számítani a kópia készítését végző má- solóasztalt, mely rendszerint képmag- nóegységekből áll. A másolás időigényes és drága. A szerzői jogdíjakról sem szabad megfeledkezni. Így tehát ha lé- tezik is 300 franknál olcsóbb kazetta, azzal valami baj van: vagy rossz minő- ségű, vagy a forgalmazók nem fizették ki a szerzői és egyéb jogdíjakat. Ezt a szakmában „kalózkodásnak” hívják.

Néhány forgalmazó a kalózkodás el- len úgy védekezik, hogy speciális, a le- játszások láthatatlan jeleket kever a leolvasandó jelek közé. De ha valaki kópiát akar készíteni, a jelek láthatóvá válnak, rákerülnek a másolatra. A mu- latság nem éri meg az árát. A video- másolóasztalok nem tudnak improvizál- ni, ezen a területen egy amatőr nem egykönnyen helyettesítheti a szakem- bent. Azt mondják, hogy a videózást könnyen meg lehet tanulni, és az igazi szakemberek ritkán veszik magukat komolyan. Ennek ellenére a videotech- nika soha nem fog annyira leegyszerű- södni, mint a Hi-Fi.

Van-e joga bárkinek lemásolni egy előre felvett kazettát? A hivatalos vá- lasz természetesen: nem. Amikor az ember vesz egy műsoros videokazettát, annak gyártója, ha normális technikai körülmények között és legálisan dolgo- zik, meg kell, hogy kapja a neki járó különböző jogokat, pl. a képjogot, a ke- reskedelmi-forgalmazási jogot, a szer- zői jogot stb. A műsoros videokazettát csak magáncélból és kereskedelmi ha- szon nélkül lehet vetíteni: otthon, csa- ládi vagy baráti körben. Minden nyil- vános vetítés tilos, még akkor is, ha ingyenes, hacsak nem ad erre enge- délyt a SECAM, a szerzői jogvédő társ- saság. Viszont „abban az esetben, ha a művet már nyilvánosságra hozták, a szerző nem tilthatja meg a kópia készí-

tését, ha az kizárólagosan magán- és nem kollektív használatra készül”.

A kalózkodást a SIERE a következő- képpen határozta meg: Ha arról van szó, hogy külföldi spekulánsok nem, haboznak, illegálisan lemásolni a fran- cia kiadású kazettákat, úgy, hogy a vámot és a különböző járandóságokat nem fizetik meg, akkor ez lopás, amit a büntetőjog minősít és büntet.

Nem meríti ki azonban a „kalózko- dás” fogalmát, ha valaki saját és nem kereskedelmi célra lemezt, rádióadást vagy tévéműsort vesz fel.

Egy videotár tulajdonképpen soha nem lesz úgy kihasználható, mint egy jó hanglemeztár. És mégis, fokozatosan fel lehet készülni rá: az ARIANE már itt van. Két éven belül Föld körüli pá- lyára kerül Európa PAL-rendszerű te- levíziós műholdja. Egy speciális tetőan- tenna és egy kétnormás televízió kell csak, és nincs technikai akadály a fran- cia tévénezők előtt. 1985-re már 10–25 speciális tévéműhold is működhet. Az adásokat négy nyelven fogják sugároz- ni, és foghatóak lesznek Franciaország- ban, Németországban, Angliában, Spa- nyolországban, Svájcban, Észak-Olaszor- szágon...

Independent Broadcasting

Nevelés — integrált áramkörökkel

Az elektronika napjainkban zajló, gyors fejlődése közepette (és ellenére) nem szabad megfeledkezni arról, hogy ez a technika csakis az ember által és annak érdekében tökéletesedhet to- vább. Az utóbbi években létrehozott „technikai intelligencia” semmivel sem tökéletesebb, mint az emberi agy, leg- feljebb annyiban áll felette az ember- nek, hogy nem téved és nem fárad el. Tehát a sokszor tapasztalható túlzott optimizmussal szemben reálisan kell értékelni a mikrotechnikai fejlődést, lé- pést kell tartani vele, máskülönben — ahogyan erre egy amerikai felmérés fi- gyelmeztet — előfordulhat, hogy egy- szerre csak régi életformánk romjain találjuk magunkat.

Nem vitás, hogy az elkövetkező nem- zedékeknek ugyanúgy meg kell tanul- niok, hogy a mikroszámológépekkel él-

jenek, ahogyan a mai nemzedék megtanult a zsebszámológéppel dolgozni. Néhány évvel ezelőtt, amikor az első oktatógépek megjelentek, valamint a televízió felhasználásra került az oktatásban, sokan az oktatás radikális átalakulására számítottak. Ez nem következett be. A tankönyveket nem dobták el. Ezért ma meg kell nézni; mi az, ami valóban jobb, mint a hagyományos oktatás, és mi az, ami erőltetett vagy egyszerűen öncélú ötlet.

A televízió és a nyomtatott áramkörök mindenesetre egy sereg oktató-rendszerrel tesznek ma már lehetővé, melyeknek nagy része a kommunikációs technikák és az adatfeldolgozó rendszerek házaságából jött létre.

1. Olyan információs és információ-visszakereső rendszereket fejlesztettek ki, amelyek a televízió képernyőjét használják szövegek, adatok megjelenítésére.
2. A rögzített kép- és hanganyagok terjesztésének fontos eszközei a videokazetták, képlemezek, oda-vissza kapcsolatot lehetővé tevő kábelrendszerek.
3. A mesterséges holdak a többcsatornás információelosztás fontos és olcsó eszközei lehetnének az oktatás szempontjából is.
4. Gondoskodni kellene arról, hogyan lehetne az iskolákban automatikusan rögzíteni az oktatási anyagokat — amelyeket esetleg éjszaka sugározzanak.
5. Ezek az információtovábbító rendszerek arra is felhasználhatók lennének, hogy számítógép-programozási ismereteket terjesszenek velük. Igaz, belátható időn belül nem várható még, hogy minden házban lesz egy miniszámítógép, az viszont igen, hogy minden oktatási intézményben lesz egy.

A televíziózás közelgő átalakulásának jelei jól láthatók. Nemcsak a szilíciumforradalom közepén vagyunk, hanem a digitális forradalomban is. A technikai részleteket mellőzve is elgondolható, hogy ez a digitális forradalom miként érinti majd a televízió oktató munkáját. A jelenlegi analóg/digitális rendszerek helyébe lépő tiszta digitális berendezések ugyanolyan egyszerűvé teszik majd a képtovábbítást egy épületen belül

vagy akár városok között is, mint a telefon az élő beszédét, sőt annál is egyszerűbbé.

Ez érinteni fogja a televíziós képet is: minden jel arra mutat, hogy eljön az az idő, amikor a televízió nagyméretű, sík képeket fog nyújtani.

Az egyik alapvető feladat: közelebb hozni a technikát a neveléshez.

A technikai eszközök használata az iskolákban ma még messzemenően a személyek és a véletlen függvénye. Rendszerint egy-egy lelkes tanártól függ, hogy a már ma is tekintélyes mennyiségű eszközt felhasználják-e vagy sem. Sokszor elég, hogy egy tanárt más iskolába helyezzenek, és az eddigi jó gyakorlat egyszerűben véget ér.

A felhasználóknak be kellene jutniuk a kutató laboratóriumokba, hogy a technikai ötletek születésétől kezdve jelezzék a valóságos igényeket. A mérnök esetleg úgy képzelet, az a vak, aki egyáltalán nem lát, s az a süket, aki az égvilágon semmit nem hall. Ennek következtében olyan technikai eszközöket hoz létre, amelyek csak törpe kisebbségeket szolgálnak. Át kell törni a szakmai céhek határait. Az elektromérnököknek és az oktatási technika felhasználóinak ki kell lépniük a maguk elefántcsonttornyából.

Azt mondták, a televízió sokkal fontosabb dolog annál, hogysem rá lehetne hagyni a mérnökökre és intézményekre. A tanulóknak az iskolában először az új technika nyelvét kell megtanulniuk.

A képregényipar

A képregény tíz éve egyre nagyobb teret hódít a kiadói piacon. Claude Moliterni szerint a Dargaud-kiadványok közül „ez a szektor a legsikeresebb”. 1979-ben a képregénykiadók csaknem ötszáz kiadványt jelentettek meg!

Fontos szám ez egy olyan terméknél, amely korábban a gyerekszobák polcaira szorult. Az olvasók száma gyorsan nő. Speciális könyvesboltok nyílnak, szalonok díjakat osztanak, konvenciók születnek és alig telik el hét anélkül, hogy ne volna valahol egy rajzoló—olvasó találkozó, legyen az egy vi-

déki ifjúsági ház vagy a Műszaki Főiskola.

A Kiadók Nemzetközi Szakszervezete szerint 1978-ban képregényből 20 millió példány jelent meg a 148 millió irodalmi mű mellett. A szervezet által készített felmérések szerint a képregénykiadók üzleti forgalma a teljes könyvkiadás 2,7%-át teszi ki (pénzben kifejezve: közel 5 millió frankból 132 000 frank).

Ma még kevés a kiadó ahhoz, hogy kielégítse az olvasók egyre növekvő táborának igényeit. Elsőként a „nagyok”-at kell megemlíteni, akik gyermek- és serdülő közönségük révén gyors fejlődésen mentek keresztül. Mindegyik nagy cég neve összefonódott egy szerzővel vagy egy személyiséggel. Casterman sikerét Hergé garantálta. Asterix kötetként kétféle példányszámával lehetővé tette Dargaud számára a fejlesztést, és Lucky Luke huszonnégy millió albuma felhozta a Dupuis-t.

Ezek a kiadók sokáig majdnem egyedül biztosították a francia nyelvű képregénytermelést. A piac fejlődésének függvényében kénytelenek voltak sokoldalúbbá tenni terméküket, és kevésbé specifikus és nemcsak a fiataloknak szóló műveket is kiadni. Így aztán egyre nehezebb megállapítani, hogy ezen a területen az egyes albumok a gyermekeknek vagy a szülőknek köszönhetik-e sikerüket. Ki a közönsége az 1979. évben legnagyobb példányszámot elért Dupuis-kiadványnak, Gaston Lagaffe kalandjainak? Vajon a Franquin által megrajzolt híres kétbalkezes hétszáz ezer olvasója fiatal vagy kevésbé fiatal? Nem könnyű válaszolni erre a kérdésre. A Spirou hetilap olvasól közül felnőtte válaszuk után néhányan hűtlenné lettek a hősközhöz, akikért gyermekkorukban rajongtak, de sokan nem vették el azt az örömet, amelyet a képregény olvasása okoz. A „Petits Mickeys” szerelmesei számára a hatvanas évek vége felé lehetőség nyílt igényeik kielégítésére, mivel abban az időben sok folyóirat alakult, és negyedéves kiadványok is jelentek. Ez új rajzolókat számára tette lehetővé az önkifejezést, és a műfaj kedvelői a mindennapi tevékenységükhöz kicsit közelebb álló történeteket olvashattak.

„Olvasóink szeretik albumba gyűjtve újraolvasni kedvenc történeteiket. Ezért úgy döntöttünk, hogy könyveket fogunk csinálni” — mondja Choron professzor,

a Square kiadónál. Így aztán Reizer, Wolinski, Cabu megjelentek albumba kötve „és el is adták őket”, mutat rá a komoly professzor. Nem is akárhogy, mivel a Square kiadó havi két album publikálásával több mint ötszáz ezer példányt nyomtatott ki évente.

Az előzetes ismertetés fontosságát minden kiadó elismeri. Az újságok bemutatják az új szerzőt, ami aztán segíti a könyveladást. Az utóbbi években alakult kiadók többsége egyetlen kiadvány sikerének köszönheti létét.

Dionnet szerint „ma kb. három ezer képregénybolond van, akik készek mindent megvásárolni, ami csak megjelenik. A kiadó számára tehát nem jelent túl nagy kockázatot egy mű négy-öt ezer példányban való kiadása. Természetesen a kiadványok szaporodása csapást mérhet erre a hűséges közönségre. Az évek folyamán csökkenhet a számuk vagy specializálódhatnak, mivel már nem lennének képesek mindent megvásárolni”.

A Humanoides associés még a kisebb kiadókhöz tartozik, de egyes szerzők már tekintélyes példányszámmal dicsekedhetnek. Így Moebius „Le Barbard fou”-ja öt év alatt meghaladta a huszonötezer példányt. Ez persze még mindig alatta marad a „Phalanges de lordeir” első kiadásának, mivel ez a Dargaud-nál negyvenezer példányban jelent meg.

Az ilyen különbségekben fontos szerepet játszik a reklám és a terjesztés. A kis kiadóknak nehezebb megismertetni termékeiket a közönséggel, annál inkább, mivel a képregényt még nem ismerték el teljes értékű kifejezési eszköznek. A specializált könyvesboltok hálózata már kifejlődött, de vidéken még mindig nagyon kevés van belőlük. Ugyanakkor az események elég gyorsan követik egymást: „Néhány évvel ezelőtt — meséli Claude Moliterni — lépéseket tettem azért, hogy Párizsban az egyik könyvesbolt a Boulevard Saint-Michelen képregényeket állítson ki. Ekkor visszautasítással találkoztam. Ma már ez a könyvesbolt teljes egészében a képregénynek szentelte magát.”

„Mit fogunk csinálni két vagy három év múlva? — kérdezi Dionnet. — Lesznek-e új rajzolók, akik ugyanennyi albumot készítenek?” Dionnet optimista, szerinte „a jövő a videokazettáé.” „A modern technika fejlődésével hama-

rosan megvalósul a kiskazettás hangos képregény, amelyet a műfaj kedvelői a televízió képernyőjén jeleníthetnek meg.”

L'EXPRESS

Állítsátok meg a zenét!

A párizsi HÉV-en vérszegény zenekar lelketlen hegedői nyikorogják a Kék Duna keringőt. A közlekedési dugóban az aszfalthoz ragadt taxiban fél óra Sardou-val — zsebkendőbe harapva szenvedni végig az ember, nehogy a sofőr harapja meg. Vivaldi, Saint-Lazar pályaudvar, csúcsgorgalom... Zene az ébredéshez, az induláshoz, az érkezéshez. Zene a repülőtereken és a gépeken. Hogy szebb legyen az életünk.

A bevásárlóközpontokban bum-bum diszkó a vevőknek, akik ritmusra rángatják a kocsikat. Zene a fodrásznál és a liftben.

Legyünk bár zenebolondok, ilyen méretekben már a túladagolás veszélye fenyeget. Annál is inkább, mivel azoknak a gondoskodása sem teljesen önzetlen, akik ezt a temérdek hangulatot gyártják és terjesztik. A szerzők, zeneszerzők és zeneműkiadók szövetsége 1978-ban például 100 millió frankot köszönhetett annak, hogy a francia nép ilyen áldásban részesül.

Az Egyesült Államokban Musak a zenei manipuláció királya. Több mint 30 éve ez a vállalat gyártja és terjeszti az egész világon a szállodák és liftek, gyárak és irodák standard zenéjét. Musak zenéje csak dekoráció — „paper music” — mondják az amerikaiak. Kellemesebb teszi a munkát, de nem feltétlenül hatékonyabbá. A dolgozók tízenöt perces szakaszokban egyre ösz-

tönzőbb zenét kapnak, vagyis a fáradtsággal egyenes arányban nőnek a zenei impulzusok. Musak mindenütt jelen van. Franciaországban is, de itt a Francia Posta monopolhelyzete és talán a franciák füle miatt nem fejlődhetett ki olyan mértékben, mint más országokban.

Franciaországban magnetofonszalagról ered ez a fűlsikettítő folyamat. Kevesebb, mint 10 év alatt a divatból és a jobb eladás reményében „elzeneiesedett” kiskereskedők száma 50%-kal emelkedett. Következmény: háromszor annyi boutique, kétszer annyi fodrász. És már a mézárszékek és a pékségek is kezdik. A fogorvos is. Egy vendéglátóipari vállalat odáig ment, hogy lágy zenét akart bevezetni a toalettbé...

A szolgáltatási oldalon öten vannak a „zenésítő” piacon. Nagyvállalatok leosztalmazottai, mint a Musak, a 3M, a Philips — vagy függetlenek, mint a Soneurop vagy a Mood Music.

Az egyik legnagyobb bevásárlóközpont, a Monoprix „hangulata” a Soneuroptól származik. Főnöke, Claude Waddington meggyőződéses terjesztője a „relief nélküli zenének”, ami jó háttér a reklámszövegeknek. Termékét „kellemesnek és nem agresszívnek” tartja. Vidám, de azért nem tánczene: nem tűnik fel jobban, mint a jó világítás. „Kivéve, ha nem rendelnek mást” — mondja sajnálkozva.

Ennek a masszának az a célja, hogy helyettesítse az emberi melegséget ott, ahol nincs. A valóságban azonban jóval túlteljesíti feladatát, mivel fárasztja az agyat és gyengíti az akaratot. Az eladás pszichológiájának nyelvén ezt úgy hívják, hogy a „saját vágyakkal szembeni ellenállás küszöbének csökkentése”. Így történik az, hogy a bolt bejáratánál még üres kosár a kijáratnál tele lesz, anélkül, hogy észrevennénk.

Elérkezett a zenésítés időszaka. Legálább annyira aggasztó ez, mint kellemetlen. Lehetséges, hogy megsikettítésünkkel csak el akarnak hallgattatni minket.

RÖVIDRE FOGVA

Az el nem kötelezett országok első tévéfesztiválját, amelyen 40 ország vett részt, a jugoszláviai Herceg-Noviban tartották. A fesztivál nem versenyjellegű volt, hanem áttekintést adott az el nem kötelezett országok legjobb televíziós műsorairól, lehetőséget teremtett a műsorkészítők személyes találkozására és kooperációs megbeszélésekre. Egyik legnagyobb — a jövőre nézve is fontos — eredménye az, hogy a bemutatott 60 műsor a Program Bankba kerül, ahonnan a tagországok díjmentesen kölcsönözhetnek. A fesztiválon az alábbi témakörökben folytak megbeszélések: a televízió mint a nemzeti függetlenség és az el nem kötelezett országok együttműködésének eszköze; a televízió az oktatás szolgálatában; a televízió mint a nemzeti gazdasági, politikai és kulturális fejlődés eszköze.

Communication Perspectives

A National Panasonic új színes képcsövet fejlesztett ki, amely különösen jól használható a kis képernyős, elemmel működő készülékekben. A képcső a korábbiakkal ellentétben csak egy elektronágyút használ, és így jóval kevesebb energiát fogyaszt, ugyanakkor tisztább és világosabb képet ad. Az elektronágyú váltakozva sugározza ki a kék, zöld és vörös jeleket. Az elektronok a képernyőhöz érve ibolyántúli sugárakat keltenek, amelyeket a képcsőbe épített fotodetektor érzékel, és ennek alapján vezérli a következő jeleket. Mindez olyan gyorsan történik, hogy a képernyőn összeáll a színes kép.

Technical Communiqué

Kubában jelenleg két központi tévé-műsört sugároznak, és egy helyi adó működik Oriente tartományban. A heti műsoridő 120 órát tesz ki, ebből átlagosan két óra a színes adás. Viszonylag kevés családnak van saját tévékészüléke, így rendkívül elterjedt (különösen vidéken) a közös tévézés.

Svét Televize

A Német Szövetségi Posta „Telefax” néven mindenki számára hozzáférhető leíró szolgáltatást vezetett be. Az anyagokat a nyilvános távbeszélő hálózaton keresztül a Siemens új készüléke rögzíti. A készülék gombnyomással automatikusan rákapcsolódik a telefonvonalra, és 2—3 perc alatt készít el egy A/4-es oldalnak megfelelő írott anyagot. A szöveget közönséges papírtekercsre nyomtatja ki, és a vétel befejeztével levágja a papírt. A készülék teljesen zajtalanul működik, mérete és egyszerű kezelése lehetővé teszi, hogy egy normál irodai íróasztalon helyezték el.

Fernnlude Praxis

Ausztráliában a televízió gyermekműsorait érintő új jogszabályok léptek életbe. Ezek szerint mindegyik tévécsatornán a 6—13 éves gyerekek számára hente minimum 3 óras külön programot kell adni du. 4 és 5 óra között, az iskoláskor alatti gyerekeknek pedig munkanapokon 30 perces műsört kell sugározni du. 4 óra előtt. Fontosnak tartják, hogy ezek a programok Ausztráliában készüljenek; tartalmukat tekintve pedig egyaránt legyenek benne tévéjátékok, dokumentumok, információs és magazin-jellegű műsorok.

Television/Radio Age

A legújabb, házi használatra is alkalmas tömegkommunikációs eszközök közül a videotex van elterjedőben Nyugat-Európában. A videotex szolgáltatás a kívánt adatokat — pl. tőzsdei árfolyamokat — tévécsatornák és/vagy telefonhálózat segítségével a háztartásban levő készülék képernyőjén jeleníti meg. Angliában pl. három városban a „Pres-tel” elnevezésű videotex kereskedelmi tesztelése folyik. Franciaországban, Párizs egyik külvárosában 1980 végén 3000 háztartásban kezdik meg a „Télétel” kísérleteit. Az „Antiopé” már működik, meteorológiai és tőzsdei információkat nyújt. A telefonhálózatra épülő segélyszolgálat is fejlődőben van több országban. E téren a legjobb példát a General Telephone and Electronic Cor-

poration szolgáltatja: idős és testi fogyatékos emberekkel áll állandó kapcsolatban egy központ, melynek munkatársai szükség esetén segítséget nyújtanak.

Telecommunications

Az Alkalmazott Társadalomtudományok Intézete (NSZK) vizsgálatot végzett a rádió közlekedési műsorairól. Kiderült, hogy az autózvezetők 80%-a igénybe veszi a II. program közlekedési szolgálatának információit. A műsor szignálját az autórádió-tulajdonosok 91%-a hasznosnak tartja, mivel egyelőre kevesen rendelkeznek olyan dekódolóval, amely szignál nélkül is lehetővé teszi, hogy az autósok felfigyeljenek a közlekedési hírekre.

Funk-Korrespondenz

Az amerikai Random House kiadó új gazdát kapott; az eddigi tulajdonos, az RCA Corporation 65—70 millió dollárért eladta az 55 éves kiadót az ország egyik legnagyobb és legsikeresebb újságkiadójának, a Newhouse Publications-nak. (A Random House-hoz tartozik a nagy tekintélyű Alfred A. Knopf kiadó, a fűzött olcsó könyvekkel foglalkozó Ballentine, valamint a Vintage Books, a Pantheon Books és a Modern Library.) A Newhouse családi vállalkozás, 29 napilapot tart kézben, ezek együttes példányszáma 3,2 millió, és így a vállalat a Gannet Company és a Knight-Ridder Newspapers Inc. újságkiadó mögött a harmadik helyen áll New York államban. Tavalyi forgalma becslés szerint 1—1,2 milliárd dollár volt, bruttó nyeresége 100 millió dollár körül mozog.

Handelsblatt

Leonardo Castellani, aki már korábban híressé vált olyan tévésorozatok készítésével, mint pl. a Leonardo da Vinci, Verdi életéről készít filmet. A sorozatot már előre megvásárolta 102 televíziós szervezet. A hétrészes film készítésében jó néhány tévétársaság (RAI, BBC, Antenne 2, Bavaria Film, Szovjet Televízió) nyújtott segítséget.

Television/Radio Age

Egy évvel ezelőtt az amerikai Gillette Company bemutatta a világ első golyóstollát, amely kiradírozható tintával ír. Minthogy az új termék iránt rohamosan nőtt az érdeklődés, egy másik tollgyártó vállalat is megjelent a piacon. A Scripto olcsó, eldobható tollat gyárt, amely nem tartalmaz cserélhető betétet, mint drágább elődei. Mindkét golyóstoll lényegében ugyanazzal a technológiával készül, és majdnem egyformán működnek: a különleges tintának köszönhetően az írást egy közönséges radírgumival el lehet tüntetni.

Newsweek

A hetvenes évek rádiódiadalát a helyi „közösségi” adók jelentik. A BBC-nek ma 20 helyi adója van, és 19 kereskedelmi adó sugároz az ország különböző pontjaiba. A helyi adók közvetlenül a helyi lakossághoz szólnak; megpróbálják közelebb hozni egymáshoz a különböző rétegeket, csoportokat, nyilvános fórumot teremtenek a hatóságok és a lakosság beszélgetéséhez, segítenek a nehéz élethelyzetekben. A műsorokban a lakosság személyesen vagy telefonon keresztül vehet részt.

A BBC helyi adói jelenleg a lakosság 70%-a számára sugároznak, ezért továbbá 45 állomás kiépítését tervezik. Az üzemeltetési költségek szerények, mivel az adók csupán 4—5 emberrel dolgoznak. A következő években előreláthatóan a szigetország legtávolabbi csücskeiben is lesznek helyi állomások.

ORF Medien Report

A lengyel családok 93%-ának van televíziója: a bejelentett készülékek száma elérte a hétmilliót. A lengyel televízió évente 8000 órát sugároz, ennek 1/3-a színes adás. A tervek szerint még az idén eléri, hogy az 1. program majdnem az egész országban fogható legyen (a lakosság 98%-a veheti majd az adást), a 2. csatorna műsorához pedig a lakosság 80%-a jut hozzá az év végére. A tervekben az is szerepel, hogy 1981-re a teljes műsoridőt színes adások töltik ki.

Svet Televize

Az amerikai Prime Computer új automata irodagépeket mutatott be, amelyekről azt állítják, hogy a leghatékonyabbak az eddigiek közül. A berendezést olyan nagyvállalatok számára tervezték, ahol gyors és könnyű információtovábbításra van szükség ahhoz, hogy a sokféle információ minél hamarabb eljusson minél több helyre, akár egy épületen belül, akár különböző irodaházakba. A rendszer több feladatot ellátó terminálokat tartalmaz, amelyek rendkívül sokat tudnak — adatfeldolgozó funkcióitól kezdve (pl. szövegszerkesztés és nyomtatás) a komplex matematikai számításig. Arra is képesek, hogy elektronikus úton üzeneteket vegyenek és továbbítsanak. A 20 terminálos rendszer ára kb. 200 000 dollárnál kezdődik.

Newsweek

A Kairói Egyetem Kereskedelmi Kara vizsgálatot végzett a zárt láncú tévéhálózat hasznosításáról az egyetemi oktatásban. A kutatás kimutatta, hogy a hálózat sokkal nagyobb segítséget nyújt a természettudományi tárgyak oktatásában, mint a humán szakon, mert az utóbbiaknál a hallgatók fokozottan igényelték a tényleges kapcsolatot az oktatókkal, a vita lehetőségét az órákon, ezt pedig a tévé nem tudta biztosítani.

ASBU Review

A fejlődő országok legnagyobb megoldandó feladatai közé tartozik a születtésszabályozás. Ahol a feltételek adottak, a tömegkommunikációs eszközöket is felhasználják a népesedési program megvalósításához. A Fülöp-szigeteken, ahol a háztartások 95%-ában van rádió, a rádiós műfajok széles skáláján propagálják a kormány népesedéspolitikáját. A lakosság meggyőzésére például a drámát is felhasználják. A moziban és a televízióban — amely elsősorban a városi lakosokat érinti — hirdetéseket és egészségügyi felvilágosító filmeket vetítenek. A tömegkommunikációs eszközök feladata nemcsak a program eszméinek, céljainak továbbítása, hanem a születtésszabályozáshoz kapcsolódó rémhírek semlegesítése is.

Development

A japán integrált áramkörök meghódították az amerikai piacot. Ez érzékenyen érintette a hazai elektronikus ipar képviselőit, akik panaszt tettek a Nemzetközi Kereskedelmi Bizottságnál, hogy a japánok sikere tisztességtelen kereskedelemnek köszönhető: minden darabot kétszer próbálnak ki, és a többletköltség ellenére ugyanolyan vagy alacsonyabb áron adják a termékeiket, mint az amerikaiak. Ez pedig dömpinget jelent. A vásárlók másképp gondolkodnak: szerintük a siker titka a termelés szervezésében és a termék minőségében rejlik. A japán elektronikus ipar jóval többet ruházott be a termelés automatizálásába, mint amerikai versenytársa. Ezzel növelték a termelékenységét, és kevesebb lett a selejt. Amikor a Motorola amerikai televíziógyárat átvette egy japán cég, a selejt 1,5—1,8-ről 0,3—0,4%-ra csökkent.

The Economist

A Francia Posta ismét megbízta az IFOP közvélemény-kutató intézetet, hogy vizsgálja meg a postáról kialakult közvéleményt. Az intézet 1979 végén 1000 fős mintán végzett közvélemény-kutatást a kérdéscről. Az eredmények azt mutatják, hogy a posta összképe az 1978-ban végzett hasonló vizsgálathoz viszonyítva stabilizálódott, sőt jelentős mértékben megjavult. A megkérdezettek 71%-a úgy nyilatkozott, hogy a posta különféle szolgáltatásairól jó a véleménye (korábban ez csak 60% volt). A levelek továbbításával és kézbesítésével 79%, az otthoni telefon működésével 73% meg van elégedve. A szondázásba bevont személyek 89%-a teljes nyugalommal bízza levelét vagy csomagját a potsára. Végül 78% úgy nyilatkozott, hogy a postahivatalokban kielégítő fogadtatásban részesül.

Messages des Postes et
Telecommunications

Szerzői jogok a világon címmel 3 kötetes művet adott ki az UNESCO angol nyelven. E fontos könyv először 1956-ban jelent meg, s azóta 20 kiegészítést csatoltak hozzá, amelyek az egyes országok nemzeti és nemzetközi törvényeit tárgyalják.

AV-Report

Szigorú takarékosági intézkedések várhatók a BBC-nél: a társaság vezérigazgatója az 1 milliárd fontos kétévi költségvetés több mint 10%-os csökkentését jelentette be. 1500 státuszt fognak megszüntetni, azonban a jelenleg betöltetlen állásokra és a korábbi nyugdíjazásokra való tekintettel ennél kevesebben maradnak munka nélkül. Az oktatási műsorok 10%-kal csökkennek, a 3. rádióműsor adásideje pedig rövidebb lesz. A közvéleményben és a BBC dolgozó körében is élénk tiltakozást kiváltó intézkedéseket azzal indokolják, hogy a kormány a tévé-előfizetési díjak évi 25 fontról 40 fontra történő emelése helyett csupán a 34 fontra való emelést engedélyezte.

Fernseh-Informationen

Ügy tűnik, az eddigi négy házi képmagnó nem volt elég. Az NSZK-ban a BASF kibocsátotta a saját képmagnó-változatát. A készülék a régi technikán alapszik, de újszerű megoldással. A BASF longitudinális képrögzítője (LVR) egy nem forgó mágneses fejet használ, mint a hangrögzítő kazettás készülékek. A hagyományos képmagnókban forgófej rögzíti a hangot. Szemben a Toshiba egyórás szalagjával, a BASF olyan szalagot használ, amelyre 72 sávon (egyenként 100 mikrométer szélességben) vesz fel. A 600 méter hosszú szalag egy sávon kb. két és fél percig működik, majd amikor a végére ér, visszafordul és folytatja a felvételt az új sávban. A váltás 100 millimásodpercnyi időt igényel. A kazetta a világ eddigi legkisebb méretű videokazettája (114x106x17 mm) és három órányi játszási időt kínál. Külön előnye, hogy viszonylag könnyű kérését tesz lehetővé, mivel kiküszöböli a szalag hosszabb előre- vagy hátraforgatását. Az LVR ez év közepétől kapható, irányára 1100 dollár.

Television/Radio Age

„Argos szemei” figyelik a jövőben a transzatlanti vitorlásversenyek résztvevőit. A görög mitológia százszemű óriásáról elnevezett rendszer a műholdakat használja fel a vitorlások helyzetének nyomon követésére. Minden hajó fel van szerelve egy speciális készülékkel, mely rövid időközönként jeleket

bocsát ki, s ezeket a „TIROS N” elnevezésű két műhold fogja fel. A „TIROS N” naponta átlagosan háromszor halad el a vitorlások felett, így naponta három alkalommal két tengeri mérföld pontossággal meg lehet határozni minden egyes vitorlás pozícióját. A műholdról több közvetítőállomás segítségével jutnak el a már szelektált, dekódolt adatok a megfelelő helyre. Az új rendszer csak a hajók helyzetének meghatározását biztosítja, információcserére, személyes kommunikációra nem alkalmas, így a hajósok továbbra sem nélkülözhetik a hagyományos rádió adóvevőt.

Telecommunication

30 éves szünet után ismét polgárjogot nyert a reklám Kínában. Elsőként egy sanghaji újság hozott hirdetéseket, majd példáját — tekintettel a közönség nagy érdeklődésére — a sanghaji televízió is követte. A reklám hívei szeretnék, ha a moziban is megjelenének újra a hirdetések, és az utcákat is színesítenék a hirdetőoszlopok. A japán Koyo reklámügynökség adatai szerint egy percnyi reklám a fő műsoridőben 1500 dollárba, egy oldalnyi újsághirdetés pedig 8000 dollárba kerül.

Svet Televize

A ZDF 34 millió márkás szerződést kötött a brémai Krupp Atlas-Elektro-nikkal. A cég 1984. májusára vállalta az épülő Mainzlerchenbergi tévéközpont teljes komputerrendszerének üzembe helyezését. A rendszer megoldja a hírek és más szerkesztőségi anyagok, témák stb. összegyűjtését, illetve tárolását, valamint a technikai berendezések koordinálását; így a szerkesztők, a rendezők és a bemondók bármikor hozzájuthatnak az anyagokhoz. A biztonságos és gazdaságos működés (tehát a berendezések optimális kihasználása) mellett meg kell oldani, hogy a kész anyagot a napi adásterv szerinti időben hívják le, továbbá, hogy az aktualitások miatt akár az utolsó percben bekövetkező változásokhoz is igazodjanak.

Fernseh-Informationen

A „beszélő” készülék az egyik új találmány a fogyasztói elektronikában, de eddig inkább csak érdekesség maradt. Most ipari berendezésekben is felhasználásra került. A Franklin Institute Research Laboratory megtervezte a világ első beszélő voltmérőjét. A készülék elektronikus egységekben méri a feszültséget. Bemondja a voltmérő állását, így a dolgozó munkájára figyelhet, és elkerülheti a kellemetlen áramütéseket és rövidzárlatokat.

Newsweek

Az első állam, amely megfigyelő státusszal rendelkezik az ESA (a nyugat-európai űrkutatási együttműködési szervezet) keretében; Ausztria. A különböző ESA-programokban való részvételre Ausztria 3,5 millió schillinget szán, de becslések szerint az összeg 80%-a visszafolyik majd hazai vállalkozásokba. Az öt évre szóló egyezmény alapján Ausztria több kutatási terület munkájába kapcsolódik be, így részt vesz a Spacelab felbocsátásában 1982 nyarán, a meteorológiai és távközlési műholdak üzemeltetésével kapcsolatos kutatásokban, valamint a geostacionárius televíziós műholdak működtetésében.

Telecommunications

Rotterdam közelében a Siemens hatalmas (48 tonna súlyú) közösségi antennát épített, amely kábelhálózaton keresztül 1600 háztartást lát el kilenc (két holland, négy belga, három német) tévéműsorral, ezenkívül kilenc URH rádióprogramot is közvetít, amelyek közül nyolc sztereo minőségű. 1981-re tervezik, hogy Rotterdam 70 000 háztartását látják el tévé- és rádióműsorral egy újabb közösségi antenna és a hozzátartozó kábelhálózat létesítésével.

Data Report

Augusztustól Hollandiában is „Krantel” néven megkezdte működését a képernyőújság. Kiadója a Holland Napilapok Szövetsége. Az újság sugárzását a Holland Posta tévéadásaiiban kezdték meg kísérletképpen, ez azt is jelenti, hogy a „Krantel” csak a posta elő-

fizetői foghatják. A kísérleti időszakban a posta kb. 3000—5000 előfizetőt kíván a rendszerbe bekapcsolni.

ORF Medien Report

Az el nem kötelezett országok 1975-ben határozták el, hogy a jobb információellátás érdekében egyesítik erőiket. Akkor 12 hírügynökség fogott össze, hogy ellensúlyozzák a fejlett országokból jövő egyirányú tájékoztatást, hogy ily módon is elősegítsék egymás megismerését. Napjainkban 57 hírügynökség vesz részt az együttműködésben, a napi információmennyiség begyűjtését és elosztását hat hírügynökség látja el. A kölcsönös tájékoztatáson túl a nemzetközi hírügynökségekből álló érdekszövetség élénk tevékenységet fejt ki az új információs világtrend megteremtéséért.

Development

A nyugatnémet posta Raisting üvé-állomásán 1981-ben kezdi meg működését a 4. és 5. antennaberendezés, így ez lesz a világ legnagyobb műhold-vevőállomása. A Siemens-cégnél gyártott öt antenna mindegyikének átmérője 32 m, súlya 30 tonna. A Raisting jelenleg is már több mint 40 országgal tart fenn hírkapcsolat az Atlanti-, illetve az Indiai-óceánon keresztül.

Fernseh-Informationen

Az angol anyanyelvű kanadaiak tévénézésre fordított idejük 74%-ában az Egyesült Államokból érkező műsorokat nézik. (A fiataloknál ez az arány eléri a 83%-ot.) Ez elsősorban az USA-beli kábeltelevíziós társaságok Kanadába irányuló egyre nagyobb mértékű programexportjával magyarázható. Ahhoz, hogy a CBC és a kanadai magántársaságok visszanyerjék a hazai nézőket, mind a műsorok mennyiségét, mind a színvonalát emelniük kell. Ennek egyik járható útja az lenne, hogy a magántársaságok reklámbevételeinek nagyobb részét fordítanák a műsorgyártás finanszírozására. Ugyanakkor alapvető kérdés, hogy az otthon készült

programok mennyire lesznek képesek el-
térni az „amerikai szabványtól”, és a
közönség hogyan fogadja majd őket.

Rundfunk und Fernsehen

○

Új folyóiratot indítottak Bonnban. A
Colombus nevét viselő, negyedévenként
megjelenő folyóirat a testi fogyatékos
gyerekek és fiatalok számára készül.
Rövid elbeszéléseket tartalmaz, külön-
böző játékokhoz ad útmutatást és szin-
te majdnem mindegyik oldalon van va-
lami kívágnivaló. A szövegek egyszerű-
ek, az illusztrációk könnyen érthetőek.
A folyóirat célja, hogy kielégítse a testi
fogyatékos gyerekek és fiatalok sajátos
igényeit.

ZV + ZV

○

A video-feketepiac jelentős vesztesé-
geket okoz a videofilm-iparnak. Hiva-
talan becslések szerint ez évi 100 mil-
lió dollár, az érintettek ennél jóval
többre, 700 millióra becsülik a veszte-
ségeket. A videoszalag-feketepiac az
egyik leggyorsabban fejlődő intellektuá-
lis bűncselekmény a világon. A legjobb
felvevő Szaúd-Arábia, ahol nagyon ke-
vés mozi van, Dél-Afrika, ahol a cen-
zúra a legtöbb film vetítését betiltja,
valamint Venezuela és Kolumbia. A
jogi fellépést nehezíti, hogy például
Szaúd-Arábiában nincs törvény a szer-
zői jogra vonatkozóan. A feketepiacon
árusított filmek kétszer-háromszor any-
nyiba kerülnek, mint a hivatalos ár és
gyakran a legrosszabb minőségűek.

Television/Radio Age

ORIANA FALLACI

Dak Tóba el kell menni

Részlet a szerző magyarul meg nem jelent Niente e così sia (Semmi, úgy legyen) című vietnami háborús útinaplójából.

Saigon, 1967. november 19.

Mindenki azt hajtogatja, Dak Tóba el kell menni, ott dúl a harc. Így aztán ma reggel a fotósom, Moroldo meg én egyenruhát vásároltunk, és aláírtunk egy papírt, hogy esetleges halálunkért se a fegyveres erőket, se az Egyesült Államok kormányát nem terheli felelősség. Jót mulattunk, mert a lap alján ez a kérdés állt: „Adott esetben holttestét kinek továbbítsuk?” Meglepetésünkben odaírtuk: „A saigoni olasz követségnek”, és amikor elképzeltük Torretta nagykövet arcát, amint megkapja a két csomagot, kitört belőlünk a vídamság. Moroldo azért van itt, hogy fényképeket készítsen. Két éve már járt Vietnamban, ezért sokkal fesztelenebbül mozog, mint én, de ütközetben még sose járt, s amikor a Dak To-i útról beszél, éppoly nyugtalan lesz, akárcsak én.

Pleiku. November 20. Reggel.

A félelem itt bujkál bennem; jéggé dermedti kezem-lábam, és nem akar elhagyni. A reptérre menet már majdnem elmúlt, talán az izgatottságtól, de megint elfogott, amint fölszálltunk a katonai szállítórepülőre, amely Pleikuba, a Dak Tóhoz vezető út első állomására hozott. Nagy szállítógép volt, C 130-as. Nyolcvan katonát vitt a tűzvonalba, a katonák lábuk közé szorított fegyverrel ültek, szomorú belenyugvással, egyetlen mosolyt, kíváncsi tekintetet se pocsékoltak rám. Volt, aki szemére húzott

sisakkal aludt. Aztán egyórai repülés után egy őrmester megszólalt:

— Fiúk, tudjátok, hogy Pleiku és Saigon közt tegnap lezuhant egy C 130-as?

— Fogd be a szád! — felelte valaki.

— És mért?

— Igen, mért?

— Talán szabotázs lehetett, vagy ágyútűz érte. Senkinek se volt ideje az ejtőernyőt használni, különben is mire jó az ejtőernyő! Mondjuk, ugyanez történik most is, vagy leszállás közben lőnek le.

— Fogd már be a szád!

Erre Moroldóhoz fordult:

— Újságírók vagytok?

— Igen.

— Dak Tóba mentek?

— Igen.

— Hülyék, ki a fene kényszerít oda?

Ezen töprengek én is, most, hogy Pleikuban vagyunk, itt a sátorban, és a helikoptert várjuk, amely Dak Tóba visz, és a háború már nem csupán egy szó, egy kép az újságban vagy a tévében, hanem valami, ami pillanatokon belül közelről látható és megfogható lesz itt, ennek a síkságnak a kellős közepén, ahol nincs más, csak egy sátor meg a várakozás, meg az állandóan ismételtgett név: Dak To, Dak To, Dak To. Dak To kis falu, tíz mérföldre a laoszi és a kambodzsai határtól, éppen ott, ahová a Ho Si Minh ösvény torkollik, vagyis az az út, melyen az utánpótlás érkezik Hanoi-ból a vietkongista alakulatok meg vietnami csapatok számára. Október vége felé Dak Tóban még csak egyetlen amerikai zászlóalj állomásozott, kis lé-

gi támaszpont volt. Aztán egy vietkongista elárulta, hogy sikerült a környező magaslatokon jó hezeter katonát összevonniok, és támadásra készülnek. Westmoreland tízezer ejtőernyőst és tengerészgyalogost egyesítve kivédte a csapást, és november elsején megindította az eddigi legvéresebb vietnami útközetet. Saigonban azt mondják: „Vagy győznek az amerikaiak egy héten belül Dak Tóban, vagy Dak To lesz a Dien Bien Phu-juk”.

Igen, nehéz dolog a bátorság.

Dak To. Délután.

Mégse nehéz. A félelem egycsapásra elszáll a többiekével együtt. A helikopteren, melyre Pleikuban fölszálltunk, a két pilótán és a két golyószóróson kívül még négy személynek volt hely. Egyikük, egy New Yorkból épp most érkezett tévériporter a görcsös félelemtől mészfehér arccal izgett-mozgott, kezét tördelte, nyöszörgött, végül fölkelt és könyörgött a pilótának, hogy forduljon vissza, de az nem is felelt. Tessék, annyira elszégyelltem magam, hogy azonnal új ember lett belőlem: értelmes, nyugodt, fegyelmezett. Miközben nyöszörgött, kihajoltam a helikopterből, hideg fejjel nézegettem a bal felé eső dombokat, a napalmbombák fekete füstjét — a napalmbombákat az amerikai vadászgépek dobták le —, aztán a jobbra eső dombokat figyeltem, a rakéták fehér füstjét — a rakétákat az észak-vietnamiak lőtték az amerikaiakra —, és egyáltalán nem aggódtam, hogy a kettő közt ott repülünk mi. Még akkor is megőriztem a nyugalmam, amikor a jobb oldali katona ráhajolt a golyószórójára, és két sorozatot eresztett egy mozgó foltra — a dzsungel errefelé hemzseg a vietkongistáktól. És ebben a nagy nyugalomban rájöttem, miért mondják, hogy ez a háború más, mint a többi, nincs pontosan körülhatárolható frontja, a front mindenütt ott van. Vietnamban az amerikaiaknak csak kis erődjeik, azaz légitámaszpontjaik vannak, és az egyik erődből a másikba csak helikopterrel vagy repülőgéppel mehetnek. Amikor az ember ilyen repülőgépeken vagy helikoptereken utazik, már a fronton van, és úgy érzi magát, mint az a fehér ember, aki csukott vasúti kocsiában készül átvágni a navajo vagy cseroki indiánok birtokán.

Dak Tóban vagyunk. Katonai tábor, közepén kifutópálya, melyet az éjjel gránátok szaggattak föl. Vagy tíz légi-jármű, fűlszagató dübörgéssel emelkedik fel vagy száll le vörös porvihar közepette. Körülbelül száz teherautó és dzsip, fáradt tekintetű, borostás katonákkal. Minden harminc másodpercben földet-gyomrot remegető ágyútüzet okádnak a tüzelőállások. Piszkos-szomorú barakkok. Mégis, milyen szép és vidám lehetett Vietnam a háború előtt! A jade- és smaragdhegyek, melyeken most emberek százai halnak meg. A búzavirágszínű égbolt, melyen most bombák cikáznak, a csillogó, friss vizű folyó, mely most tűzvészek oltására szolgál. Milyen könnyen lehetett boldog itt az ember a folyón halászatva, az erdőben sétálva. Miért kell mindig bemocskolni a szépséget? Ő is bemocskolta, míg ezt a kék-zöld csodát bámultam. Odajött a főhadnagyi csillagaival és mindenkinek följajánlott egy revolvért.

— Nem, köszönöm — háritotta el Moroldo.

— Nem, köszönöm — mondtam én is.

— Pedig tanácsos lenne, egyenruhában vagytok, és aki uniformist hord, az célpont. Az észak-vietnamiak nem ejtenek foglyokat.

— Akkor se, köszönöm.

— Majdnem minden újságírónak van. Ha meg kell halnotok, legalább adjátok drágán az életeketek.

— Akkor se, köszönöm.

Meghökken a „nem, köszönömjeinktől”. Szegény főhadnagy. Hülye kis baszus csúng a hülye kis egérképen, sisakja mintha vele született volna. Igaz, benne is alszik. A nadrágzsebében apró dobozkat hord színes fényképekkel, minden új jövevénynek megmutatja: a szeretője hálóingben, hálóing nélkül, Honoluluban vette le a szabadsága alatt. Vakarózva nézegeti. Szomorú vagyok, ha arra gondolok, hogy idők nagy részében körülöttünk fog lábatlankodni: a sajtó mellé rendelték ki. E minőségben bevezetett bennünket az újságírók sátrába, itt írok most, egy tábori ágyon. Nem az én ágyam, mind foglalt, éjjel a földön kell majd aludnom. Nyugalom, jobban fogok aludni, mint az a vietnami kiskatona, akit öt perce láttam. Tízennyolc éves lehet, az 1383-as magaslaton fogták el félholtan az éhségtől meg a szomjúságtól. Nadrágja véres volt, lehunyt szemmel zihált.

menni se tudott, két katonai csendőr
vonszolta a hónaljánál fogva.

— Hová viszik, főhadnagy úr? A se-
gélyhelyre?

— Nem, nem. A valla-tóba viszik, utá-
na felvesznek vele egy lemezt, amelyet
aztán mikrofonnal lejátszanak a ma-
gaslatokon.

— És mit fog mondani?

— Felszólítja a bajtársait, hogy ad-
ják meg magukat.

— És ha nem akarja megtenni?

— Megteszi, megteszi.

A kiskatona meztláb volt, megbotlott
egy kőben. Erre a két katonai csendőr
fölrántotta, meztelen lába egy pillana-
tig a levegőben lógott, furcsán, mint egy
akasztotté. A főhadnagy elnevette ma-
gát:

— Look how funny! — nézze, milyen
mulatságos — mondta.

A kiskatona kinyitotta egyik szemét,
és mereven rábámult azzal az egy sze-
mével.

Ki tudja, talán ő találta ki azt a
hímzett vízhatlan lemeberdzseket,
az üzletben árulják Saigóban. Hátán ez a
felirat: „Ha meghalok, a paradicsomba
kerülök, mert ezen a földön a pokolban
éltem.” Csakhogy a kabát amerikai. És
a kihímzett szavak, angolul: „When I
shall die I shall go to Paradise because
on this Earth I have lived in the Hell.
Vietnam 1967.”

Éjjel.

Mire riadót fújtak, az első gránátok
már a hídon és a kifutópályán robban-
tak. Moroldo meg én éppen a tisztí étkez-
dében ettünk. A tányérok, poharakat
felborogatva rohant ki mindenki, én is,
fedezéket keresve, de olyan sötét volt,
hogy a bunker sem látszott. Csak feke-
te célpontokat lehetett megfigyelni,
amint rohangálva ismételtük: — Az
aknavetők! Az aknavetők! — A bun-
ker, hol a bunker? — kérdeztem, de
senki se válaszolt. Milyen önzők az
emberek a háborúban! Közben az ame-
rikai tüzérség is elkezdett rakétákat lö-
völdözni, az ég lángolva perzselte föl a
dombokat, a becsapódásokat nem lehe-
tett megkülönböztetni a torkolatltűzek-
től. A zúrzavarban elvesztettem Morol-
dót. — Moroldo, hol vagy, Moroldo? —
kiabáltam, de ki tudja, hová keveredett.
Hirtelen azt hittem, az ő hangját hal-
lom, de abban a pillanatban egy kéz
megragadta a csuklóm, és egy hang

azt mondta — Viens avec moi — jöjjön
velem. Aztán taszítást éreztem a vállá-
mon, és fejest egy katonákkal teli bun-
kerben találtam magam, közben a hang
mögém pottyant: — Ça va?

— Oui...

— Nemigen tudsz eligazodni az ak-
navetők közt.

— Nem...

A hang lágyabbá vált.

— François Mazure. Agence France
Presse. Pelou felhívott Saigoból, mon-
ta, hogy jössz, és időnként lökjelek be
valami védett helyre. A fotósod hol
van?

— Elvesztettem.

— Ne aggódj. Egyszerű kis bombázás.

Így mondta, de több mint egy órát
töltöttünk a bunkerban, süketen a po-
koli zenekonától. A katonák is nehezen
bírták, szórakozásból meggyújtottak egy
gyufát az arcom előtt:

— Igen, csakugyan nő!

Az egyik gyufalángnál megnézhettem
Mazure-t. Szép fiú, orra nagy, de szem-
me mint a búzavirág. Aztán vele együtt
hallgattam a katonák beszélgetését.

— Hát tudod, az a mese az ellátatlan
mamával, ő meg ottmaradt Los Ange-
lesben és megüsza az egészzet.

— No Jack még ravaszabb volt.

— Mit csinált?

— Addig ivott és ivott, míg fekélye
lett, és kiszuperálták.

— Bár lenne fekélyem!

— A legravaszabb mégis Howard
volt.

— Miért?

— Amikor megkérdezték, hogy sze-
reti-e a nőket, azt mondta: istenkém,
nem, mindenki tudja, hogy nekem a
fiúk tetszenek.

— Tényleg???

— Ugyan, megőrültél? Ha azt mon-
dod, buzi vagy, azonnal kidobnak, nem
tudtad?

— Nem, a fene egye meg. És ha most
mondanám?

— Késő, öregem. Előbb kellett volna
meggondolnod. És nekem is.

Amikor lefújták a riadót, mondták,
hogy a híd szinte teljesen tönkrement
és heten meghaltak. Mazure elment
megnézni őket, én meg visszajöttem a
sátorba; itt találtam Moroldót. Homok-
zsákok mögé bújt azzal a berezelt alak-
kal a helikopterről. Dühös volt rám.

— Hová keveredtél?

— És te?

— Azzal a szerencsétlennel! Engem is
összehányt!

— Na és? Én vagyok az oka, hogy összehányt?

— Persze! Téged kerestelek!

— Én meg téged.

— Menj a pokolba!

— Menj te!

Milyen furcsa. Sose veszekedtünk még Moroldóval. Aljasságokat is elkövet az ember a halála előtt? Talán ez a tábor az oka. Olyan érzése van itt az embernek, mintha csapdába esett volna. Az észak-vietnamiak magaslatai éppen sugáralakban vesznek körül bennünket. Csak három van az amerikaiak kezében: az 1383-as, az 1124-es és az 1089-es. Éjjel-nappal aknavető, rakéták tüzének vagyunk kitéve. A sátrunk előtti lyukat az előbb ütötte egy akna. Azt hiszem, most a 875-ös magaslatról lőnek, arról, amelyiket hetek óta sehogyse sikerül elfoglalni. Az elmúlt éjjel a 173. légiszállítási brigád egyik egysége azt a parancsot kapta, hogy bármilyen áron jussan a dombtetőre, de a támadás kudarcba fulladt. Az emberek most egy szűk térségbe tömörültek, innen se előre, se hátra. És a vietnamiak ott vannak minden fa mögött. Ebben az emberi húshalomban legalább száz halott és ugyanannyi sebesült van. A napon oszlásnak indulnak a holttestek, a sebesültek elvéreznek, lehetetlen hátraküldeni őket. Tíz helikopter próbálkozott meg vele, nyolcat lelőttek. A katonák hangulata? Megszöktem a főhadnagy felügyelete alól, és odamentem néhányukhoz, az egyik Puerto Rico-i üvöltött, üvöltött...

— Sam bácsi ezt nem mondta. A kommunizmus ellen kell harcolnod, ezt karattyolta Sam bácsi. Én nem tudom, mi az a kommunizmus, és nem is érdekel, és fűtyülök azokra az átkozott dél-vietnamiakra is. Harcoljanak egyedül a kommunizmus ellen, itt egyetlen dél-vietnami sincs köztünk.

Egy tizedes nekiugrott.

— Fogd be a szád, Hector!

De semmi pénzért nem fogta be.

— Igaza volt apámnak, amikor dühöngött, hogy önkéntesnek megyek. Hülye, mondogatta, menjenek az urak gyerekei. Ők persze nem mennek. Mert az én apám munkás, és tudod, mit mondok? Mindig a melósok fiait mennek meghalni a háborúba!

— Hallgass már, Hector!

Híre jött, hogy az 1383-as magaslaton ellentámadás várható. Holnap reggel odamegyünk. Közben aludnom kell, de fádom. Napközben meleg van, éjjel

meg kell fagyni. Még szerencse, hogy Mazure odaadta a szörmés hálósákját. Moroldo szerzett helyette takarót. Már a földön fekszik, aludni akar. De néhány lépésre tőlünk van egy tüzelőállás, és az ágyúzás csak fokozza a rosszkedvét. Forgolódik, zihál, mormog: — És tüzelnek, és tüzelnek, és tüzelnek. De mibe kerül minden lövés? Félmillióba? Egy-millióba? Milyen gazdagok az amerikaiak! Én sose fogok háborúzni az amerikaiakkal!

November 21. Reggel.

Pipnek hívják, huszonhárom éves, jóindulatú, okos arca van és puskája, Leicája, meg egy blokkja ceruzával. A Negyedik Gyalogsági Hadosztály hírszerző szolgálatához van beosztva, és az 1383-as magaslatra visz bennünket. A helikoptert várjuk itt a kifutópályán.

— Csak írsz, írsz, írsz! De hát folyton írsz? Megtudhatnám, mit írsz?

Moroldo nevet, én is. Boldogan ébredtünk, milyen jó is élni. Ha megtanulnánk, hogy örülni tudjunk annak az egyszerű ténynek, hogy élünk! Akkor még azt is élveznénk, hogy egy pohár vízzel megmoshatjuk arcunkat, és türelmesen elviselnénk, hogy egyenruhában kell aludnunk, pedig beleizzadtunk, hogy a szörme hálósák büdös, hogy vévét találni drámai vállalkozás. Egyetlen tartály víz volt mindenki számára, de mire szerencsésen utolsónak befutottam, csak egy pohárnyi maradt. Ami a vévét illeti, no az így volt: Peers tábornok felajánlotta az övét, amely egy *Magán* feliratú faházikóból áll, de valahányszor odamentem, mindig őt találtam ott. A negyedik kísérletnél a vévét szabad volt, de a tábornok a zuhany alatt állt. — Ó! — kiáltott föl elvörösödve. Aztán csupaszon, meztéláb kimekült, kerülgetve a köveket, mint a gombostűket. Szegény tábornok. Így elnézve, csupaszon és meztéláb, igazán nem látszott annak a sátánnak, aki a második világháború idején a japánokat halálra rémitette Burmában. Még kevésbé látszott nagy stratégának: húsz napja küldi meghalni a fiukat a 875-ös magaslatra, és minden este elismétli: — Ma éjjel a 875-ös magaslat a kezünkbe kerül.

Pipnek is elmondtam, aki folyton azt hajtogatja: — El kell mesélned Scher századosnak!

Scher százados foglalta el a három magaslatot, és Pip úgy véli, ha a 875-ös is Scher századosnak jut, akkor nem történik meg az, ami hajnalban történt. Tudod, mi volt? A 875-ös parancsnoka Phantomok beavatkozását kérte, hogy bombázzák az észak-vietnamiak bunkereit. Csakhogy a bunkerek nagyon közel voltak ahhoz a helyhez, ahová a sebesülteket összehúfolták, és az egyik Phantom bombája közéjük esett. Egy háromszázkilós bomba. Micsoda vérengzést vitt véghez!

Délben.

Pip hibájából, aki elsétafikált, elszalasztottuk az első helikoptert. Mikor a másik megérkezett, a pilóta azt mondta: — Ki hozott rátok szerencsét? Az elszalasztott helikopter lezuhant. Eltalálták a légszavarját.

Kicsit megborzongtam, ennyi volt az egész. Úgy látszik, mindenhez hozzá lehet szokni. Ahhoz is, hogy ne csodálkozzon az ember, ha elmegy mellette a halál és rá se néz. Ahhoz is, hogy az erdőket súrolva repül az ember, s az erdőkből a vietkongisták a légszavarokra lőnek. Ahhoz is, hogy kihajoljon a helikopter nyitott oldalán, miközben a golyószórás válaszol a tűzre. Ahhoz is, hogy szeme se rebbenjen a pusztulás, a borzalom láttán. Csak megfeketedett faröngők maradtak ezen az 1383-as magaslaton. Ezer szilánkra szaggatva meredeznek, körülöttük gödrök, árkok, homokszákokkal védett sátrak, kábult tekintetű, tétova léptű emberek. Gesztenyefa törzsére ültem, rakéta hasította félbe. Éppen a tüzelőállás mellé telepedtem. Szomorúszemű kisfiú lövi éppen a 875-ös magaslatot.

— Larry, csomagot hoztam neked — mondja Pip.

— Rögtön jövök — feleli Larry. Aztán újabb lövedéket csúsztat az aknavető torkába, szöke fejét a csőhöz tartva letérdel, és öblös hangon elkiáltja magát:

— Háromezer-negyvennyolc, egy, kettő, tűz!

— Larry! — sürgeti Pip.

— Pillanat! Háromezer-negyvenkilenc, egy, kettő, tűz!

Átadja helyét másnak, és felkapja a csomagot, mely Dolores nénitől érkezett Kansas Cityből, pattogatott kukorica, mogyoróvaj, mandulás szelet, s főleg ka-

ramell, mert Larry nagyon szereti a karamellt.

— Larry, mióta vagy itt?

— Mióta megbolondultam.

— Mért?

— Önkéntes vagyok.

— És mért mentél önkéntesnek?

— Mit akarsz, három éve fenyeget az a veszély, hogy Vietnamba küldenek. A végén azt mondtam: jobb, ha önként megyek, vagy sikerül vagy nem, de ha visszatérek, felcsípek havonta százötven dollár obsitpénzt. Szüleim dühöngtek, a mamám sirt. Rögtön meg is bántam. De késő volt.

— Mikor volt ez, Larry?

— Egy évszázadnak tűnik. Pedig csak három hónapja. Még kilenc hónapot kell legyűrnöm. Gondolod, hogy hazajutok?

— Biztosan, Larry.

— Néha félek, hogy nem. És imádkozom, mást se csinálok, csak imádkozom. Akkor is, amikor nincs időm. Például támadásra menet. Gyorsan mondogatom: Istenem, ne hagyd, hogy meghaljak.

A tüzelőállásból kiabálás hallatszik.

— Larry, visszaveszed ezt a bűdös vacakot vagy se?

És Dolores néni karamelljét rágva elmegy, és lövéseivel megöl egy hozzá hasonló fiút. Egy mandulaszemű, sárgabőrű fiút.

— Igaz, George?

George az a katona, aki Larryt hívta kiabálva az előbb. Huszonnégy éves, technikus, szülei olaszok, 1926 óta élnek New Yorkban. Egy hónapja volt házas, amikor ideküldték.

— Igen, igaz, de amikor az ember lő, nem gondol rá. Mert ha nem lő, őt lövik le.

— És mire gondolsz, George?

— A halálra. Hogy ne öljenek meg. Hogy ne féljek nagyon. Amikor rohamra mentem, nagyon féltem. Először harcoltam, és a feleségem azt írta, hogy terhes, és nagyon féltem. Mindig Bob mellett maradtam. Bob a barátom volt. Együtt kezdtük és mindig együtt voltunk, mert olyan hallgatag fajta volt, én meg fecsegő. Úgy összenőttünk, mint a szerelmesek... És.. mondhatok neked valamit?

— Persze, George.

— Még sose mondtam el senkinek.

— Mondd el nekem.

— Szóval... Bobról van szó. Amikor a rakéta jött. Láttam, ahogy repült, de nem szóltam Bobnak. Földre vetettem

magam, de őt nem rántottam le, érted? Csak magamra gondoltam. Csak magamra gondoltam és közben láttam, amint Bob felrobban. Igazán felrobban, a mellén találták el. És meghalt. Először láttam meghalni valakit, és az a valaki Bob volt. „Bob!” kiáltottam. De már halott volt. És aztán, isten bocsássa meg nekem, és aztán... Ezt se mondtam el soha senkinek...

— Mondd el nekem, George.

— Elmondom, különben megőrülök. És aztán, szóval, aztán olyan boldog voltam, hogy a rakéta őt találta el és nem engem. Elhiszed?

— Igen.

— Szégyellem magam. Istenem, mennyire szégyellem magam. De így van. És többet mondok, tudod, mit mondok? Ha ebben a pillanatban másik rakéta jön, remélem, téged talál el és nem engem. Elhiszed?

— Igen.

— És aztán... aztán megöltem egy embert. Először öltem embert. Kicsi kis vietnami volt. Szaladt, szaladt, és mindenki lőtt rá, mintha a céllövöldében lettünk volna. De nem találták el. Én is lőttem rá, erre elesett.

— George, mit éreztél, amikor elesett?

— Semmit. Mintha egy fára lőttem volna, és a fát találtam volna el. Nem éreztem semmit. Aljasság, igaz?

— Nem tudom, George. Háború van.

— A főhadnagy úr is ezt mondja: háború van. De akkor is aljasság, igaz, **hadnagy úr?**

— Menj pihenni, George — mondja a főhadnagy.

Az az ötletem támad, hogy elbeszélgessek a főhadnaggal, aki egyedül üldögél egy farönkön, rámered valamire a lába előtt, és közben kis kupacot kapar össze földből meg levelekből. Lassan, türelmesen dolgozik, a cipője orrával, mint amikor a tengerparton lustalkodik az ember, és maga elé nézve piramist épít lábával a homokból...

— Jó napot, főhadnagy úr.

— Jó napot.

— Az a katona... George. Még meg van zavarodva egy kicsit. Borzasztó lehetett. Ugye, főhadnagy úr?

Bólint, szemét nem veszi le a kis kupacról: csakugyan piramis lett. És a piramis tetejére szép piros levelet tesz.

— Borzasztó. Azelőtt csak moziban láttam a háborút, nem hittem, hogy ilyen. Ma reggel írtam a tizennyolc éves öcsémnek. Két testvérem van

Massachusettsban, az egyik tizennyolc, a másik tizennégy éves. Az a veszély fenyegeti, hogy Vietnamba kerül. Megírtam neki: nem akarom, hogy lásd azt, amit én, ne hagyj, hogy behúzzanak a csöbe ezzel a Vietnammal. Menj önkéntesnek a tengerészethez, így megszod Vietnámot.

Lehajol egy újabb vörös levélért. Gyöngéden ráteszi a kis halomra. Olyan, mint egy apró sír.

— Az ember füle mellett süvítettek el a golyók, és a fát találták el. Erre annyira beleszerettünk a fába, hogy legszívesebben átéleltük és sose hagytuk volna el. De nem öleltük át, hanem mentünk előre, én is csak vittem magammal az embereket, és védtem a fejem, mint akinek a feje az egyetlen féltlenivalója. Talán azért, mert az első ember, akit meghalni láttam, a fejét vesztette el: elröpült, mint egy futballabda.

Elmerülten figyel a halmocskát, csakugyan aprócska sírra emlékeztet.

— Nem akarom, hogy az öcsém ilyeneket lásson, nem akarom, hogy meghaljon. Ha Amerika azt követeli, hogy én meghaljak itt, rendben van. De az öcsém ne pusztuljon el, családonként egy halál is éppen elég. Hiába engedelmes állampolgár az ember, hiába ért nagyjából egyet azzal, hogy itt vagyunk Vietnamban, attól még nem jön szívesen ide, igaz? És nem büszke rá.

Aztán dühösen belerúg a kupacba, teljesen szétrombolja. És előbukkan egy sárga kis kéz, kinyújtott ujjakkal — három nappal ezelőtti maradvány.

Délután.

Az ütközet három napja volt. Reggel kilenckor kezdődött és pillanatnyi szünet nélkül délután hatig tartott. Az 1383-as magaslat meredeken csúcsosodó, sűrű fáikkal, liánokkal, bambuszokkal borított domb. Scher százados hiába sürgette századát, a katonák lassan haladtak előre, minden lépésnél lövészárkokkal találták szembe magukat. Jó stratégiai érzékkel készült, remek árkok voltak. A dombtetőről indultak és csigavonalban ereszkedtek lefelé, mint amikor a narancsot egy csikban hámozzák le. Ezeket a koncentrikus köröket földalatti átjárók kötötték össze egymással, a legrégebbek hat hónapja készülhettek, június óta áshatták a kis sárga katonák az amerikaiak szeme lát-

tára, akik semmit se vettek észre. A lövészárkok kicsik voltak, mert a vietnamiak alacsonyok és nagyon kevés hely kell nekik, könnyen tudták álcázni az árkokat. Mire az amerikaiak észbe kaptak, már tüzet zúdítottak rájuk. Scher százados meg az emberei aggodalmasan haladtak előre, belekapaszkodtak minden cserjébe, bokorba, csúszkáltak, elestek, minden fa bevétele győzelemnek számított. Innen ahhoz a bambuszhoz — hány méter lehet, legfeljebb tizenöt — egy-két órába került, míg eljutottak. Délután három körül a százados úgy érezte, nem bírják tovább, és kérte a légierők beavatkozását, megkockáztatva, hogy őket is agyonbombázzák. Megérkeztek a Phantomok, több mászna napalmot zúdítottak a lövészárkokra, lobogó fáklyákká változtatva őket, a kis sárga katonák meg puskával lőttek a repülőgépekre. Ezután fölgyorsult a támadás. És két óra múlva a százados itt volt a magaslaton.

Ez a legmagasabb domb a környéken. Innen az egész völgyet belátni, igen, ott lent van a kifutópálya meg a tábor, a folyó hullámosan nyújtózik el, mint egy kínai akvarellen. Scher századossal jöttem ide helikopteren, gyalog aknákba meg vietnamiakba botlottunk volna. A helikopter se ereszkedett le egészen, úgy kellett kiugranunk. Mielőtt leugrottam, a százados figyelmeztetett: — Vigyázzon, ne oda essen. — De rosszul számítottam ki a távolságot, éppen oda pottyantam, és belesüppedtem valami puha dologba: egy vietnami holtteste volt, épp csak elborította a föld. Mindenfelé hullák hevernek, három nap alatt csak hatvanat temettek el. A lövészárkokban maradt halottakkal egyszerű a dolog: fog az ember egy ásót, és kész. De a szerte heverőkhöz idő kell.

— Százados úr, hány emberéletbe került ez a magaslat?

— Sokba. Nagyon sokba. Százötven-kétszázba. De pontos számítást lehetetlen végezni, mert ők magukkal viszik a halottaikat. Útközét előtt hosszú köteleket készítenek, és visszavonuláskor az elesettek lábára erősítik, így hurcolják magukkal őket. Ezek, akiket itt lát, a hátvédhez tartoztak.

— És a foglyok, százados úr?

— Vietnamban nincsenek foglyok. Se az egyik oldalon, se a másikon. Ki merne — egészen ritka eseteket kivéve — foglyokat ejteni? Amikor közeledik hozzájuk az ember, felrobbantanak egy ké-

zigránatot és az ellenséggel együtt megölik magukat.

A hullára mutatok, melyre ráestem.

— Így halt meg ő is?

Vállat von:

— Lehet.

Aztán megfogja a karom.

— Ne nézze, jöjjön innen.

A százados harminchat éves, és olyan szép, mint Tyrone Power volt fénykorában. Hónapok óta nem látott nőt. Azt hiszem, ezért lett olyan nyugtalan, amikor felhozott magával. Állandóan engem néz, és ha valami az utunkba kerül, végtelen gyöngédséggel nyújtja a kezét, és az ujjai a szükségesnél pár pillanattal tovább időznek a könyökön. Öntudatlanul, persze. Ha rájönne, belepirulna. Öntudatlanul örült a szabadságnak is, melyhez érkezésemmel jutott. Így mendegélünk a magaslaton, a százados meg én, üres töltényhüvelyeket, elgörbült lemezeket kerülgetünk, vérfoltos kötéseken, golyókon taposunk — de ő boldog, hogy egy nő mellett lehet. Észre se veszi, hogy az a nő izzadságszagú, arca koszos, és katonaruhában van. Illatosnak, tisztának látja, kék ruhába képzeli, és úgy vezeti a hullák közt, mintha margarétás mezőn járnánk. Ha ma este meg kéne halnom, azzal a gondolattal hunynám le a szemem, hogy ez a férfi kapott tőlem valamit. Pokoljárása után három nappal sétával ajánlékoztam meg egy margarétás mezőn.

— Vigyázzon... adja a kezét... Így, ni. Itt jobb menni... — és a lába nyomán kinyílnak a képzelet margarétavirágai. Vagy a kétségbeesésé? Mert ez, százados úr, nem margaréta. Ez inkább egy ember. Nézze meg jól, százados úr. Kicsavarodott tagokkal fekszik a bambusz nádak közt, arca már zöldül. Fekete foltokkal borított khaki színű egyenruhájának mellén lyuk. Gyík szalad föl rá, farkát lóbálva fut át a nyakán, rátelepszik a szemére, és lábát éppen a pupillájára teszi.

— Százados úr...

A százados elengedi a karom. Föl-emeli a sisakját, beletúr a hajába, viszszaereszti a sisakot, sóhajt.

— Istenem, milyen undorító dolog a háború. Hagyja, hadd mondjam én, aki katona vagyok. Valami hibádzik azoknak az agyában, akik háborúval szórakoznak, és dicsőségesnek, izgalmasnak találják. Nincs semmi dicsőséges, semmi izgalmas benne, inkább gyalázatos tragédia, amin csak sirni lehet. Megsiratjuk azt, akitől megtagadunk egy ci-

garettát, és nem jött vissza az őrzéssel, megsíratjuk azt, akinek szemrehányást tettünk és aztán a szemünk előtt pusztult el, megsíratjuk őt, aki megölte a barátainkat...

A holttestre mutat:

— Három emberemet megölte. Egyetlen gránáttal. Emögé a cserje mögé bújt, nem vették észre. Ő viszont a torkukba látott, még a mandulájukat is megnézhette.

— És őt ki ölte meg, százados úr?

— Én.

— Ön?

— Én. Egyetlen sorozattal, rögtön utána. Ha valamelyik New York-i preszszóban találkozunk, rokonszenvesnek találom, elbeszélgetek vele a kommunizmusról meg a szocializmusról, és meghívom magamhoz. Istenem, milyen undorító a háború.

— Akkor mért csinálja, százados úr? Mért választotta ezt a mesterséget?

— Amikor katona lesz az ember, nem gondol arra, hogy a pusztítás a dolga. Szerettem emberekkel foglalkozni. Azelőtt tanító voltam. Egyáltalán nem gondoltam ilyesmire. És amikor eljön a gyilkolás pillanata, meglepetésként éri az embert. De most már késő.

— Mit érzett, amikor megölte? — mutattam a holttestre.

— Félelmet.

— Félelmet, ön?

Olyan harcias külsejű, olyan magabiztos ez a százados.

— Félelmet — ismétli. És keserűen mosolyog.

— Aznap kilenctől hatig egyfolytában féltém. És előtte is. Előtte mindig félek, arra gondolok, hogy nem akarok meghalni. Előnyomulás közben biztatom az embereimet, hogy ne féljenek, én meg félek, és tudja, mit mondok? Azt mondom, ezekben a pillanatokban nem a kötelesség, nem a bátorság vezérli az embert, hanem a félelem.

És eltűnik a mező, eltűnnek a margaréták, és eltűnik a boldogsága, a vakációja. A tönkreégett erdőben nem marad más, csak a sárga fiú hullasza-ga, aki megölt három fehér fiút, s ezért átlőtték a szívét. A sárga fiú szája elhúzódott, mintha mosolyogna. De min, istenem? Az utolsó dolog, amit látott, a százados félelme és rászógezett géppisztolya volt. Előtte meg a rakéták, aknávetők, napalmbombák, még előbb a várakozás a hidegben, a kötelek, melyekhez halott bajtársait erősítik, a hónapokig csöndben, sötétben ázott lö-

vészárkok. És mi még? Születése pillanatától — tizennyolc, tizenkilenc éve — mást se látott csak háborút. Háborút a franciákkal, háborút az amerikaiakkal. Háborút valakivel, akinek nem kellene itt lennie, mert az ő hazájában mindig volt valaki, akinek nem kellett volna ott lennie, mert kommunizmus vagy nem kommunizmus, ez a domb az övé, mint a többi is, és a síkságok meg a folyók is, a három fehér fiú meg azért volt itt, hogy elvegye tőle. Erre nem gondoltál, Scher százados úr? Nem gondolsz most se? Nem, nem gondol. Humanizmus ellenére meg van győződve, hogy jogosan harcol itt ezen a dombon, ami nem az övé, ahogy a többi se, a síkságok meg a folyók se; meggyőződése, hogy az igazság, a szabadság nevében pusztít. Ártatlan csodálkozással nézne rám, ha azt kérdezném: milyen igazság, milyen szabadság nevében?

U. i.

A helikopteren írok most, úton visszafelé a táborba. Tüzérségi tűzben indultunk el, talán a várt ellentámadás kezdődött meg. Olyan fűgén ugrottunk föl a helikopterre, mint a nyúl, majd betörtém a fejem, olyan jól rányomtam a sisakot. „A fejem, a fejem, úgy védem a fejem, mint akinek ez az egyetlen féltlenivalója.” És közben Joe Tinnery, egy húszéves philadelphiai fiú, akit úgy szedtek ki a középiskolából, hajadonfőtt állt és kiabált:

— A, elfelejtettem, te újságíró vagy, megtennél egy szívességet? Küldj egy fényképet Julie Christie autogramjával. El ne felejtsetd! Joe Tinnery! Harmadik zászlóalj! Tizenkettedik gyalogezred! Igen, Julie Christiiie!

Vidámnak látszott. A százados szomorúnak. Szeme olyan volt, mint két kőnyocsepp.

Este.

Megint a táborban vagyunk. Éppen jókor érkezünk, láttuk a 875-ös magaslátról érkező sebesülteket. Ma reggel a 173. légiszállítási brigád kapcsolatot teremtbett a csata színhelyével és most helikopterekkel elszállítják a sebesülteket. A kifutópályán voltam, amikor megjöttek. Még a levegőben lebegtek, amikor a szanitécek már szaladtak a hordályakkal. De csak a haldoklókat

tették rájuk. A többiek maguk ugrottak a földre, összeroncsoltan, véresen, sántikálva, sirva-nevetve jöttek felénk. Egyikük hisztérikusan nevetett, rámvetette magát, és azt kiabálta:

— Foglaljátok el a magaslatot, ez volt a parancs. Foglaljátok el azt az átkozott magaslatot! De nem bírtuk, érted, nem bírtuk! — aztán hirtelen elkomolyodott. Elszakadt tőlem, komolyan rámnézett, és azt kérdezte: — Hát te ki vagy? Mit akarsz?

Egy másikat, aki félmeztelen volt, vad górcs rángatott. Toporzékoltt, a homlokát verte, zokogott:

— Gyűlölöm őket. Gyűlöllek benneteket! Átkozottak! Disznók!

Próbálták megnyugtanni, a segélyhelyre vezetni, de nem bírtak vele. Egy néger leült egy levesescsajkával és csöndesen sírt, könnyei belepotyogtak az ételbe:

— Az a bomba. Egy rakás halott amiatt a bomba miatt. Azt se tudtuk, hová menjünk, hová bújjunk. A hullák alatt aludtunk. Én Joe alatt feküdtem. Halott volt, de melegített. Adj egy cigarettát. Aludtál már egy halott alatt, aki melegített?

Megérkezett a hülye főhadnagy és ríkácsolva elzavarta az újságírókat: felelőtlenek, adják ide a filmeket, felelőtlenek. Kénytelenek voltunk elmenekülni, hogy el ne vegye a tekercseket. Furcsán ítélik meg itt a felelőtlenséget. A sajtókonferencián jóvávalt egyenruhában, frissen borotvált arccal közölte a tábornok:

— Ki nem állhatom, ha a túlzott optimizmus látszatába keveredem, ezúttal mégis teljes biztonsággal jelenthetem ki, hogy ma éjjel kezünkbe kerül a 875-ös magaslat.

November 22. Reggel.

A 875-ös magaslat egyáltalán nem került a tábornok kezébe, ő viszont továbbra is a mosdó zuhanya alatt hűsöl, és akadályoz a pisilésben. De nemcsak ennek áll útjában: mi, újságírók már nem juthatunk föl a 875-ös magaslatra, a helikopterek kizárólag katonákat visznek föl — meghalni. Hajnalban megpróbáltam, de hiába. Az Egyesült Államokból frissen érkezett századot vittek fel, még a katonai fotósokat is elutasították. A században volt egy vörös hajú fiú. Elszorult hangon kérdezte:

— Asszonyom, igaz, hogy olyan rohadt odafönn?

— Dehogysis, katona, dehogysis. Ma csöndes, meglátod — feleltem.

És elhitta.

Itt a táborban nyugton vagyunk, egy-egy gránát időnként becsapódik ugyan, de senki se csinál nagy ügyet belőle. A riadót is csak igazi bombázások fújják meg. Akit eltalál valami, azt eltalálja. Ha nem így gondolkodnánk, folyton egy lyukban kuporoghatnánk. Szép idő van, Moroldóval szereztünk két barátot: Norman Jeans őrmestert és Bobby Janes tizedest. Huszonhárom évesek mind a ketten, Norman fekete, mint az éjszaka, Bobby szőke, mint a nap, és sose szakadnak el egymástól. A dolog úgy áll, hogy Norman megmentette egy csatában Bobby életét, Bobby pedig Normanét. Május óta jó hét ütközetben vettek részt együtt. Moroldo meg én a folyónál ismerkedtünk meg velük, vízért mentek. Míg Bobby a víztartályokat rakta a teherautóra, szoba elegyedtem Normanmal, aki tizenegy hónapja van Vietnamban, de ezt a tizenegy hónapot úgy mondta, mintha tizennégy év lenne.

— Éppen akkor nősültem, érted, amikor ide vezényeltek. Nem akarta látni, ahogy elindulok, csak sírt, sírt. Akkor jöttem el, amikor aludt. Halkan léptem ki az ágyból, nagy csöndben öltöztem föl, és meztláb mentem ki. Milyen szép volt, ahogy aludt! Meg se csókolhattam. És ha nem látom többé?

— Látod még, Norman. Egy hónap múlva.

— Egy hónap alatt százmilliószor meg lehet halni. Ma reggel a százados önkénteseket keresett a magaslatra. Azt feleltem, nem megyek, de ha akarnak, úgysis oda küldenek. Bobby azt mondja: mindig szomorú vagy, ne vess már! Azelőtt nem voltam szomorú, inkább vidám, sokat bohóckodtam. Mert fiatal voltam. Most öreg vagyok. Tudod, hogy találtam egy ősz hajszálat? Nézd, itt balra, igazán fehér.

— Én nem látom.

— Nem látod, pedig ott van. Talán akkor lett, amikor a bátyám, Charlie levelét olvastam. Azt írta, hogy behívták, Vietnamba küldik. Azt válaszoltam, Charlie, próbálj a szállító szolgálathoz kerülni, ne a gyalogsághoz. Charlie olyan jó, sose ölt még, én viszont igen, és ha valakinek meg kell halnia a csatládból, igazságosabb, ha én halok meg. Waters káplánnak is elmondtam, időnként jólesik vele beszélgetnem, azt

mondtam neki: ha valakinek meg kell hálnia, én haljak meg. És ő azt felelte: ó, akkor már inkább én legyek, fiacskám.

— Te se halsz meg, Norman.

— Ezt szokták mondani. Én meg egy-re jobban félek, hogy meghalok. Például amikor másodszor voltam ütközetben. Jobban féltem, mint először. Norman, most elkapnak, gondoltam. És harmadszor még jobban féltem, mint másodszor, és negyedszer még jobban, mint harmadszor. És minden alkalommal, minden alkalommal. És legközelebb elkapnak.

— Ne mondj ilyet, Norman.

— Mért, ha egyszer így gondolom? Aztán meg, nézd, nem szeretem az öldöklést. Nem értem, mért kell gyilkolni. Azt szeretném, ha mindenki élne, boldog lenne, ehelyett egy csomó embert megöltem. Ott hirtelenében erre nem gondol az ember. Dühös, mert a barátai meghaltak, és gyűlöli a világot, és az ellenség jelenti számára a világot. Utána azonban sajnálja, és azt mondja: bocsáss meg nekem, istenem. De mikor lesz vége ennek a háborúnak?

— Nem tudom, Norman. De egyszer csak vége kell hogy legyen.

— Igen, de addigra kirobbantanak egy másikat. Mindig így van. Mert azok, akik háborút akarnak, biztonságban vannak, meghalni másokat küldenek, minket. Nézd, én nem akarok gazdag lenni, nem akarok hős lenni, élni akarok és kész. Mert tudod, az élet szép. Azelőtt nem tudtam, de most tudom, és jobb ember vagyok, mióta tudom.

Aztán Norman állt neki a víztartályoknak Bobby helyett, aki viszont Norman helyére ült, és megmagyarázta, miért szereti.

— Mert például ma reggel jött neki egy tranzistoros rádió. Tudta, hogy tetszik, erre nekem adta. Nem, mégse ezért szeretem. Inkább azért, ahogyan fogadott, amikor megérkeztem. Nem úgy, mint egy őrmester, — itt a bőrszín nem számít —, hanem úgy, mint egy testvér. Amikor őrzáratba indultunk — tudod, az ösvény tele van aknákkal —, ő akart elől menni. És megparancsolta, hogy bizonyos távolságból kövessem csak. Aztán az első harc, amit együtt csináltunk végig. Norman megsebesült. Odaszaladtam hozzá, hogy segítsék, és én is megsebesültem. Elájultam. Amikor kinyitottam a szemem, Norman hajolt fölém. Szilánkokkal teli lábával, szilánkokkal teli karjával vonszolta el

magát, és elhúzott engem is. Elhiszed? Hidd el, mert ez a barátság. És a barátság az egyetlen jó dolog a háborúban, hogy egyszer-egyszer barátira talál az ember. Minden más rohadt. Látod, én önként jöttem. De most ki se tudom mondani, mennyire gyűlölöm ezt a háborút. Talán így mondhatnám: szeretném, ha nem jöttem volna, szégyellem, hogy itt vagyok.

— Mennyi idő van még, Bobby?

— Három hónap. Tudod, ezalatt hány-szor halhatok meg? Mostanáig a sebesülésem miatt maradtam a táborban, de már meggyógyultam, és minden nap várom, hogy mikor küldenek megint csatába. És nem akarok menni, a fenébe is. Olyan fiatal vagyok, annyi időm van még élni, az ember nem azért jön világra, hogy húszéves korában meghaljon a háborúban. Hanem hogy öreg és ágyban haljon meg.

Ütközben egy csoport éneklő, kulikalapos vietnami gyerek jött szembe velünk. Egy közeli parasztházból jöttek, ha jól meggondoljuk, semmi különös nem volt a dologban, mégis furcsának találtam, mondtam is Bobbynak. Bobby nem válaszolt, szeme tele volt könnyel, nem látta a fákat, a folyót, se az éneklő, kulikalapos gyerekeket, nem látott semmit. Magára hagytam, előre mentem, utolértem a teherautót, és tekintetem a visszapillantó tükörrre tévedt. Három napja nem láttam magam. Szinté felve közeledtem a tükörhöz, kerestem magam, és elképedten meredtem egy ismeretlen arcra. Három nap alatt így megváltozhat valaki? Igaz van Bobbynak. Nincsenek itt fák, se folyók, se éneklő gyerekek.

Este.

Alkonyatkor kiabálás hallatszott. — A halottak, a halottak! A kifutópályára szaladtam, a helikopterek már kirakták őket. Száztízven voltak, a 875-ös magaslatról hozták őket. Középen cipzáras, ezüstös műanyag zsákokban voltak, hosszú sorokba rendezték őket, mintha a tábornok vigyázz-kiáltására sorakoztak volna fel. Egyikük-másikuk megőrizte emberi formáját, többségük azonban oszlóban levő alaktalan csomag volt és a hülye főhadnagy ordított: — El innen, félre!

Lélegzetemet visszafojtva mentem arrébb, egy teherautó sor mögött Bobbyra meg Normanra bukkantam. Mozdu-

latlanul meredtek a kifutópályára. Aztán Bobby megjegyezte:

— Charlie Waters is köztük van. De csak a fejét találták meg.

Waters, a káplán mondta Norman-nak „ha valakinek meg kell halnia, akkor az inkább én legyek, fiacskám”.

Indulok aludni, adtak egy tábori ágyat. Nagy megkönnyebbülés, mert a föld remeg az ágyúlövésektől. És ha a többiek közt van az ember, az némi bátorságot önt belé. A mellettem levő ágyon Mazure fekszik. Folyton azt mondogatja, hogy holnap újabb támadás lesz a 875-ös magaslaton, és az amerikaiak ezúttal csakugyan elfoglalják.

November 23. Este.

A 875-ös magaslatot elfoglalták az amerikaiak. A Pleikuból Saigonba tartó repülőgépen írom ezeket a jegyzeteket. Nem szívesen teszem, nincs kedvem emlékezni, azt hiszem, senkinek se lenne kedve hozzá. Aztán nagy zűrzavar is van a fejemben, minden olyan gyorsan történt. Hirtelen megjelent a hülye főhadnagy és tapsolva jelentette: „Helikopterek állnak rendelkezésükre, a tűzvonalba mennek, a tűzvonalba!” Mintha színházba ajánlott volna ingyenjegyeket. Az a hosszú sor ott volt a kifutópályán, és mialatt a helikopterek indultak, a magaslatról fekete füst szállt föl: az utolsó napalmeső volt, amellyel az ellenállást akarták végleg megtörni. Senki se szólt senkihez, Mazure arca zárkózott, feszült, majdnem gonosz volt. A helikopterek a csatár közelében szálltak le. Ide vonták össze támadásra a katonákat és a 173. légi szállítású brigád ejtőernyőseit. Még itt se szólt meg senki, olyan üres volt a tekintetük, mint akiknek nincs már más választásuk. Két órával előbb Roy Peters káplán, Waters utóda, misét mondott. Sokan megáldoztak. A térség még tele volt véres kötésekkel, üres orvosságos dobozokkal, megfeketedett töltevényhüvelyekkel, lyukas sisakokkal. Jack Russel az NBC-től volt az egyetlen, aki érzett annyi erőt magában, hogy körbejárjon és kérdéseket tegyen föl, mindenkitől ugyanazt kérdezte:

— Gondolja, hogy megéri?

A legtöbben azt válaszolták:

— Igen, mert sok fiút veszítettünk, el kell foglalnunk ezt az átkozott magaslatot.

Mások így feleltek:

— Nem — és nem akartak többet mondani.

Egy néger, fejét föl sem emelve válaszolta:

— Hagyjon békén, nem érdekel semmi, az se, ha meghalok.

Aztán ordítás hallatszott:

— Most azt akarom, hogy menjetek oda föl, és kapjátok el azokat a kurafiakat.

Mindenki felpattant, elkezdtek fölkapaszkodni. Öt percig mentek és nem történt semmi, mintha csak hegyi túrára indultak volna. Aztán fűtyülés hallatszott, majd megint — és kirobbant a pokol. Rakéták, aknák, gránátok, valóságos tűzözn zúdult ránk, s mire ez a tűzözn földközébe ért, még hatalmasabbá vált, megnőtt, ezer újabb szikraesővé hullott, és közben az az ordítás. Mindenki ordított. Ki azt ordította: „Előre, előre!” Ki azt: „Hordágyakat, hordágyakat!” Ki vadul káromkodott. Egy rakéta eltalálta a négert, aki azt mondta „hagyjon békén, nem érdekel semmi, az se, ha meghalok”. Csak egy cipő maradt belőle. Egy másik rakéta a vörös hajú katonát találta el, belőle még egy cipő se maradt, csak ezek a rozsdaszínű foltok Mazure ingén. Ő volt az a katona, aki megkérdezte: „Asszonyom, igaz, hogy olyan rohadt odafönn?” És én azt feleltem: „Dehogyan, katona, dehogyan. Ma csöndes, meglátod.” A támadás hatvan percig tartott, és amennyire megállapítható, elsőnek Eurate Kazikas, a fotós lány ért a dombtetőre. A magaslat tetején nem volt senki, az észak-vietnamiak éjjel elhagyták, az utolsó halottat is magukkal vitték. Amikor az amerikaiak fölértek, csak köveket, égett farönköket megszerzteheverő testrészeket találtak.

— Uram — fordult a rádiós a parancsnokhoz —, a táborból a vietnami holttestek számát kérik.

— Mondd, hogy a mieinket megadhatom — felelte a parancsnok. — Százötvennyolc.

Vagy kétszázötvennyolc? Nem emlékszem, meg kellene kérdeznem Mazure-t, itt alszik mellettem vérfoltos ingében, és időnként megborzong. Én is szeretnék aludni, de nem itt. Ágyban szeretnék aludni. Mosdásra vágyom. Meg arra, hogy levethessem ezt az egyenruhát.

Fordította: SZÉKELY ÉVA

A JEL-kép címére

Az új folyóirat hasznos újdonsággal jelentkezett. Tudomásom szerint a magyar sajtóban egyedüliként közöl közvélemény-kutatási eredményeket. Feltétlenül folytassák a „szondázásunkat”, és ha lehet kérni: frissebb, aktuálisabb témákról érdeklődjenek. És ne csak külpolitikáról — bár egy-egy konkrét külpolitikai ügy kapcsán kialakult vélemények is nagyon jellemzők ránk.

VÖRÖS VERA (Budapest)

Talán korai igényeket fogalmazni egy majd egy évtizedes múlttal ugyan rendelkező, de megújulni kívánó kiadvány első száma után. Am éppen átfutási idő stb. miatt — amire az olvasók megnyugtására szoktak hivatkozni — már most javaslom, hogy tűzzék napirendre a tájékoztatás demokratizmusának kérdését. Újság, rádió, televízió — mindegy. S mégvalami: ne kívülről, felülről írjanak a témákról, hanem belülről, segítségül híva azokat, akik „csinálják”.

CS. KISS ENIKŐ (Szombathely)

A barátaimmal vitatkoztunk arról, hogy a magyar újságokban nagyon elterjedtek az ollózások: szemelvények, tallózás stb., stb. innen-onnan. Volt aki azt állította, hogy ez az újságírók lustaságának köszönhető.

Szerintem így tágul az ember látóhatára. Erre hazajövök, s apámnál meglátom a JEL-KÉP-et. A vita hatására fellapoztam — persze, hogy van „Rövidre fogva”. Ez már tényleg túlzás, hát önöknek igazán nem kellene szégyellni, hogy egy-egy nagyobb világlapot részletesen bemutatnak.

CSANÁDI LÁSZLÓ (Budapest)

Miért nem árulják a lapot újságárusnál? Félnek, hogy nem fogyna el?

BEDEKOVICS ÉVA (Sopron)

Bátran a szemükbe írom: nekem tetszik ez az új magazin. A szó szoros értelmében: szép, jó külsejű, a papír is megfelelő és még az ára sem észvesztő; több mint 200 oldal olvasnivalóért, amikor van olyan kiadvány ennél több pénzért . . . de hagyjuk. A tartalommal még nem foglalkozom — várok még egy-két számot.

TURÓCZY GYÖRGY (Debrecen)

Rádiózó ember vagyok — körülményeim miatt. Vagyis sok műsört hallok, hallgatok. Mégis fáj néha a szívem, hogy mennyi gondolatgazdag, szép, okos szó száll el a levegőbe. Mindez arról jutott eszembe, hogy közöltek egy Tudósklub vitát. Rendben van, ha számomra nem is, má-

soknak talán érdekes. De van rengeteg olyan rádióműsor is, amely ki-nyomtatásra érdemes, higgyék el. És sokan — akik éppen meghallgatni nem tudták, szívesen elolvasnák.

ÖZV. KOVÁCS JÓZSEFNÉ (Veszprém)

Miután a körlevelükben megjelölt határidő előtt rendeztem az 1980. évi előfizetési díjat, kérem, hogy előfizetésem tudomásul vételéről és a folyóirat címemre küldéséről gondoskodni szíveskedjenek.

EBERGÉNYI TIBOR (Eger)

Véletlenül került kezembe az újság. Csomó érdekesség és sok unalmas (talán mert szakmai?) cikk van benne. Szerintem foglalkozhatnának a popvilággal, a lemezlovasokkal — kb. tízezer ember előtt szerepelni, szövegetelni: ez is tömegkommunikáció.

FÜLÖP ZSUZSA (Győr)

Nem vagyok biztos abban, hogy színvonalas, s csak helyenként unalmas lapjukba feltétlenül szükségesek a karikatúrák. De ha már közölnek, miért nem a rangosabb művészeketől?

A megjelenteken még mosolyogni sem lehet.

DR. TAMÁS ISTVÁN (Miskolc)

Egyelőre több a jel, mint a kép. Lehet változtatni a címbetűk arányán, lehetne több kifejezőbb, eredetibb illusztrációt hozni. A kettő együtt — ez volna szerintem a kívánatos.

Gondolom — ha megkérdeznék — mások, olyanok sem fukarkodnának tanácsaikkal, akik levélíráshoz nem veszik a fáradságot. Egy „szondát” — minthogy amúgy is gyakorlottak a közvélemény-kutatásban — nem kellene sajnálni az előfizetők véleményének megismerésétől sem.

SIMON TIBOR (Budapest)

Visszamenőleg előfizettem a folyóiratot. Kérem gondoskodjanak arról, hogy megkapjam az első negyedévit is. Ne helyezkedjenek arra a kényelmes álláspontra, hogy maguk írják, a Posta meg terjeszti. Nem valami jók erről a tapasztalataim. Kollégáim közül többen is füstölögnek miatta, jó néhányan, mivel késett a hetilapjuk, visszaálltak az utcai árusra. A Jel-Kép újságárusnál nem kapható, de ha rendszertelenüljön, kénytelen leszek lemondani.

NAGY JÓZSEF (Rákosliget)

Levélcím:

Tömegkommunikációs Kutatóközpont, Jel-Kép Szerkesztősége
Akadémia u. 17. Budapest, 1054

СОДЕРЖАНИЕ

Тамаш Сечкэ: Десятилетия и поколения	3
Мартон Вайда: Классик журналистики — О репортажах Эгона Эрвина Киша	5
«Поклонник» общества — Тамаш Надор разговаривает с Эрнё Байор-Надьем	10

На рубеже десятилетия

Акош Силади: Между двух стульев — План о консервативизме 70-ых годов	21
Гашпар Миклош Тамаш: Теория или история?	33
Петер Агарди: «Эти серые 70-ые годы»	37
Допрос идей — 70-ые годы в гражданском мышлении (разговор в студии)	40

Панорама

Перспективы микромашин — Жужа Сентдёрди разговаривает с Золтаном Замори	47
---	----

Обмен мнениями

К марксистской теории телевидения	
Иштван Дёрдь: Телевидение — социальное явление	58
Эрика Санто: Фатум телевидения?	61

Мастерские, методы

Покорность и общественная деятельность артиста — Элёд Юхас разговаривает с музыкантом-виртуозом Золтаном Кочишом	65
Андраш Домань: Хозяйство и пропаганда	71
Габор Рекаи: Радио — молодежь — политика	76
Иштван Гергей: Выставки: Знаки, картины и заботы	81
Юлианна П. Сюч: Дешевые издания в ускоренном времени	95

Крупным планом

Дёрдь Чепели: Национальная принадлежность как из- вестие	100
Роберт Бечки: Различные понимания пресс-информации	106
Золтан Якаб: Молодые деятели радио	111
Марта Наль: Изменилась-ли критика телевидения?	116

В память

Андраш Перне: 1928—1980 (Иван Витани)	122
Роланд Барт — «écrivain» (Каталин Феньвеш)	124

Прошлое

Андраш Грос: Алло, Радио Будапешт!	128
Миклош Сабо: Некоторые данные и факты о телефоне и трансляции по телефону в Будапеште	133

Зонд

Общественность результатам исследований обществен- ного мнения — интервью по телефону с Б. А. Грушином	135
Мнение радочих об уровне жизни	140
Молодые о трудосоревновании	143
Операция в Иране: самозащита или провокация?	145

Смесь

О книгах	149
Из журналов	166
Коротко	193

Перелистывание

Ориана Фаллачи: Следует пойти в Дак То	199
--	-----

На адрес журнала

Из писем читателей	210
--------------------	-----

CONTENTS

Tamás Szecskő: Decades and Generations	3
Márton Vajda: The Classic of Journalism — about the reports of Egon Erwin Kisch	5
The „Outrider” of Society — Tamás Nádor conversates with Ernő Bajor Nagy	10

Turn of the decade

Ákos Szilágyi: Falling between Two Stools — Sketch about the Conservatism of the Seventies	21
Miklós Tamás Gáspár: Theory or History?	33
Péter Agárdi: „Those Dull Seventies”	37
Interrogating Ideas — The Seventies in the Bourgeois Way of Thinking (Studio conversation)	40

Outlook

Large Perspectives of Micro Machines — Zsuzsa Szentgyörgyi conversates with Zoltán Zámori	47
---	----

Exchange of views

Contributions to a Marxist Theory of Television	
István György: Television is a Social Phenomenon	58
Erika Szántó: The Fate of Television?	61

Workshops, methods

Artistic Humility, Public Life — Előd Juhász conversates with Zoltán Kocsis	65
András Domány: Economy and Propaganda	71
Gábor Rékai: Radio — Youth — Politics	76
István Gergely: Exhibitions — Signs — Pictures and Troubles	84
Julianna P. Szűcs: Paperback in the Accelerating Time	95

Close shot

György Csepeli: National Status as Message	100
Róbert Becksy: The Faces of a Press Conference	106
Zoltán Jakab: Young Members of the Hungarian Radio	111
Márta Nagy: Has Radio Criticism Changed?	116

In memoriam

András Pernye 1928—1980 (Iván Vitányi)	122
R. B.—Roland Barthes, the „Écrivain” (Katalin Fenyves)	124

Media past

András Grósz E.: This Is Radio Budapest Calling	128
Miklós Szabó: Telephone and Telephonograph in Budapest — Some More Data and Facts	133

Probe

Publicity for the Results of Public Opinion Polls!— The Telephone Interview of B. A. Grushin to the Jel — Kép	135
Opinions of Workers about Living Standard	140
Young People about Work-competition	143
The Commando Action in Iran — Self-defense or Pro- vocation?	145

Gleaning

Books	149
Periodicals	166
Cutting It Short	194

Browsing

Oriana Fallaci: You Must Go to Dak To	199
Letters to the Editor	210

Terjeszti a Magyar Posta

Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a Posta Központi Hírlap Irodánál (Budapest V., József nádor tér 1. 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215.96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Külföldiek részére a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat számlájára (Magyar Nemzeti Bank H—1850 Budapest, 024-7 KULTURA). Előfizetési díj 1 évre 60,— Ft.

Felelős kiadó: a Tömegkommunikációs Kutatóközpont igazgatója

HU ISSN 0209—584x

**80. 03923 Petőfi Nyomda, Kecskemét
INDEX: 25 424**